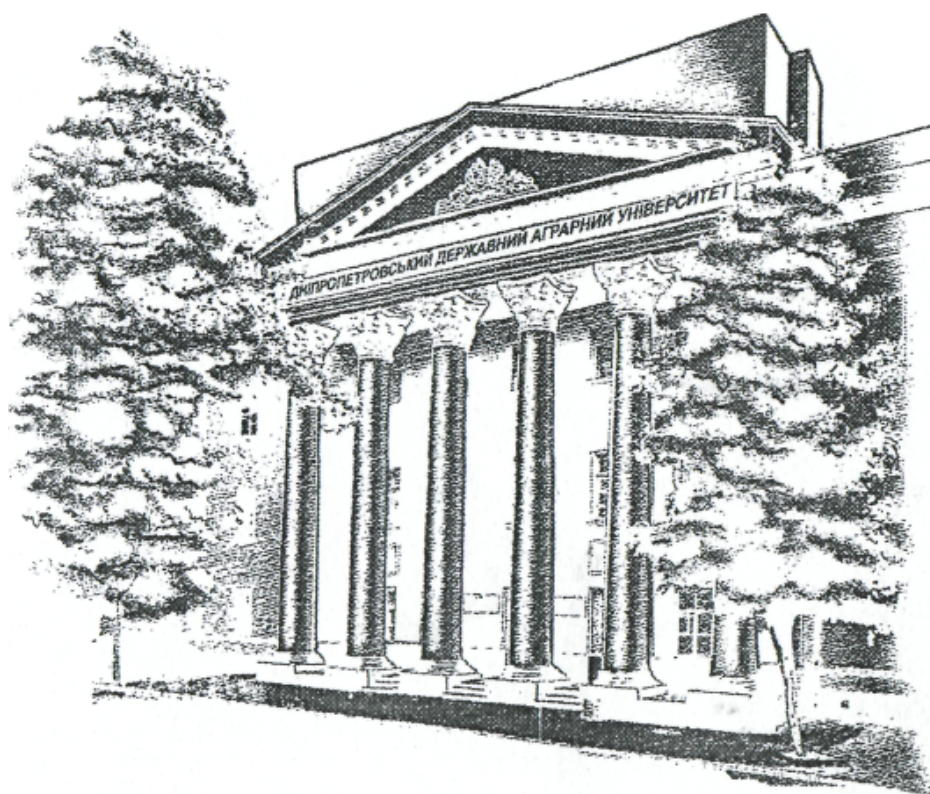

**МІНІСТЕРСТВО АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ПРОДОВОЛЬСТВА УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ, СОЦІОЛОГІЇ ТА ІСТОРІЇ

МАТЕРІАЛИ

РЕГІОНАЛЬНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

“РІДНЕ СЕЛО В ІСТОРИЧНІЙ ДОЛІ УКРАЇНИ”

**м. Дніпропетровськ
2013 р.**

**МІНІСТЕРСТВО АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ПРОДОВОЛЬСТВА УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ, СОЦІОЛОГІЇ ТА ІСТОРІЇ

РІДНЕ СЕЛО В ІСТОРИЧНІЙ ДОЛІ УКРАЇНИ

ЗБІРКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск п'ятий

Дніпропетровськ, 2013

*Друкується за рішенням вченої ради
Дніпропетровського державного аграрного університету
Протокол № 7 від 25 квітня 2013 року*

Редакційна колегія:

А.С. Кобець – ректор Дніпропетровського державного аграрного університету, професор (відповідальний редактор); **П. К. Охмат** – проректор з науково-педагогічної роботи Дніпропетровського державного аграрного університету, професор (заступник редактора); **В.І. Мороз** – завідувач кафедри філософії, соціології та історії Дніпропетровського державного аграрного університету, доктор філософії, Відмінник аграрної освіти та науки (заступник редактора); **Д.М. Онопрієнко** – перший проректор, проректор з навчальної роботи Дніпропетровського державного аграрного університету, кандидат сільськогосподарських наук, доцент; **Ю.І. Грицан** – проректор з наукової роботи Дніпропетровського державного аграрного університету, доктор біологічних наук, професор, академік УЕАН; **Є.І. Бородин** – перший заступник директора Дніпропетровського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при президенті України, доктор історичних наук, професор; **М.А. Якименко** – завідувач кафедри українознавства Полтавської державної аграрної академії, доктор історичних наук, професор; **О.М. Корх** – проректор з науково-педагогічної та навчальної роботи Академії митної служби України, доктор філософських наук, професор; **Г.Г. Кривчик** – професор Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту ім. академіка В. Лазаряна, доктор історичних наук, професор, академік АН вищої освіти, професор; **О.Б. Шляхов** – завідувач кафедри історії України та етнополітики Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, доктор історичних наук, професор; **О.В. Михайлюк** – завідувач кафедри документознавства та інформаційної діяльності Національної Металургійної академії України, доктор історичних наук, професор; **О. І. Савченко** – професор кафедри українознавства Запорізького національного університету, доктор історичних наук, професор; **О.О. Поплавський** – заступник проректора з науково-педагогічної науки ДДАУ, кандидат історичних наук, доцент; **О.В. Добридень** – завідувач кафедри гуманітарних дисциплін Дніпропетровської медичної академії, кандидат філософських наук, доцент; **І.П. Чабан** – голова ради ветеранів ДДАУ, професор; **В.М. Яцук** – голова комітету у справах сім'ї та молоді ДДАУ; **А.О. Ануріна** – студентка 4-го курсу агрономічного факультету ДДАУ; **Ю.В. Берестень** – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії, соціології та історії Дніпропетровського державного аграрного університету (відповід. секретар).

Рідне село в історичній долі України: зб.наук. пр.. /Редкол.: Кобець А. С. (відп. ред.) та ін.. – Д.: Вид-во Придніпров'я, 2013. – Вип. 5. – 288 с.

Опубліковано результати науково-дослідної роботи викладачів кафедри філософії, соціології та історії, співробітників та студентів ДДАУ, науковців ВНЗ Дніпропетровського регіону. Висвітлено досить широко коло актуальних проблем аграрної історії: питання історичного розвитку українського села та аграрних відносин в Середній Наддніпрянщині та Півдні України. Розрахований на науковців, викладачів, аспірантів, студентів та усіх тих, хто цікавиться вітчизняною історією та освітянською справою.

Зміст наукових праць не завжди збігається

з точкою зору редакційної колегії

Зміст

1.	Зміст		4
2.	Вступне слово		7
3.	Кобець А. С.	Аграрна освіта Придніпров'я у контексті програми «Рідне село».	8
4.	Охмат П.К.	Реалізація проекту соціально-економічного розвитку сільських територій «Рідне село» – задача кожного.	15
5.	Мороз В. І.	Українське село у період державної незалежності та реформування земельних відносин в Україні (1991 – 2013 рр.).	20
6.	Онопрієнко Д. М.	Освітянська діяльність Дніпропетровського державного аграрного університету в контексті реформаційних перетворень вищої аграрної освіти.	25
7.	Грицан Ю. І., Мареніченко В. В.	Наукові здобутки ДДАУ у реалізації програми «Рідне село» у Придніпровському регіоні	34
8.	Корх О.М.	Європейські перспективи українського суспільства і православ'я.	38
9.	Рудаков Л.М.	Основні проблеми статусу профспілок і статутних груп	41
10.	Кривчик Г. Г.	Збереження села – пріоритет аграрної політики.	46
11.	Шляхов О. Б.	Особливості поглядів та соціальної адаптації українського селянства в умовах капіталістичної трансформації суспільства (кінець ХІХ – початок ХХ ст.).	50
12.	Савченко О. І.	Аграрне питання на сторінках українських часописів у Канаді на початку ХХ ст.	57
13.	Михайлюк О. В.	Традиціоналізм і модернізація в селянській культурі.	61
14.	Добридень О.В.	Структурно-категоріальні параметри аграрно-продовольчої безпеки споживання.	68
15.	Ануріна А. О., Поплавський О. О.	Рідне село – колыска української духовності та мудрості	73
16.	Карасьов О.П., Мельник О.Л.	Соціально-економічний розвиток села в умовах європейської інтеграції.	75
17.	Сокол С.П., Муренко О.О.	Історія заснування та розвитку міста Верховцеве.	81
18.	Величко О.П.	Державна підтримка розвитку кооперативної агрологістики в контексті програми економічних реформ.	94
19.	Безус Р.М.	Органічне виробництво як складова розвитку сільських територій.	100

20.	Виноградов Г.М.	Витоки та інтелектуальний зміст концепцій «середньовічної селянської цивілізації»: А. Гуревич VS. В.Рьозенер та К. Уікхем.	103
21.	Заруба В. М.	Соціально-демографічний розвиток села Наталівки впродовж його історії	110
22.	Заруба В. М.	Власники сіл Бутовичівка та Чумаки дворяни Савицькі	121
23.	Білополий В.В.	З історії рідного села.	130
24.	Поплавський О.О., Лисенко В.В	Історія села Піщанка.	134
25.	Іванов В.Ф.	Село Дмухайлівка: традиції та новації (за матеріалами діяльності Дмухайлівської сільської ради Магдалинівського району Дніпропетровської області).	142
26.	Боярська О.А., Кобзар А.П.	Заснування села Прядівка.	146
27.	Білополий В.В. Руденко С.Г.	Села Дніпропетровщини: історико-краєзнавчі аспекти	148
28.	Поплавський О.О., Сезько А.А.	Моє рідне село Іванівка.	154
29.	Бєлікова М. В	Село Владівка Чернігівського району Запорізької області: історія виникнення та розвитку.	159
30.	Петкау В.	Фрагменти истории с. Николайполь и судьбы его жителей.	166
31.	Берестень Ю.В.	З історії становлення менонітської колонії Миколай-поле (Миколайфельд) Катеринославського повіту Катеринославської губернії (нині Запорізького району Запорізької області)	181
32.	Макарець С.В.	Хвороби домашніх тварин та методи боротьби з ними у селах Полтавщини на рубежі XIX – XX ст.	191
33.	Якименко М.А.	Деякі особливості складу сільськогосподарських товаровиробників Полтавщини епохи вільного підприємництва (1861 – 1917 рр.).	199
34.	Линник Ю.А., Пахоменков Ю.Г.	Результати аграрної реформи 1906 – 1910 рр. для селянства Придніпров'я.	205
35.	Муренко О.О., Єгорова О.	Особливості розвитку Придніпровського регіону в XIX – XX століття.	213
36.	Атанесян Тамара	Геноцид армян 1915 года.	220
37.	Маслікова К.П., Щепова Д.Р.	Інноваційні технології як засіб вдосконалення навчального процесу майбутніх фахівців аграрної галузі	225
38.	Шаврова О.Б.,	Методичні основи підготовки студентів-аграріїв	231

	Кузьміна Л.В.	до праці в сільському господарстві.	
39.	Яременко І.І., Зайцев О. В.	Роль інтерактивних методів навчання при вивченні дисциплін соціально-гуманітарного циклу у вищих навчальних закладах.	234
40.	Борисов В.Л.	Загальноосвітні заклади Катеринославщини (Дніпропетровщини) у 1920-х – на початку 1930-х років.	240
41.	Нікілев О.Ф.	Вища сільськогосподарська школа України у контексті післявоєнної політики держави (середина 40-х – перша половина 50-х рр.).	246
42.	Боднар Я.Б., Капустін О.В., Старух С.В.	Пропаганда здорового способу життя серед сільської молоді Галичини кінця ХІХ – початку ХХ століття	254
43.	Савич А., Чорновол Л.И.	Формирование информационной культуры неоднородных социумов города и деревни и процесс их интеграции в современный период	261
44.	Гаврильченко О. С	Славний випускник факультету механізації ДСГІ	266
45.	Левін О.Л. Гаврильченко О.С. Курбан Д.	Видатна людина України	271
46.	Андреева В.І., Велика М.І.	Гордість Новомосковського краю. – А.С. Вуйчицький.	272
47.	Зражевський А.П. Король Л.В.	Післямова до ювілею alma mater	274
48.	Шевяков А.В. Валешний В.В.	Психологические потенциалы села	277
49.	Карабанов Є.О., Старух С.В.	Тенденції історичного розвитку гірського спорту	279
50.	Наші автори		285

Вступне слово

Дана збірка статей складається з наукових доповідей провідних дослідників аграрної та соціально-економічної історії Придніпровського регіону, представників професорсько-викладацького складу й студентства ДДАУ, що були заслухані та обговорені під час роботи регіональної науково-практичної конференції «Рідне село в історичній долі України», яка відбулася 18 квітня 2013 року на базі Дніпропетровського державного аграрного університету.

Ця праця є своєрідним інтелектуальним підсумком плідної науково-дослідної та виховної роботи ДДАУ, яка реалізується в контексті загальнодержавної стратегії соціально-економічного розвитку сільських територій «Рідне село». Її мета полягає у формуванні в студентській молоді регіону почуття гордості та поваги до споконвічних землеробських традицій українського народу, у дбайливому збереженні історичної пам'яті, пов'язаної з вагомими соціокультурними, соціально-економічними й господарськими здобутками українського села та аграрного виробництва Придніпров'я. Одне із провідних завдань пошукової евристики наукової конференції полягає у комплексному вивченні, теоретичному осмисленні й узагальненні практичного досвіду соціально-економічного поступу сільських територій, докладному аналізі господарських умов розгортання сільськогосподарської кооперації. Регіональна науково-практична конференція «Рідне село в історичній долі України» більш опукло висвітлила той факт, що попри наявний масив фахової літератури, змістовні академічні здобутки у дослідженні історії сіл Середньої Наддніпрянщини, аграрного виробництва, окремі сторінки даної проблематики є слабо вивченими.

Певною мірою учасникам конференції вдалося яскраво продемонструвати свої вміння та здатність заповнити ці наявні лакуни й своєрідні «білі плями» вітчизняного історіографічного процесу, змістовно їх висвітливши та проаналізувавши. Зрозуміло, що представники професорсько-викладацького складу, молоді вчені та студенти-дослідники не могли охопити всього комплексу історіографічних проблем, пов'язаних з соціально-економічною та соціокультурною історією українського села Придніпров'я, проте їм вдалося суттєвим чином збагатити її картину новими дослідженнями та академічними здобутками, додавши до неї нових обрисів та штрихів.

Опубліковані в збірнику матеріали є надзвичайно цікавими не лише для фахівців-істориків, але й для широкого кола читачів, які переймаються актуальними проблемами історії українського села та аграрного виробництва.

Редакційна колегія та оргкомітет конференції

А.С. Кобець

Дніпропетровський державний аграрний університет

**АГРАРНА ОСВІТА ПРИДНІПРОВ'Я
У КОНТЕКСТІ ПРОГРАМИ «РІДНЕ СЕЛО»**

Висвітлюється проблема розвитку вищої аграрної освіти у Придніпров'ї згідно з програмою АПК «Рідне село».

Ключові слова: *Україна, Рідне село, ДДАУ, АПК.*

Освещается проблема развития высшего аграрного образования в Приднепровье в соответствии с программой АПК «Родное село».

Ключевые слова: *Украина, Родное село, ДГАУ, АПК.*

The problem of development of higher agrarian education in Pridneprov region according to the program of AIC «Native village».

Key words: *Ukraine, Native Village, DSAU, AIC.*

Придніпров'я, як один із регіонів незалежної України, має ключові позиції у промисловому, аграрному та освітянському секторах економіки. Це край сталеварів і хліборобів, край козацької слави і космічної величі України. Серед чотирнадцяти провідних вузів Придніпров'я гідне місце займає Дніпропетровський державний аграрний університет.

За 90-то років його існування ґрунтовні знання отримали близько 45 тисяч фахівців головних галузей АПК (агропромислового комплексу) держави. Майже 500 працівників університету набули наукові ступені кандидатів і докторів наук. Сотні студентів і викладачів були відзначені державними нагородами УРСР, СРСР, України та інших держав [6, 10].

Серед випускників вузу 27 академіків, 18 членів-кореспондентів, 105 докторів та понад 300 кандидатів наук, 28 лауреатів Державних та міжнародних премій, 2 Герої Радянського Союзу, 27 Героїв Соціалістичної праці, 6 Героїв України та інших держав, понад 20 заслужених працівників освіти і т.п.

В університеті сьогодні функціонують провідні наукові школи, які започатковані відомими професорами Л.А. Христевою, М.О. Бекаревичем, М.О. Селехом, Д.П. Томашевським, В.А. Проніним, С.Д. Бутком, О.В. Верняєвим, М.П. Тіманом, В.Т. Шуваєвим та ін.

На семи факультетах університету навчається більше шести тисяч студентів за 12-тю спеціальностями та 25 спеціалізаціями [6, 5-6].

Агроуніверситет було засновано 11 вересня 1922 року за наказом № 31 Укрголовпросвіти [3, 7]. Першим ректором був видатний патоформолог та мікробіолог професор Омельченко Федір Захарович. Ф.З. Омельченко зібрав навколо себе команду однодумців, яка включала видатних вчених того часу: академіка В.Ю. Чаговця, професорів А.К. Скороходько, М.Ф. Павловського, І.І. Клодницького, А.Г. Терниченка, В.Г. Раєвського та ін.

Спочатку ВНЗ мав тільки два факультета (ветеринарний і зоотехнічний) і

у ньому навчалось 377 студентів.

У 30-ті роки ХХ ст. після постанови Раднаркому України від 23 травня 1934 року відбулося значне розширення матеріальної бази ВНЗ і контингенту студентів. Під керівництвом ректора М.О. Салеха у 1935 році було відкрито агрономічний факультет і заочне відділення. Була розпочата реконструкція головного корпусу університету. На вулиці Лагерній було збудовано гуртожиток для студентів і викладачів на 300 осіб. За Дніпропетровським сільськогосподарським інститутом (ДСГІ – скорочена перша назва університету) було закріплено для навчально-дослідницької роботи радгосп імені Є. Тельмана, який знаходився у Синельниківському районі і мав 300 га ріллі.

У 1937 році ДСГІ отримав ще одне подібне господарство у Сухачівці з площею 890 га. Це господарство згодом отримало назву навчгосп «Сухачівка» і його земельні угіддя були збільшені до 1289 га. На шести фермах навчгоспу «Сухачівка» налічувалися 154 голови великої рогатої худоби, 217 голів свиней, 428 овець і 35 коней. ДСГІ отримав від держави 6 тракторів і 1 комбайн.

Значний внесок у розвиток аграрної науки і освіти у цей час вніс доктор сільськогосподарських наук, професор, завідувач кафедри ботаніки та фізіології рослин Іван Никанорович Шевелєв. І.Н. Шевелєв разом з І.І. Василенком та А.Ф. Калмиковою працювали над проблемою «Агротехнічне і агрофізичне покращення властивостей ґрунтів».

Досягнення наукового колективу професора І.Н. Шевелєва були використані згодом і у Росії і у Казахстані. Їх метод боротьби з бур'янами не втратив актуальності і по наш час.

З 1938 року по 1941 рік у Дніпропетровському сільськогосподарському інституті працював викладачем академік ВАСГНІЛ, член-кореспондент Національної академії наук України, лауреат Державної премії СРСР Антон Іванович Задонцев.

А.І. Задонцев був головним редактором Бюлетеня ВНДІ кукурудзи, «Колгоспної енциклопедії», членом редколегії журналів «Доповіді ВАСГНІЛ», «Вісник сільськогосподарської науки», «Фізіологія і біохімія культурних рослин» [7, 16].

Вагомий внесок у розвиток агронауки та освіти у цей час вносять професори М.І. Белкін та Б.П. Соколов. М.І. Белкін з 1938 року виконував обов'язки завідувача кафедри агрохімії ДСГІ. Результати його наукових досліджень були оприлюднені у наукових працях, серед яких «Ферментативні показники зимостійких озимих рослин».

Професор Б.П. Соколов був завідувачем кафедри селекції.

Він автор понад 30 районованих сортів та гібридів кукурудзи. Серед них такі, як «Первенець», «Прогрес», «Степняк», «Успіх».

У 1951 році Борису Павловичу Соколову була присуджена Державна премія СРСР, а у 1956 році його обрали дійсним членом ВАСГНІЛ. У 1963 році Борису Павловичу була присуджена Ленінська премія і звання Героя Соціалістичної Праці [9, 9].

У буремні роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. ДСГІ було евакуйовано до міста Саратов (Росія). Було вивезено майже все обладнання лабораторій і половину бібліотечного фонду.

Багато викладачів і студентів стали захисниками вітчизни, пішли воювати на фронт. Серед них викладачі: В.Т. Горянов, Д.С. Кашель, С.П. Ксьонзенко, К.К. Крайнюк, О.Т. Лисенко, Х.М. Янчурський, П.І. Вікторов, В.Ф. Гришпак, І.М. Кравченко, Ф.І. Лягушин, І.В. Гринюк, А.М. Алєєв, В.А. Новицький і ін.; студенти: Л.С. Мерешко, О.О. Собко, А.Г. Гук, В.П. Тараненко (агрономічний факультет), А.Я. Іванов, М.З. Чорний, Б.П. Приліпко, А.К. Савченко, І.І. Петренко (зоотехнічний факультет) і ін.

Багато студентів і викладачів не повернулись з фронту, а значна кількість повернулись пораненими, інвалідами.

Колишньому студенту Луці Степановичу Мерешко указом Президії Верховної Ради СРСР від 2 березня 1945 року було присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

15 травня 1946 року звання Героя Радянського Союзу отримав Іван Павлович Яловий, який після Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. 14 років працював старшим викладачем, доцентом кафедри філософії.

Війна була тяжким і складним періодом у житті університету. У головний корпус ДСГІ влучила бомба і 12 тис. м² його площі було знищено. В університеті до війни був гарний музей з анатомії тварин. Основою його колекції були експонати з зоотехніки професора М.П. Чирвинського. Колекція була пограбована німцями.

Після визволення Червоною Армією у 1943 році міста Дніпропетровська почалася відбудова університету. 18 будівельно-ремонтних бригад з викладачів та студентів працювало і вдень, і вночі, і у вихідні.

У березні 1944 року ректором ДСГІ став Микола Іванович Белкін. Розпочалася реевакуація майна університету з Росії. Згідно з наказом № 391 Наркомзему СРСР від 29 березня 1945 року університету було виділено дві вантажні машини, 1000 м² скла, 900 метрів тканини і мішковини, 10 корів, 10 коней, два гусеничних трактори, комбайн, молотарку та інші матеріальні засоби.

Розпочалася робота по відновленню навчально-дослідного господарства «Сухачівка», відбудова майстерень, ферм і бджільника.

В період 25-річного ювілею у 1947 році в університеті налічувались 21 кафедра, де працювали 71 особа професорсько-викладацького складу, у тому числі 27 кандидатів і докторів наук.

На 1 січня 1951 року контингент студентів ДСГІ налічував 923 особи. 1 вересня 1955 року був відкритий новий факультет – механізації сільськогосподарського виробництва. Контингент студентів університету виріс на 500 осіб.

19 червня 1956 року наказом Міністерства вищої освіти СРСР під № 517 ДСГІ було підпорядковано Міністерству сільського господарства СРСР. Наслідком цього став процес подальшого укріплення матеріальної бази університету, збільшення навчальних площ, аудиторного фонду, поліпшення

якості професорсько-викладацького складу і ін.

15-16 березня 1957 року у ДСГІ відбулося розширене засідання вченої ради із представниками Української Академії сільськогосподарських наук. Однією з головних тем обговорення була проблема гумінових добрив над якою працювали співробітники лабораторії університету під керівництвом доктора сільськогосподарських наук, професора Л.А. Христевої.

Результатом стала поява збірника наукових праць «Гуминовые удобрения. Теория и практика их применения».

Прізвища професорів П.А. Плюйко, Д.Г. Кальянова, М.О. Бекаревича, О.Т. Лисенка, К.С. Хвилі, К.К. Крайнюка і ін. стали відомими далеко за межами України.

Так, професор М.О. Бекаревич зібрав колектив молодих вчених, які займалися проблемами ґрунтознавства [12, 53]. Науковий колектив М.О. Бекаревича у 1957 році склав карту ґрунтів Придніпров'я. Площу у 50 тис. га. було досліджено і складено 12 карт.

Наукові досягнення школи М.О. Бекаревича активно підтримував та пропагував ректор ДСГІ, професор О.Т. Лисенко (1947-1970 рр.)

У 60-ті та 90-ті роки університет продовжував вдосконалювати підготовку фахівців для сільського господарства держави.

У 1962 році був відкритий економічний факультет. Першим деканом став професор Я.Г. Левченко. У 1975 році був відкритий зооінженерний факультет, у 1983 році – гідромеліоративний, у 1980 році – ветеринарний.

У 1975-1976 рр. університет отримав навчальний корпус № 2 з загальною площею 19, 8 тис. квадратних метрів.

За успіхи, досягнуті у підготовці спеціалістів і розвиток сільськогосподарської науки 25 серпня 1972 року Указом Президії Верховної Ради УРСР ДСГІ було нагороджено Почесною Грамотою президії Верховної Ради УРСР.

У 80-ті роки ХХ століття кількість студентів виросла на 1225 осіб. Чималий вклад у підготовку фахівців для сільського господарства внесли ректор, професор О.О. Колбасін та перший проректор, проректор з навчальної роботи, професор С.В. Кагадій.

З 1988 року розпочав роботу психолого-педагогічний семінар. Активну участь у роботі семінару брали викладачі кафедри філософії. Роботу семінару координувала науково-методична рада головою якої був Станіслав Васильович Кагадій.

Гордістю інституту стають наукові досягнення професорів М.Т. Масюка, Л.Ю. Мельника, І.П. Чабана, П.К. Охмата, В.Г. Бутенка, І.Х. Узбека, Р.Г. Авраменка, М.Ф. Тімана, В.Т. Шуваєва та І.А. Зазюна.

Так, доктор філософських наук, професор І.А. Зазюн був автором багатьох монографій і підручників для студентів аграрних вузів з гуманітарних дисциплін.

Пізніше І.А. Зазюн очолив Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України.

Випускники ДСГІ за заслуги перед державою отримують високі звання

Героя Соціалістичної Праці. Серед них О.О. Покуса, Г.Г. Зінченко, Ф.Т. Моргун, А.А. Щудро, Ю.Ф. Маркін, Н.М. Рижова, Є.Т. Зінковська, Р.С. Гузь, Є.С. Заозерна, Н.С. Лісняк, М.І. Куца, І.Г. Калиненко, І.Я. Негода, В.О. Стрельцов, В. А. Лужник, М.А. Кузнецов, В.К. Ігнатенко, М.Д. Казаков, Ф.М. Полторацький, М.Т. Галайда, а М.А. Підкуйко став двічі Героєм Соціалістичної Праці [8, 55].

11 серпня 1991 року Державна комісія Ради Міністрів СРСР видала наказ № 5-К «Про організацію державних аграрних університетів» і ДСГІ отримав статус державного аграрного університету (ДДАУ).

Після проголошення 24 серпня 1991 року незалежності України ДДАУ суттєво розширив свої можливості у освітянській, науковій та економічній сферах. Університет став залучати до фінансування позабюджетні кошти, кредитування і спонсорство, і т.п.

З метою концентрації наукового потенціалу з пріоритетних фундаментальних і пошукових напрямів удосконалювалась структура управління університету. У ДДАУ були створені: науково-дослідна частина, науково-дослідницький Інститут агроєкології за напрямом-рекультивациі земель у техногенних ландшафтах Степової чорноземної зони Придніпров'я.

При СКБ ВО «Дніпропетровський комбайновий завод» і НВО «Дніпро» були створені філії кафедри сільськогосподарських машин.

З метою посилення гуманітарної освіти на базі чотирьох кафедр: філософії, соціології, політичної історії та політичної економіки було створено Раду з гуманітарної освіти, яку очолив професор Петро Корнійович Охмат. Гуманітарна Рада приділяла особливу увагу вихованню у студентській молоді національних та загальнолюдських цінностей [10, 3].

Були створені курси для поглибленого вивчення студентами і викладачами іноземних мов: англійської, німецької і французької [11, 2].

У січні 1992 року до складу ДДАУ було переведено, як окремий підрозділ, Дніпропетровський відділ селекції, насінництва і технології вирощування гороху, зернобобових і круп'яних культур [4, 3].

З метою поглиблення фахової підготовки були введені нові спеціалізації: «Зрошуване землеробство», «Землекористування та землеустрій з основами земельного права», «Буряківництво», «Агроєкологія», «Селекція та насінництво», «Механізація землеробства», «Механізація переробки і зберігання продукції», «Економіка і організація водного господарства», «Організація виробництва, бухгалтерського обліку і фінансів», «Оподаткування підприємств АПК», «Виробництво свинини на індустріальній основі», «Виробництво молока та яловичини», «Технологія вовни та баранини», «Виробництво яєць та пташиного м'яса», «Племінна справа» [1, 1].

Вище згадані заходи були спрямовані на зближення навчального процесу з наукою та виробництвом із підвищенням якості підготовки спеціалістів.

Особливе значення мала поява спеціалізації «Економіка навколишнього середовища», обумовлена інтеграцією до міжнародної наукової програми «TEMPUS – TACIS» за участю відомих вчених університетів Іспанії та

Великої Британії [2, 2].

У 1992 році, у рік свого 70-річчя, ДДАУ нараховував 7 факультетів, де навчалось близько 6 тисяч студентів. На 36 кафедрах працювало 370 викладачів, у тому числі 3 академіки, 2 член-кореспонденти, 29 докторів наук, 195 кандидатів, доцентів [5, 4].

5 жовтня 1994 року комісія Міністерства освіти України провела акредитацію вуза. На основі висновків акредитаційної комісії і наказу № 126 Міністерства освіти України від 11 травня 1995 року Дніпропетровському державному аграрному університету було надано Державну ліцензію з правом здійснення освітньої діяльності за IV рівнем акредитації [6, 44].

У 1997 році на базі ДДАУ наказом Міністерства сільського господарства України за № 224 від 25.07.97р. створено навчально-науково-виробничий комплекс «Дніпропетровський державний аграрний університет».

З початку 2000 року ДДАУ – це багатoproфільний навчальний заклад, який забезпечує підготовку та підвищення кваліфікації спеціалістів для АПК України. Університет є науково-методичним центром, який обслуговує мережу ВНЗ III та IV рівнів акредитації зони степу. При ДДАУ діють вчені ради із захисту докторських і кандидатських дисертацій за 4 спеціальностями. Щорічно співробітниками університету захищаються 1-2 докторських, 10-15 кандидатських дисертацій, друкуються 10-12 монографій, 8-10 підручників і навчальних посібників та 300-350 наукових статей. Новизна технічних рішень підтверджується 15-20 патентами на винаходи. Студенти університету проходять стажування і виробничу практику у провідних аграрних підприємствах Франції, Данії, Швейцарії, Нідерландів. ДДАУ співпрацює з аграрними навчальними закладами Іспанії (університети Кордови), Італії (університет у м. Парма), Болгарії (аграрний ВНЗ у м. Пловдив), Чехії (Пражський аграрний університет), Німеччини (університети м. Бонна і Вайтештефан-Трієсдорра), США (університети штатів Західної Вірджинії, Огайо, Каліфорнії, Пенсільванії), а також аграрними ВНЗ Росії, Білорусії та Казахстану.

Станом на 2013 рік в агроуніверситеті на семи факультетах навчається 4000 студентів за денною та 2000 студентів за заочною формами навчання. Викладацьку і наукову роботу на кафедрах ведуть 489 викладачів, у тому числі 17 академіків та член-кореспондентів галузевих академій, 23 Заслужених працівників вищої школи та народної освіти України, 43 докторів наук, професорів, 227 кандидатів наук, доцентів.

У рамках програми АПК «Рідне село» на базі ДДАУ реорганізовано навчально-науково-виробничий комплекс «Дніпропетровський державний аграрний університет». До ННВ комплексу ДДАУ увійшли: Дніпропетровський державний аграрний університет, Інститут довузівської підготовки, Інститут післядипломної освіти, Центр дорадництва, Центр природного землеробства, Коледж електрифікації ДДАУ (здійснює підготовку фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем молодшого спеціаліста за спеціальністю «Монтаж, обслуговування та ремонт електротехнічних установок в агропромисловому комплексі»), Технологічний коледж

(«Зберігання і переробка зерна», «Виробництво хліба, кондитерських, макаронних і харчових концентратів», «Бухгалтерський облік»), Нікопольський коледж ДДАУ («Експлуатація та ремонт машин і обладнання агропромислового виробництва», «Землевпорядкування»), Новомосковський коледж ДДАУ («Виробництво і переробка продукції рослинництва», «Виробництво і переробка продукції тваринництва», «Ветеринарна медицина»), Верхньодніпровський коледж ДДАУ («Бухгалтерський облік», «Економіка підприємства», «Фінанси і кредит», «Правознавство»), Ерастівський коледж ДДАУ ім. Е.К. Бродського («Організація виробництва», «Організація і технологія ведення фермерського господарства», «Виробництво і переробка продукції рослинництва»).

Інститут довузівської підготовки ДДАУ здійснює підготовку старшокласників регіону Придніпров'я (Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська області) до вступу в університет. Заняття проводяться на підготовчих курсах. Слухачі вивчають українську мову і літературу, Історію України та історію рідного краю, математику, біологію, хімію, фізику і мають можливість отримати додаткові рейтингові бали для вступу до агроуніверситету за результатами підсумкової атестації.

Програма АПК «Рідне село» є важливим стимулом у розвитку аграрної освіти у Придніпров'ї. ДДАУ знаходиться у авангарді і є одним із лідерів по підготовці високофахових спеціалістів-аграріїв.

Матеріальна база, кадровий потенціал, історичний досвід, наукові школи, студентська молодь Дніпропетровського державного аграрного університету – це скарб і надійний фундамент економічної складової Придніпров'я і держави Україна у рамках програми АПК «Рідне село».

Програма «Рідне село» – це фактично «дорожня карта» аграрної освіти та науки.

Бібліографічні посилання:

1. Вісник ДДАУ. – 1999. – № 1-2.
2. Вісник ДДАУ. – 2000. – № 1-2.
3. Дніпропетровський державний аграрний університет: 85 років. – Вид. 3-тє, доп. і перероб. – Дніпропетровськ: ТОВ «ЕНЕМ», 2007. – 200 с.
4. Дніпропетровський обласний державний архів (далі ДОДА). – Ф. 4419. – Оп. 1. – Спр. 4423.
5. ДОДА. – Ф. 4419. – Оп. 1. – Спр. 4422.
6. Дніпропетровський державний аграрний університет. Історія. Сучасність. Особистості. 1922-2012: науково-дослідне видання. – Дніпропетровськ.: Вид-во «Свідлер А.Л.», 2012. – 264 с.
7. Жизнь и деятельность академика ВАСХНИЛ А.И. Задонцева // В кн.: Повышение зимостойкости и продуктивности озимой пшеницы. – Днепропетровск, 1974. – 156 с.
8. Золоті Зірки Дніпропетровського державного аграрного університету. – Дніпропетровськ.: ТОВ «ЕНЕМ», 2012. – 88 с.

9. К 80-летию Б.П. Соколова // Весник сельскохозяйственной науки. – 1982. – № 10. – 86 с.
10. Кадри селу. – 1997. – № 12, № 16-18.
11. Кадри селу – 2007. - № 22.
12. Історія міста Дніпропетровська / За наук. ред. А. Болебруха. – Д.: Грані, 2006. – 596 с.

УДК 378.4

П. К. Охмат

Дніпропетровський державний аграрний університет

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОЕКТУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ «РІДНЕ СЕЛО» - ЗАДАЧА КОЖНОГО

У статті проаналізовані напрямки діяльності колективу Агроуніверситету з метою реалізації проекту соціально-економічного розвитку сільських територій «Рідне село» на період до 2020 р.

Ключові слова: стратегія, проект «Рідне село», університет, земельна реформа.

В статті проаналізовані напрямки діяльності колектива Агроуніверситету з метою реалізації проекту соціально-економічного розвитку сільських територій «Рідне село» на період до 2020 г.

Ключевые слова: стратегия, проект «Родное село», университет, земельная реформа.

In the article the directions of the activity of the agro-university with the purpose of realization of the project of socio-economic development of rural territories «Native village» for the period up to 2020.

Key words: strategy, the project «Native village», the University, the land reform.

Сьогодні українське село переживає не найкращі свої часи. Його катастрофічний стан виявляється у збідненні селян, фактичному нівелюванні їх інтересів, тотальному безробітті, запустінні сільських населених пунктів, і як наслідок – занепаду сільської інфраструктури. Селяни, які виснажливо працюють від сходу до заходу сонця отримують майже в два рази меншу заробітну плату, ніж робітники інших галузей промисловості в Україні. Українське село, яке оточене найродючішими чорноземами у світі, є найбіднішим у Європі. Найбільш незахищеною верствою населення як у соціальному так і в економічному плані залишається сільська молодь. За останні одинадцять років село втратило 260 тисяч соціально активних юнаків та дівчат – майбутніх господарів землі. Майже 52% усіх безробітних селян (за даними обстеження економічної активності населення за методологією МОП) складає молодь у віці 15 – 34 роки [3]. Українське суспільство починає розуміти, що заборона продажу землі, перетворення її на товар – це безперспективних шлях, який гальмує розвиток вітчизняного села та агропромислового комплексу в цілому.

В цих умовах 15 травня 2012 року Міністр аграрної політики та продовольства України Микола Присяжнюк презентував Стратегію соціально-економічного розвитку сільських територій «Рідне село». Цей захід

було проведено на виконання поставлених Президентом України Віктором Януковичем пріоритетів державної політики, а саме, реалізації соціальних ініціатив. Основні положення ініціативи були розроблені Міністерством аграрної політики та продовольства України за участі Всеукраїнської асоціації сільських і селищних рад, профільних громадських організацій, міжнародних експертів та аграріїв.

На думку М. Присяжнюка, основним принципом ініціативи «Рідне село» є принцип сільськогосподарської кооперації. Кооперативний рух серед дрібних і середніх виробників є одним із дієвих європейських інструментів сталого розвитку. Тому проект «Рідне село» передбачає перенесення фокусу державної підтримки на середнього товарного та дрібнотоварного виробника – на того, хто є основою продовольчої безпеки країни. Кооперація дрібних й середніх сільськогосподарських виробників була представлена головним двигуном розвитку села, його порятунком. Кооперативні формування розглядаються як інструмент включення виробленої фермерськими та селянськими господарствами продукції в маркетинговий ланцюг, підвищення доданої вартості продукції шляхом покращення первинної обробки та зберігання, а також підвищення безпечності та якості сільськогосподарської продукції. Крім того, кооперативи є способом концентрації економічно активних особистих селянських господарств.

«Через систему кооперації дрібний виробник зможе отримати державну підтримку, донорську допомогу та доступ до кредитних ресурсів. Для цього окрім вже діючих механізмів державної підтримки, а саме субсидій, дотацій, кредитів, Мінагрополітики направить зусилля на розвиток малого та середнього бізнесу в сільському господарстві. Ми будемо підтримувати усіх дрібних і невеликих виробників, навіть тих, хто працює на 20-30 сотках або утримує одну корову», - зауважив очільник відомства.

На думку М.В. Присяжнюка Україна буде переймати досвід створення кооперативів у США, Канади, Китаю, Кореї та країн ЄС. Зокрема це стосується процесу залучення продукції, що вироблена сільськими господарствами в економічний обіг. Міністр аграрної політики та продовольства України вважає що, державі необхідно залучити в активний економічний обіг велику частку продукції, що виробляється селянськими і фермерськими господарствами. Так в минулому році в господарствах населення було вироблено 80% молока, 47% м'яса, 99% картоплі, а окрім того у таких господарствах утримується 77% корів, 56% свиней і 47% птиці. Це той резерв, який ми повинні використати [4].

Окрім того, велика кількість дрібних і середніх господарств мають обмежені можливості для первинної обробки та зберігання зібраного врожаю. Сільськогосподарська кооперація дає змогу зменшити собівартість продукції, підвищити її якість, полегшити доступ до організованих ринків збуту, підвищити доходи учасників, підвищити якість життя. Голова Аграрного союзу України Геннадій Новіков в інтерв'ю виданню «Аграрна країна» сказав, що об'єднуючись, в кооперативні структури, агровиробники зможуть подолати будь-які змови та негаразди. «Ми реально дивимось на речі і

розуміємо, наскільки наша країна фінансово ослаблена і що значної фінансової допомоги аграріям вона не в змозі надати. Першими нашими діями можна вважати домовленість Аграрного союзу з Асоціацією (АСУ) фермерів та приватних землевласників України про те, що на сільськогосподарському ринку, зокрема зерновому, разом створюємо кооперативні структури. Ще торік у вересні на Раді АСУ було прийняте рішення про створення Асоціації зернових кооперативів. Сьогодні в ряді областей вони вже створені і функціонують. Нині ми спільно з Інститутом аграрної економіки НААНУ прописуємо внутрішні обов'язки членства, вибудовуємо цілісну систему, яка повинна працювати на сільгоспвиробників» [2]. Найважливішим завданням просвітницької роботи в рамках проекту є донесення до свідомості селян ідеї, що покращення життя в державі взагалі і кожної окремої особистості залежить від активної реальної участі громадян в економічному та соціальному житті. Цей важливий напрямок роботи покладений на вищі навчальні заклади аграрної освіти, які повинні робити свій внесок в обговорення стратегії соціально-економічного розвитку сільських територій. Активну участь у реалізації проекту соціально-економічного розвитку сільських територій «Рідне село» та сприянні територіальним громадам у розбудові сільських територій Дніпропетровської області приймає колектив нашого університету. У грудні 2012 р. на виконання листа Міністерства аграрної політики та продовольства України № 37-18-1-13/19123 від 12.10.2012 р. з метою реалізації проекту соціально-економічного розвитку сільських територій «Рідне село» на період до 2012 р. в структурі Дніпропетровського державного аграрного університету створено Регіональний навчально-практичний центр розвитку сільських територій на чолі з к.е.н., доцентом О.П. Величко. У складі навчально-практичного центру діють п'ять відділів: соціального розвитку сільських територій та його фінансового забезпечення (завідувач відділу – к.е.н., доцент Безус Р. М.); економічного розвитку сільських територій та його технологічного забезпечення (завідувач відділу – к.е.н., доцент Миронова Р. М.); відділ правового забезпечення розвитку сільських територій (завідувач відділу – к.ю.н., доцент Тропін В. В.); відділ генерального планування розвитку сільських територій (завідувач відділу – к.с-г.н., доцент Коваленко В. В.) та відділ інформативно – консультаційного забезпечення розвитку сільських територій на чолі з Іжболдіним О. О. Розроблений та впроваджується у життя План роботи Регіонального навчально-практичного центру розвитку сільських територій на поточний рік. Керівники центру беруть активну участь у проведенні навчально-інформаційних семінарів для голів районних, сільських і селищних рад Дніпропетровської області, які провадяться під патронатом Дніпропетровської обласної ради.

За кожною сільською і селищною радою Дніпропетровської області закріплені студенти нашого університету, які здійснюють зв'язок між представниками Регіонального навчально-практичного центру розвитку сільських територій агроуніверситету та керівництвом відповідних рад. Таким чином, кожний десятий студент нашого навчального закладу

залучається до цієї важливої справи.

Продовжується робота по обговоренню проекту земельної реформи в Україні. Для забезпечення її ефективності ректоратом, відділом гуманітарного виховання розроблена Збірка організаційно-методичних матеріалів з питань роз'яснення основних положень проекту Закону України «Про ринок земель» та основних цілей земельної реформи, державної політики у сфері захисту конституційного права власності на землю.

Одним із найважливіших, пріоритетних напрямків діяльності держави на селі повинна стати молодіжна політика. Її першочергове завдання – створити сприятливі передумови життєвого самовизначення та самореалізації молодих громадян, розв'язати нагальні проблеми, підтримати інноваційну діяльність, громадську активність молоді. Сільське юнацтво – своєрідний суспільний організм, який має свою точку зору, стійку позицію. Опитування засвідчує, що сільська молодь йде в життя освіченою, компетентною, з активною громадянською позицією. Сьогоднішнє українське село потребує нової генерації спеціалістів, здатних жити і працювати у нових умовах. За статистикою, зараз у сільському господарстві на керівних посадах працює лише 13% людей віком до 30 років, а керівників з вищою освітою на всю галузь тільки 36%.

Тому, ще одним важливим напрямком роботи колективу агроуніверситету є формування нового покоління керівників аграрного сектора економіки України. На думку академіка В. О. Андрущенко, вища школа покликана формувати інтелект нації [1, с.12]. Перед вищими навчальними закладами, які готують фахівців аграрного комплексу країни, стоять важливі першочергові завдання формування нової генерації української інтелігенції – грамотної, всебічно розвиненої, творчої і відповідальної за себе і свої дії, здатної активно спрямовувати на подальший розвиток держави всі набуті знання і уміння.

Ще одна вимога ринкового середовища до випускника вищої школи – наявність прагнення досягти успіху, орієнтація на високі результати, перманентне бажання діяти й досягати мети. Обов'язкові риси – динамічність і витривалість як постійна потреба реалізовувати фізичну й психічну енергію та здатність витримувати довготривалі фізичні й нервові навантаження. Важлива якість фахівця – висока професійна компетентність. Не останню роль у цьому плані відіграє здорова амбіційність як іманентна потреба постійно бути попереду, здобувати визнання, значимість, прагнути досконалості. Нинішній спеціаліст має бути психологічно підготовленим до змагальності, уміти здобувати успіх у конкурентній боротьбі.

Також фахівець повинен мати тверді життєві переконання як потребу зорієнтувати свої дії відповідно до панівних у суспільстві духовних і моральних цінностей та чітко усвідомлювати свою місію як бажання втілити в життя свої переконання і прагнення. Важливим є також дотримання на шляху до життєвого успіху етичних норм. Успіх не за будь-яку ціну, а лише за нормальних умов, без завдання шкоди іншим.

Одним із визначальних чинників успіху розвитку кар'єри є уміння

фахівця будувати міжособистісні стосунки. Випускник ВНЗ ХХІ ст., який хоче домогтися успіху у своїй діловій кар'єрі, має орієнтуватися на розуміння й підтримку своїх дій, своєї життєвої позиції. Необхідною рисою є емпатія – уміння співчувати, співпереживати іншим людям, поставити себе в умови, в яких перебуває інша людина. Нинішній фахівець має бути комунікабельним, уміти спілкуватися з будь-якою категорією людей, знаходити спільну мову в будь-якій ситуації. Треба вміло створювати широку мережу знайомств і ефективно їх використовувати. Ділова людина працює не індивідуально, а, як правило, з партнерами, в групі, в команді, Отже, у неї має бути добре розвинене відчуття команди, уміння працювати в команді, уміння керувати й підкорятися.

Таким образом, організація навчально-виховного процесу в умовах реалізації Стратегії соціально-економічного розвитку сільських територій «Рідне село» – це цілеспрямований процес створення умов для сприяння становленню професійної і соціальної компетентності студентів, а також формування гармонійно розвиненої, суспільно активної особистості, професійно грамотного, творчого фахівця, який поєднує в собі високу духовність, моральну чистоту, професійну компетентність і фізичну досконалість. Виконуючи цю благородну місію Дніпропетровський державний аграрний університет впевнено дивиться в майбутнє, усвідомлює необхідність у власному призначенні, цінує одвічні людські і громадянські цінності, гідно реагує на вимоги часу.

Бібліографічні та електронні посилання :

1. **Андрущенко В. О.** Основні тенденції розвитку вищої освіти на рубежі століть / В. О. Андрущенко // Вища освіта України. – 2001. – №1. – С.11 – 13.
2. **Брега Л.О.** Стратегія економічного розвитку сільських територій «Рідне село»/ Л. О. Брега// Кадри селу. – №17 – 18(1165 – 1166). – 2012. – 23 серпня.
3. http://donetshina.ucoz.org/publ/bez_molodi_nemae_sela_a_bez_sela_nemae_ukrajni/.
4. <http://www.ridneselo.com/node/374>.

В.І. Мороз

Дніпропетровський державний аграрний університет

**УКРАЇНСЬКЕ СЕЛО У ПЕРІОД ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ТА
РЕФОРМУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ
(1991-2013 рр.)**

У статті висвітлюється проблеми суспільно-політичних відносин пов'язаних з земельною реформою у незалежній Україні (1991-2013 рр.) **Ключові слова:** Українське село, Указ, КСП, кодекс.

В статье освещаются проблемы социально-политических отношений связанных с земельной реформой в независимой Украине (1991-2013 гг.) **Ключевые слова:** Украинское село, Указ, КСП, кодекс.

In the article were analyzed social-political relations, connected with the land reform in the independent Ukraine (1991-2013). **Key words:** Ukrainian village, decree, CSP, codex.

24 серпня 1991 року на мапі світу з'явилась нова незалежна держава Україна. З того часу пройшло майже 22 роки. Сьогодні сучасна територія незалежної України дорівнює 603,7 тис. кв. км. Населення України 45 млн. 962,9 тис. осіб. Столиця місто Київ – 2 млн. 785,1 тис. осіб. Адміністративний поділ: 1 автономна республіка (Крим), 24 області, 490 районів та 2 міста, що мають національний статус (Київ, Севастополь). Усього в Україні 499 міст, 885 селищ і 78 471 село [6, 30].

За віковим станом більше половини населення України це люди працездатного віку, а решта пенсіонери та діти. Жіноче населення переважає на декілька відсотків чоловіче. У сільській місцевості, в українському селі, мешкає біля 30% населення України.

Україна знаходиться у центрі Європи і є суто європейською державою. Землі України – це еталон світового чорнозему. Україна володіє 26% світових і до 40% європейських чорноземів. Загальний земельний фонд України 60,4 млн. га. 41,8 млн. га це землі сільськогосподарського призначення. По цінам кадастрової оцінки 2011 року вартість цієї землі складала 468, 8 млрд. грн.. Це означало, що один гектар коштував приблизно 12 тис. гривень [4, 2].

За даними Державного агентства земельних ресурсів України станом на 1 січня 2013 року нормативна грошова оцінка 1га ріллі складала 20-25, а то і 27 тис. гривень у залежності від місцевості [3, 2].

По експертним оцінкам міжнародних фахівців-аграріїв перспектива подальшого росту вартості української землі зберігається і надалі, і ціни на неї виростуть у рази.

На сьогодні 31,14 млн. га (51,6%) це приватна власність, 29,15 млн. га власність державна і 0,06 млн. га колективна власність [4, 1].

Історія цього стану наступна. Після проголошення державної

незалежності в Україні розпочався період формування нових суспільно-політичних відносин. Ключовою проблемою українського села була власність на землю. На початку 1990-х років політики та фахівці з аграрної економіки перебували у полоні дещо хибних стереотипів і вважали, що висока мотивація селянина до ефективної виробничої діяльності може забезпечуватися тоді, коли він стане власником усього набору використовуваних ним виробничих ресурсів, у тому числі й їхнього базового компоненту – землі. Світовий досвід підтверджує, що найвища продуктивність господарювання на селі досягається там, де селянин має передусім економічну самостійність у виробничій і комерційній діяльності, є власником створеного продукту, і при цьому не так важливо, кому саме належить земля – тому, хто на ній працює, державі, місцевим органам влади чи вона перебуває у приватній власності. Отже, відбулася абсолютизація приватної власності [5, 167].

Точилася боротьба двох політичних таборів, один з яких підтримував радянські принципи централізовано-планової економіки і обстоював примат максимального збереження вагової частки власності у державному виробництві, а інший був противником і виступав за якомога швидше роздержавлення та передачу власності у приватні руки. Крім того, останній прагнув, аби частка власності у державному секторі досягла того рівня, за яким остаточно унеможлиблювалася реставрація старого ладу.

Боротьба загострювалася особливо напередодні чергових виборів. Адепти приватної власності намагалися повернути процес роздержавлення землі у вигідне для себе річище, ігноруючи такі концепції власності на землю, як оренда у держави і соціалізація землі. В основу була покладена так звана ідеологія «відновлення історичної справедливості». Ця ідеологія включала, по-перше, відмова держави від монополії на землю; по-друге, безкоштовна передача її тим, у кого вона була свого часу відібрана і т.п.

Особливість – змін у земельних відносинах полягала в тому, що вони мали стихійно-послідовний характер. Протягом 1991-2013 рр. Верховна Рада України прийняла близько 150 законів. Президент України видав близько 200 указів, 2500 нормативних актів ухвалили органи виконавчої влади (Кабінет міністрів, колегія Міністерства аграрної політики, Держкомітет з земельних ресурсів) [2, 29-34].

10 листопада 1994 р. Президент Л.М. Кравчук видав Указ «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва». В Указі мова йшла про передачу землі спочатку у колективну власність і відродження у селянина почуття господаря землі.

У наступні роки робились спроби (головно указами Президента Л.Д. Кучми) створити на селі новий земельний устрій, який відповідав ринковій економіці.

Політикум продовжував удаватися до популізму, говорячи «про найкращі у світі чорноземи та невтомні руки селян» і т.п.

Державна влада не запропонувала громадянам чіткої програми

земельних перетворень. Українське село 1990-х років було дезорієнтованим і розгубленим. Селяни інертно поставилися до змін які були ініційовані «згори». Практично до 1999 року через млявість розвитку земельних відносин українське село, та сільська макроекономіка стрімко деградували. Багато молоді у пошуках роботи, покидали села і їхали до міста.

Соціологічні опитування сільських громадян 2001 року показали, що 77% їх підтримує зміни власності, але тільки невеликих земельних ділянок, 43,2% негативно ставилися до купівлі-продажу землі [8, 169]. Сюди додавались і ментально-демографічні причини. На початку 2000-х років приватної власності на землю набували селяни, 65% яких мали пенсійний вік. Як наслідок, не було створено суспільного (публічного) контролю за масштабами концентрації земельної власності, так би мовити, важелів протидії латифундизму. Законодавство не прописувало норми, які б забезпечували ефективну дію механізмів припинення прав на землю.

Селяни, які здавали свої паї в оренду латифундистам, опинились у становищі безправних найманців. Роздержавлення землі проводилося згідно з постановою Верховної Ради «Про прискорення земельної реформи та приватизацію землі» від 13 березня 1992 року. Але Держкомзем України саботував роботи з інвентаризації земель і встановлення меж між селами, стримувалася видача громадянам актів на право колективної власності на землю. У 1993 році із загальної суми бюджетних коштів, що виділялись під земельну реформу українського села, було використано лише 9%. Разом із тим лунали політичні заяви про недостатність фінансування. Відбувалося перетягування ковдри Держкомземом і Інститутом землеустрою в питанні владних повноважень. При потребі 11 млрд. крб. бюджет передбачив 5 млрд., а освоєно було менше половини [9, 37-38; 73].

Під час паювання земель колективної власності розмір земельної частки визначався шляхом ділення земельної площі на кількість членів КСП (колективне сільськогосподарське підприємство), кооперативів, акціонерних товариств, включаючи пенсіонерів. Кожний власник одержував сертифікат із зазначенням загального розміру ділянки, площі за угіддями, умовної площі у балогектарах і вартісної оцінки земельної ділянки. Паї не виділялись у натурі(на місцевості).

У наслідок приватизації землі у 2001 році у державній власності залишилось 49,7% усіх земель. Було здійснено паювання 26,4 млн. га земель, переданих у колективну власність 11419 підприємств. Права на земельну частку (пай) набули майже 6,6 млн. громадян. Середній розмір земельної частки становив 4,1 га. Приватизували свої земельні ділянки на площі 3 млн. 256 тис. га 11 млн. громадян; 37,6 тис. фермерських господарств використовували майже 2 млн. га сільгоспугідь [1, 214].

Роздержавлення земель українського села відкривало шлях до розвитку фермерства і особистого селянського господарства. Але безпринципність і пасивність депутатів сільрад та опір керівників КСП гальмувало розвиток аграрного виробництва.

Селяни залишилися погано проінформованими про свої права

пайовиків. Непросто формувався і такий ринковий тип землекористування, як оренда. Зарубіжний досвід приживався повільно. Основними орендодавцями українського села виступали власники земельних часток і органи місцевого самоврядування. На 2012 рік частка орендованих земель сягнула близько 70% загальної площі сільгоспугідь, що було характерним для розвинутих країн Європи (Бельгія-68%, Франція-64%, Німеччина-62%).

Особливість вітчизняних орендних відносин полягає в тому, що договори оренди паю уклалися на 56,8% з селянами-пенсіонерами. Договори оренди уклались на короткі строки, що суперечило економічним інтересам, унеможливлювало стратегічне планування виробництва і т.п.

Неврегульованість оренди землі спричинило появу великих латифундистів, які сконцентрували по 20-30 тис. га угідь. До таких господарств входило по 7,8-10 сіл. Латифундизм в українському селі почав стрімко розвиватися після Указу Президента України від 10 листопада 1994 р. «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва».

За шість років, після Указу Президента тільки у Київській області було скуплено (по 100 грн. за сертифікат) понад 30 тис. га землі, у Миколаївській – 10 тис., Дніпропетровській – 18 тис., Одеській – 8 тис. га [5, 173].

Відбувся, як влучно підмітили журналісти, «дерибан» земель. Основна причина цього явища полягала у законодавчих прогалинах. Купівля – продаж, міна, успадкування, застава земельних паїв і т.п. чітко ніде не було приписано.

За даними Генпрокуратури України О. Медведька у 2005-2006 роках у тіньовому ринку перебувало біля 1 млн. га земель. Це землі (території) оздоровчого призначення, природно-заповідного фонду, органів місцевого самоврядування і т.п.

Активно здійснювався розпродаж земель, які діставалися після розпаювання колективних господарств. Деякі ділки у період президентства В.А. Ющенко продавали землі навіть без право установчих документів. Такого роду операцій найпоширенішими були у Київській області, як правило, у при столичних районах. Ціни на такі земельні угіддя були особливо високі. У Києво-Святошинському районі сім'я колишнього колгоспника могла продати два належні паї (близько 9 га) за 2,5 млн. грн. [5, 174].

Таким чином відбулося тотальне порушення вимог мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення (всупереч ст. 137 Земельного кодексу та ст. 3 Закону України «Про ліцензування окремих видів сільськогосподарської діяльності»). Через відсутність відповідних меж природно-заповідних територій від них відрізали земельні масиви під житлове будівництво. Так, наприклад, голова сільської ради Шацького району Волинської області підробив рішення сесії ради щодо виділення 10 земельних ділянок площею 2,4 га, заподіявши збитків громаді на 600 тис. грн. У такий спосіб завдавалась шкода і землям, на яких розташовувалися об'єкти, що належали до історико-культурної спадщини [7, 4].

Так на Луганщині переорали з 10 тис. курганів майже 90%. До виробничої зони потрапило відоме кельтське поселення поблизу м. Мукачеве та найбільше скіфське Ходосівське городище [5, 174]. Ухвалені із значним запізненням у 2007р. зміни до Земельного кодексу та Закону України «Про культурну спадщину», хоч і передбачали проведення відповідних «рятувальних» робіт археологами та науковцями, виправити ситуацію було неможливо, оскільки залишилося неврегульованими багато майнових і правових питань. Згідно з «Методикою грошової оцінки пам'ятників», ухваленою Кабінетом міністрів України, курган метрової висоти мав вартість до 0,5 млн. грн. [5, 175].

Отже, розвиток українського села у 1991-2013 рр. відбувався суперечливо і оцінювався українським суспільством неоднозначно. Прихильників і противників перемін на селі було майже порівно, не дуже багато. Основна маса селян не підтримувала ні тих ні інших. Варто звернути увагу на психологічний бік справи. Нова система відносин власності та розподілу за приватно-орендною формою господарювання виявилася ще гіршою, ніж за колгоспно-радгоспною системою, оскільки селянин, нібито ставши власником землі й майна, не може розпоряджатися результатами своєї праці.

Половинчасті і нерішучі кроки влади, тіньові приватизації, недосконалість оренди, інертність селян і т.п. говорить про те що проблеми українського села у період реформування земельних відносин в Україні за 1991-2013 рр. та і не були вирішені у повному обсязі. Нові закони «Про ринок земель», «Про земельний кадастр» повинні поліпшити ситуацію в українських селах. Умови для цього є. І це дуже добре. Але як говорять «надія помирає останньою».

Усе викладене свідчить проте, що реформування українського села відповідає не тільки його мешканцям сільгоспвиробником, а і всьому українському народу. Необхідно тільки справу реформування земельних відносин на селі довести до кінця.

Бібліографічні посилання:

1. **Жирова С.М.** Проблеми подальшого вдосконалення земельних відносин в сучасному українському селі // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К., 2007. – Вип. 4. – С. 214.
2. Земельна реформа та земельні відносини в Україні: Посіб. для журналістів. – К., - 2004. – С. 29-34.
3. Земельні ресурси: Скільки коштує земля? – Рідне село. – 2013. – 27 лютого. - № 4. – С. 2.
4. **Кобець А., Зражевський А.** Чому Україні вкрай необхідна земельна реформа // Зоря. – 2011. – 6 серпня. - № 86. – С. 1-2.
5. **Литвин В.М.** Земля в історичній долі України. – К.: Ніка-Центр, 2009. – 192 с.
6. **Мороз В.І., Рошко М.В.** Україна і глобальний світ – проблеми і перспективи: 20 років державної незалежності (1991-2011 рр.) // Україна на

зламі тисячоліть – 20 років незалежності (1991-2011 рр.). Зб. науков. праць. – Дніпропетровськ.: Вид-во Придніпров'я, 2011. – Вип. 3. – С. 256.

7. **Малолеткова О.** Гроші миліші, ніж добре ім'я // Урядовий кур'єр. – 2006. – 20 червня. – С. 4.

8. **Сіденко В.** Аграрна реформа в Україні, досягнення і прорахунки // <http://www.uceps.org/ua/print>

9. ЦДА України. – Ф. 5233. – Оп. 1.1. – Спр. 395. Арк. 37-38; Ф.І. – Оп. 22. – Спр. 1863. – Арк. 73.

УДК 378.124

Д. М. Онопрієнко

Дніпропетровський державний аграрний університет

ОСВІТЯНСЬКА ДЯЛЬНІСТЬ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО АГРАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ В КОНТЕКСТІ РЕФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ ВИЩОЇ АГРАРНОЇ ОСВІТИ

В статті здійснено спробу висвітлити освітянську діяльність Дніпропетровського державного аграрного університету в контексті реформаційних перетворень вищої аграрної освіти на сучасному етапі розбудови української державності.

Ключові слова: вища аграрна освіта, реформаційні перетворення, освітня галузь України.

В статье предпринята попытка осветить образовательную деятельность Днепропетровского государственного аграрного университета в контексте реформационных преобразований высшего аграрного образования на современном этапе становления украинской государственности.

Ключевые слова: высшее аграрное образование, реформационные преобразования, образовательная отрасль Украины.

An attempt to light up activity of the Dnepropetrovsk state agrarian university in the context of reformation transformations of higher agrarian education on modern emane becoming of the Ukrainian state system is undertaken in the article.

Keywords: higher agrarian education, reformation transformations, educational industry of Ukraine.

На сучасному етапі розбудови української державності надзвичайної суспільної ваги набувають нагальні адміністративні, законодавчі та правові аспекти реформування освітянської галузі країни. Соціально-економічні реалії життя модерної української держави поставили перед керівництвом країни, очільниками профільних міністерств та відомств, провідними науковцями та експертами, пересічними працівниками цілу низку нових вимог щодо підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняної економіки, продуктивності її господарства й забезпечення на цій основі постійно зростаючого рівня життя населення.

В світлі актуальних завдань реформаційних перетворень, які стоять перед вітчизняною політичною системою, давнє радянське гасло: «кадри –

вирішують все!» набуває нової суспільної ваги та актуальної значущості, з огляду на те, що головним виробником суспільних благ в країні – є пересічний робітник, від рівня практичних знань та навичок якого, значною мірою, залежить ефективність організації товарного виробництва.

В сучасних суспільно-політичних та соціокультурних умовах розвитку українського суспільства освіта постає як один з базових елементів соціально-економічного поступу, який потребує швидкої структурної модернізації та якісного інноваційного оновлення.

Реформаційні перетворення в освітній сфері здійснюються у відповідності до нормативних положень та базових принципів, зазначених в указі Президента України В. Ф. Януковича від 13 березня 2013 року «Національний план дій на 2013 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [9].

В даному нормативно-правовому документі змістовно сформульовані головні засади та базові принципи реформаційних перетворень в Україні, детально викладені їх стратегічні цілі та завдання, докладно окреслені шляхи практичного впровадження інноваційних змін у відповідності до реальних вимог соціально-економічної системи та економічної стратегії господарського поступу української держави [9].

Одним із магістральних напрямків Програми Президента України В.Ф. Януковича «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» – є проведення широкомасштабної освітньої реформи, яка покликана сприяти впровадженню в життя нової моделі організації вищої освіти, якісному перетворенню її на дієвий механізм соціальної мобільності в сучасному українському суспільстві, надійне джерело поступового інноваційного зростання та розвитку економіки країни [9, с. 34-40].

Як впливає з аналізу нормативних положень Плану дій, освітня реформа ставить за мету якісно підвищити рівень конкурентоспроможності фахівців вищих навчальних закладів на вітчизняному та європейському ринку праці, завершити формування єдиного освітнього простору шляхом передачі (з урахуванням специфіки підготовки фахівців) в управління Міністерства освіти і науки України вищих навчальних закладів державної форми власності, що перебувають у підпорядкуванні іншим центральним органам виконавчої влади, сприяти ефективному розв'язанню проблеми підготовки фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, чия діяльність мала б забезпечувати динамічний поступ стратегічно важливих галузей вітчизняної економіки, включаючи й аграрно-промисловий комплекс, створенню належних умов для ефективної реалізації науково-технічного потенціалу країни з метою протистояння негативним суспільно-економічним викликам часу, які спричинені світовою глобалізацією та економічною кризою [9, с. 34-40].

У відповідності до Плану дій пріоритетним завданням реформаційних перетворень в освітній галузі – є правове забезпечення законодавчих підвалин, функціональних адміністративних механізмів щодо оптимізації

цільового використання наявних бюджетних коштів, що витрачаються державою на забезпечення освітянських потреб, формування дієвих стимулів щодо кадрового й інтелектуального зростання молодих фахівців у відповідності до сучасних європейських освітніх стандартів й норм [9, с. 34-40].

Паралельно держава намагається шляхом впровадження масштабних перетворень розв'язати проблему вдосконалення системи формування державного замовлення у відповідності до нагальних регіональних потреб місцевої економіки, яка відчуває хронічний дефіцит фахівців різних інженерно-технічних спеціальностей, що вкрай негативно позначається на темпах економічного зростання та рівні продуктивності праці.

Президентським Планом дій на 2013 рік передбачено реалізацію низки адміністративно-правових заходів з удосконалення системи управління освітянською системою, забезпечення доступності всіх категорій населення до якісної освіти, підвищення її якості та конкурентоспроможності, а також дії спрямовані на розвиток науки та інноваційної діяльності [9, с. 34-40].

У відповідності до законодавчих засад Плану дій, одним з першочергових завдань у сфері удосконалення системи управління освітою є прийняття у парламенті нової редакції проекту закону "Про вищу освіту" [9, с. 34-40].

Основними заходами у напрямку забезпечення доступності, підвищення якості та конкурентоспроможності освіти, що запропоновані планом Президента, має стати затвердження нових вимог до здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня магістра на основі рівня бакалавра з іншої галузі знань, що буде сприяти зростанню освітньої та фахової мобільності випускників у відповідності до кон'юнктурних змін та вимог виробничого процесу, нагальних потреб економічної системи української держави та її окремих регіонів, які демонструють сталий попит на висококваліфіковану робочу силу, брак якої гостро відчувається на ринку праці [9, с. 34-40].

Викладені президентом України в Плані дій законодавчі ініціативи заклали законодавчі підвалини та визначили головний вектор розвитку реформування вищої освіти країни.

Система вищої аграрної освіти, яка на сьогоднішній день історично сформувалася на українських теренах, значною мірою віддзеркалює ті соціокультурні та суспільні процеси, які відбуваються в українському соціумі впродовж останніх десятиліть й супроводжуються значними інноваційними трансформаціями.

На сьогоднішній день експертами та науковцями відзначається позитивна тенденція зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції країні. Так, згідно даними часопису «Дзеркало тижня» за результатами «кризового» 2009-го сільське господарство виявилось єдиним сегментом економічної діяльності України, який зміг уникнути падіння обсягів виробництва (+0,1%). Непогану динаміку галузь демонструвала й у 2010—2012 роках. Зокрема, завдяки минулорічному врожаю споживча інфляція в березні 2012-го знизилася до 1,9% в річному обчисленні (за

підсумками 2011-го – до 4,6%) [7]. Таким чином, успішність виходу вітчизняної економіки з економічної кризи залежить певною мірою й від розвитку аграрної галузі, а отже, в кінцевому підсумку, й від рівня її забезпечення висококласним кадровим складом, загальний інтелектуальний потенціал якого покликана примножувати та розвивати впродовж наступних десятиліть саме вища аграрна освіта.

Питання реформування вищої аграрної освіти набуває особливої актуальності та гостроти на сучасному етапі перетворень в українському суспільстві, беручи до уваги процес поглиблення глобальної світової економічної кризи, яка супроводжується активізацією й значним посиленням конкурентної боротьби вітчизняних товаровиробників сільськогосподарської продукції на внутрішньому й зовнішньому ринках, формуванням та впровадженням у життя нової стратегії аграрних відносин на селі, динамічним становленням загальноукраїнського й регіонального ринку землі, появою нових соціальних категорій її власників, майнові та суспільні інтереси яких покликана захищати держава.

Модернізаційні зміни, які відбуваються в аграрному секторі вітчизняної економіки, створюють реальні передумови для нагального обговорення та практичного втілення у життя нової парадигми організації системи вищої аграрної освіти, оптимізації бюджетних витрат на підготовку фахівців, її адаптації до нових ринкових умов організації ринку землі та економічної системи сільськогосподарського виробництва.

На разі в академічних та політичних колах сучасної України триває широкоформатний полемічний дискурс, який примушує науковців, керівників профільних міністерств та відомств, очільників вищих навчальних закладів, представників професорсько-викладацького складу аграрних ВНЗ зайнятися докладним аналізом ролі та місця вищої аграрної освіти в становленні та розвитку вітчизняного АПК, визначення її подальших перспектив в загальному контексті реалізації цілої низки стратегічних державних економічних та законодавчих перетворень: земельної та освітянської реформ. Так, проблемам вивчення законодавчих та адміністративних засад та підвалин загальної стратегії реформування вищої освіти й вищої аграрної освіти зокрема, присвячена значна кількість фахових розвідок, наукових статей, в яких здійснено спробу рельєфно відобразити різні підходи щодо шляхів її реалізації, узагальнити наявний вітчизняний та світовий практичний доробок у царині реформаційних перетворень вищої аграрної освіти, адаптувати його у відповідності до сучасних реалій української соціально-економічної системи. Насамперед, цим проблемам присвячені чисельні наукові праці відомих дослідників та вчених: В. Кременя, С.М. Ніколаєнка, В.В. Тесленка, А. С. Кобця, Г. Г. Тараненка, Д.Є. Швеця [3, 4, 5, 1, 8, 10].

Особливий інтерес в даному контексті становлять дослідження В. Кременя і С. Ніколаєнка, в яких на підставі аналізу розлого фактографічного матеріалу здійснена спроба теоретичного осмислення нової парадигми організації вищої освіти, сформульовані засадничі принципи реалізації її практичних завдань у відповідності до інноваційних змін й

трансформацій сучасної доби, теоретично розроблені головні напрямки державної стратегії реформаційних модернізаторських перетворень [3, 4, 5].

Мета статті – дослідити особливості освітньої діяльності Дніпропетровського державного аграрного університету в контексті реформування вищої аграрної освіти на сучасному етапі державної розбудови України.

Освіта – це основа прогресу людства, пріоритетна галузь внутрішньої політики держави. Як відомо, сучасні гуманітарні дисципліни розглядають освіту як сукупність систематизованих знань умінь та навичок, які були набуті особистістю в процесі навчання в спеціальних різних за рівнем та формою викладання навчальних закладах. Освіта завжди відіграла провідну та вирішальну роль в процесі соціалізації особистості, який передбачає всебічний та всеосяжний розвиток її здібностей та навичок, теоретичних знань та практичних умінь [6, с.32-33]. Як відомо, 6 квітня 2011 року Кабінетом Міністрів України була схвалена Концепція реформування та розвитку аграрної освіти, що стала базовим нормативним документом, який визначив систему пріоритетних напрямків щодо реформування та організації освітянської діяльності вищих закладів аграрної освіти, включаючи, й Дніпропетровський державний аграрний університет [2]. Авторами державної концепції був накреслений детальний проект реалізації широкомасштабної програми адміністративних заходів, загальний сенс яких зводиться до поглиблення інтеграції академічної та університетської аграрної науки, посилення її зв'язків з сільськогосподарським виробництвом. При цьому значна увага, законодавцями приділялась реформуванню вищих аграрних навчальних закладів та наукових установ Національної академії аграрних наук з використанням їх потенціалу для створення з урахуванням природно-кліматичних зон регіональних навчальних науково-виробничих комплексів як центрів навчально-наукового і кадрового забезпечення агропромислового комплексу України [2].

Аналіз нормативно-правових положень Концепції дозволяє зробити висновок про те, що однією із магістральних складових процесу реформування вищої аграрної освіти є теоретична розробка та організація проведення об'єктивної оцінки ефективності діяльності вищих закладів аграрної освіти, забезпечення принципу неперервності освіти впродовж всього період виробничої діяльності фахівця, узгодження освітнього процесу з реальними потребами аграрного виробництва в окремих природно-кліматичних зонах.

Базові нормативні засади Плану дій Президента України та Концепції реформування та розвитку аграрної науки й освіти покладені в основу організації практичної діяльності Дніпропетровського державного аграрного університету щодо підготовки фахівців для аграрної галузі, яка орієнтована на зміцнення, поглиблення та розширення зв'язків в системі «аграрна освіта – аграрна наука – аграрне виробництво». Кожний структурний елемент даної системи – є необхідною складовою сучасного розвитку аграрних відносин на селі, невід'ємною умовою становлення потужної сільськогосподарської

галузі, що базується на утвердженні прав власності на землю за суб'єктом виробничої діяльності.

Керівництво Дніпропетровського державного аграрного університету, намагаючись оптимально відповідати нагальним потребам аграрного виробництва степової зони України, створило необхідні умови для посилення співпраці, в першу чергу, з провідними регіональними аграрними підприємствами Дніпропетровської, Запорізької, Кіровоградської та Донецької областей, які мають значний досвід господарювання в сучасних соціально-економічних умовах розвитку економічної системи та аграрно-промислового комплексу України.

Під егідою вузу за ініціативи регіональних товаровиробників сільськогосподарської продукції впродовж 2012-2013 навчального року було проведено цілу низку інформаційних освітніх заходів, що мали на меті сприяти розв'язанню проблеми наявного кадрового голоду в окремих аграрних підприємствах й фірмах степової зони. Крім того, дані заходи покликані оптимізувати пошук підприємцями, кадровими рекрутинговими агенціями високоосвічених та висококласних випускників, здатних взяти активну участь в підвищенні продуктивності аграрного виробництва степу, ефективно використовуючи набуті у ВНЗ практичні знання, уміння та навички.

Представниками відповідних структурних підрозділів Дніпропетровського державного аграрного університету налагоджено постійний моніторинг ринку праці в регіоні, з метою з'ясування його практичних кадрових потреб, їх реальних обсягів, наявної ринкової пропозиції працедавців, поточних кон'юнктурних змін та трансформацій, а також загальних перспектив та поточних тенденцій розвитку. Отримана в результаті цього спостереження інформація не тільки детально аналізується та вивчається провідними фахівцями, але й використовується під час організації планування діяльності вузу на поточний та наступний навчальний рік, що дозволяє узгодити навчальні плани, програми у відповідності до вимог економічної системи й аграрного виробництва.

В Дніпропетровському державному аграрному університеті впродовж року триває постійне ознайомлення студентського загалу, професорсько-викладацького складу з сучасними нормативними вимогами, практичними завданнями, перспективами розвитку товарного виробництва сільськогосподарської продукції, загальноукраїнського та регіонального ринку праці. З цією метою в 2010-2013 роках року на базі вузу були проведені «Ярмарки вакансій» та «Ярмарки інноваційних аграрних технологій», які надали змогу не тільки ознайомитись з сучасними станом розвитку інноваційних технологій в аграрному виробництві, але й скорегувати діяльність багатьох наукових шкіл вузу з нагальними потребами регіонального виробництва сільськогосподарської продукції степу України, що на загал, в позитивний спосіб, позначилося на результатах наукової роботи дослідників.

Проведений впродовж поточного навчального року цілий комплекс адміністративних заходів в галузі налагодження ефективного співробітництва з регіональними лідерами виробництва сільськогосподарської продукції на практиці продемонстрував правильність обрання керівництвом вузу стратегії зміцнення та посилення зв'язків з виробничою сферою. В свою чергу, низка місцевих сільськогосподарських підприємств визнала за доцільне надати власну фінансову підтримку представникам обдарованої студентської молоді, що навчається на різних факультетах ДДАУ. Так, наприклад, на еколого-меліоративному факультеті 20 лютого 2013 року відбулося урочисте вручення 6 іменних стипендій найкращим студентам факультету випускником 1988 року, професором С. Д. Волощуком, який обіймає посаду генерального директора ТОВ «Центр судових і недержавних експертиз "ИНДЕКС"». За ініціативи фундатора стипендіального фонду студентам-гідротехнікам надано можливість проходження виробничої практики на базі підприємства. Аналогічні ініціативи з боку провідних регіональних підприємств аграрної галузі активно впроваджуються у життя й на інших факультетах та науково-дослідних підрозділах університету.

Дніпропетровський державний аграрний університет як провідний вищий навчальний заклад аграрної освіти України взяв активну участь в реалізації цілої низки регіональних програм, ініційованих очільниками Дніпропетровської державної адміністрації О.Ю. Вілкулом та Д.В. Колесніковим, Дніпропетровською обласною радою депутатів. Так, провідні науково-педагогічні працівники плідно займаються науковою та консультативною діяльністю в рамках реалізації регіональної програми «Підвищення конкурентоспроможності випускників ВНЗ». Мета даного проекту полягає в оптимізації та узгодженні освітянських стандартів, планів та програм вищих навчальних закладів Придніпропетровського регіону з нагальними потребами сучасного виробництва, загальноукраїнського та регіонального ринку праці, відповідними освітніми стандартами Болонської угоди.

На початку 2013 року науковці Дніпропетровського державного аграрного університету взяли участь у розробці професійно-кваліфікаційної карти ринку праці регіону, яка за задумом ініціаторів проекту дозволить збалансувати нагальні потреби ринку праці в висококваліфікованій робочій силі, що в свою чергу, надасть можливість оптимізувати загальний обсяг держзамовлення на фахівців вищих навчальних закладів, включаючи й ДДАУ.

З метою підвищення рівня освіти майбутніх спеціалістів в галузі використання сучасних інноваційних технологій в організації біржових торгів через «Електронну торгову систему», в листопаді-грудні 2012 року директором Дніпропетровського регіонального відділення аграрної біржі В.А. Сквариком для студентів Навчально-наукового інституту економіки ДДАУ був проведений цикл ознайомчих семінарів-практикумів, де студенти мали нагоду тримати інформацію щодо організації функціонування сучасної аграрної біржі. Так, в процесі роботи семінару директором були роз'яснені

принципи роботи в ЕТС, її основні переваги практичного використання, а також викладені базові засади організації торгівельної та фінансової діяльності аграрної біржі. Кращим студентам навчально-наукового інституту економіки Дніпропетровського державного аграрного університету було запропоновано пройти безкоштовне навчання на дводенних курсах брокерів в м. Києві та отримати відповідний сертифікат.

На виконання листа Міністерства аграрної політики та продовольства України (№ 37-18-1-13/19123 від 12.10.2012 р.) 16 жовтня 2012 року, з метою реалізації проекту соціально-економічного розвитку сільських територій «Рідне село» на період до 2020 року та сприяння територіальним громадам у розбудові сільських територій Дніпропетровської області на базі Дніпропетровського державного аграрного університету був створений Регіональний навчально-практичний центр розвитку сільських територій, а також розроблені та затверджені відповідні статутні Положення, які регламентують його науково-практичну та консультативну діяльність впродовж означеного періоду.

Пріоритетним напрямком практичної роботи центру є інформаційно-консультаційне забезпечення голів сільських та селищних рад Дніпропетровської області, фахівців органів місцевого самоврядування, селян, а також підприємців, які здійснюють господарську діяльність у сільській місцевості та зайняті в виробництві сільськогосподарської продукції.

Провідні науковці різних підрозділів та факультетів Дніпропетровського державного аграрного університету, що увійшли до структурних підрозділів Центру, активно взаємодіють з органами місцевої влади Дніпропетровського регіону: Департаментом агропромислового розвитку Дніпропетровської обласної державної адміністрації, Дніпропетровською обласною радою. Центр активно співпрацює з Дніпропетровською сільськогосподарською дорадчою службою та регіональним відділенням Всеукраїнської асоціації сільських та селищних рад.

Впродовж року даною науково-консультативною установою було проведено низку навчальних й інформаційних семінарів, практикумів, тренінгів, громадських слухань, бізнес-ігор, обговорень актуальних проблем розвитку сучасного Аграрно-промислового комплексу. Цільовою аудиторією Центру є голови сільських та селищних рад, фахівці органів місцевого самоврядування, а також підприємств, організацій, що здійснюють господарську діяльність у сільській місцевості.

На даному етапі діяльності Регіональний навчально-практичний центр розвитку сільських територій проводить підготовчу роботу з організації тренінгів та семінарських занять щодо роз'яснень нормативних положень Указу Президента України В. Ф. Януковича від 13 березня 2013 року «Національний план дій на 2013 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», державних принципів

реалізації земельної реформи, правових засад законодавчої бази, яка регулює відносини власності на землю, систему землекористування тощо.

Загальний зміст реформаційних перетворень в освітній галузі полягає не тільки в оптимізації діючої системи організації вищої аграрної освіти, але й в створенні належних умов для якісних структурних змін, практичного запровадження нової моделі організації неперервності освіти, в якій провідну роль повинні відігравати вищі навчальні заклади аграрної освіти, як базові профільні центри з підготовки спеціалістів для економіки країни та її сільськогосподарської галузі.

Тактична мета цих реформаційних перетворень полягає на наш погляд у забезпеченні підвищення мотивації до навчання студентів, дослідницької діяльності науково-педагогічних працівників, активному впровадженні до навчального процесу, наукової роботи сучасних технологічних інновацій та досягнень. На нашу думку, зазначені в Указі Президента України В. Ф. Януковича від 13 березня 2013 року «Національний план дій на 2013 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» механізми реалізації реформаційних перетворень повинні зумовити якісне зростання соціальної престижності професій аграрного напрямку, сприяти всебічному задоволенню нагальних потреб сучасного регіонального ринку праці, закласти надійний підмурок для подальшого поступального розвитку освітянської та аграрної галузі впродовж наступних десятиліть.

Бібліографічні посилання

1. **Кобець А. С.** Дніпропетровський державний аграрний університет: історія та сучасність (до 90-річного ювілею ВНЗ)/А. С. Кобець// Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «Гуманітарно-виховні процеси, тенденції і перспективи вищої професійної освіти (присвячується 90-річчю ДДАУ). – Дніпропетровськ, 2012. – С.7-17.

2. **Концепція реформування та розвитку аграрної освіти/** Сайт Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/279-2011-p>.

3. **Кремень В. Г.** Освіта і наука в країні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати/ В. Г. Кремень. – К.: Грамота, 2007. – 200 с.

4. **Ніколаєнко С.М.** Освіта в інноваційному поступі суспільства/ С.М. Ніколаєнко. – К.:Знання, 2006. – 207 с.

5. **Ніколаєнко С.М., Тесленко В.В.** Якісна освіта – запорука самореалізації особистості: [наук. вид]/ За заг. ред. С.М. Ніколаєнко, В.В. Тесленко. – К.: 2007. – 176с.

6. **Онопрієнко Д. М.** До питання про оцінку якості професійної діяльності викладача вищої школи/ Д.М.Онопрієнко// Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «Гуманітарно-виховні

процеси, тенденції і перспективи вищої професійної освіти (присвячується 90-річчю ДДАУ). – Дніпропетровськ, 2012. – С. 32-40.

7. **Пасочник В.** Аграрний сектор і його кредитні урожаї// Дзеркало тижня. – №16, 2012. – С. 4.

8. **Тараненко Г.Г.** Глобально орієнтований освітній простір: філософсько-методологічний аналіз/Г.Г. Тараненко// Грані – №11(91). – 2012, С. – 47-49.

9. **Указ Президента України № 128/2013 Про національний план дій на 2013 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010-2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава./** Офіційний Сайт президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/15521.html/>

10. **Швець Д. Є.** Стратегічні орієнтири реформування системи освіти і науки в умовах соціальної кризи/ Д.Є. Швець// Грані – №11(91). – 2012, С. – 84-87.

УДК 001:316.324.5

**Ю.І. Грицан,
В.В. Мареніченко**
Дніпропетровський державний аграрний університет

НАУКОВІ ЗДОБУТКИ ДДАУ У РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМИ „РІДНЕ СЕЛО”

*В статті висвітленні наукові здобутки Дніпропетровського державного аграрного університету в контексті реалізації програми «Рідне село». **Ключові слова:** наукові здобутки, програма «Рідне село», освітня галузь, реформаційні перетворення.*

*В статье освещены научные достижения Днепропетровского государственного аграрного университета в контексте реализации программы «Родное село». **Ключевые слова:** научные достижения, программа «Родное село», образовательная отрасль, реформационные преобразования.*

*In the article the scientific achievements of the Dnepropetrovsk state agrarian university are lighted up in the context of realization of the program "The Native village". **Keywords:** scientific achievements, program "The Native village", educational industry, reformation transformations.*

Стратегічна ініціатива «Рідне село» була започаткована Міністерством аграрної політики та продовольства в розвиток Програми економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» Президента України В.Ф. Януковича [1].

Головне спрямування ініціативи «Рідне село» – підвищення добробуту сільських мешканців, що передбачає збільшення доходів селян через зайнятість і підприємницьку активність, створення комфортних умов праці та розвинутої інфраструктури, а також забезпечення державою механізмів соціальної підтримки. Це основа для розробки Стратегії розвитку аграрного

сектору економіки України, оскільки вирішення соціально-економічних проблем села потребує системного підходу, як політичного і економічного, так і соціального.

Метою ініціативи «Рідне село» є підвищення якості життя сільського населення через зміцнення сільської економіки, налагодження соціальної інфраструктури, покращення довкілля.

Економіко-виробнича аграрна складова ініціативи має на меті підтримку сільських громад через зміцнення економічної основи сільського розвитку – господарств населення, малих та середніх товаровиробників сільськогосподарської продукції. Тому основним принципом виробничої частини Ініціативи «Рідне село» є перенесення акценту державної підтримки на малого та середнього сільськогосподарського виробника.

Основними завданнями програми є:

- створення організаційно-правових та соціально-економічних умов для комплексного розвитку сільських територій;
- зростання зайнятості сільського населення шляхом створення робочих місць та підвищення рівня доходів сільського населення до рівня не нижче середнього в галузях економіки області;
- посилення мотивації сільського населення до розвитку підприємництва у сільській місцевості як основної умови підвищення рівня життя населення;
- створення екологічно безпечних умов для життєдіяльності населення, збереження навколишнього середовища та раціонального використання природних ресурсів;

Ключовими партнерами у реалізації ініціативи «Рідне село» є Міністерство аграрної політики та продовольства України, сільські громади, аграрії-виробники, освітяни та науковці.

Проблему розвитку сільських територій науковці нашого університету у значній мірі пов'язують із станом навколишнього середовища, соціальними, політичними, економічними, культурними, етнічними та іншими важливими чинниками розвитку.

Так, ми працюємо в рамках Концепції наукової стратегії університету «Збалансований (сталий) розвиток агросфери в умовах техногенно-навантажених територій Придніпровського регіону» [2]. В рамках цієї стратегії спільно з Дніпропетровською облдержадміністрацією, облрадою, міськрадою науковці Дніпропетровського державного аграрного університету в складі робочих груп працюють над наступними проектами:

1. Стратегічний план розвитку Дніпропетровської області з напрямку: «Дніпропетровщина – регіон сталого екологічного розвитку» в кластері сільського господарства спільно з Дніпропетровською обласною державною адміністрацією.
2. «Чиста енергія: партнерство для майбутнього Дніпропетровщини». Спільно з Дніпропетровською обласною радою та Фондом Східна Європа.

3. Місцевий екологічний розвиток міст України у м. Дніпропетровську разом з Дніпропетровською міською радою.
4. Створення високотехнологічних соціоекокомплексів в Україні на основі концепції збалансованого (сталого) розвитку.
5. Програма по локалізації та ліквідації амброзії полинолистої та інших карантинних організмів на території міста та Дніпропетровської області протягом 2012-2016 р.

Нещодавно під'єднались до спільного проекту Європейського Союзу, Програми розвитку ООН та Облради: „Місцевий розвиток, орієнтований на громаду”.

Провідні науковці нашого університету приймають участь в реалізації Комплексної стратегії розвитку Дніпропетровської області на період до 2015 року в складі робочих груп нещодавно відбулись заходи: Круглий стіл з енергоефективності в рамках реалізації Проекту „Місцевий розвиток орієнтований на громаду” та засідання координаційної ради з питань формування національної екологічної мережі Дніпропетровської області.

За результатами виконання Програми передбачається:

- підвищення рівня ефективної зайнятості сільського населення;
- забезпечення розвитку освіти, медичного обслуговування, культурно-дозвільної діяльності, фізичної культури та спорту;
- істотне поліпшення інженерної мережі сільських населених пунктів;
- покращення торговельного, соціально-побутового обслуговування населення;
- поліпшення екологічної ситуації.

Вагомий вклад у розвиток сільського господарства зроблено Навчально-науковим центром ДДАУ. А саме, впроваджено у виробництво високоврожайні сорти і гібриди сільськогосподарських культур: озимої пшениці Доля, Співанка, Комерційна, дині – Тітовка, Діана і Мулатка; ячменю ярого – Донецький 12, Донецький 14, Донецький 15, Партнер; еспарцету – Аметист одеський. Щорічно відбувається впровадження: озимої пшениці біля 5 тис. га в господарства Дніпропетровської, Донецької, Запорізької областей і АР Крим, ячменю ярого – 700 тис. га та еспарцету – 50 тис. га в господарства зони Степу.

Кафедрами агрономічного факультету впроваджуються рекомендації до особливостей застосування аграрних технологій, супровід застосування хімічних препаратів, що дозволяє отримувати прибавки врожаю зернових та технічних сільськогосподарських культур [3].

Співробітниками факультету механізації сільського господарства з метою підвищення економічних, експлуатаційних та екологічних показників в механізації пропонується виробничникам розроблена методики покращення дисперсності розпилення пестицидів, проектування робочих поверхонь ґрунтообробних робочих органів, викопувальних органів коренезбиральних машин та оптимізація параметрів дискового корпусу та плуга.

Одним із завдань проекту «Рідне село» є створення кооперативних угруповань, що дасть можливість включити вироблену фермерами і селянськими господарствами продукцію в маркетинговий ланцюг, підвищити додану вартість продукції, а також покращити якість і безпечність сільськогосподарської продукції.

З метою сприяння розвитку дрібних і середніх господарств науково-педагогічні працівники кафедри механізації виробничих процесів у тваринництві впроваджують технологічний супровід функціонування молочних мініферм та визначення технологій, засобів механізації і організації робіт для цих ферм та модульний варіант корівника, базуючись на якому можна створювати мініферми молочного напрямку від 4 до 40 і більше корів.

Інноваційним центром аграрних технологій ДДАУ на основі договору про науково – технічне співробітництво між ДДАУ, Придніпровським науковим центром НАН України та Науково – дослідним інститутом інноваційних технологій розроблено інноваційну пропозицію «Проект модульних малих свиноферм з закінченим циклом виробництва для індивідуальних господарств населення».

Учасниками студентського бізнес-інкубатора подано на розгляд Дніпропетровської Облради проект регіональної програми «Соціальний розвиток сільських територій за участі молоді» для отримання гранту в рамках міжнародного проекту «Темпус».

Науково-педагогічними працівниками Навчально-наукового інституту економіки ДДАУ впроваджено: концепція раціоналістичної та забезпечувальної логістики аграрного підприємства; модель реформування внутрішньогосподарського контролю на базі розвитку внутрішнього аудиту в сільськогосподарських підприємствах; рекомендації щодо використання маркетингового програмного забезпечення в управлінні підприємствами; методику впровадження стратегії інноваційної диверсифікації виробництва та методику вдосконалення системи управління та обліку виробництва продукції рослинництва.

Ці заходи спрямовані на стимулювання економічних процесів на селі, всебічний розвиток сільських територій та формування середнього класу селян.

Центр природного землеробства ДДАУ сприяє відродженню на території Дніпропетровщини кращих землеробських традицій, які є основою екологічно-безпечного органічного виробництва сільськогосподарської продукції в регіоні. Центр пропонує екологічно обґрунтовані методики поступового переходу до принципів природного землеробства, безпечних для людини і ґрунтів, впроваджує ідеї альтернативного землеробства в практику для отримання органічної сільськогосподарської продукції, організовує наукові дослідження по відновленню ґрунтів, збереження і відтворення природного середовища завдяки впровадженню технологій природного землеробства у виробництво. Втілення механізму природного землеробства дасть змогу середнім сільським виробникам прибутково продавати продукцію на ринку [4].

Наукові співробітники Науково-дослідного центра біобезпеки та екологічного контролю ресурсів АПК здійснюють моніторинг наявності та ідентифікації генетично-модифікованих інгредієнтів у зерні, кормах і продуктах харчування. Ними розроблена та впроваджена у практику ветеринарної медицини сучасна концепція лабораторної діагностики хвороб тварин, контролю якості та безпеки харчових продуктів і кормів.

Діяльність створеного «Регіонального інтегрованого навчально-науково-соціовиробничого комплексу» спрямована на підвищення якості та доступності університетської освіти, наукових досліджень, втілення наукових розробок у виробництво, міжнародного співробітництва відповідно до сучасних науково-технічних, економічних та соціальних вимог та інтеграцію консорціуму в європейський та світовий освітній і науковий простір.

Впровадження вищенаведених проектів забезпечить розвиток малого підприємництва в аграрній сфері, підвищенню іміджу аграрного виробництва та якості життя сільських територій та буде дієвим внеском в реалізацію проекту «Рідне село».

Бібліографічні посилання:

1. Ініціатива «Рідне село». Практичні кроки. Господарства населення та сільськогосподарська кооперація, 2012 р. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua>.
2. Комплексна стратегія розвитку Дніпропетровської області на період до 2015 року (рішення Дніпропетровської обласної ради від 24.06.2011 № 132-7/VI).
3. Звіт з наукової роботи за 2012 рік Дніпропетровського державного аграрного університету. – Дніпропетровськ: ДДАУ, 2013 р. – 339 с.
4. Положення Центру природного землеробства ДДАУ. – Дніпропетровськ, 2013.

УДК 141.78

О.М. Корх

Академія митної служби України

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І ПРАВОСЛАВ'Я

*У статті розглядається перспектива євроінтеграції України з огляду на православні засади її культури. **Ключові слова:** православ'я, індивідуалізм, особисте самовизначення, автономія індивіда.*

*В статье рассматривается перспектива евроинтеграции Украины с учетом православных оснований ее культуры. **Ключевые слова:** православие, индивидуализм, самоопределение личности, автономия индивида.*

*The article discuss about the prospect of European integration in Ukraine because Orthodox principles and culture. **Key words:** orthodoxy, individualism, self-identify, individuum autonomy.*

Як стверджує стара мудрість “перемагає лише той, хто змінюється”. З огляду на це досить проблематичними уявляються європейські перспективи

суспільства, один із наріжних каменів якого – віра – базується на свідомій ортодоксії, тобто непорушності принципів. Такий висновок навівають роздуми про нашу історію та сьогодення. Йдеться про те, що успіх модернізаційних процесів, що розпочалися на теренах України наприкінці ХХ століття, значною мірою залежить від історичної укоріненості у нашому культурному коді такої важливої складової західного модерного способу життя як індивідуалізм в його ліберальному тлумаченні, суть якого полягає у визнанні права особистості на незалежне самовизначення та індивідуальну неповторність.

Одною з найбільш важливих засад формування європейського індивідуалізму було, як відомо, західне християнство і насамперед протестантизм. Чи створює православ'я відповідні засади для поширення цінності особистого самовизначення та індивідуальної неповторності у лоні української культури?

Відповідь на це питання досить неоднозначна. З одного боку, цілком очевидно, що православне віровчення вміщує значний гуманістичний потенціал. Мова, окрім спільного для усього християнства визнання рівності усіх перед Богом та свободи волі людини, йде і про проголошену одним із головних авторитетів православної церкви Іоанном Дамаскіним формулу “Бог все передбачає, але не все передвизначає”, яка орієнтує на визнання особистої відповідальності людини у справі власного спасіння. А також про положення не менш авторитетного в межах православ'я ісихазму, за яким немає будь-яких опосередкувань між індивідом та Богом, тому, якщо людина не спасається сама, то їй не допоможе і Бог. Саме на цьому духовному ґрунті у вітчизняній культурі ХVI-ХVIII століття поступово поширення набуває ідея особистого “самовладдя” (К.Сакович, Л.Зизаній, І.Вишенський, Г.Сковорода та інші), виразно співзвучна поглядам західних гуманістів. За всієї відмінності поглядів вітчизняних прихильників зазначеної ідеї, спільне і головне для них полягає у визнанні “самовладного розуму” людини, її вільної волі, яка є настільки значною, що навіть Бог не може врятувати людину, якщо вона не хоче рятуватися сама. І саме тому людина має розраховувати насамперед сама на себе, на свій незалежний розум і нести персональну відповідальність за власну долю. Все це, безсумнівно, свідчить, що, попри всю специфічність українського буття того часу, в надрах традиціоналістського світогляду поступово зароджуються модерні уявлення про особисту гідність і значущість, необхідність самостійних зусиль у визначенні власної долі, вимоги інтелектуальної і моральної автономії індивіда.

Водночас слід визнати, що порівняно до аналогічних на Заході, зазначені уявлення були вкрай суперечливі і непослідовні. Головна причина цього полягає в тому, що українське буття і по цей час перебуває під східними, по суті традиціоналістськими впливами. Останні знаходять своє відображення зокрема у тому, що у порівнянні із західним християнством, і особливо протестантизмом, православ'я завжди відрізнялося підкресленою ортодоксальністю, що видавалася за найважливішу ознаку істинної віри.

Будь-яке оновлення, будь-який догматичний розвиток у межах православ'я до цього часу вважаються відхиленням від останньої і піддаються рішучому осуду. Зрозуміло, що ортодоксія та традиціоналізм і незалежне самовизначення та індивідуальна неповторність – речі важко сумісні. Ця антагонічність ще більш посилюється характерною для православ'я, особливо у його московському варіанті, ідеєю цезаро-папізму, вищості “царства” над “священством”, що вимагає покори долі і сервільного ставлення до будь-якої, навіть безбожної влади, погляду на неї як на кару або випробування Божі.

Досить неоднозначні наслідки щодо поширення ідеї особистого самовладдя в контексті вітчизняної культури має містико-екстативне спрямування православ'я, його зорієнтованість не на раціональне спілкування з Богом, “гармонію віри та розуму” і відповідним чином – раціонально обґрунтовану і організовану діяльність у сакральній і мирській сферах, а на ірраціональні, містично забарвлені почуття, споглядальність, культову практику, аскезу, каяття тощо. Так, наприклад, той же ісихазм, що окремими своїми положеннями спонукав індивіда до особистого самовладдя, водночас орієнтував насамперед на внутрішню зосередженість і гармонію, шлях до якої пролягав не через раціонально осмислену і організовану практику, а через медитацію, мовчання, внутрішню молитву, покору долі. Зрозуміло, що “дух раціональності” і відповідна йому система цінностей у такій суперечливій атмосфері формувалися вкрай важко і повільно.

Укraj важливими, в плані усвідомлення впливу православ'я на формування індивідуалістичних інтенцій вітчизняної культури, є принципові розбіжності між західною та східною вірами у погляді на співвідношення мирського і сакрального, земного і потойбічного. Як зазначав М.Вебер, те, що відрізняє раціональний протестантський аскетизм від чернечого аскетизму, особливо в його православному варіанті, так це по-перше, відмова від усілякої ірраціональної аскетичної практики. По-друге, заперечення споглядання. І, зрештою, найголовніше – аскетичні вправи, спрямовані на мирський спосіб життя, зачіпають і сімейне життя, і аскетичне розуміння професійної діяльності. Мова передусім іде про те, що, на відміну від протестантизму, який розглядає досягнення земного успіху та благополуччя як санкціоноване Богом призначення, православ'ю притаманна досить виразна зневага до всього мирського і поцейбічного на користь сакрального і посмертного. За східною версією, лише той, хто виявляє ревність у сакральних справах: відправі таїнств та обрядів, дотриманні постів, хто відвідує храм і щедрий у пожертвуваннях, хто страждає у своєму земному існуванні, має надію на вічне блаженство. Цілком очевидно, що за такої настанови будь-які досягнення в мирських справах знецінюються, втрачають свій сенс. Унаслідок усього цього (насамперед відсутності традиції раціоналізму, а також “позамирської” спрямованості православ'я) ідея особистого самовладдя у лоні вітчизняної культури ніколи не мала під собою такої ж як на Заході раціонально обґрунтованої системи аргументації на користь реалізації проголошеного “самовладдя” через участь у “мирських”

справах. Індивідуалістичні інтенції вітчизняної культури довгий час обмежуються переважно вимогами “свободи від” (насамперед від того ж таки “мирського”) і не виходять за рамки традиційної східно-християнської настанови на рівність у бідності, загальну покору долі, усамітнення і внутрішнє самовдосконалення.

Як наслідок, визнання права індивіда на особисте самовизначення в контексті вітчизняної культури і зараз носить досить формальний і суперечливий характер, оскільки погано узгоджується з провідною в межах православ'я ідеєю покори долі та недовіри до усього мирського. Воно й зараз досить умовно пов'язується з визнанням необхідності спрямування цього “самовладдя” у сферу особисто і суспільно значущої активності; з належною оцінкою праці, як основної сфери самореалізації особистості; з духом “аскетичного раціоналізму”, який в українській культурі і на цей час залишається фактично неоприявненим; нарешті, з дійсно реальним визнанням самоцінності *кожної* особистості.

З усього сказаного можна зробити висновок, за яким характер та темпи модернізації нашого суспільства значною мірою залежать від спроможності православ'я до оновлення у напрямку більш послідовного захисту дарованого Богом права кожної людини на особисте самовизначення та індивідуальну неповторність. Це відповідає не лише інтересам суспільства, але й самої православної церкви. Адже віра, яка втрачає спроможність адекватно реагувати на виклики життя, неодмінно втрачає довіру з боку людини.

УДК 930.1

Л. М. Рудаков

Дніпропетровський державний аграрний університет

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ СТАТУСУ ПРОФСПІЛОК І СТАТУСНИХ ГРУП

У статті відображені основні проблеми функціонування профспілок, їх статусу і статусних груп. Розкрито питання взаємодії профспілок з державою, бізнесом і політикою. Визначені позиції профспілок в суспільстві.

Ключові слова: Профспілковий рух, статус профспілки, громадські організації, соціальний захист, статусні групи.

В статье отражены основные проблемы функционирования профсоюзов, их статуса и статусных групп. Раскрыт вопрос взаимодействия профсоюзов с государством, бизнесом и политикой. Определены позиции профсоюзов в обществе.

Ключевые слова: Профсоюзное движение, статус профсоюза, общественные организации, социальная защита, статусные группы.

The basic problems of functioning of trade unions, their status and status groups are reflected in the article. The question of co-operation of trade unions is exposed with the state, business and policy. Positions of trade unions are certain in society.

Keywords: Trade-union motion, status of trade union, public organizations, social defence, status groups

Багато чого зроблено профспілками в плані розвитку виробничої демократії, гуманізації відносин між працею і капіталом, менеджерами і робітниками, а також у професіоналізації робітників, організації їх побуту і відпочинку.

Інституційна особливість профспілок полягає насамперед у тому, що вони вбудовані в систему соціально-трудова відносин – найважливіших відносин у суспільстві, регулюють ці відносини, виступаючи на стороні найманої праці, і в цьому їх основне призначення. Тому профспілки скоріше можна вважати регулятивним інститутом, або інститутом регулювання соціально-трудова відносин.

У міру розгортання економічного життя серед власників і підприємців, які представляють їх менеджерів, зріє розуміння того, що профспілки можуть бути не тільки деструктивною, але і конструктивною силою. З їх допомогою можна досить ефективно регулювати трудові конфлікти, а йдучи на «неприємні» тактичні поступки (підвищення заробітної плати, скорочення робочого часу і т.п.), отримувати довготривалий стратегічний вииграш (пожвавлення економічної активності за рахунок зростання споживчого попиту, підвищення продуктивності та якості праці і т.д.) З неминучого зла профспілки перетворюються на необхідну конструктивну опозицію. Така переоцінка ролі профспілок з боку підприємницьких кіл стимулювала процес набуття статусу інституту, прискорила його [1].

Логіка розвитку вимагала виходу профспілкової діяльності на всі рівні організації суспільної праці аж до центрального. Адже саме тут, у центрі, у взаємодії з урядами і парламентами, створюючи на них тиск, ціною загроз і обіцянок, переконань, а деколи і підкупу тільки й можна було домагатися рішень на користь членів профспілок, і не тільки їх. Рішення, що приймаються на вищому законодавчому та урядовому рівні, мають рамковий характер, встановлюють межі і межі, за які не можна заходити, і до того ж вони не містять конкретного адресата і тому мають широке поле дій. Часто рішення, які ініціюються профспілками поширюються потім на всі групи найманої праці, на підприємства і компанії, як охоплені, так і не охоплені профспілковим впливом. У підсумку профспілкових дій виходять зростаючі «кумулятивні ефекти».

Позиції профспілок у суспільстві визначається двома групами факторів: екзогенними і ендогенними. До перших, що найбільшою мірою забезпечують відповідний статус профспілкам, можна віднести їх відносини з: 1) державою; 2) бізнесом; 3) політичними партіями і рухами; 4) громадянським суспільством. Відносини ці можна розглядати і як найбільш істотні зовнішні інституційні зв'язки. Профспілки об'єктивно не можуть не висловлювати інтереси держави, тим більше, якщо остання претендує називатися «соціальною», так як від цього залежить саме їхнє існування в інституційних формах. Але профспілки не можуть не висловлювати й інтереси іншої сторони - працівників найманої праці, що створюють ці союзи для представництва і захисту своїх інтересів.

Більший чи менший компроміс у бік держави або, навпаки, в бік сукупного найманого працівника залежить від конкретної політико-економічної ситуації в суспільстві. Якщо держава досить сильна і дієздатна, уряд демонструє політичну волю, а в суспільстві не присутні революційні настрої, то профспілки цілком і повністю схилиються на бік держави, аж до розчинення їх у державних структурах. Так було за часів радянських профспілок, які виявилися до такого ступеня міцно вшитими в тканину держави і правлячої в ньому партії, що тільки за формальними ознаками можна було розрізнити «хто є хто» [3].

Перехрещення функції, перетікання еліт, одноманітні принципи будови (унітаризм, централізм) робили важко помітними ті специфічні особливості, якими відрізняється даний соціальний інститут від державних інститутів.

Компроміс на користь держави проявлявся у багатьох відношеннях, починаючи від оплати праці профпрацівникам за прийнятими державою стандартами і кінчаючи практичною неможливістю (і неприпустимістю) застосування силових акцій у вигляді мітингів протесту, страйків і т.д.

Держава, в свою чергу, йшла на компроміс із профспілками, делегуючи їм виконання соціальної роботи (розпорядження фондами соціального страхування та пенсійного забезпечення, утримання лікувально-оздоровчих, соціально-побутових об'єктів, закладів культури, спорту тощо), яка в інших суспільствах і країнах становить, як правило, прерогативу державних організацій та підприємницьких структур.

Статусна особливість українських профспілок полягає у тому, що вони в особі своїх лідерів, головним опонентом вважають державу і весь свій критичний ресурс, ідеологічні та організаційні можливості спрямовують на протидію державі і політичній владі, хоча основні протиріччя в системі соціально-трудова відносин проходять по лінії «капітал – праця», «роботодавець – найманий працівник».

Статус опозиційного по відношенню до держави інституту розв'язує профспілкам руки, дозволяє діяти без зайвої оглядки і тим краще виконувати свої функції. Жорстка залежність від держави, що мала місце раніше, таких можливостей не надавала. Але, очевидно, ступінь опозиційності профспілок має корелюватися з соціальними діями держави, не всі ініціативи повинні піддаватися обструкції, а якісь отримувати і підтримку. Іншими словами, найкраща позиція профспілок у правовому демократичному суспільстві - це конструктивна опозиція. Профспілки мають право виставляти свої вимоги державі, виходячи з інтересів працівників, але й держава теж має право запропонувати своє «державне замовлення».

Статус профспілок залежить і від того, які складаються стосунки між ними та підприємницькими структурами, світом бізнесу. Профспілкам явно не підходять як «приятельські» стосунки з бізнесом, який у відсутності сильної противаги стає надмірно жадібним, жорстоким і позаморальним, так і постійна конфронтація з ним, що знижує ефективність підприємницької активності.

Налагодження відносин співпраці профспілок з бізнесом має під собою

підстави, у них є багато спільних проблем - найму, масових звільнень, просування по службі, оплати праці, підтримання трудової дисципліни, профтехнічної підготовки робітничих кадрів – однаково важливих як для профспілок, які виражають інтереси працівників, так і для підприємців та менеджерського корпусу.

Профспілкам та підприємцям пропонується точніше визначити коло завдань, в яких вони не беруть участь, і що є виключною компетенцією іншого боку, тим паче, що світова практика накопичила в цьому відношенні чималий досвід.

Всіляке прагнення до співпраці з бізнесом, що вкрай важливо для мирного, без страйків вирішення трудових розбіжностей і конфліктів, чревате однак втратою для профспілок свого обличчя, зниженням суспільного статусу. Статус рівного партнера підприємцю профспілки де-факто можуть набути, лише зберігаючи вимогливість, підвищуючи професіоналізм в роботі, поглиблюючи знання і компетентність своїх функціонерів і активістів, поповнюючи ряди новими членами, розширюючи інституціональні зв'язку і соціальну базу. Підприємець не цілком усвідомлює ще ту позитивну роль, яку можуть відігравати профспілки у врегулюванні трудових відносин на виробництві, і тому не проявляє заінтересованості у створенні профспілкових організацій та забезпеченні умов їх діяльності. Тільки на одиничних знову створюваних підприємствах приватного сектора організуються профспілки. Менеджери більшості ж підприємств, особливо малого та середнього бізнесу, вважають представницькі органи працівників зайвими і навіть шкідливими. Профспілкам чимало треба зробити, щоб переломити цю негативну для себе обструкціоністську позицію бізнесу, довести на ділі свою функціональну значимість [2].

Підвищення свого статусу профспілки не випадково пов'язують з участю в політичному житті суспільства. З усіх ресурсів, до володіння якими прагне бути інститут, будь-яка організація, найбільші дивіденди дає ресурс влади. А найбільший об'єм влади досягається в сфері політики, тому наближення до політичних структур та інститутів, прилучення до тих органів, де приймаються важливі владні рішення, а ще краще - входження в них, становить головний вектор устремлень лідерів і елітних груп організацій та інститутів.

Хоча основні інтереси профспілок лежать в соціально-економічному просторі, і багато профспілок проголосили свою незалежність від політичних партій, займають позиції «чистого тред-юніонізму», тим не менше вони не проти використовувати в своїх інтересах політичні важелі.

Зрозуміло, стати абсолютно політично нейтральними профспілки не можуть за визначенням. Питання в іншому, які політичні партії та рухи підтримувати і в яких формах з тим, щоб не знизити свій і так недостатньо високий соціальний статус.

Статус профспілок як інституту визначається не тільки його відносинами з державою, бізнесом і політичними партіями, але його зв'язками з суспільством в цілому. Останні отримують своє емпіричне

вираження: 1) в інформованості суспільства про профспілки; 2) у сприйнятті суспільством профспілок; 3) в очікуваннях суспільства по відношенню до профспілок.

До другої групи - ендогенних-факторів можна віднести: 1) кількість залучених людей і їх активність; 2) організаційні структури та організаційні можливості; 3) цілі, інтереси статусних груп і їх позиції по відношенню до актуальних проблем; 4) економічні та фінансові можливості. Дані фактори характеризують внутріінституціональні зв'язки.

У складі профспілок виділяються чотири відносно самостійні статусні групи, які володіють різним обсягом влади, різними можливостями розпоряджатися ресурсами, різними очікуваннями з приводу входження до складу інституту, різним престижем. Це рядові члени профспілки; профспілкові активісти; профспілкові працівники і спеціалісти; профспілкові лідери.

Статус профспілок, подвійний та суперечливий. Формально високі показники залучення людей в діяльність інституту, розвиненості організаційних структур, фінансового і майнового стану та одночасно не до кінця визначені відносини з державою, політичними партіями, бізнесом і суспільством в цілому і, як наслідок такі, що не задовольняють це суспільство результативністю діяльності – ось що характерно для сучасних українських профспілок.

Таким чином спостерігається помітна неузгодженість між офіційним, юридичним статусом, досить високим і закріпленим у великому пакеті нормативно-правових документів, і фактичним статусом профспілок.

Бібліографічні посилання:

1. **Башмаков В.И.** Профсоюзы как социальный институт./В. И. Башмаков / М.: ГУУ, 2001. Монография. – 162 с.
2. **Башмаков В.И.** Социология труда. /В.И. Башмаков/Учебн. пособие. М.: ГУУ, 1999. – 296 с.
3. Социальное обеспечение в СССР: Сб. нормативных актов. – М.: Юрид. лит., 1986. – 761 с.

ЗБЕРЕЖЕННЯ СЕЛА – ПРІОРИТЕТ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ

У статті робиться порівняння аграрної політики в колишньому СРСР і незалежній Україні в контексті ліквідації суттєвих відмінностей між містом і селом. **Ключові слова:** колгоспно-радгоспна система, бюрократія, благоустрій, соціальна сфера, реформи.

В статті показується негативна сторона політики ліквідації суттєвих відмінностей між містом і селом. **Ключевые слова:** колхозно-совхозная система, бюрократия, благоустройство, социальная сфера, реформа.

In the article depicts the problems of the social reasons of agrarian crisis in Ukrainian agricultural economy. **Key words:** village, peasantry, communist party nomenclature, essential differences.

Місто і село – дві підсистеми суспільства, що мають свою специфіку й виконують свою особливу роль в розвитку людства. Сільське господарство завжди буде являти собою синтез виробничих, біологічних і соціально-демографічних процесів. Зокрема, економіка села нерозривно пов'язана з освітою, культурою, побутовим обслуговуванням населенням, соціальною інфраструктурою, житловими умовами людей тощо.

Українське село було і поки що залишається осередком, сховищем генофонду нації, а український селянин – втіленням національного характеру. Сільську людину, якщо навіть вона давно живе в місті відрізняють такі якості, як розважливність, повага до традицій, обережна повільність суджень і поведінки, до неперевіраних на практиці новацій, любов до рідного краю, рідної оселі, патріотизм, психічна й психологічна витривалість, стійкість у життєвих випробуваннях. Селяни в переважній більшості досить скептично, з недовірою ставляться до будь-яких обіцянок про велике щастя і благополуччя в далекому майбутньому. Адже самі вони звикли кидати зерна в землю навесні, а вже восени отримувати плоди і винагороду за свою працю.

Ще у XVIII ст. Ж.-Ж. Руссо писав: «Міста – це пучина людського роду. В декілька поколінь раси гинуть або вироджуються; вони потребують оновлення, а це оновлення завжди дає село» [5, с.53].

Саме сільська підсистема має первинний характер. Причому поняття первинності означає не тільки очевидний факт первородства села, народження міста в сільському лоні, але й виконання селом своїх важливих іманентних функцій: забезпечення людей продуктами харчування, промислового виробництва сировиною; захист екології міста від руйнування промисловістю; амортизація наслідків демографічних спадів для промисловості, відтворення культурних, побутових і моральних традицій, вдосконалення генофонду міського населення й усієї нації.

Трансформуючи здобутки цивілізації у віками встояне життя-буття, село з його етногенними та природними умовами має залишатися селом, щоб

виконувати свою найважливішу функцію – берегти для нащадків нашу національну ідентичність.

Прийнято вважати, що важливою ознакою суспільного прогресу є ліквідація суттєвих відмінностей між містом і селом. Саме такою була соціально-аграрна політика в колишньому СРСР. З одного боку, маргінальна компартійна бюрократія проводила політику обкрадання села, використовувала село як своєрідних донорів формування бюджетних надходжень, будівництва міст, проведення політики індустріалізації, створення військово-промислового комплекс; з іншого – відверто ігнорувала суттєву специфіку села. Завдання усунення суттєвих відмінностей між містом і селом розуміла як нищення сільської специфіки у виробництві, соціальній сфері, духовному житті. За словами популярного у 1980-ті рр. російського публіциста І. Васильєва, номенклатура не тільки зв'язувала колгоспи тенетами інструкцій, вказівок, постанов, але й відбирала в них стільки прибутку, скільки вважала за потрібне. Коли ж тим самим доводила колгоспи до повного розвалу, то просто перейменовувала їх у державні підприємства – радгоспи [1].

У процесі переводу сільського господарства на індустріальну основу форми організації праці, притаманні промислового виробництва, бездумно переносилися в агросферу з її живим об'єктом виробництва (тварини, рослини, земля). Утилітаристсько-технократична аграрна політика, що органічно зрощена з адміністративно-командною системою економічних відносин, перетворювала селянина-господаря на робітника-найманця, який не вмів ставитися до землі лагідно й дбайливо. Саме тому суперечності між людиною і природою перетворилися в процесі сільськогосподарського виробництва в гострий конфлікт, де переможців не могло бути.

У свій час селяни були примусово заганні в колгоспи і радгоспи, згодом останні перетворені під гаслом концентрації виробництва у великі підприємства з гігантськими фермами і справжніми механічними монстрами, від яких стогнала земля. Аграрне виробництво і сільськогосподарське машинобудування стали жертвами гігантоманії, притаманній тоталітарним режимам.

Вважаючи селян вимираючим класом, що виконує підпорядковану другорядну роль по відношенню до «провідної сили радянського суспільства» – робітничого класу, бюрократія воліла бачити їх аграрними робітниками, що здатні виконувати в технологічному процесі лише окремі операції. Особисте селянське господарство розглядалося як «підсобне», як таке, що має тимчасовий характер у зв'язку з «тимчасовими продовольчими труднощами». Самостійні господарі на власній землі могли стати потенційними носіями небезпеки для існування адміністративно-командної системи і тоталітарного режиму.

Відмінності між містом і селом мусили зникнути повністю і остаточно. Під гаслом усунення суттєвих відмінностей між містом і селом у СРСР робилися спроби перетворити села на благоустроєні селища «міського типу», але по суті з'являлися лише пародії на міста. У сільському будівництві

копіювалося міське планування. Охоплене реформаторською лихоманкою партійне керівництво країни оголосило більшість сіл неперспективними і заходилося нищити мережу сільських поселень, що склалася впродовж багатьох віків. Певна річ, певні позитивні зрушення в соціально-культурному розвитку села відбулися. Однак держава, попри всі заходи і потуги щодо соціальної перебудови села і підвищення життєвого рівня його жителів, так і не спромоглася подолати відставання села від міста за рівнем комфортності й привабливості. Як і раніше, сільське населення, особливо молодь, в пошуках кращих умов життя прагнуло перебраться до міста. Колгоспне село почало вимирати. З цього приводу один з колгоспних керівників з Харківської області у своєму виступі на обласній конференції КПУ висловився наступним чином: «Ми багато років жили під гаслом стирання граней між містом і селом. Що ж маємо? Село стерли, а грані збільшилися» [4].

Очевидно, у наведеному твердженні є раціонально зерно. Але є й трохи перебільшення. Як відомо, все пізнається в порівнянні. На жаль, хибна соціальна політика щодо села не тільки не припинилася після краху тоталітарної системи, але й набула більш небезпечних форм останнім часом.

Спільне в політиці обох влад, колишньої комуністичної й нинішньої олігархічної, – відсторонення від формування аграрної політики народу, селян. Раніше суб'єктом аграрної політики була маргінальна компартійна бюрократія, номенклатура, нині – маргінальна олігархія. Селянин, як і раніше не є суб'єктом реформ. Він змушений пристосовуватися до тих порядків і правил, які встановила влада панівного класу.

Від самого початку реформ селу було нав'язане руйнування колгоспно-радгоспної системи організації сільськогосподарського виробництва, яка, попри свої недоліки й важку біографію, була врешті-решт прийнята селом. Колгоспно-радгоспна система більш-менш забезпечувала місто сільськогосподарською продукцією, створювала певні соціальні гарантії сільським жителям, нарощувала продуктивність аграрної праці тощо. Вона поступово пристосовувалася до менталітету селянина, органічно доповнювалася присадибними господарствами людей. Колгоспи стали не тільки економічними, але й соціальними інститутами. За словами голови парламентського комітету з питань аграрної політики Г. Калетника, колгоспи активно будували й утримували об'єкти соціально-культурної сфери: шляхи, клуби, кінотеатри, школи, дитячі дошкільні заклади, фельдшерсько-акушерські пункти тощо. Але коли прийшов приватний бізнес, йому це стало нецікаво [3, с. 2].

У 1930-ті рр. селянство постраждало від нищення приватних господарств, що мало трагічні наслідки, зокрема голод 1932-1933 рр. У 1990-ті рр. примусова, нав'язана міською бюрократією ліквідація колгоспів призвела до руйнування нового селянського способу життя й погіршення матеріального становища й морального самопочуття більшості селян.

Сьогодні основне аграрне питання – це питання власності на землю. Більшість соціологічних опитувань свідчать: селяни категорично проти продажу землі приватним особам. Але хто з цим рахується! Тимчасовий

мораторій на продаж землі викликаний лише суперечностями у правлячий «еліті», але аж ніяк інтересами селян. Як відомо, по суті давно йде приховане привласнення землі наближеними до влади особами. Прийняття у вересні 2012 р. закону України «Про внесення змін у деякі законодавчі акти щодо розмежування земель державної й комунальної власності», відповідно до якого, зокрема, створений Земельний банк, – черговий крок до цього. Адже банк візьме землю у селян за копійки, а потім передасть її потрібним особам. Більшість з яких – чужі люди не тільки на селі, але й в країні. Якщо навіть вдасться уникнути продажу землі іноземцям, це не змінить ситуацію. Адже більшість вітчизняних олігархів, як відомо, фактично оселилися разом зі своїми сім'ями за кордоном, тримають там свої капітали, навчають своїх дітей, приїжджають на свою історичну батьківщину лише на роботу. Отакі «славних прадідів великих правнуки погані», як називав подібних осіб Т. Шевченко в поемі «І мертвим, і живим...» [6, с. 268]. Україна й українська земля потрібні їм лише для особистого збагачення.

На початку 1990-х рр. було знищене як клас колгоспне селянство. Зараз іде нищення селянства загалом. Зберігається основний інструмент нищення села і селянства – нерівноправний товарний обмін між містом і селом. Він існував тоді, коли колгоспники майже даром віддавали свою продукцію на потреби індустріалізації й розвитку міст. Він існує сьогодні у формі занижених закупочних цін на сільськогосподарську продукцію. Молоко, м'ясо, зерно тощо скупаються у селян за безцінь, продаються у супермаркетах за завищеними цінами. Власники закупівельних, переробних, торговельних підприємств отримують надприбутки, а селяни ледь-ледь зводять кінці з кінцями. Городяни переплачують гроші за продукти харчування й змушені використовувати дачні сотки не для відпочинку, а як засіб виживання.

Як і раніше, селяни де факто позбавлені можливості самостійно розпоряджатися коштами в інтересах своєї громади. Самоврядування на селі, як і повсюди, є фікцією. Керівники районів – голови адміністрацій призначаються владою, а не обираються. Сільські ради не мають коштів для соціального розвитку села, благоустрою населених пунктів. Якщо раніше, соціальна політика на селі, як було сказано вище, була помилковою, то сьогодні вона загалом відсутня. Раніше відбувалося нищення сільської специфіки, сьогодні набирає обертів нищення самого села, що може обернутися крахом держави.

Держава, що виявляє неповагу до селянина, не заслуговує поваги до себе, вона приречена. Життя підтвердило правоту М. Грушевського, який заповідав нащадкам: «Тільки те буде міцне, що збудується на нім (селянстві – Г.К.), і горе тим течіям, партіям і замірам, котрі будуть іти проти нього – вони осудять себе на животіння або зниканнє, коли не розіб'ються о сей камінь в один гарний день» [2, с.37].

Здійснюючи масштабну реформу аграрної сфери, не можна допустити, щоб село, земля, сільське господарство опинилося в руках олігархів. Отримання, продажу і купівлі землі має бути таким, щоб головною особою на

землі залишався український селянин. Здійснюючи соціальні перетворення, слід виходити з факту: навіть якщо поки що відродження й існування дрібних сіл здається недоцільними з економічної точки зору, то з часом, у ході розвитку системи комунікацій, будуть діяти дещо інші критерії доцільності. Все більшого значення набуватимуть екологічні та моральні чинники. Зрештою всім слід усвідомити, що різноманітність будь-якої системи, зокрема поселенської мережі, – не є недоліком системи, а, натомість, її перевагою, свідомством життєздатності системи, само відтворення й саморегуляції.

Бібліографічні посилання:

1. **Васильев И.** Бумеранг // Правда. – 1988. – 2 окт.
2. **Грушевський М. С.** На порозі нової України: Гадки і мрії./М.С. Грушевський/ – К.: Наук. думка, 1991. – 128 с.
3. **Пелех Ю.** Пользователи земли должны помочь сельским громадам /Ю.Пелех// Сегодня. – 2012. – 14 сент.
4. Практичними справами поглиблювати перебудову // Соціалістична Харківщина. – 1988. – 18 груд.
5. **Руссо Ж.-Ж.** Эмиль, или о воспитании /Ж.-Ж. Руссо // Пед.соч.: В 2-х т. – М.: Педагогика, 1981. – Т.1. – 635 с.
6. **Шевченко Т.Г.** І мертвим, і живим.../Т. Шевченко// Кобзар. – К.: Дніпро, 1980. – 613 с.

УДК 94 (477) «19/20» + 629.5 (477) (09)

О. Б. Шляхов

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ОСОБЛИВОСТІ ПОГЛЯДІВ ТА СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА В УМОВАХ КАПІТАЛІСТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Висвітлено питання сприйняття селянством українських губерній царської Росії модернізаційних процесів кінця ХІХ – початку ХХ ст., особливості їх поглядів та соціальної поведінки в цей період.

Ключові слова: *селянство, українські губернії, соціальна адаптація, капіталістичні відносини.*

Освещены вопросы восприятия крестьянством украинских губерний царской России модернизационных процессов конца ХІХ – начала ХХ в., особенности их взглядов и социального поведения в этот период.

Ключевые слова: *крестьянство, украинские губернии, социальная адаптация, капиталистические отношения.*

The items of receptions of the South Ukrainian guberniyas' industrialists of the czarist Russia in the end of the ХІХ-th – at the beginning of the ХХ-th century, the aspects of their views and their social behavior at this period are highlighted.

Key words: *peasantry, the Ukrainian province, capitalistic relations, social adaptation.*

Кінець ХІХ – початок ХХ ст. характеризують події, значення яких у повному обсязі спробує осмислити ще не одне покоління дослідників,

акцентуючи увагу на тих або інших аспектах комплексної модернізації економіки та суспільства, що здійснювалася в той час в українських землях Російської імперії. Своєрідність цього короткого для історії, але винятково важливого для особи й соціуму перехідного періоду обумовлювали процеси індустріалізації промисловості, прискореної урбанізації, соціальної мобільності населення. В свою чергу, це призводило до виникнення низки проблем і в тому числі – психологічної адаптації різних груп суспільства до нових умов, їх взаємовідносин із владою і т. ін.

Зазначене стосується і такої чисельної групи тогочасного населення як селянство українських губерній царської Росії, стереотипів його поглядів та поведінки в пореформену добу, ставлення до буржуазних перетворень. Останнє питання вже ставало предметом дослідження в українській історіографії (в цьому плані можна згадати праці Ф. Г. і Г. Ф. Турченко, Ю. П. Присяжнюка та О.В. Михайлюка) [8; 18; 4]. Водночас вважати його вичерпаним все ж не можна. Зокрема, йдеться про вивчення особливостей соціальної адаптації українського селянства в умовах капіталістичної трансформації суспільства, сприйняття ним модернізаційних процесів кінця ХІХ – початку ХХ ст. Саме це і є метою даної розвідки.

Слід наголосити, що ринкова стихія, яка запанувала в царській Росії в той час, швидкий промисловий розвиток неминуче вели до утворення в Наддніпрянській Україні нових соціальних верств – пролетаріату, підприємців, інтелігенції, джерелами поповнення яких у більшому або меншому ступені було саме селянство. Так, закон «Про мита за право торгівлі та інших промислів» 1863 р. робив заняття торгівлею та промисловістю всестановим. Відповідно можливість підприємницької діяльності одержали і селяни. Зокрема, тут можна згадати Я. І. Древицького, колишнього пастуха, який згодом перетворився на великого вуглепромисловця та мільйонера. На його шахті Богодухово-Кальміуська щорічно видобувалося 800 тис. пудів вугілля [16, с. 134]. Представники селянського стану долучалися тоді до підприємництва і в судноплавній галузі. Так, селянин Маріупольського повіту М. Межаков був співвласником досить великого товарного пароплаву «Ида», який коштував до 100 тис. крб., а П. Литвиненко з села Рибалч'є Таврійської губернії володів буксирним судном «Сорентино» [14, с. 2–67].

Заможні селяни після 1861 р. також широко користувалися можливістю купувати приватні землі. Згідно звіту МВС, селянином Терещенко в цей час було придбано 200 тис. десятин землі і т. ін. [5, с. 146].

Разом з тим кількість представників цього стану серед ділових людей була порівняно незначною. Бідність більшості селян, їх малограмотність ставали суттєвою перешкодою на шляху до накопичення капіталу, створення власної справи. Крім того, слід згадати і досить поширені в українському селі зрівняльні, егалітаристські настрої, коли громадська думка засуджувала накопичення і, відповідно, заповзятливість. Так, урядовий часопис «Вестник финансов» в 1901 р. підкреслював, що «селянський лад, заснований на колективній власності, мало сприяє духу заповзятливості» [2, № 41, с. 58]. І хоча в українському селі сільська громада була менше поширена, ніж у

власне російських землях, її традиції колективізму теж давали себе взнаки, навіть у тих губерніях, де переважало подвірне господарство. В свою чергу це породжувало вороже ставлення багатьох селян до діяльності підприємців, коли за свідченням авторів видання «Промышленность и торговля», на промисловців «публіка дивилася як на оббирачів населення» [9, № 2, с. 32]. Останнє підтверджує і вкрай критичне ставлення до підприємців, яке домінувало в стінах законодавчого органу Російської імперії, де було чимало представників і від українських земель, тих же селян. Як зазначали сучасники: «Думська атмосфера в економічних питаннях являла цікаву комбінацію інтелігентської неприязні до усілякої виробничої діяльності з густим струмом селянської ворожнечі до всяких інших форм народного господарства, окрім ходіння за сохою» [10, с. XIV].

З іншого боку чимало представників українського селянства, перш за все його найбільш бідніша частина, в умовах аграрного перенаселення не могла вести своє господарство і швидко розорялася. На Правобережжі трудові ресурси втричі переважали потребу в робочій силі. Тож вихідці з українського села в масовому порядку прямували на підприємства Подніпров'я та Донецького басейну, у портові міста чорноморського узбережжя, туди, де були потрібні вільні робочі руки. Як підкреслював один з керівників УСДРП М. Порш, українська робітнича еміграція йде з дрібноселянських, хліборобських губерній, «з силою зайвою людности, котра при малоземеллі, високих орендях, не знаходячи собі заробітку в місцевій... промисловості, мусить під страхом голодної смерті емігрувати до тих частин України, де потрібні робочі руки і в сільському господарстві, і в промисловості, і в транспорті, і в торгівлі» [7, с. 112].

На початку ХХ ст. в південні губернії України в цілому щорічно прибувало до 900 тис. осіб, які пропонували свою робочу силу приблизно на 60 ринках праці, що діяли в цьому регіоні. Найбільшими серед них були Новоукраїнка, Вознесенськ, Бобринці на Херсонщині, Кривий Ріг на Катеринославщині та Каховка в Таврійській губернії. Головним чином у міграціях брали участь молоді люди, які полишали рідні села на доволі тривалий період. У результаті відбувався їх поступовий відрив від колишнього життя, мало місце послаблення духовного авторитету батьків.

Водночас, якщо раніше на заробітки прямували майже виключно селяни-чоловіки, то наприкінці ХІХ ст. в загальному числі відхідників з села постійно збільшувалася частка жінок. Останні становили приблизно четверту частину тих, хто приходив на заробітки до Херсонської губернії. У Полтавській губернії в середньому на кожну тисячу чоловіків-заробітчан із села в цей час припадало 413 жінок-відхідників [13, с. 269]. Певним чином цьому сприяв і той факт, що в 1889 р. земські начальники отримали право без згоди чоловіка видавати жінкам паспорти для відходу на заробітки. «Особливо знаменним, – підкреслював з цього приводу М. І. Туган-Барановський, – є збільшення відходу жінок (в місто, на фабрику. – О. Ш.). У минулі часи, батьки, чоловіки, сини та брати вважали ганебним посилати в

невідомі краї своїх дружин, дочок та сестер на заробітки, але тепер почалася повальна втеча з села, і поняття про «зазорне» змінилося» [17, с. 387].

Результатом цього став той факт, що в період з 1901 до 1910 р. кількість жінок робітниць в промислових закладах імперії, які підлягали нагляду фабрично-заводської інспекції, зросла на 33,8 %, а чоловіків – на 8,6 % [15, № 13, с. 79]. Це дало підстави авторам журналу «Торгово-промисловий Юг» у 1913 р. констатувати, що «за останні роки у розвитку нашої промисловості помітне не звичне зростання застосування жіночої праці» [Там само].

Активне використання праці жінок на виробництві призводило до руйнування селянського господарства та традиційного побуту місцевого населення, кризи патріархальних родинних цінностей. Зрештою це негативно позначалося на долях багатьох родин, адже саме жінки були опорою існуючого укладу життя на селі. Так, французький посол у царській Росії М. Палеолог напередодні Першої світової війни зазначав, що відхід селянок у місто призводив до «розпаду сімейного життя, оскільки всі члени родини були зайняті поза домом» [6, с. 53].

Разом з тим не можливо не згадати і наступне явище. Як констатувало наприкінці XIX ст. Міністерство фінансів, «майже весь склад робітників на копальнях Донецького району становили прийшли робітники з селян центральних губерній, переважно Тульської, Орловської, Курської, Тамбовської та ін... Місцевий контингент робітників на південних копальнях становить не більше 15 % всієї чисельності» [12, с. 556]. Подібна картина спостерігалася і на підприємствах важкої індустрії Придніпровського регіону. На металургійних заводах «не менше 70 % прибуло з великоросійських губерній», – зазначав чиновник, який проводив обстеження промисловості України наприкінці XIX ст. [11, с. 113]. Зокрема, за його підрахунками, на Дніпровському заводі в Кам'янському робітників з «великоруських губерній було біля 55 %, з польських 27 % і малоросійських 15 %» [11, с. 37]. Водночас на Олександрівському заводі в Катеринославі майже всі робітники були з Орловської, Калузької, Смоленської, Тверської та частково Вітебської губернії. «Малоросів дуже мало, особливо в літній час, і всі вони служать чорноробами або сторожами та двірниками», – стверджував той же автор [11, с. 46].

Причину вищезгаданого, зокрема, можна побачити у порівняно вищих запитах українського селянства щодо рівня заробітної платні та умов проживання. Так, в офіційному статистичному виданні кінця XIX ст. зазначалося, що в українських губерніях «місцеві селяни сусідніх з копальнями сіл майже ніколи не працюють у шахтах, головним чином з причини порівняної заможності» [12, с. 556]. Подібної думки дотримувався і начальник Луганського фабричного округу І.Ф. Фелькнер. У своєму повідомленні в Гірничий департамент у 1870 р. про настрої серед місцевого населення, він підкреслював: «Тут кожний селянин прагне бути господарем, тобто працювати, коли йому спаде на думку і скільки забажає. Навіщо полізе землероб брудною драбиною у шахту...» [19, с. 339].

Можливо давала також взнаки і наявність меншого досвіду українського селянина в заняттях промислами та праці на виробництві, ніж у вихідців із центральних російських губерній. Так або інакше підприємець А. А. Ауербах у своїх спогадах початку ХХ ст. звертав увагу на те, що «місцеві селяни хохли неохоче йшли на роботу в шахти, куди їх заганяли, як виключення, лише страшенні злидні...» [1, с. 547]. Тож не випадково, що згідно даних Загальноросійського перепису 1897 р. у Херсонській губернії робітники-українці становили тоді всього 17,6 %, у той час як робітники-росіяни – 41,4 %, в Катеринославській губернії це співвідношення складало 27,9 % та 50,4 %, у Таврійській – 12,2 % та 45,5 %, відповідно.

Разом з тим зазначимо, що чимала частина вихідців з селянського середовища, яка все-таки поповнювала лави робітництва, своє перебування в місті розглядала як тимчасове, а звідси й не прагнула оселитися там на постійне життя. Останнє зумовлювалося декількома чинниками. По-перше, це побутова невлаштованість. Для більшості уродженців українського села перехід від сільської праці до фабрики мав неприємний відтінок. Незвичні для селянина умови виробництва, проживання в казармах, підвалах або землянках, антисанітарія, високий рівень травматизму на виробництві, не давали йому можливість звикнути до життя в місті, перетворитися на його постійного мешканця.

По-друге, це низький рівень заробітної платні. Якщо на фабрику приходив одружений робітник, то в нього часто не вистачало коштів, щоб утримувати дружину, не кажучи вже про родину в цілому, яку він примушений був залишати на селі. Відповідно чисельність одружених робітників, які жили в містах зі своїми сім'ями була істотно обмежена. Так, серед мешканців міст та містечок Донецького басейну постійно проживали разом зі своїми родинами всього від 10 до 15 % робітників [11, с. 114]. На металургійних заводах Придніпров'я число сімейних робітників наближалось до 45–50 %.

У підсумку значна частина українського міського населення, вихідців з селянського середовища, підтримувала тісні родинні зв'язки з селом, будучи готовою в будь-який час туди повернутися, а отже, ставилася до міста, як до чогось тимчасового, непостійного. В свою чергу це істотно впливало на урбанізаційні процеси в Україні, стримувало їх розвиток.

Слід також вказати, що всупереч усталеному в історичній літературі погляду відхідники з українського села, які прямували до міста, далеко не завжди прагнули влаштуватися на роботу саме на завод або фабрику. Чимало з них віддавало перевагу таким професіям, як двірник, сторож, візник, покоївка тощо. «Перспектива стати половим, прикажчиком, лакеєм здається навіть заманливою перед тяжкою долею землероба, обтяженого непосильними платежами», – відзначав кореспондент земської газети наприкінці ХІХ ст. [17, с. 387]. Отже, не випадково, що, загальне число мешканців Києва, які належали до селянського стану (а це 97 тис. або 39 % складу населення), в той час більш як у сім разів перевищувало кількість фабрично-заводських робітників у цьому місті [3, с. 120].

Разом з тим вихідці з села, які так і не змогли знайти в місті застосування своїй робочій силі, а відповідно й очікуваного заробітку та постійного помешкання перетворювалися на бродяг та жебраків, поповнювали в містах лави декласованих елементів. І таких осіб було десятки тисяч. Як писав у 1897 р. «Вестник благотворительности» (№ 2), багатьом відхідникам з села «не вдавалося знайти роботу... Вимушеним виходом з такого важкого становища частіш за все є жебрацтво – ця болячка великих міст». Логічним результатом вищезгаданого було зростання злочинності в містах, зрощення лав жебраків з кримінальними колами.

У свою чергу збільшення кількості маргінальних елементів призводило до того, що міста українських губерній починала захльостувати люмпенська психологія, що вже становило суттєву загрозу урбанізованій культурі, фактично вело до деградації міст як цивілізаційних центрів. Адже невизначений соціальний статус робив маргіналів таким соціальним елементом, який дуже легко піддавався керуванню ззовні, використовувався як лівими, так і праворадикальними угрупованнями імперії для досягнення своїх цілей. Зрештою саме декласовані елементи в першу чергу долучалися до деструктивних дій, терористичних актів та погромів, які набули значного поширення в Російській імперії на початку ХХ ст.

Таким чином, на світогляді та стереотипах поведінки селянства України надзвичайно сильно позначалися історичні умови становлення капіталізму в країні. Люди, як і раніше, залежали від держави і економічно, і психологічно, а отже, масова свідомість ще не була готова прийняти буржуазні цінності, залишилася патріархальною. Відповідно багато хто з представників селянського стану ще не встиг інтегрувати, «перетравити» реалії, породжені індустріалізацією та урбанізацією, пристосуватися до них. До того ж в тогочасних умовах це дійсно було не просто зробити. Чимало підприємців тоді своєю діяльністю уособлювали жорстку, торжествуючу несправедливість, тож моральне почуття багатьох було відверто ображене. Відповідно багато хто з селян не хотів грати за правилами вільного ринка, відстоював звичний для себе уклад життя. Все це в підсумку вкрай ускладнювало здійснення модернізаційних процесів в країні.

Бібліографічні посилання

1. **Ауэрбах А. А.** Воспоминания о начале развития каменноугольной промышленности в России // Русская старина. – 1909. – Т. 140. – С. 546–562.
2. Вестник финансов. – СПб. – 1901.
3. История Киева : в 3 т. / гл. редкол. : Ю. Ю. Кондуфор (гл. ред.) и др. – К. : Наукова думка, 1983. – Т. 2. – 463 с.
4. **Михайлюк О. В.** Селянство України в перші десятиліття ХХ ст.: Соціокультурні процеси / О. В. Михайлюк. – Д.: ТОВ «Інновація», 2007. – 456 с.
5. Отечественная история: История России с древнейших времен до 1917 года : энциклопедия / редкол.: В. Л. Янин, В. М. Карев и др. – М. : Большая Рос.

енциклопедия, 2000. – Т.3. – 623 с.

6. **Палеолог М.** Царская Россия накануне революции / М. Палеолог; пер. с фр. – М. : Политиздат, 1991. – 494 с.

7. **Порш М.** Робітництво України. Нариси по статистиці праці / М. Порш // Записки укр. наук. тов-ва в Києві. – К., 1913. – Кн. XI. – С.107–162.

8. **Присяжнюк Ю. П.** Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / Ю. П. Присяжнюк. – Черкаси : «Вертикаль», 2007. – 640 с.

9. Промышленность и торговля. – СПб. – 1908.

10. Промышленность и торговля в законодательных учреждениях. 1907–1912 гг. – СПб. : «Электротипография Н. Я. Стойковой, 1912. – 529 с.

11. **Рагозин Е. И.** Железо и уголь на юге России / Е. И. Рагозин. – СПб. : Тип. И. Гольдберга, 1895. – 170 с.

12. Россия в конце ХІХ века / под общей ред. В. И. Ковалевского. – СПб. : Тип. Брокгауза и Ефрона, 1900. – 968 с.

13. **Рындзюнский П. Г.** Утверждение капитализма в России (1850–1880 гг.) / П. Г. Рындзюнский. – М. : Наука, 1978. – 295 с.

14. Русский торговый флот. Список судов к 1 янв. 1910 г. – СПб. : Гостипография, 1910. – 368 с.

15. Торгово-промышленный Юг. – Одеса. – 1913.

16. Труды ХХІІ съезда горнопромышленников Юга России. – Х. : Паровая тип. и литография Зильбергберга, 1898. – Ч. I.

17. **Туган-Барановский М. И.** Русская фабрика в прошлом и настоящем / М. И. Туган-Барановский. – М. : «Московский рабочий», 1922. – 428 с.

18. **Турченко Ф. Г.** Південна Україна: модернізація, світова війна, революція (кінець ХІХ ст. – 1921 р.) : історичні нариси / Ф. Г. Турченко, Г. Ф. Турченко. – К. : Генеза, 2003. – 304 с.

19. **Фомин П. И.** Горная и горнозаводская промышленность Юга России / П. И. Фомин. – Х. : Тип. Б. Бенгис, 1915. – Т. 1. – 487 с.

О. І. Савченко

Запорізький національний університет

АГРАРНЕ ПИТАНЯ НА СТОРІНКАХ УКРАЇНСЬКИХ ЧАСОПИСІВ У КАНАДІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті розглянуті публікації в періодичних виданнях українських емігрантів у Канаді, присвячені аграрним проблемам.

Ключові слова: *українська еміграція, Канада, аграрні проблеми, періодичні видання.*

В статье рассмотрены публикации в периодических изданиях украинских эмигрантов в Канаде, посвященные аграрным проблемам.

Ключевые слова: *украинская эмиграция, Канада, аграрные проблемы, периодические издания.*

In the article the publications in the periodicals of the Ukrainian emigrants in Canada on agrarian issues.

Key words: *Ukrainian emigration, Canada, the agrarian problem, periodicals.*

Перші українські емігранти з'явилися у Канаді у 1891 р. Майже усі вони прибували з Галичини і Лемківщини, що наприкінці ХІХ ст. представляли собою аграрно-перенаселені райони Австро-Угорської імперії. Пересічний наділ селянина на західноукраїнських землях у 1880 р. становив 3 га., а до 1900 р. його розмір скоротився до 2,5 га.[2, с.632]. Слабо розвинена промисловість як в Австро-Угорщині зокрема, так і в цьому краї, не могла забезпечити працею велику кількість вільних робочих рук. Тому перша хвиля української еміграції до Канади мала майже виключно трудовий або заробітчанський характер, так як її головною причиною була економічна.

Дослідникам української еміграції складно встановити точну кількість співвітчизників, які прибули до Канади у 1891-1914 рр. Подібне становище пояснюється тим, що на західноукраїнських землях у складі Австро-Угорської імперії не вівся належний облік осіб, які емігрували з країни. Крім того, чиновники імміграційної служби Канади реєстрували українців під загальною назвою «австро-угорці», так як вважали їх «галичанами», «буковинцями», і навіть «поляками». У переписах населення Канади назва «українець» вперше зустрічається лише у 1916 році, коли їх кількість становила 36 103 особи [11, с. 18].

Один з перших організаторів громадського життя українців у Канаді К.Геник вказував, що у 1897 р. до країни прибуло 6 тис. наших співвітчизників, а у 1899 році ще 8 тис. [5, с. 118]. Український історик у Канаді М.Марунчак наводить інші дані про число вихідців з України, які прибули сюди наприкінці ХІХ ст. Він зазначає, що їх чисельність у 1897 р. становила 4 тис. 998 осіб, у 1898 році – 5 тис. 509 чоловік, а у 1899 р. - 7 тис. 682 особи [7, с. 55]. Проте за урядовими даними у 1901 р. в Канаді нараховувалося 5 тис. 682 українці [11, с. 22].

Автори збірника «Українські канадці в історичних зв'язках із землею

батьків» зазначають, що у 1891-1900 роках українська еміграція в Канаді досягала 23 тис. 746 осіб, а у 1901-1910 роках вона дорівнювала – 84 тис. 895 людей, що становило 5,2% всієї імміграції до країни в цей час [11, с. 26]. Автори статті про еміграцію в «Енциклопедії Українознавства» В.Кубійович та В.Маркусь вказують, що напередодні Першої світової війни до Канади прибуло близько 100 тис. Українців [2, с.634].

У перше десятиріччя ХХ ст. українська еміграція до Канади швидко зростала й протягом 1901-1911 рр. досягла 75 тис. 432 осіб [11, с. 18]. Більше 90% вихідців з України проживали на той час у трьох провінціях Канади – Манітоба, Саскачеван і Альберта, де були сприятливі умови для заняття сільським господарством. Так як більшість українських переселенців на батьківщині були селянами, то місцем свого проживання вони обирали фермерські райони цих провінцій. Саме тут, за 10 дол. вони могли отримати земельну ділянку(гомстед) площею у 160 акрів. Канадський уряд був зацікавлений у фізично і морально витривалих людях для освоєння величезних територій у преріях, так як ставив за мету створення життєздатного домініону, що простягнувся б від Атлантичного до Тихого океану. Українські селяни цілком підходили до розв'язання цього завдання, так як відрізнялися невибагливістю до умов життя, працьовитістю і потягом до землі.

Сільськогосподарська праця вихідців з українських земель в Канаді аналізувалася в працях як вітчизняних дослідників, так і істориків в діаспорі. Проте висвітленню аграрного питання на сторінках періодичних видань українських емігрантів в Канаді, вони не приділяли достатньої уваги. Тому в нашій статті здійснена спроба розглянути матеріали емігрантської періодики, присвячені різноманітним аспектам сільськогосподарської праці українців в Канаді на початку ХХ ст.

Саме в цей час розпочався процес становлення національного і культурного життя українців у Канаді. Відкривалися перші українські школи, читальні, бібліотеки, товариства і періодичні видання. 12 листопада 1903 р. у Вінніпезі з'явився перший український часопис «Канадійський Фармер». Його видавала «Північно-Західна видавнича компанія», на чолі якої стояли: К. Генік, І. Негрич, І. Бодруг, Т. Стефанік та Й. Дима [11, с. 36]. Трьох перших її керівників українці в Канаді називали «Березівською трійцею», на тій підставі, що всі вони були родом з села Березів Нижній, що в Галичині. Ще перебуваючи на батьківщині, вони стали членами Української радикальної партії й мали досвід журналістської роботи[11, с.36].

Офіційно, першим редактором «Канадійського Фармера» став І.Негрич, але фактичним її керівником став К.Генік [6, с. 735]. Обов'язки складача і друкаря часопису спочатку виконував Й.Косовий, якого редакція запросила з США [4, с. 125-126]. У наборі перших чисел газети йому допомагав колишній гімназист з Коломийського повіту, що на Станіславщині, О.Антонюк. У підзаголовку видання зазначалося, що він є часописом «для руського народу в Канаді». У редакційному оголошенні вказувалося, що газета має виходити кожного тижня, у четвер і передплата на рік становить 2 дол. Український

тижневик друкувався на 4 сторінках, розміром 52x33 см. Так як період його становлення дещо затягнувся, то протягом 1903 р. вийшло лише 8 номерів часопису [4, с. 125-126].

Тематика публікацій у «Канадійському Фармері» спочатку мало чим відрізнялася від українських друкованих органів у США. Пріоритетне місце на його шпальтах посідали матеріали, у яких висвітлювалося життя вихідців з України в еміграції, розповідалося про їх працю в сільському господарстві. Сама назва першого українського часопису в Канаді вказувала на якій соціальний прошарок він орієнтувався. Досить часто часопис інформував читачів про стихійні виступи робітників-українців, спрямовані на захист власних соціальних та економічних прав. У 1905 р. «Канадійський Фармер» помістив кореспонденцію, у якій йшлося про страйк «русинів» у Тельфорді (провінція Онтаріо), які вимагали підвищення заробітної плати [7, с. 246].

Перший український часопис у Канаді спочатку виходив невеликими тиражами. У 1903-1906 рр. разовий наклад «Канадійського Фармера» становив 2 тис. примірників, а у 1908 р. досяг 3 тисяч. У 1911 р. його передплачували майже 4 тис. емігрантів. Напередодні і в роки Першої світової війни його популярність продовжувала зростати і у 1915 р. він вже виходив накладом у 7 тис. примірників [7, с. 247]. Це свідчило про те, що видавці часопису відбивали інтереси українських селян, допомагали їм в адаптації у новому краї та захищали їх інтереси. Отримуючи моральну та матеріальну підтримку з боку українських селян, «Канадійський Фармер» продовжував видаватися протягом десятиліть. У зв'язку з 50-річчям його виходу, у ювілейному номері часопису від 30 листопада 1953 р., відзначалося, що «цей часопис, як посередньо, так і безпосередньо, немало причинився до розбудови нашого життя в цім краї до того рівня, яким його сьогодні бачимо» [1, с. 93].

Виданням «Канадійського Фармера» українська еміграція у Канаді продемонструвала свою здатність до організації власних друкованих періодичних органів. На початку ХХ ст. тут з'являються все нові і нові пресові видання, що продовжували висвітлювати життя та працю українських аграріїв. 15 липня 1905 р. у Вінніпезі побачило світ перше число українського часопису «Ранок». Його засновниками стали українці, які розірвали з уніатством і перейшли до Незалежної грецької церкви, створеної на американському континенті. «Ранок» друкувався на чотирьох сторінках аркушу газетного формату. Річна передплата на нього в Канаді становила 50 ц., а в США - 1 дол.[8]. Тривалий час редакцію «Ранку» очолював І.Бодруг – вчитель, журналіст, фундатор і керівник Української євангелістської церкви [6, с. 54]. Саме завдяки йому за короткий час «Ранок» перетворився на відомий і популярний український часопис, який мав чимало передплатників.

У 1911 р. «Ранок» із газети був перетворений на журнал та з приватного підприємства І. Бодруга став виданням спілки українських емігрантів. З цього року його редактором став І.Глова, який реорганізував журнал і збільшив його формат. На сторінках «Ранку», крім публіцистики, почали з'являти цікаві оповідання, новели та сатиричні нотатки з канадського

життя. У роки Першої світової війни співробітники часопису – П.Крат і О.Сушко виступили проти наступу канадського уряду на права українських фермерів. У статті «В обороні українських канадців», надрукованій на сторінках «Ранку», вони від імені співвітчизників заявляли: «Ми ж виробляли землі й повинювали ліси та корчі там, де англійці їх полишали. Українці робили те саме, що й другі горожани Канади, щоб успішно провадити війну зі спільними ворогами. Ворог Британії – це ворог українців» [7, с. 249].

Проблеми українських селян не сходили зі сторінок емігрантських газет та журналів, що видавалися в Канаді в перші десятиліття ХХ ст. – «Український Голос», «Нова Громада», «Новини», «Поступ», «Наш край» та інш. У роки Першої світової війни з'являється новий тип української періодики в Канаді – фаховий сільськогосподарський журнал. У травні 1918 р. у Вінніпезі побачив світ часопис «Рільник», що став першим фаховим, спеціалізованим сільськогосподарським періодичним виданням, розрахованим на українських фермерів. Він був друкованим органом місцевої «Видавничої рільничої спілки», очолюваної В.Пиндиківським, який мав вищу освіту й цікавився економічними проблемами, з якими стикалися українські фермери в Канаді [6, с. 509]. Тому саме В.Пиндиківський став редактором «Рільника». Своє завдання на цій посаді він бачив у тому, щоб за допомогою журналу «повести фармерів у зарослий корчами степ й показати, як очистити його і зробити з нього продуктивне поле, як очистити дикі вівси, як повикидати каміння з землі, щоб леміш не ламати, як повисушити озера, щоб хліб родили» [6, с. 278]. Матеріали, опубліковані на сторінках журналу, містили відповіді на подібні запитання.

«Рільник» виходив двічі на місяць на 15 сторінках журнального формату. Не маючи фінансової підтримки, В.Пиндиківський зумів видати тільки чотири номери журналу. Це сталося тому, що українські фермери тоді проживали у віддалених районах Канади і мали низький матеріальний рівень, а тому не могли регулярно передплачувати видання.

Помітною подією в історії української преси в Канаді став вихід журналу «Україна». Його перше число з'явилося у січні 1918 р. Засновником журналу став відомий діяч української еміграції О.Сушко. Створене ним видавництво «Україна», крім журналу організувало випуск серії книжок під назвою «Наукова бібліотека». Видавництво проіснувало два роки, й крім О.Сушка у ньому співробітничали М.Левицький та І.Туркевич [9, с. 134].

Своє призначення видавці журналу вбачали у тому, щоб «подати українським поселенцям Америки в загальнодоступній формі здобутки сучасної науки, літератури, штуки і техніки, та запізнати їх з невичерпною скарбницею рідної культури». Журнал мав книжковий формат і друкувався на якісному папері. За своїм змістом та зовнішнім виглядом він вигідно відрізнявся від інших емігрантських видань. Однак видавнича спілка спромоглася випустити лише два номери «України», кожний з яких мав понад 100 сторінок [7, с. 279].

Таким чином, часописи українських емігрантів, що видавалися в Канаді в перші десятиліття ХХ ст., містять унікальний матеріал про життя та роботу

наших співвітчизників у сільському господарстві країни.

Бібліографічні посилання

1. **Боровик М.** Українсько-канадська преса та її значення для української меншини в Канаді / М.Боровик – Мюнхен: Український вільний університет, 1972. – 341с.
2. Енциклопедія Українознавства: Словникова частина / Голов. ред.. В. Кубійович. – Львів, 1993. - – Т.2: Перевид. в Україні.- 405-800 с.
3. Енциклопедія Українознавства: Словникова частина / Голов. ред. В. Кубійович. – Т.4. - Париж-Нью-Йорк, 1962. – 1205-1600 с.
4. **Ігнатієнко В.** Бібліографія української преси (1816 – 1916) / В.Ігнатієнко - Харків, 1930. – 288 с.
5. **Кравець М.М.** Селянство Східної Галичини і Північної Буковини у другій половині ХІХ ст. / М.М.Кравець – Львів: Вид-во Львівськ. ун-ту., 1964. – 238 с.
6. **Марунчак М.** Біографічний довідник до історії українців Канади / М. Марунчак - Вінніпег,- 1986. - 735 с.
7. **Марунчак М.** Історія українців Канади / М. Марунчак - Т.1.- Вінніпег, 1991. - 464 с.
8. Ранок (Вінніпег). - 1905. - 15 липня.
9. **Савченко О.І.** Українська зарубіжна преса наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. / О.І. Савченко – Запоріжжя: ЗНУ, 2006. – 183 с.
10. Свобода (Джерзі-Сіті). 1902. – 20 березня.
11. Українські канадці в історичних зв'язках із землею батьків. До 100-річчя прибуття перших українських переселенців до Канади. Збірник. – К.:Дніпро, 1990. – 231 с.
12. **Шлепаков А.М.** Українська трудова еміграція в США і Канаді (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / А.М. Шлепаков – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. - 395 с.

УДК 94(477)

О.В.Михайлюк

Національна металургійна академія України

ТРАДИЦІОНАЛІЗМ І МОДЕРНІЗАЦІЯ В СЕЛЯНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ

*Розглядається традиціоналізм як суттєва риса селянської культури, аналізуються наслідки впливу модернізації на селянську культуру. **Ключові слова:** селянство, культура, модернізація*

*Рассматривается традиционализм как существенная черта крестьянской культуры, анализируются последствия влияния модернизации на крестьянскую культуру **Ключевые слова:** крестьянство, культура, модернизация*

*Traditionalism as substantial trait of peasant culture is examined; the consequences of influence of modernization on a peasant culture are analyzed. **Keywords:** peasantry, culture, modernization.*

Селянство і селянська культура постають як один із базисних факторів історії українських земель як у рамках Російської імперії і Радянського Союзу, так і сучасного етапу розвитку. Селянство зазнало з кінця ХІХ ст.

значних модернізаційних впливів, селянська культура значною мірою трансформувалася, поєднавши в собі елементи традиціоналізму та сучасної цивілізації. Дослідження трансформацій традиційної культури, співвідношення традиціоналізму та модернізаційних впливів в культурі селянства є актуальним як з наукового, так і з практичного погляду. Більшість населення сучасної України має селянське походження і в тій чи іншій мірі зберегла елементи селянської ментальності та культури. Саме «селянськість» України може стати ключем до розуміння багатьох явищ та процесів як у її минулому, так і в сьогоденні.

Історія селянства України традиційно вивчається в соціально-економічному чи політичному аспектах, соціокультурна проблематика рідко потрапляє в поле зору істориків. Соціокультурною проблематикою займаються, головним чином, філософи, соціологи, психологи, представники інших гуманітарних наук. Не можна сказати, що історики взагалі її не торкаються, але, як правило, лише фрагментарно.

Ідеалізація селянства, пієтет перед селянською традиційністю, протиставлення села місту проявилися серед представників «освіченого класу» з кінця XVIII ст. Це було пов'язане з впливом романтизму та формуванням народницької ідеології. Особливо це було притаманно представниками «національно свідомої» української інтелігенції, якою традиційна селянська культура сприймалася як резервуар українських етнічних рис. Модернізаційний вплив на українське село йшов каналами міської іноетнічної культури і російської мови, більшість перетворень на селі сприймалися українськими інтелектуалами вкрай негативно [13, 53]. Українцям вдалося зберегти свою етнічну ідентичність не стільки завдяки, скільки всупереч усім модерним процесам на їхніх землях, зазначає Я.Грицак [6, 12]. Певною мірою ідеалізація селян і селянського традиціоналізму притаманне і окремим сучасним дослідникам, як українським, так і російським.

Метою даної статті є аналіз селянської культури, зокрема, такої її риси, як традиціоналізм та вплив на культуру селянства модернізаційних перетворень кінця XIX-XX ст.

Поняття «традиціоналізм» в одному зі своїх значень трактується як особливість світогляду дописемних і офіційна ідеологія традиційних суспільств, що полягає в ідеалізації і абсолютизації традиції [11, 786]. В рамках модернізаційної парадигми зазвичай протиставляється «традиційне» («аграрне») і «сучасне» («модерне», «індустріальне») суспільства. Тут йдеться скоріше про ідеально-типові конструкції, а не про емпірично представлені історичні чи сучасні реалії. Теорія модернізації розглядає основний зміст епохи нового й новітнього часу як поступовий і нерівномірний перехід окремих країн і культур від традиційного, аграрного, холістського, соборного, орієнтованого на незмінність суспільства до суспільства сучасного типу – торгово-промислового, індустріального (а зараз – постіндустріального), міського й індивідуалістського, що сповідує ідею постійного розвитку. Модернізація розглядається як сукупність процесів індустріалізації, секуляризації, бюрократизації, урбанізації, становлення

системи загальної освіти та представницької політичної влади, зростання просторової і соціальної мобільності тощо, – процесів, які ведуть до формування «відкритого суспільства», на протигагу «закритому традиційному» [16, 10].

Сучасні вчені вже не розглядають традицію і сучасність як взаємовиключні концепти; традиція і сучасність не тільки співіснують, але і проникають один в одного і можуть змішуватися між собою; учені виявили заплутаний клубок взаємин між традицією і сучасністю. Модернізаційні траєкторії різних суспільств в більшості випадків конгруентні своїм традиційним соціокультурним та інституційним успадкуванням [12, 112].

Селянство як особливий соціальний тип супроводжує історію людства починаючи з неолітичної революції. У аграрно-традиційних суспільствах селянство складало переважну більшість населення, селянське господарство було пануючим типом економіки, перерозподіл продуктів землеробської праці визначав соціальну ієрархію і структуру влади. Стереотипи первісного мислення багато в чому визначають специфіку світосприйняття й моделі поведінки традиціоналістських мас, перш за все селянства. Ряд фундаментальних рис селянського буття обумовлює специфічний характер історичної еволюції архаїчного типу світосприймання, що відбувається на власній основі [5, 45].

Існує певний закономірний зв'язок між формами праці і формами мислення. Світогляд селянина визначала, перш за все, «влада землі». «Влада землі» задає ритм селянського життя. Ритм формує уявлення про час, переборює межу між минулим і майбутнім на користь минулого. Ритм проявляється у всьому, формуючи циклічність життя. Уявлення про свободу волі й активність індивіда несумісне з ритмом. У ритмізованому бутті немає відповідальності за мету. Будь-яке порушення ритму здатне викликати руйнування життєвого устрою, порядку – як у світоглядному, так і в практично-виробничому плані. Опора на «старовину», довіра «старовині», сліпе слідування «старовині» створювали феномен психологічної стійкості селянського миру, а сам пріоритет «старовини» як зразка для наслідування впливали з рутинного укладу життя з його сезонною циклічністю, «круговоротом» днів і років. Селянин усвідомлював, що вчора повториться завтра. Загнаний у рамки природного плину господарського циклу, обмежений одиничними формами практики, він прагнув до непорушності, повторюваності.

Селянин орієнтувався на великий і складний комплекс традицій землеробства, заповіданий йому попередніми поколіннями. Він постає перед кожним поколінням селян в імперативній формі традиції і звичаю, котрі безжалісно відмітають з народної землеробської практики всі індивідуальні починання і новації як такі, що не пройшли багатовікової перевірки практикою землеробства взагалі і механізмом коливань погодних умов зокрема. Форма цього досвіду у вигляді непорушної традиції, незмінного звичаю і правил диктувала беззаперечність їхнього дотримання. Вбачається, що саме цими обставинами багато в чому пояснюється несприйнятливість

селянина до нових прийомів агрикультури, до модернізації знарядь праці і т.д. Для селянства характерна перевага інстинктивних (нелогічних) форм опору господарським і соціальним інноваціям [1, 21].

Традиціоналізм виходить з переконання, що практична мудрість посправжньому втілена в справах, а не в писаних правилах, і ставить традицію вище за розум [15]. Логіка селян була проста: «Ми люди темні, де вже нам, старі так робили». Традиціоналізм агрокультури в очах передових сучасників межує з консерватизмом, відсталістю і навіть відсутністю здорового глузду. Але цей традиціоналізм стійкий не лише в силу своєї консервативності, а й в силу необхідності. В її основі лежав критерій, який можна кваліфікувати як практичну доцільність, обумовлену, в свою чергу, критерієм раціональності трудових зусиль безпосереднього виробника для одержання життєво необхідних засобів існування і натуральним характером селянського господарства. Страх перед голодом спонукував дотримувати традиційної агрикультури. Прийоми обробки землі і вибір сільськогосподарських культур були підпорядковані прагненню мінімізувати ступінь господарського ризику.

У діяльнісному підході в культурології діяльність розглядається як головний системоутворюючий фактор, відносно якого і культура, і мислення постають вторинними, «веденими» елементами системи. Символічні форми, звичаї, ритуали тощо є породженими практичною діяльністю і пов'язаними з нею. Тому символізм мислення, властивий селянинові, був не засобом поетичного бачення світу, не естетичним явищем, а виконував утилітарну функцію. Як пише П.Бурдьє, мова може йти не про свідомо безперспективні спроби з'ясування того, наскільки усвідомлено чи неусвідомлено детермінується людська діяльність прийнятими правилами, а про те, щоб зрозуміти: правила виконуються тоді, коли це відповідає практичним потребам, і створюються лише як найповніше вираження цих потреб, котрі можуть вимагати, а можуть і не вимагати послідовної кодифікації. Технічні чи ритуальні практики визначаються матеріальними умовами життя, що сприймаються соціальними агентами за допомогою перцептивних схем, які й самі – принаймні негативно – детерміновані цими умовами (перетвореними в ту чи іншу форму виробничих відносин) [2, 180-193].

Ті сфери діяльності, які традиційно відносять до культури, та суто практична виробнича діяльність тут тісно переплітаються. Свідомість не розділяє ідеальне й практичне, отже, не існує протистояння між моральними настановами і практичними, утилітарними цінностями. Культуру такого типу називають симпрактичною. Кожному з основних видів традиційної діяльності притаманні свої особливі суб'єктивні регулятори поведінки (уявлення для ритуалу, сюжет для фольклору, предметні схеми дій для технічної активності), але всіх їх ріднить одна загальна властивість – усі вони органічно вплетені в саму діяльність і зовсім не протистоять їй як явища «чистого», абстрактного вербального мислення [14, 49].

У «традиційному суспільстві» прагматичний і інформаційний аспекти діяльності злиті воедино, внаслідок чого транслювання відповідних поведінкових норм значною мірою досягається безпосередньо в процесі

самої конкретної діяльності, минаючи стадію їхньої мовної артикуляції [14, 11]. Потрібна для життя інформація засвоювалася як стереотипи поведінки, що ставали зразками, моделями, наслідування яким було обов'язковою умовою соціального життя колективу. Такі програми поведінки мали нерозчленований (синкретичний) характер, і тому були й образом світу, без якого неможливе функціонування культури. Такий культурний конгломерат засвоюється носієм культури як ціле і, очевидно, ніколи не рефлексується. Передача знань, здійснювана через учнівство у всіх сферах діяльності, йде поруч із залученням до певних стереотипів і моральних цінностей, вірувань і звичаїв. Сама природа знань, заснована на нагромадженні досвіду попередніх поколінь, і механізми його передачі перевантажені традиціями і складають основу консерватизму в селянському способі життя. Внутріобщинна інформація домінує над офіційною державною. Ускладнення системи соціокультурних зв'язків розпізнавалося більшістю селян як загроза впорядкованості, як хаотизація селянського мікркосму.

У процесі соціалізації індивід одержував чіткі уявлення про норми і правила поведінки в різних місцях і ситуаціях. Згодом зовнішній контроль, здійснюваний з боку старших за правильністю поведінки переходив у внутрішню потребу. Разом із жорсткою релігійною регламентацією поведінки вироблялася звичка до підпорядкування старшим, смиренності і слухняності. Селянська культура – це «культура сорому», побудована на зовнішньому стримуванні. Патріархальні регулятивні системи відрізняє відсутність у індивідів права вибору, досить обмежені можливості виходу їх за межі заданих зразків.

Традиційна культура, за виразом Ю.М.Лотмана і Б.А.Успенського, це «культура текстів» а не «культура граматик» [10]. «Культура текстів» означає, що нормативні системи і їх ціннісні обґрунтування існують ніби у вигляді сукупності прецедентів. Життя людини традиційної культури – це перш за все виконання одвічного ритуалу.

Згідно теоретичної моделі, запропонованої У.Томасом і Ф.Знанецким, традиційна селянська спільнота із розвитком інтенсивних контактів з навколишнім неселянським світом починає відчувати прояви соціальної дезорганізації [17, 34].

Досвід предків має характер абсолютного аргументу і не потребує критичної перевірки або аналізу. Там, де починається критика і перевірка, там первісне цілісне світосприйняття стає проблематичним. Тому традиційна народна культура – культура довіри, культура, яка забезпечує відтворення усталеного – тобто того, що, пройшовши випробування не одним поколінням, набуло статусу ритуалу. Це культура закритого типу; будь-які новації врешті-решт ведуть до розмивання її цінностей, а слідом за цим призводять до втрати окремих фольклорних жанрів, збіднення обрядовості і утворення більш-менш стійких гібридних форм культури [8].

Дослідники народних побуту та звичаїв з другої половини ХІХ ст. із занепокоєнням спостерігали, як мірою збільшення й урізноманітнення контактів міста з селом (через трудову міграцію, вплив армії та школи тощо)

традиційна селянська культура зазнавала серйозних перетворень. Помітні зміни в родинних і громадських стосунках, системі цінностей селянства, одязі, обрядовості, що сталися за лічені десятиліття, викликали у спостерігачів відчуття руйнування звичного селянського світу просто на очах, його швидку заміну новими, раніше невідомими формами [див. 13]. Селянські маси виявилися найбільш сприятливими до масової культури, яка витісняє фольклорні форми. На місце народних пісень та танців приходять запозичені з міста «модні» пісні та танці. Улюбленим читанням селян стала масова, бульварна література. Стійкість масового смаку, стверджує, ґрунтуючись на ідеях В.Я.Проппа, Н.Зоркая, визначається тим, що в кожній людині незмінно живе в тих або інших масштабах і формах деякий «початковий», первинний смак, відповідний масовому. У основі його - стійкі структури, живі з архаїчних часів, древні константи прихильностей і переваг, архетипи фольклорного сприйняття. Незмінне збереження цих структур в будь-якій читацькій свідомості і пояснює, мабуть, успіх масової літератури взагалі і довголіття лубкових книжок, зокрема [7, 15].

Традиційні інститути і цінності в ході модернізації піддаються ерозії, мутації, трансформації. Внаслідок модернізації відбувається нашарування культурних пластів, водночас співіснують і еkleктично змішуються різні культурні форми, виникає ситуація «підміни мов», коли культурні форми під впливом незвичайних ситуацій, незвичних інтенцій змушені функціонувати незвичним чином, внаслідок чого й виникає соціальний конфлікт [4, 39]. В селянській свідомості, часто гротескно, переплітаються традиційні й нові, породжені вторгненням сучасної цивілізації, смисли та уявлення.

Головна подія історії Росії ХХ ст., вважає А.Г.Вишневецький – загибель села [3, 11]. Та, вбачається, що «загибель села» – «традиційного суспільства», це не подія, а процес, що розтягнувся більше ніж на ціле століття. Криза в Російській імперії настає в ХІХ ст., і реформа 1861 р. кладе початок періоду активного процесу розселяння, який не завершився й досі. Численні матеріали вказують на трансформацію масової свідомості й тенденції ментальних зрушень, які були проявом кризи традиційної системи цінностей селянства під впливом модернізації. Глибокі протиріччя пронизують усю структуру і зміст культурних цінностей, саме розуміння умов, засобів і цілей людського життя. Вбачається, що ці зрушення значною мірою впливали з самого укладу селянського життя та особливостей селянської ментальності. Елементи нового у свідомості сполучалися як з видозміненими, так і з ізоморфними соціальної архаїці формами традиційного менталітету. Селянин протягом свого життя може змінювати види діяльності – навчання, служба в армії, тимчасова праця в місті тощо, але проживання в селі та зайнятість землеробською працею визначає селянський менталітет, хоча й дещо видозмінений. При цьому зберігається стійкість архетипів селянської ментальності, тому нові тенденції не здатні зруйнувати традиціоналістські парадигми свідомості, існують паралельно та у взаємодії з ними.

Бібліографічні посилання

1. **Булдаков В.П.** Красная смута. Природа и последствия революционного насилия / В.П.Булдаков. – М.: Роспэн, 1997. – 376 с.
2. **Бурдые П.** Практический смысл / П.Бурдые; пер. с фр.; общая ред. перевода и послесловие Н.А.Шматко. – СПб.: Алетейя; М.: «Институт экспериментальной социологии», 2001. – 562 с.
3. **Вишневский А.** «Серп и рубль». Консервативная модернизация в СССР / А.Вишневский. – М.: ОГИ, 1998. – 432 с.
4. **Гірц К.** Інтерпретація культур: вибрані есе / К.Гірц; пер. з англ. – К.: Дух і Літера, 2001. – 542 с.
5. **Гордон А.В.** Крестьянство Востока: исторический субъект, культурная традиция, социальная общность / А.В.Гордон. – М.: Наука, 1989. – 222 с.
6. **Грицак Я.Й.** Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ – ХХ ст.: навч. посібник для учнів гуманіт. гімназій, ліцеїв, студентів іст. фак. вузів, вчителів / Я.Грицак. – К.: Генеза, 1996. – 360 с.
7. **Зоркая Н.М.** Фольклор. Лубок. Экран. / Н.М.Зоркая. - М.: Искусство, 1994. – 238 с
8. **Красиков М.** Філософія буття слобожанського селянина / М.Красиков [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://etno.webua.org/index.html>
9. **Лоренц К.** Обратная сторона зеркала. Опыт естественной истории человеческого познания [Електронний ресурс] / К.Лоренц; пер. с нем.; под ред. А.В. Гладкого; сост. А.В. Гладкого, А.И. Федорова; послесловие А.И.Федорова. – М.: Республика, 1998. – 493 с. – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/loren4/04.php
10. **Лотман Ю., Успенский Б. О.** семиотическом механизме культуры / Ю.Лотман, Б.Успенский //Учен. зап. Тартуского ун-та. Труды по знаковым системам. – Тарту, – 1971. – Т. 5. – Вып. 284. – С.144-166.
11. **Макаров А.И.** Традиционализм / А.И. Макаров, А.И. Пигалев // Всемирная энциклопедия: Философия ХХ век / главн. науч. ред. и сост. А.А.Грицанов – М.: АСТ, Мн.: Хорвест, Современный литератор, 2002. – 976 с.
12. **Побережников И.В.** Переход от традиционного к индустриальному обществу: теоретико-методологические проблемы модернизации / И.В.Побережников. – М.: РОССПЭН, 2006. – 240 с.
13. **Портнова Т.** Селянин і цивілізація: взаємодія міської та сільської культур в українській думці другої половини ХІХ століття // Київська старовина. – 2011. - № 2. – С. 47-54.
14. **Романов В.Н.** Историческое развитие культуры. Проблемы типологии / В.Н.Романов. – М.: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1991. – 192 с.
15. *Традиционализм и антитрадиционализм* [Електронний ресурс] // Философия: энциклопедический словарь / Под.ред. А.А. Ивина. - М.: Гардарики, 2004. - 1072 с. – Режим доступу : <http://elibrus.1gb.ru/sci.shtml>
16. **Український вибір: політичні системи ХХ століття і пошук власної моделі суспільного розвитку** / В.Ф.Солдатенко (керівник). – К.: Парламентське вид-во, 2007. – 576 с.

17. **Thomas W.I.** Chłop polski w Europie i Ameryce / W.I.Thomas, F.Znanięcki. – Warszawa, 1976. – Т. 4: Dezorganizacja i reorganizacja w Polsce. – 561 s.

УДК 319. 42

О.В. Добридень

*Державний вищий навчальний заклад
"Дніпропетровська медична академія"*

СТРУКТУРНО-КАТЕГОРІАЛЬНІ ПАРАМЕТРИ АГРАРНО-ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ СПОЖИВАННЯ

*В статті розглядаються сутнісні аспекти формування споживацької ідентичності в умовах інформаційного суспільства. Аналізуються засади взаємовпливу особистості й глобалізованого соціуму та державна політика у сфері споживання. **Ключові слова:** споживацька ідентичність, споживацька позиція, державна політика у сфері споживання, інформаційне суспільство*

*В статье рассматриваются сущностные аспекты формирования потребительской идентичности в условиях информационного общества. Анализируются основы взаимодействия личности и глобального социума, а также государственная политика в сфере потребления. **Ключевые слова:** потребительская идентичность, потребительская позиция, государственная политика в сфере потребления, информационное общество.*

*In the article the important aspects of the consumption identification form in informational society are considered. The bases of interaction of the person and globalized society and the state politics of consumption are explored. **Key words:** the consumption identification, the consumption position, the state politics of consumption, the informational society*

Актуальність теми даної статті зумовлена напруженістю у споживацькій ситуації як в Україні, так й у світі в цілому, яку неможливо вирішити без філософської рефлексії. Проблема споживання виступає об'єктом дослідження багатьох наукових галузей – культурології, соціології, політології, психології, медицини, юриспруденції, проте саме філософія здатна виступити основою наукового вивчення споживання, оскільки у своїх межах вона відкриває можливість всебічного осмислення сутності феномена споживання й вироблення відповідних стратегій розвитку.

Проблема споживання і споживацької безпеки є предметом дослідження багатьох вчених, які представляють різні наукові галузі знання як гуманітарної, так і технічної спрямованості. Проте, наукових праць, в яких безпосередньо досліджується споживання та споживацька безпека в сучасній Україні, вочевидь недостатньо. Науковий інтерес до проблематики споживання найповніше відбивається в наукових пошуках іноземних вчених, які розкривають методологічні й онтологічні основи трансформації західних суспільств у постпостіндустріальну інформаційну стадію свого становлення. В працях таких дослідників як П. Олсон («Поведінка споживачів і маркетингова стратегія»), С. Майлз («Споживання як спосіб життя»), П. Корріган («Соціологія споживання»), Б. Гантер, А. Фернхам («Типи

споживачів. Вступ до психографіки»), З. Бауман («Праця, консьюмеризм та нові бідняки») розкриваються соціальні, технічні, політичні, економічні особливості споживання. У той же час дослідженням сутності споживання та зростанням ролі споживання займається багато сучасних вітчизняних і російських науковців: В. Ільїн («Споживання як дискурс»), А. Козирєв («Мотивація споживачів»), І. Іванова («Стиль споживання як соціальний процес і спосіб ідентифікації»), Л. Чинакова («Про споживацтво та його носіїв»), Р. Лівшиць («Споживання та споживацтво»), О. Заволокіна («Споживання культури та культура споживання»), Г. Сорокіна («Соціокультурний аналіз споживацької поведінки студентської молоді»).

Мета статті полягає у здійсненні соціально-філософського аналізу деяких параметрів аграрно-продовольчої безпеки, споживацької позиції особистості, що зумовлюється об'єктивно – суб'єктивними чинниками і знаходить різноманітні прояви в життєдіяльності соціуму.

Специфіка соціально-філософського підходу до вивчення проблем безпечного споживання в сучасних умовах досягнень науки і техніки полягає в початковому принципі, згідно з яким передбачається аналіз таких онтологічних характеристик людини як існування, вибір, відповідальність, свобода, дух, духовність, особистість у своїй сукупності. Наша дослідницька зацікавленість, таким чином, звернена на ситуацію, в якій звичайна людина перетворюється на споживача моралі, релігії, мистецтва, здобутків науково-технічного прогресу тощо. Слід підкреслити, що філософський підхід концентрується як на зовнішніх обставинах споживацької дії, так і на її метафізичних параметрах, звернення до яких пов'язано з процесом виявлення необхідної умови споживання в контексті людських можливостей, що, у свою чергу, призводить до розуміння механізмів формування культури безпечного споживання.

Осмислення екзистенційної фундаментальності проблеми впливу новітніх технологій полягає, зокрема, в наступному. По-перше, прямо чи опосередковано споживання новітніх технологій у вигляді послуг і товарів включається до всіх сфер суспільного буття. По-друге, спостерігається його беззаперечна миттєва або пролонгована дуалістична віддача у вигляді насолоди від задоволення потреб і психо-біологічних мутацій організму людини, наслідком яких є соціальне відчуження, апатія тощо. Саме тому проблема споживання має посідати виключне місце в філософській рефлексії сьогодення, а регулювання споживацького процесу вимагає дослідження теоретико-методологічних підвалин споживацьких механізмів як соціального явища та самостійної наукової проблеми в межах філософії безпеки споживання.

Під новітніми технологіями сьогодні, зазвичай, розуміють використання інформаційних, хімічних, фізичних, біологічних наукових проривних досягнень у різних сферах суспільного виробництва. Таким чином, значущість проблеми якості споживання в реальному житті українського суспільства є очевидною, оскільки не залишає осторонь жодного соціального інституту.

В Україні якість і безпека споживання, зокрема й аграрно-продовольча безпека, тобто в нашому випадку «відтворення» організаційних рівнів суспільного споживання і особистих свобод громадян, регулюється численними правовими актами, серед них головними є: закон України «Про захист прав споживачів»; закон України «Про безпечність та якість харчових продуктів»; закон України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів»; закон України «Про метрологію та метрологічну діяльність»; закон України «Про стандартизацію»; декрет КМУ «Про державний нагляд за дотриманням стандартів, норм та правил і відповідальності за їх порушення»; декрет КМУ «Про стандартизацію і сертифікацію»; постанова КМУ № 114 «Про затвердження Порядку державної реєстрації генетично модифікованих організмів джерел харчових продуктів, а також харчових продуктів, косметичних та лікарських засобів, які містять такі організми або отримані з їх використанням»; постанова КМУ № 468 «Про затвердження Порядку етикетування харчових продуктів, які містять генетично модифіковані організми або вироблені з їх використанням та вводяться в обіг». Тепер звернімося до Закону України «Про захист прав споживачів», в якому в розділі I, статті 1 визначаються терміни, що вживаються в цьому Законі, і знайдемо таку дефініцію: «Безпека продукції - відсутність будь-якого ризику для життя, здоров'я, майна споживача і навколишнього природного середовища при звичайних умовах використання, зберігання, транспортування, виготовлення і утилізації продукції».

Базові елементи споживацьких процесів варто розглядати в контексті впливу на біофізіологічні та психологічні складові. В споживацькій діяльності доцільно виокремити такі рівні організації, як світоглядно-символічний, релігійний, харчовий, медичний, екологічний та ін. Рамки статті не дають можливості представити детальний аналіз впливу новітніх технологій на всі організаційні рівні, тому, разом з визначенням такої фундаментальної категорії Закону України як «безпека продукції», розглянемо показові приклади.

Сьогодні доведеться подовгу мандрувати супермаркетом, щоб знайти хоча б будь-який товар без вмісту хімічних харчових добавок, що вже звично маркується літерою «Е» (від першої літери в слові Europe – Європа). Адже саме в Європейському Союзі з 1953 року замість повних назв хімічних добавок запроваджена система кодифікації, згідно з якою вказується літера «Е» і коди функціональної приналежності певної добавки, які від Е 100 до Е 999 (це серед відомих!) відповідно визначають вміст барвників, консервантів, стабілізаторів, емульгаторів, ароматизаторів, посилювачів смаку, підсолоджувачів, антиокислювачів тощо. Слід зазначити, що за даними FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations – Міжнародна організація з питань харчових продуктів і сільського господарства при ООН) певні хімічні речовини від кожного ряду кодів загрожують виникненням злоякісних пухлин, призводять до хвороб печінки, нирок, шлунку. Виникає питання: то де ж «безпека продукції»?

Щодо бездротових інформаційних систем. Останнім резонансним попередженням щодо потенційної небезпеки бездротових інформаційних мереж є заклик ПАСЕ (the Parliamentary Assembly of the Council of Europe - Парламентська асамблея Ради Європи), яка навесні 2011 року рекомендувала обмежити використання бездротового інтернету Wi-Fi, WiMAX, інформаційних мереж 3G в школах та громадських місцях. В ряді шкіл та вищих навчальних закладів Німеччині, Великобританії та США вже є показові приклади заборони використання бездротових мереж. На жаль, поки що наявність бездротових мереж в Україні є засобом реклами, модного принадування відвідувачів розмаїтих громадських місць відпочинку: будь-то кафе, ресторан, ковзанка, книгарня, навіть набережні вулиці вітчизняних курортних міст тощо. Російський дослідник споживання В. Ільїн влучно зазначає: «Розгортається битва за споживача, природним наслідком якої є формування розвинутої системи споживчого кредитування й реклами як жанру художньої культури та одного з найважливіших факторів ринкової конкуренції» [1, с. 108].

Проте, якщо у випадку використання бездротових інформаційних систем ми ще маємо елемент власного вільного вибору (хоча він доволі умовний, оскільки навколо кожного з нас постійно присутнє радіохвильове втручання від інших користувачів), то в разі з продуктами харчування все відбувається, як-то кажуть, під чесне слово. Адже генетично модифіковані продукти, консерванти, синтетичні речовини, стабілізатори росту худоби, хімікати у рослинництві – поглинули натуральне продовольство, а разом з ним і право кожної людини бути фізично і психічно захищеною.

Відтак постає питання: то що ж ми щодня спостерігаємо і особисто переживаємо як споживачі? Споживацький тероризм? Покірливу споживацьку адаптацію, коли комфорт і ілюзія свободи в задоволенні потреб, в просторі і часі виявляються, здебільшого, важливішими? Поза будь-яким сумнівом прорив у сфері технологій випереджає осмислення його наслідків і, зрештою, виявляється абсурдним шляхом примарних тріумфів, які згодом перетворюватимуться на гіркі поразки цивілізації. Якщо осмислимо глибинну сутність того, що відбувається, зрозуміємо важелі впливу на сучасні споживацькі механізми, то зуміємо зблизити наукове знання і здоровий глузд окремо взятої людини, попередити її, навчити.

Саме політичні перетворення в історії нашої держави відрізняють нас і інші пострадянські країни від сусідніх держав, які раніше пройшли шлях формування продовольчої безпеки в умовах сучасних технологічних трансформацій. В розвинутих країнах вже сформувалась нова харчова традиція: функціонують окремі магазини або ж відділи в супермаркетах з продажу біологічно чистої їжі.

Українська незалежність привнесла не лише соціально-політичні свободи, а й всебічне, масове фальшування натуральних продуктів харчування, яке неможливо було собі уявити до початку 90-років минулого століття, і які з комерційною швидкістю спочатку ввозились до країни, а згодом були поставлені на конвеєр власного виробництва. На згадку спадають

різнокольорові напої, що привозили сусіди з Польщі й щиро вважали натуральним вміст полуниці або малини в них, ще й нарікали на те, що в нас такого немає. Годі й казати про те, якою рідкістю була та сама, славнозвісна сьогодні своєю шкідливістю, пластикова пляшка, яка була предметом гордошів. Не тільки вони вважали й нарікали, всі пересічні громадяни, які вийшли з традиції дефіцитного, проте практично натурального харчування, добровільно відкрили свої гаманці й шлунки цій невпинній прибутковій лавині.

В антропологічному плані система споживання перебуває заручником економічної, політичної й технократичної методології. Для характеристики механізмів споживання в умовах новітніх технологій необхідно передусім враховувати безпрецедентне поширення як діючого, так і потенційно шкідливого впливу в усіх галузях суспільної господарчої діяльності. Хоча комерційна діяльність з виробництва і продажу шкідливих товарів не кваліфікується як злочинна, за своєю суттю вона виявляється саме такою. Чи це не злочин виробляти й продавати товари та послуги, за використання яких відбувається накопичення шкідливих речовин в організмі, електромагнітне, радіоактивне опромінювання, інакше кажучи повільне отруєння людини? Доки не будуть прийняті контрольовані нормативно-правові акти на засадах гуманізму щодо справжнього регулювання, а не декларативного, на словах або в паперово-документальному вигляді, подібних нищівних споживацьких відносин, доти всі дії споживачів, навіть масові, залишатимуться на рівні запеклого обивательського опору, який також має ще бути пробудженим.

Зміна споживацької культури як складової споживацького механізму є нагальною потребою. Проте цей процес майже неможливий, або дуже уповільнений, тому що бодай головні продукти із споживчого кошика потрібно замінити аграрно-продовольчою альтернативою іншої якості, що на сьогодні є дефіцитом, який доступний лише заможним громадянам.

Внаслідок недостатньої контрольованості існуючих норм споживання і нерозвиненості українських нормативно-правових актів щодо споживання в контексті врахування впливу новітніх технологій інспектування споживацького процесу зводиться до формального змісту. Система споживання, що засновується лише на економічних і політичних засадах, обернеться катастрофою для окремої особистості. На жаль сьогодні фактично виходить так: цілі економіки і політики діаметрально не співпадають с цілями простої людини бути передусім здоровою і вільною у власному способі життя. Втім, не просто не співпадають, а ворожнечі протистоять. Реклама новітніх технологій, які упродовжуються в повсякденне життя завдяки комерційним проектам і економічним механізмам, до того ж завдяки лобіюванням в парламенті, мають правовий базис на їх виробниче розповсюдження, стають каменем перетинання у виживанні людства, оскільки «реклама є носієм єдиної, великої і справжньої, стрижневої ідеї суспільства конкуренції, в якому більше не існує різниці між економічним і політичним, адже в ньому від краю до краю панує одна та й сама мова» [2, с. 130].

Споживацька безпека в Україні являє собою складну, динамічну систему, складовими якої є безпека особистості, суспільства і держави. Сучасна високотехнологічна продукція та її споживання змінюють людину, її систему цінностей, світогляд, спосіб і ритм життя. Формування споживацької позиції особистості відбувається в умовах маніпуляції суспільною свідомістю шляхом поширення неповної, упередженої або недостовірної інформації. Втім, визначальним елементом у забезпеченні цілеспрямованої координації намагань усіх суспільних і державних інститутів країни щодо споживацької безпеки виступає функціональна система управління, основними засадами якої має бути захист особи від негативного впливу новітніх технологій, передусім в аграрно-продовольчій системі, можливість доступу до екологічної, правової інформації, матеріалів служб метрології та стандартизації, діяльність правоохоронних органів задля забезпечення споживацької безпеки громадян як суб'єктів соціально-політичного процесу.

Бібліографічні посилання:

1. **Ильин В.И.** Потребление как дискурс: Учебное пособие. – СПб: Интерсоцис, 2008. – 446 с.

2. **Бодріяр Жан.** Симулякри і симуляція / Пер. з фр. В. Ховхун. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 230 с.

УДК 94(477)

А. Ануріна

Дніпропетровський державний аграрний університет

РІДНЕ СЕЛО – КОЛИСКА УКРАЇНСЬКОЇ ДУХОВНОСТІ ТА МУДРОСТІ

*У статті здійснена спроба осмислити роль та місце українського села в соціокультурній системі сучасної української держави. **Ключові слова:** село, духовність, традиції.*

*В статье предпринята попытка осмыслить роль и место украинского села в социокультурной системе современного украинского государства. **Ключевые слова:** село, духовность, традиции.*

*An attempt to comprehend a role and place of the Ukrainian village in the sociocultural system of the modern Ukrainian state is undertaken in the article. **Keywords:** village, spirituality, traditions.*

Обряди, мову, звичаї Ти бережеш, село.

На радість друзям ввічнюєш, А ворогам на зло.

Краплинка до краплиночки.

Все в серці з давніх літ – Історія Грушевського, Тарасів «Заповіт».

У пам'яті живуть твої, хоча й пройшли роки,

І Крути, й смерть в Батурині, Сибір і Соловки. Та в рабстві

Не зігнулось ти, Усе пережило.

Якби не ти, село моє, Вкраїни б не було.

Село...Рідне село... Для кожного з нас ці слова – особливі. Адже тільки-но згадаєш, промовиш, і одразу перед очима постають картини з дитинства, юності, молодості... З'являється легка задумлива посмішка на вустах, адже саме з цими словами пов'язані найкращі миті життя. Саме там, у селі ми були справжніми, були собою... Саме там, ще з материнським молоком, ти вбирав в себе всі духовні традиції, повчання, та ті надбання, які роками берегли саме для тебе. Саме воно є невичерпною колискою духовності. У дитинстві матуся співала колискову твоєю рідною, зрозумілою серцю мовою. Бабуся водила по казках, а ти бачив змалечку ті красюди і немов годував ними око, запам'ятовував на все життя кожен мазок Божого пензля... Там ти вперше тримав у руках рубанок і відчував себе творцем прекрасного, володарем долі, та хотів лише одного – прикрасити, прославити, надихнути, зробити все можливе, аби село було ще гарнішим, най славетним. Або в твої майстерні руки потрапляла голка з нитками, і ти немов залишала на рушникові або вишиванці всю селянську красу та силу. І коли надягаєш ту вишиванку, відчуваєш міць, силу духу, поклик предків, які відвойовували наші рідні землі задля того, щоб зараз було мирне небо, щоб ми цінували те, що маємо. І якщо нам не завжди вдається щось покращити, то хоча б не зашкоджувати тому, що збереглося...

Село навчило нас бути ввічливим, тому що як тільки-но ти переходиш його межі всі, від малу до велика з тобою вітаються, як з давнім товаришем...

Кожному чудово відомо, що то є за життя. Воно не легке, сповнене праці та волі. Але саме подолання самого себе дає змогу побачити для чого є та праця. Село споконвіку годувало місто... Там ти завжди знав, що ти не один, не покинутий серед байдужих перехожих. Ти відчував підтримку кожного з його мешканців. Бо люди ласкаві, привітні, веселі та душевні... Вони ще не загублені серед моди та нав'язливих стереотипів. Вони живуть так, як були навчені змалечку – цінуй старих, допомагай малим, слабких в біді не залишай... І як би важко не жилося, а люди завжди співали, намагались радіти життю і гадки не мали про депресії та нудьгу. Їм не було коли сумувати, вони плідно працювали для нас з вами – вони берегли для нас культуру, традиції, етнічність та духовні устрої. Розмальовані печі, вишиті рушники над образами в куточку хати, глиняний посуд, хліб з печі та молоко з медом на столі. Це те, що живе в кожному з нас. Це – спогади, які понад усе дорогі, безцінні, потаємні.

Дуже важко бачити ту ситуацію, яка сьогодні складається на селі. Воно гине. Мертвіє. Молодь їде в місто виживати, бо на селі окрім гріха майже нічого не лишилось... Ні роботи, ні спокою, ні життя. Залишаються ті, хто хоч трохи вірить та сподівається на краще життя. Сподіваються та моляться, аби ще встигнути застати той покращений час. Та чи встигнуть? Чи буде він? Бо колесо фортуни вже запущено, воно котиться від сільського жителя стрімко до низу, у прірву. А це означає лише одне – село нікому не потрібне, всі відчайдушно споглядають за його гибеллю. А якщо так, то всі надбання, всі ті наші рідні традиції, що збирались по краплинам просто не виживуть в електронному світі сучасних технологій. Вони не встигатимуть за ними, за їх

розвитком та модернізаціями. І тоді постає лише одне питання: що ми, сучасники, залишимо своїм дітям? Чи згадаємо ми про Шевченка, Франка, коли будемо дітей через інтернет - мережі повчати як жити, що робити... Чи розмалюємо ми з ними на комп'ютері фарбами крашанку? Чи заспіваємо колискову через навушники? Відповіді на ці питання не важко знайти. Зовсім не важко, але вже соромно...

Якщо село помре, ми з вами припинимо своє існування. Назавжди. Не тільки як нація, але й як особистості, що не знатимуть свого коріння, що будуть наче трава вирвана з землі. Вирвана та загублена на сторінках соціальних мереж...

Я прошу кожне серце мене почути. Почути, зрозуміти та, можливо, допомогти. Ми маємо не лише спогади про ті щасливі та найдорожчі миті нашого життя. Ми маємо найкращі землі, що годують весь світ; ми маємо розум, який славиться та цінується далеко за горизонтом; ми маємо золоті руки, яким заздять закордонні генії, та ми маємо гарячі серця, які вірять у кращу долю. Та найголовніше, у нас ще є час для того, щоб не зробити наймасштабнішої помилки життя. Є час, аби відродити село, зберегти культуру, врятувати себе та нащадків...

УДК 330.342:339.923

О.П. Карасьов, О.Л. Мельник

Дніпропетровський державний аграрний університет

СОЦІАЛЬНО - ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК СЕЛА В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Розкрито досвід роботи країн ЄС по розвитку сільських територій та запровадження його елементів у перетворенні українського села.

Ключові слова: *Сільські території, потреби, суспільні ініціативи, потенціал, місцеве самоврядування, сільська громада.*

В статье раскрывается опыт работы стран ЕС по развитию сельских территорий и введение его элементов в превращении украинского села.

Ключевые слова: *сельские территории, потребности, общественные инициативы, потенциал, местное самоуправление, сельская община.*

The article reveals the experience of the EU rural development and introduction of its elements in the transformation of the Ukrainian village.

Key words: *rural areas, needs, social initiatives, potential, local government, rural communities.*

У сучасних ринкових умовах основними орієнтирами соціально-економічних перетворень на селі є формування умов для забезпечення ефективного сільськогосподарського виробництва і раціонального використання наявного ресурсного потенціалу сільських територій та, як результат значеного, підвищення добробуту сільського населення. З огляду на це, активізація та виконання багаточисельних соціально- економічних

функцій села (виробничої, соціально-демографічної, культурної, природоохоронної, рекреаційної та інших) потребують проведення наукових досліджень на основі аналізу існуючих концепцій та врахування сучасних світових тенденцій політики сільського розвитку, зокрема Європейського Союзу.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Вагомий внесок у вивчення теоретико-прикладних аспектів соціально-економічного розвитку села зробили такі відомі вітчизняні вчені як О. Бородіна, І. Власов, Т. Зінчук, Р. Косодій, О. Могильний, О. Онищенко, М. Орлатий, І. Прокопа, О. Прокопенко, К. Прокопишак, В. Терещенко, Л. Шепотько, В. Юрчишин, К. Якуба, а також зарубіжні - Л. Ван Депоель, Ж. Вілкін, Т. Дуча, Х. Каравелі, М. Кларк, Т. Лонч, В. Назаренко, В. Паціорковський, А. Петріков, Ж. Плева та багато інших. Водночас складність та багатогранність існуючих проблем зумовлює необхідність формування нових підходів щодо соціально-економічного розвитку села в сучасних умовах, практичної реалізації новітніх методик дослідження, рекомендацій щодо подолання негативних соціальних та економічних явищ і тенденцій у розвитку села тощо. Отже, актуальність, теоретична та практична значимість зазначених проблем, їх недостатній аналіз у вітчизняній економічній літературі зумовили вибір теми статті.

Мета дослідження. Мета дослідження полягає в обґрунтуванні концептуальних підходів до вирішення проблеми соціально-економічного розвитку українського села на основі європейського досвіду.

Виклад основного матеріалу. Процеси соціального та економічного розвитку українського села як підсистеми суспільства настільки взаємопов'язані та взаємозалежні, що їх не доцільно розглядати відокремлено, особливо зважаючи на реструктуризаційні зміни, проведені у галузі сільського господарства. Такі зміни покликані одночасно сприяти розвитку як економічної, так і соціальної сфер села та забезпечувати високі стандарти життя сільського населення.

Волею природи й економіки село навічно пов'язане із сільським господарством. Але якщо придивитися уважніше, цей зв'язок поступово слабне. Звичайно, в більшості сіл однозначна аграрна орієнтація, але вже чимало з них мають зовсім іншу природу зайнятості: приміські села тяжіють до міст, відпочинкові зони - до рекреації, прикордонні - це взагалі школи бізнесу. На сьогодні відсутні цілісні дослідження, яким має бути майбутнє село. Але воно вже не буде таким, як при Радянському Союзі і навіть таким, яким було на початку 1990-х років.

Але поки що в усіх селах в основному однакові проблеми: вода, каналізація, звалище, дорога, соціальна інфраструктура та вкрай незадовільний менеджмент земельними ресурсами. Додаються демографічні, транспортні чи навіть правові проблеми. І усе це не в законсервованому вигляді, а наростає, як снігова куля. Уже давно настав час відповідальним державним органа конкретно взятися за проблеми розвитку села.

Не можна сказати, що нічого у цій царині не зроблено. Прийнято навіть Національну програму розвитку українського села. А ще 2005 року було обіцяно «...сформувати систему управління сільськими територіями,

наближену до стандартів ЄС». Але реально програма без грошей і в такому розмитому вигляді - це скоріше «збірник найкращих побажань для села». Передумова ефективного функціонування та розвитку сільських громад - це побудова дійової системи місцевого самоврядування включно з формуванням його надійної фінансової та організаційної основи, усебічне сприяння становленню розгалуженої мережі органів самоорганізації сільських жителів [1, с. 78].

Місцеві бюджети сьогодні не спроможні поліпшити ситуацію через брак коштів [2, с. 36], а державні органи повинні підтримувати нижчі адміністративні одиниці. Нині відбувається деіндустріалізація сільського господарства. Кошти, які виділяються на галузь із державної казни, не отримуються у повному обсязі. У 2009 році було виділено від суми, яку мала надати держава у дану галузь, лише 15 %. Крім фінансування сільського господарства постає ряд інших проблем. Наприклад, проблема оподаткування сільського виробника, страховий захист та інші.

Доцільно звернутися до позитивного досвіду ЄС по відтворенню та розвитку села. Адже ж зуміли європейці докорінно змінити не лише села «Старої Європи», де завжди панували мир і благодать, але й сільські поселення нових країн — учасниць ЄС: Польщі, Румунії, Болгарії, Словаччини... Слід одразу зазначити, що політика розвитку сільських територій, як і всі інші заходи, на які витрачаються кошти спільного бюджету, має докладне методичне, теоретичне і організаційне обґрунтування. Відомий нам принцип «сім раз відмір, а раз відріж» європейці використовують на практиці. В теоретичній суперечці економістів ліберального та кейнсіанського (прихильників впливу держави) спрямування сформувалися такі важливі підходи до політики розвитку сільських територій:

- а) чітке окреслення поняття сільської території;
- б) право сільських жителів на доступ до суспільних благ;
- в) рівні соціальні права сільських та міських жителів;
- г) орієнтація на багатофункціональний розвиток села;
- д) зміна суспільних функцій села.

Відтак сформовано підхід, за яким державна підтримка спрямовується не стільки на підтримку бізнесу, скільки на сприяння соціальному розвитку села та сільських громад.

А як відомо, починали європейці з формування Європейської робочої групи з питань розвитку сільських територій та відновлення села (АРОЕ), яка мала на меті активізувати співпрацю інституцій, держав та осіб. Ця група поклала своєрідний місток між економічним розвитком сільськогосподарських суб'єктів господарювання та розвитком сільських територій, однак одразу зазначила, що на певний період політика розвитку сільських територій має бути самостійною і відокремленою від аграрної політики. Також існують й два інших важливих підходів до цієї справи, а саме:

- в центрі уваги першого знаходиться людина;
- в центрі уваги другого - переважний розвиток депресивних територій.

Відтак простежується механізм розвитку сільських територій, який повинен складатися з наступних етапів:

1. виділяються ресурси на певні цілі;
2. оголошується конкурс проектів;
3. формуються ініціативні групи;
4. пріоритетними визнаються проекти з депресивних територій;
5. відбувається конкурс;
6. проекти втілюються вжиття;
7. відстежується ефективність проектів.

На рівні цього велася велика роз'яснювальна робота, навчання, тренінги, навчальні поїздки, формування партнерських груп.

Особливу роль у розвитку сільських територій мають поняття людський капітал, потенціал території та неформальні лідери. Це практичне відображення концепції постіндустріального розвитку. Для неформальних лідерів та їхніх ініціатив ЄС навіть сформував багаторічну спеціальну програму ВЕАОЕР. Кожний такий громадянин після навчання та практичної перевірки на одному-двох проектах стає лідером місцевої групи дій. Це своєрідне ядро далі ділиться, поширюючи ініціативу. І це дає справді позитивні плоди.

Після Лісабонського саміту ЄС (2005 р.) пріоритети та цілі політики розвитку сільських територій значно змінилися. Відтепер політика розвитку сільських територій та спільна сільськогосподарська політика інтегруються. В основу розвитку покладено концепцію стійкого розвитку (англ. – sustainability development), яка передбачає: збереження природних ресурсів і середовища в доброму стані; ефективну трансформацію та використання ресурсів та засобів; забезпечення рівного та справедливого доступу різних поколінь до ресурсів. Посилюється увага до створення умов формування «багатофункціонального сільського господарства» та «багатофункціонального села». На майбутній період визначено три пріоритетні осі дій, єдині для всіх країн ЄС:

1. конкурентоспроможність;
2. середовище та управління земельними ресурсами;
3. багатофункціональне село та якість життя.

Кожна така вісь має перелік затверджених програм, способів дій або фінансування, критерії оцінки та алгоритм відстеження ефективності. Загальна кількість інструментів підтримки становить 37 найменувань, а фінансування програм перевищує 52 млрд. євро. І це лише шляхом конкурсу, без зайвої бюрократичної тяганини, без ходіння по кабінетах чиновників, затвердження на сесіях, погодження в комітетах та інших процедур. Тут, ми думаємо, є великі можливості вибору, відбору та насправді реальних дій. Для того, щоб національні державні інституції типу міністерств та комітетів не мали впливу на процедури та їхнє викривлення, створили Європейський фонд розвитку сільських територій (ЄФРСТ) та його національні представництва. Є очевидним, що при опрацюванні вітчизняної політики розвитку сільських територій необхідно використати не лише основні принципи та методологічні підходи, прийняті у ЄС, але й засади формування цієї політики, окремі пріоритетні положення та навіть інструменти. Чітка класифікація і кодифікація заходів аграрної політики і політики РСТ дозволить уніфікувати цю важливу частину економічної політики, придати їй ознаки системності та програмності. Складним, але надзвичайно важливим

завданням є інституційне забезпечення політики РСТ. Можливим відправним пунктом РСТ в Україні має стати розробка стандартів рівнів розвитку сільських поселень (хутір, село, селище, містечко) та формування, відповідно до них, нормативів фінансування.

З другого боку, використання досвіду, теоретичних і емпіричних напрацювань країн ЄС, особливо - колишніх постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи, дозволить наблизити вітчизняну політику РСТ до європейських норм і вимог. А це відповідає стратегічним завданням економічної політики нашої країни. Узагальнення поглядів сучасних вчених дозволило визначити мету соціально-економічного розвитку села як забезпечення якісного життєвого середовища селян. Саме цей індикатор здатний максимально повно характеризувати стан села, оскільки він об'єднує всі складові. При цьому добробут реалізується через сукупність потреб людини, які вона в змозі задовольнити у процесі життєдіяльності (рис. 1.). На основі узагальнення досвіду стимулювання розвитку сільських територій у ЄС можливо зробити висновок, що ключовою особливістю, яка вирізняє європейський підхід до досліджуваної проблеми з-поміж інших, є визнання неможливості розвитку сільського господарства без розвитку сільських територій, що досягається завдяки координації та взаємодії в рамках Спільної аграрної політики двох її основ - ринкової політики та політики сільського розвитку.

Рис. 1. Формування мети соціально-економічного розвитку села в контексті людських потреб

Водночас наголошується, що національні особливості українського села потребують не лише фінансових інструментів та суспільних ініціатив, але й (і насамперед) «оптимістичної» філософії європейської політики сільського розвитку - сільські території потрібно розглядати не через призму існуючих проблем, а як величезний потенціал, який потребує виваженої політики використання. Для виходу із скрутної ситуації розвитку сільської місцевості потрібно створити список завдань, до якого повинні увійти такі пункти, як:

- створення правової бази щодо регулювання розвитку села;

- здійснення фінансового оздоровлення галузей сільського господарства;
- формування ефективного конкурентоспроможного сільського виробника;
- створення та введення в дію на державному й регіональному рівні цільових програм [4, с. 10];
- поєднання заходів підвищення ефективності сільського господарства з державною підтримкою розвитку виробництва і сільських територій [3, с. 14].

Висновки та перспективи подальших досліджень.

1. Державному фонду сприяння місцевому самоврядуванню в Україні необхідно активізувати ініціативу сільського населення на засадах лідерства для участі в економічних перетвореннях на селі, що забезпечить якісно новий рівень суспільного добробуту.
2. Для досягнення економічного та соціального ефекту диверсифікації необхідно урізноманітнення сільськогосподарського виробництва, несільськогосподарської діяльності виробників агропродовольчої продукції, розгортання інших сфер економічної діяльності на селі.
3. Необхідно, на основі узагальнення досвіду розвитку сільських територій країн ЄС, об'єднати всі ресурси та інструменти для досягнення мети подальшого ефективного реформування сільських територій на вирішення проблем сільського населення, врахувати зміну пріоритетів у галузі сільського господарства у спільній аграрній та регіональній політиці Європейського Союзу.

Бібліографічні посилання

1. **Бородіна О.** Сільський розвиток в Україні: проблеми становлення / О.Бородіна, І.Прокопа // Економіка України. - 2009. - №4. - С. 74-85.
2. **Васильчак С.В.** Кооперація як складова розвитку українського села / С.В.Васильчак, О.Р. Жидяк // Економіка АПК. - 2009. - №9. - С. 34-38.
3. **Месель-Веселяк В.Я.** Напрямок забезпечення конкурентоспроможності аграрного виробника / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. - 2009. - №10. - С. 7-14.
4. **Саблук П.** Стан і перспективи розвитку агропромислового комплексу України / П. Саблук // Економіка України. - 2008. - №12. - С. 4-18.

Дніпропетровський державний аграрний університет

ІСТОРІЯ ЗАСНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ МІСТА ВЕРХОВЦЕВО

В статті проаналізована історія заснування та розвитку м.Верховцево. Ключові слова: залізна дорога, О.М.Поль, О.А.Верховцев, Е.К.Бродський, залізнична станція, мешканці міста, розвиток.

В статье проанализирована история основания и развития г.Верховцево. Ключевые слова: железная дорога, О.М.Поль, О.А.Верховцев, Е.К.Бродський, железнодорожная станция, жители города, развитие.

The history of establishment and foundation of the town Verkhovcevo were analysed in the article. Key words: rail-way, O.M.Pole, O.A.Verkhovcev, E.K.Brodskey, rail-way station, citizen, development.

Верховцево розташоване на Придніпровській височині на правому березі Дніпра за 72 км на захід від Дніпропетровська за 30 км на південний захід від Верхньодніпровська. Його координати 34°20' східної довготи, 48°48' північної широти.

Абсолютна висота становить від 150 до 172 метр. На околицях міста беруть початок притоки Дніпра: Мокра Сура, Базавлук, Саксагань (притока р. Інгулець), Суха Сура (маленька притока Мокрої Сури, що витікає в с. Широке). Майже в центрі міста знаходиться вузлова станція Верховцево, від якої відходять залізничні колії в напрямку станцій Дніпропетровськ, П'ятихатки, Кривий Ріг. Місто зв'язане автомобільними магістралями з містами Дніпропетровськ, Дніпродзержинськ, Верхньодніпровськ, Вільногірськ, селищем Кринички, а також навколишніми селами.

Верховцевській міській раді підпорядковані села Соколівка, Петрівка, Широке. Сучасне місто Верховцево займає площу 9563 га, налічує 101 вулицю, загальною протяжністю 82450 метрів, населення – 12600 чоловік. Верховцево – місто залізничників. Тут знаходиться 9 структурних підрозділів Придніпровської залізниці. В місті функціонує 2 середні загальноосвітні школи, в яких навчається 1327 учнів, дошкільний навчальний заклад, музична школа, міська та технічна бібліотеки, Будинок дітей та юнацтва, міська поліклініка та вузлова лікарня, відділення зв'язку, підприємства АПК ТОВ “Вікторія”, “Техсервіс”, “Дніпронасіння”, “Солома” .

В місті Верховцево мешкає 17 інвалідів ВВВ, 42 учасники бойових дій та понад 15 учасників війни. Місто Верховцево виникло завдяки будівництву Катерининської залізниці, яка з'єднала величезні поклади залізної руди Криворіжжя з кам'яним вугіллям Донбасу.

Питання про будівництво залізниці виникло давно. Ще в 1852 році губернатори Чернігівської, Полтавської та Харківської губерній висунули пропозицію про будівництво залізниці від Харкова до Чорного моря і до Катеринослава. Проект схвалили, розпочали земляні роботи, але незабаром

будівництво припинили.

В 1866 році П.П. Мельников запропонував будівництво лінії від Харкова до Лозової і далі на Катеринослав, Олександрівськ (Запоріжжя). Цей проект було відхилено. Питання про будівництво вирішено лише 9 травня 1871 року, а 15 листопада 1873 року відкрили першу дільницю Лозова-Олександрівськ з віткою на Катеринослав для вантажного і пасажирського руху. Ця лінія мала величезне значення, але не вирішувала усіх проблем. Підземні багатства Кривбасу і Донбасу очікували на розвиток надійних видів транспорту. Адаже тоді використовували в основному кінні і частково водні шляхи сполучення. За справу взявся О.М. Поль (1832-1890). Він при підтримці Катеринославського губернського земства наполегливо домагався побудови залізниці для цих регіонів. 22 квітня 1875 року план будівництва нової дороги, яку пізніше було названо Криворізькою, було затверджено. Російсько-турецька війна зупинила виконання проекту.

Після війни Олександр Миколайович Поль знову наполягав на вигоді будівництва залізниці. В 1880 році князь Долгоруков і американський банкір Баркер запропонували збудувати залізницю і заводи на півдні Росії на власні кошти, але їх пропозицію не задовольнили. О.М. Поль продовжував оббивати бюрократичні адміністративні пороги. І те, що не змогли зробити Міністр шляхів сполучення П.П. Мельников, князь Долгоруков і банкір Баркер, зміг домогтися простий український поміщик, потративши на це більше 10 років.

Мова йде про Олександра Миколайовича Поля нашого земляка з с. Малоолександрівки, якого заслужено пізніше назвали Колумбом Придніпров'я. Як свідчать історичні документи, тільки завдяки величезній енергії та наполегливості О.М. Поля, царський уряд дав згоду на будівництво Криворізької (Катерининської) залізниці, необхідної для об'єднання багатющих покладів криворізької руди і донецького вугілля. Це невдовзі дало блискучий ефект: утворився величезний Придніпровський промисловий комплекс.

Задовго до цих подій О.М. Поль став ініціатором розробки залізрудних запасів Криворіжжя. Не знайшовши підтримки в Росії, Олександр Миколайович звернувся до французьких капіталістів, за допомогою яких заснував акціонерне "Товариство криворізьких залізних руд". Перший на Криворіжжі Саксаганський рудник відкрили в 1881 році.

Олександр Миколайович Поль – один з найдіяльніших в губернії учасник підготовки реформи 1861 року. Його виступи в селянському комітеті в Петербурзі звернули на себе увагу царя Олександра II. Цар висловив задоволення тим, що знаходить прихильників серед таких молодих енергійних людей, як цей катеринославський поміщик.

Серед турбот про розвиток промисловості і громадської діяльності Поль знаходив час для наукової роботи. Член "Одеського імператорського товариства історії та старожитностей" він друкувався в його "Записках".

О.М. Поль зібрав чудову колекцію старожитностей, якій дивувались історики та археологи всього світу. На базі колекції О.М. Поля було відкрито музей його імені в Катеринославі, який носить зараз ім'я Д.І.Яворницького.

Сучасники високо цінували О.М. Поля ще за життя.

Олександр Миколайович був названий почесним Громадянином Катеринослава, прізвище його було вирізьблене на почесній мармуровій дошці в залі міської думи. На Гданівці, під Кривим Рогом, французьке "Товариство криворізьких залізних руд" спорудило Олександрові Миколайовичу мармуровий пам'ятник з написом "Новоросійському Колумбу". Іменні стипендії О.М. Поля започаткували по його смерті гірничий інститут в Санкт-Петербурзі і Катеринославське реальне училище...

Отже 20 лютого 1881 року затвердили новий проект будівництва залізниці від Ясиноватої до Долинської за державний кошт.

Сотні вербувальників вирушили в голодні губернії Росії. Розповідали про дивний край, Дніпро, м'який клімат, великі заробітки, – вони вербували робітників на будівництво. В травні 1881 року розпочалося спорудження залізниці. Як і слід було чекати, вербувальники жорстоко обдурили завербованих. Ось що розповідають про життя будівників старі залізничники:

"Будувати Катерининську залізницю мій батько приїхав із Курської губернії, - згадує Іван Гаврилович Пастухов, – приїхав він не за своїм бажанням. Нестатки вигнали. Він мав півтори десятини землі. Корову описали і продали з торгів. Сім'я з шести душ залишилась без шматка хліба. Якраз в цей час до нашого села з'явився вербувальник. Він частував бідняків, і коли вони від горілки хмеліли, то підписували "бумагу" – ставили хрестики. Тут же вербувальник видавав аванс і пропонував збиратися.

На цю приманку попався і мій батько. Працював він на дільниці Любомирівка – Долгінцево. Жили будівельники в землянках. Спали на двоярусних нарах. Хто на соломі, хто на кожусі, а деякі просто на голих дошках, підклавши під голову свої пожитки. Робота починалася зі сходом сонця і закінчувалася, коли ставало темно. Вся робота на будівництві велася вручну... "Механізмами" були грабарка, лопата і лом.

Зарплату видавали по суботах. Видавав сам підрядчик. Хоч працювали по 12-13 годин, все ж одержували копійки. Дошкуляли штрафи. Брала штраф за погану якість праці, за непоштивість до інструктора, за запізнення. Причин завжди знаходилось багато. Штрафні гроші йшли в кишеню підрядчика. За дні хвороби нічого не платили, а хворіло людей багато, так як воду пили з калюж, харчувалися недоброякісними продуктами, якими торгував той же підрядчик. Хто довго хворів, того виганяли з будівництва..."

Керував будівельними роботами інженер Міністерства шляхів сполучення Титов Валеріан Олександрович. Ще до відкриття руху поїздів Криворізька дорога 18 лютого 1882 року була перейменована на Катерининську. Першим начальником призначили Олександра Аполлоновича Верховцева. 18 травня 1884 року з Катеринослава відправились пасажирські поїзди до станції Долинське і Ясиновата. Цей день зафіксовано і як день відкриття станції Любомирівка (Верховцеве). Повернемося до спогадів І.Г. Пастухова:

"Батькові повезло. Він працював до відкриття залізниці і залишився в дистанції колії ремонтним робітником на станції Любомирівка. Жили ми в

землянці, яку вибив батько. Сам же він змайстрував нари і стіл. Мені тоді було 10 років. Батько хотів віддати мене до школи, але школи на стації не було.

Що уявляла із себе станція Любомирівка? Невелике селище: декілька десятків будинків і землянок, церква, декілька шинків і лавок. Газету читав тільки начальник станції, який мав середню освіту. Дорожній майстер, у якого я працював, ледве умів розписуватися. Але це не заважало йому вижимати із нас соки. Ми по черзі доглядали за його коровами, свинями, городом. В день зарплати давали йому "подяку" – хто карбованця, а хто і більше. Як я дізнався пізніше, цими грішми майстер ділився з начальником дистанції.¹ Йому ж він регулярно доставляв молоко і м'ясо. Важко було працювати, але терпіли тому, що могли вигнати. Улаштуватися тоді на роботу було дуже важко. Тисячі голодних селян з Курської, Орловської та інших губерній блукали в пошуках шматка хліба..."

На Криворіжжі ріс залізорудний бум. Багаті підприємці, а також сміливці брали кредити в банку, орендували у селян і поміщиків землю і відкривали на них рудники. Яскравий приклад цьому доктор медицини Сергій Миколайович Колачевський. Залишивши лікарську практику, він зайнявся пошуками руди. На першому родовищі в 1893 році було відкрито кар'єр, який приніс незабаром багатий прибуток. Проте розвиток рудника проходив повільно, бо видобуту руду доставляли на залізницю гужовим транспортом. Колачевський вирішив звернутися за допомогою і підтримкою до начальника Катерининської залізниці О.А. Верховцева. Начальник залізниці задовольнив прохання власника рудника і в грудні 1895 року відкрився товарний рух на цій дільниці.

Знаючи про благодіяння господаря рудника, про його християнське піклування, начальник дороги розпорядився назвати нову станцію – Колачевська.

З вивозом руди знову виникли труднощі. Вантажобіг на Катерининській залізниці і особливо через станцію Кривий Ріг увесь час збільшувався. По одноколійці Кривий Ріг - Любомирівка дуже складно було обслуговувати всі рудники, які відкривалися і росли, як гриби після дощу. Керівництво вирішило частину вантажів пропускати через станцію П'ятихатки. І тому в грудні 1898 року збудовано залізничну лінію Колачевська - П'ятихатки Любомирівка (Верховцеве). Після пуску цієї колії наша станція стала вузловою. Це сталося завдяки турботам предводителя Верхньодніпровського повітового дворянства, землевласника і вченого Ераста Костянтиновича Бродського.

Як представник від повітового і губерньського земства для участі в роботі залізничного департаменту, Бродський при розгляді питання про напрямок нової залізничної колії, вніс великий вклад в побудову Саксаганської гілки від станції Любомирівка (Верховцеве).

Ось що пише про митарства Е.К. Бродського в п'ятихатській районній газеті "Злагода" краєзнавець В.Г. Карпенко: "За проектом та залізниця повинна була пройти від поселення Божедарівка і на Саксагань. Та Бродський

піклувався про те, щоб залізниця проходила від Верховцево по його землях, і щоб станція була біля ставка, аргументуючи це тим, що у ньому буде достатньо води для заправки паровозів. Та царський уряд з пропозицією Бродського не погодився, а урядова комісія була розпущена і її звинуватили в тому, що вона взяла хабаря у Бродського. Після цього з центру приїжджало ще 2 комісії і Бродський розгорнув всю свою кипучу енергію, настирливість, і його справа виграла."

Завідуючий краєзнавчим музеєм при Єрастівському сільськогосподарському технікумі, викладач історії В.І. Фисюк переказав спогади старожилів, що комісія вказувала на несприятливе географічне положення проходження колії, за пропозицією Бродського вона мала проходити в лощині, і потрібно спеціально тримати паровоза-штовхача. І коли Е.К. Бродський згодився тримати згаданий паровоз за свій кошт, комісії крити було нічим. Залізницю провели і станцію збудували. Назвали її на честь Б.К. Бродського – Єрастівка.

Коли б ініціатива Бродського не знайшла підтримки, то Верховцеве залишилось би посередньою станцією на рівні Віскобійні та інших рядових полустанків.

Е.К.Бродський - один з найдіяльніших поміщиків Верхньодніпровського повіту кінця ХІХ століття. Його слід ставити вслід за О.М. Полям. В їх біографіях багато спільного. Обидва закінчили юридичний факультет. Відмовились від успішної кар'єри, зайнялись новою справою і домоглися значних успіхів. До того ж Е.К. Бродський займав деякі посади О.М. Поля в громадському житті повіту після його смерті. На похороні Олександра Миколайовича Бродський ніс вінок з написом "Від бідних", як член комісії впорядкування побуту селян Верхньодніпровського повіту.

Єдине, що різнить їх, так це те, що Е.К. Бродський мав успіх і нагороди за життя, а діяльність О.М. Поля дала результат після його смерті і гідно не оцінена до нашого часу.

Як передбачав О.М. Поль, наш регіон перетворився із Дикого поля в квітучий край з розвинутою промисловістю, сільським господарством. З'явилося багато нових населених пунктів.

В 1900 році в губернії діяло 770 промислових підприємств, 184 вугільні шахти, 57 залізних рудників, 47 цегельних заводів, 225 підприємств по переробці продукції сільського господарства. Населення губернії збільшилося в два рази, а населення Катеринослава - в три рази.

В чому ж головна причина такого економічного підйому? Це Катерининська залізниця.

«Всё началось с того, что Управление Екатеринбургской железной дороги, вступившей в строй 31 мая 1884 года, открыло в 1885 году железнодорожную ветку от станции Запорожье-Каменское (ныне Баглей) до станции Тритузна. С этого момента находившееся рядом небольшое село Каменское, имевшее удобную пристань, попало в поле зрения руководства Варшавского сталелитейного и рельсового завода. В столице Царства Польского группа предпринимателей сумела разглядеть выгоды, открывшиеся им после того,

как были соединены железной дорогой богатыми рудами Кривой Рог и угольная сокровищница Донбасс.

И в мае 1886 года вышеуказанное Общество совместно с бельгийской компанией «Коккериль» основало Южнорусское Днепропетровское металлургическое акционерное общество с уставным фондом в 5 миллионов рублей. Так же было выпущено облигаций на общую сумму 1 553 600 рублей. И не прогадали. К 1914 году капитал общества вырос до 15 миллионов рублей, и еще 2, 5 миллиона рублей было в ценных бумагах!

В том же году Южнорусским Обществом было арендовано у крестьян Каменского сроком на 99 лет 174 десятины земли (189,66 га) под строительство завода и еще 20 десятин (21,8 га) под жилье (Верхняя Колония). История с арендой, кстати, несколько отличается от той, которую обычно рассказывают экскурсоводы в городском музее. Дело в том, что первоначально планировалось строить завод в районе ныне затопленной водами Днепродзержинского водохранилища части села Аулы. Там специалистами Южнорусского общества было найдено удобное для устройства паровой пристани место. Но жители Аулы оказались мужиками прижимистыми и цена, предложенная приезжими заводчиками, их явно не устроила. Пришлось господам из Общества искать более стоворчивых местных жителей. Ими и стали жители села Каменское, согласившиеся отдать свою землю. Поговаривали, что перед тем, как заключили договор аренды, в село были привезены несколько бочек спиртного. Впрочем, очевидцев этого уже нет, а слухи, сами знаете, вещь ненадежная.

В канун Рождества 1887 года Общество зарегистрировало Устав и открыло, как сказали бы в наше время, офис в Санкт-Петербурге.

Первое правление Южнорусского Днепропетровского металлургического акционерного общества было избрано общим собранием акционеров. Оно было проведено в снятом для Правления (как тогда говорили – Головной конторы) особняке на Гороховой улице в Петербурге. Председателем стал барон де Макар, представитель бельгийской стороны. Директором распорядителем был избран один из членов правления Варшавского общества И.И. Ясюкович. Был так же выбран совет директоров, куда вошли крупнейшие акционеры Б. Биннер, Г. Сюрмонд, Э. Дельфуа-Орбан, князь В. Тенишев, В.Я. Кислянский.

К строительству приступили ранней весной 1887 года. Говоря языком прошлых пятилеток, работы велись ударными темпами. Было доставлено оборудование из закрытого двумя годами ранее завода Варшавского общества, его монтажом и наладкой занимались специалисты из Польши и Бельгии. Часть оборудования была закуплена в Германии. Для производства земляных работ были наняты крестьяне окрестных сел. И уже 2 марта 1889 года, то есть через два года после начала работ, в торжественной обстановке была задута 1-я доменная печь. Насколько торжественной была обстановка, сейчас приходится только гадать, поскольку свидетельств очевидцев найти не удалось. Но думается, что пили, ели и говорили речи тогда не в пример лучше, чем сейчас. Что поделаться, в те времена состоятельный человек был

еще и культурным. Обязан был быть, иначе его просто не принимали в обществе.

Следом за первой домной были запущены: 15 мая 1889 года – коксовые печи (позднее были перенесены в Донбасс), 21 июня 1889 года – вторая доменная печь, 30 июня 1889 года – сталепрокатное отделение. До конца года были запущены еще пудлинговое, железопрокатное и мартеновские отделения. Таким образом, за один год был пущен в строй крупный металлургический завод, на котором работало 1500 человек. Согласитесь, даже для ударных темпов первых пятилеток это выглядит впечатляюще.

Но куда более впечатляют нас темпы роста прибыли завода. Только за девять месяцев 1889 года Южнорусское общество получило чистой прибыли на сумму 787900 рублей. И это были полновесные российские рубли, обеспеченные золотом. В 1896 году, то есть через пять лет, доходы Общества от Днепровского завода уже составили 4214416 рублей! За два года работы господами из Брюсселя и Варшавы были приобретены:

– **в Кривом Роге:**

- Шмаковский железный рудник
- Ростковский железный рудник (содержание железа в руде – 67%).

– **в Никополе:**

- Городищенский марганцевый рудник.

– **в Донбассе:**

- Лидиевский каменноугольный рудник (площадь 420 дес./457,8 га),
- Аменковский каменноугольный рудник (площадь 3000 дес./ 3270 га),
- Кадиевский каменноугольный рудник,
- завод Алмазного общества.

Это все, как говорится, успехи завода. А как тогда жилось простым труженикам, пролетариям, день и ночь трудившимся для блага кучки капиталистов?

Рабочий день на Днепровском заводе состоял из двух смен, по двенадцать часов каждая. Смены длились с 6 утра и до 6 вечера, а так же с 6 вечера до 6 утра. На работу выходили ежедневно, не исключая праздников. Оно и понятно – завод работал в круглосуточном режиме, день и ночь производя металл.

Тем не менее, при такой тяжелой работе, люди шли на завод. Почему? В советское время очень любили отмечать нечеловеческие условия, в которых находился пролетариат. Дескать, платили им, бедолагам, всего восемьдесят копеек. Только почему-то опускались такие подробности, что 80 копеек были поденной платой, и получал их чернорабочий. То есть в месяц рабочий самой низкой квалификации получал 24 рубля. Это при ценах, когда фунт (0,409 кг.) ржаного хлеба стоил 3 копейки, а фунт пшеничного - целых шесть. Фунт

мяса лучшего сорта оцінявся в 18 копеек, а худшого - 12 к. Соль стоила вообщє полкопейки за фунт, а сахар - аж 15 копеек.

Рабочие более высоких квалификацій получали, соответственно, более высокие заработки. Так, кузнец получал 2 рубля в день, а слесарь - все 3 целковых. Мастера, естественно, побольше. Платили аккуратно, без задержек. Система штрафов была очень жесткой, как и дисциплина на заводе» – констатує газета «В новый век» №8 24 февраля 1999г.[6, с.3].

Всього на магістралі “Вугілля-Руда” за 15 неповних років – від 1887 до 1900 року було побудовано щось з два десятки металургійних-чавуноливарних та залізобетонних заводів. З’ясувалося, що для вироблення однієї одиниці металу вугілля необхідно в 5 разів більше ніж руди. Тому більшість заводів і осіли на вугіллі – в Донбасі, вистачало їх проте і в Придніпров’ї.

Великий металургійний завод – це все одно, що магніт привабливої, навіть солодкої дії. І ось, поруч з цими металообробними дітлахами, з’явилося ще одне пташення, несхоже на інше, совеня свого роду.

Це – завод Портландських цементів, за сировину для якого стали доменні шлаки. При такому гігантському виробництві ніщо марно не пропадає! Де є метал звичайний, там незабаром з’явиться і метал фасонний. І такий завод справді приліпився до доменного гіганта, почав виливати паровозні колеса, деталі важких машин, сталінні частини, в тому числі і для прославленого пізніше броненосця "Потьомкіна". Де Катеринослав, а де море! Для звичайної арифметики далеко, а для арифметики заліза, вугілля й металу зовсім близько, поруч. І таких заводів на західному кінці Катерининської залізниці з’явилися десятки. Ще більше їх виникло на сході – в Донбасі.

Отож, Катерининська залізниця зробила гідний внесок у побудову індустріального Донбасу і Подніпров’я!

Історики період царювання Олександра II (1881 - 1895 рр.) називали "епохою малых дел". Переможних військових дій, якими завжди пишалась Росія, справді, в цей період не було, але будівництво Катерининської залізниці слід віднести до великих подій. Виникненню величезного промислового комплексу на півдні країни, сприяла, в більшій мірі, робота Катерининської залізниці, Росія економічно зміцніла.

Для успішної роботи Катерининської залізниці немало зусиль доклав її перший начальник – ОА. Верховцев (1837-1900 рр.). Начальником залізниці Олександр Аполлонович був призначений, коли вона тільки будувалася. Завдяки його умілому господарюванню уже в перший рік експлуатації з 18 травня 1884 року – за 7 місяців і 12 днів - валова виручка майже покрила експлуатаційні витрати.

В наступному 1885 році дорога мала силенний прибуток в сумі 245692 крб., а в останній рік роботи О.А. Верховцева (1890 р.) 11300116 крб. Катерининська дорога з 1896 року впевнено займала перше місце по перевезенню вантажів (вугілля, руда, зерно). Успішна робота дороги сприяла розвитку металургійної промисловості, піднявши тим самим попит на

вугілля. До кожної шахти потрібні були під'їзні колії Щоб покращити збут вугілля, Верховцев збудував з'єднуючу гілку Мушкетове – Оленівка, щоб вугілля потрапляло в Маріупольський порт для експерта.

Вздовж річки Кальміус і в балці Богодуховій в Донбасі були відкриті великі поклади високоякісного вугілля. Дорога забезпечила транспортне обслуговування цих родовищ. Зрозуміло, що плануванням та фінансуванням будівництва займалось Міністерство колійних сполучень, але всі пропозиції по розвитку дороги йшли в основному від її начальника.

О.А. Верховцев обґрунтував необхідність другої Катерининської залізниці, подавши впевнений доказ того, що лінія Любомирівка (Верховцеве) – Авдіївка перевантажена. Уряд у травні 1890 року дав згоду на будівництво цієї дороги.

Начальник дороги пишався тим, що його пропозицію про будівництво залізничної колії від станції Чашино до порту Бердянськ на Азовському морі було підтримано і 26 грудня 1898 року він повідомив міністерство, що бердянська лінія прийнята в експлуатацію.

Стають зрозумілими причини його участі в утворенні в Катеринославі імператорського російського технічного товариства (Р.Т.Т.), як людини творчої і прогресивної. На першому засіданні Р.Т.Т., яке відбулося 30 січня 1894 року, першим головою був обраний І.І. Зеленцов, начальник Гірничого управління південного краю, заступником – О.А. Верховцев. В перший рік існування відділення нараховувало 43 члена. На засіданнях, які проходили в сучасних будівлях адміністрації Придніпровської залізниці та залізничного технікуму, розглядалися проблеми кам'яновугільної, гірничої і металургійної промисловостей.

Особливим предметом уваги Олександра Аполлоновича були загальноосвітні школи. І коли міністерство Росії 25 вересня 1898 року затвердило правила про початкові залізничні училища (школи), він взявся за цю справу з подвоєною енергією. Особисто приїздив на відкриття шкіл, піклувався про оснащення підручниками та учбовими посібниками.

З дитинства О.А. Верховцев відзначався міцним здоров'ям, але напружена праця, пов'язана з великим піклуванням за справу, яку йому доручили, негативно вплинули на нього. Від перевтоми його не покидав головний біль. Стан здоров'я різко погіршився восени 1900 року. Незважаючи на прийняті лікарняні термінові заходи, хворий 18 листопада 1900 року помер.

Пішов з життя талановитий інженер залізничного транспорту, кращий керівник Міністерства колійних сполучень Росії. Поховали О.А. Верховцева в огорожі Покровської церкви, яка знаходилася неподалік станції Катеринослав. Він і після смерті як би територіально знаходився на Катерининській залізниці, якій віддав кращі роки свого життя. В війну, під час бомбардування, церква була зруйнована. Прах покійного перепоховали на Жовтневій площі біля історичного музею. Коли місцева рада прийняла рішення на цій площі установити меморіальне кладовище для загиблих у роки 1-ї світової і громадянської війн, то могили інших бульдозер зрівняв з

землею...!?

Багато цікавих фактів про життя та діяльність О.А. Верховцева повідомляє дніпропетровський краєзнавець Михайло Степанович Богомаз. В своєму історичному нарисі "Життя віддане дорозі" на сторінках щотижневика "Магістраль" він розповідає про перейменування нашої станції:

"18 листопада 1903 року - в треті роковини смерті Верховцева О. А. - управління дороги замовило в Покровській церкві панахиду по покійному. Присутніми були родичі, службовці управління та велика кількість прихожан.

Після панахиди в кабінеті начальника залізниці відбулась розмова про те, як увіковічити пам'ять покійного, видатного діяча залізничного транспорту. Хтось із присутніх запропонував назвати одну із великих станцій на його честь, наприклад Авдіївку. Головний інженер заперечив, що Авдіївка не перспективна станція, а сусідня Ясиновата з часом буде перетворена в велику вузлову станцію з сортувальною гіркою. Начальник дороги погодився з колегами і наказав своєму заступникові підготувати листа в столицю з цим проханням. Відповідь прийшла швидко. Міністр М.Ц. Сільков віднісся доброзичливо до прохання. Він глибоко шанував адміністративний талант покійного, але перейменувати станцію Ясиновата відмовив, аргументуючи тим, що в майбутньому можливе виключення її з складу Катерининської і передачі Донецькій залізниці. Тому міністр видав наказ про перейменування вузлової станції Любомирівка на Верховцеве з 1 січня 1904 року."

Цікава версія, але не дуже реальна за терміном виконання. Можливо події так і розвертались, але значно раніше. Вважаємо, що за 1,5 місяці зробити перейменування в бюрократичній Росії не можливо. Нашу думку підтверджують факти. В книзі "По Екатерининской железной дороге" випуск 1-й на 127 сторінці читаємо:

"Станція Любомирівка (із 1 січня 1904 року буде називатися Верховцеве) розташована..." Видана ця книга в 1903 році, а допущена цензурою до друку 13 серпня 1903 року. Отже автори книги задовго до третьої роковини смерті О.А. Верховцева знали про зміну назви станції. Але безперечно одне 1 січня 1904 року станція стала – Верховцеве.

До цієї дати було збудоване нове приміщення вокзалу, яким ми користуємося до сьогоднішнього дня. (Першим вокзалом ст. Любомирівка являлось приміщення сучасного цеху дефектоскопії та залізничної міліції).

Придніпров'я розквітало, але важким було становище робітників. Робочий день залізничників тривав 12-14 годин. Працювали вони вручну. Не було ніякої охорони праці. Крім того, адміністрація ст. Верховцеве широко застосовувала систему штрафів. Не кращими були й житлово-побутові умови залізничників. Постійні й сезонні робітники станції жили в мазанках і сирих землянках, збудованих на ділянках землі, орендованої у поміщиків. В книзі С.М. Сліпухіна "Краткая история строительства и развития Сталинской ж.д. 1884-1948 гг." читаємо:"Начальник ст. Верховцеве Езерман і його заступник Валентинович, вихідці із поміщицьких сімей, затяті картярі. Обоє офіцери царської армії, були вигнані з полків за "відмінну" поведінку. Езерман майже завжди був на підпитку. Потерпівши поразку за ігровим столом, він брав

нагайку і йшов на стрілочні пости бити ні в чому не винних людей. Не краще вів себе з підлеглими і Валентинович, який наліво і направо роздавав "зуботичини."

Робітники контори чергували по 12 годин в дві зміни без перерв, без вихідних і святкових. Старший конторник Жілінський в години вільні від роботи, залучав колег до наднормової, безкоштовної роботи. Відпочивали конторники і телеграфісти в холодному і темному приміщенні. Там стояли ліжка без матраців, подушок і одіял. Спали на них по черзі. Громадських їдалень на станції не було. Газета, журнал, хороша книга були теж не доступні простому робітнику, адже бібліотека на станції була відсутня. Призвіща робітників, які читали газети і книги, брались на замітку."

Настав 1905 рік. Нещадна експлуатація, політичне безправ'я і національний гніт - все це викликало протест і обурення робітників. 12 жовтня 1905 року страйкували робітники паровозного депо нашої станції. Цитуємо телеграму начальника Катерининської залізниці від 3 грудня 1905 року в управління залізничних доріг: "29 листопада робітники Депо Панасна і Верховцеве самовільно встановили 8-ми годинний робочий день."

Залізничники Верховцеве 8 грудня 1905 року включились в загальний політичний страйк, який тривав до 24 грудня.

Верховцевський страйковий комітет очолив рахівник П.В. Стефановський і вагар М.Ф. Станішевський. До його складу ввійшли слюсарі паровозного депо Ю.Д. Биков і Т.Х. Спиридонов, машиніст М.І. Зимін, телеграфіст К.Р. Мудрак та інші. Страйковий комітет усунув адміністрацію станції, взяв під контроль усі перевезення, рухомий склад та залізничний телеграф.

Після поразки революції 1905 року всіх членів Верховцевського страйкового комітету було заарештовано, а потім взято під особливий нагляд поліції.

Станція Верховцеве рік у рік розширювалася, зростав і вантажообіг. Кількість населення збільшувалося за рахунок жителів навколишніх сіл: Козинка, Іванівка, Боровківка Любомирівка, Новогригорівка, Широке та інших. Терплячи від малоземелля і голоду, селяни йшли тимчасово на залізницю. З часом вони залишали свої розорені господарства і переходили туди на постійну роботу.

В 1909 році громадськість і залізничники святкували 25 річчя з дня заснування Катерининської залізниці. В зв'язку з цими подіями на ст. Верховцеве працювала комісія. Ось нотатки із заключного акту: "Станція Верховцеве II класу, вузлова, служить Початком Саксаганської лінії. Будова для пасажирів являє собою одноповерховий будинок і складається із 9 кімнат: зал I і II класу, зал III класу, вестибюль, кабінет начальника станції, товарна і технічна контори, телеграф, багажне відділення, буфет, каса, торожка та інші. Крім того з двох кінців є невеликі надбудови, із яких одна має чотири кімнати: дві одведені під телеграфні батареї, а дві інші - для приїжджих). Друга надбудова має 3 кімнати, призначені для буфету, кухні і жиле приміщення для буфетного персоналу. При станції Верховцеве знаходиться

контора начальника 9-ї дільниці служби колії.

По службі тяги станція входить в другу дільницю, існує зворотне депо на 5 стоянок для паровозів. Будова депо має форму віяла. Крім цього при станції існує лікарський приймальний пункт і однокласна залізнична школа з трьома відділеннями.

Станція Верховцеве знаходиться при з'єднанні лінії Катеринослав – Верховцеве і Верховцеве – П'ятихатки з одноколійкою на Долгінцево. Таким чином станція являється місцем злиття вантажів прямуючих з заходу на схід і розділенням вантажу зі сходу на Долгінцево і П'ятихатки.

Згідно з даними комісії в 1912 році очікується найбільше прибуття вагонів, до 1188 на добу, що відповідає пропускну́й спроможності дільниці Верховцеве-Катеринослав.

З сходу будуть транзитні поїзди, складені в Авдіївці і частково в Нижньодніпровську підуть в тому ж складі, а поїзди з П'ятихаток і Долгінцево повинні сортуватися тільки на станції Верховцеве. Зараз станція Верховцеве має 1297 верст колій, а для успішного виконання очікуваних в 1912 році перевезень необхідно за п'ятирічку 1908-1912 рр. передбачити побудову сортувальної гірки з коліями на 4190 верст. Для перебудови станції в 1909 році уже виділено 50000 крб., а на 1910 рік – 60000 крб."[4].

За спогадами Івана Бухвостова перед 1917 роком місто мало наступний вигляд:

"Робітники, які працювали на залізниці мешкали в 14 будинках. З них два двоповерхові, 10 дванадцятиквартирних, два барака. Решта мешкала в побудованих зі шпал та глини будинках. Населений пункт розміщувався так: починаючи від вокзалу в сторону тракту (нині вулиця Леніна) – залізнична смуга, на ній розміщувались всі залізничні будови.

По ту сторону тракту, починаючи від сучасного млина в сторону пакгаузу (склади, що біля залізниці) і трохи далі понад колією розміщувались особисті будинки. Серед них особливо виділялись будинки Петра та Миколи Гладневих, господарів млина (нині кооператив "Оріон", телеательє) і поміщика Федана (на розі вулиці Садової та Леніна, будинок з червоної цегли).

Решта кругом був степ і землі степу належали поміщикам.

В селищі знаходився бригадний будинок (зараз II корпус Будинку піонерів та клініка міської лікарні) для відпочинку бригад потягів. Проти бригадного будинку розміщувалась амбулаторія (пізніше залізнична лікарня, зараз жилі будинки). Далі баня (плотня ДС).

Поряд з банею знаходилась площа, де розміщувався базар. В приміщенні сучасного Будинку піонерів розміщувалась початкова школа.

В селищі було 5 карликових крамниць та вина лавка, де продавалась казенка. На станції знаходився жандарм Шишинський і страж Амбросов.

Залізничники станції Верховцеве не знали, що на них чекають великі випробування та події; які перевернули життя кожної сім'ї, кому принесли радість, кому горе...

Бібліографічні посилання:

1. **Феодосий Макарьевский.** Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии. – Екатеринослав, 1880.
2. **Мельник К.** Каталог коллекций древностей А.Н. Поля в Екатеринославе. – Екатеринослав, 1893.
3. По Екатерининской железной дороге. – Екатеринослав. – Вып. II, 1903.
4. **Синявський А.** А.Н. Поль. (Биография к открытию музея его имени). – Екатеринослав, 1906.
5. **Бродский Е.Е.** Краткий биографический очерк. – Екатеринослав, 1908.
6. Краткий обзор развития и деятельности Екатерининской железной дороги за 25-летие 1884-1909 гг. – Екатеринослав, 1909.
7. **Вертоградов И. О.** А.И. Поль" (Краткий биографический очерк к двадцатилетию со дня его смерти). – Екатеринослав, 1910.
8. Справочная книжка по личному составу служащих Екатерининской железной дороги на 1 января 1912 года. – Екатеринослав, 1912.
9. Отчет Верхнеднепровской уездной земской управы за 1912 год. – Верхнеднепровск: Типография уездного земства, 1913.
10. Сельскохозяйственный статистический обзор Верхнеднепровского уезда за 1912год. – Верхнеднепровск: Типография уездного земства, 1913.
11. **Слепухин С. М.** Краткая история строительства и развития Сталинской ж.д. 1884-1948. – Сталино, 1949.
12. **Авилов П.Г.** Очерк истории г. Верховцево. – Днепропетровск, 1964.
13. Історія міст і сіл України. Дніпропетровська область. – К., 1969.
14. Ектеринославщина в революції 1905-1907 г.г. Документи и материалы. – Дніпропетровськ: Промінь, 1975.
15. **Богомаз П. С.** Станція називається... //Кур'єр Кривбасу. – № 23. – 1993.
16. **Сенченко І.** Букет заводів//Кур'єр Кривбасу. – №65-66. – 1996.
17. Державний архів Дніпропетровської області, Історичний музей ім. Д.І. Яворницького, Історико-краєзнавчі музеї Верхньодніпровська, П'ятихаток, Центрального музею Придніпровської залізниці.

УДК 334: 631.115

О. П. Величко

Дніпропетровський державний аграрний університет

ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА РОЗВИТКУ КООПЕРАТИВНОЇ АГРОЛОГІСТИКИ В КОНТЕКСТІ ПРОГРАМИ ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ

Досліджено сучасні тенденції та проблеми у поширенні кооперативної логістики в українському агробізнесі. Запропоновано механізм фінансового забезпечення та стимулювання розвитку кооперативної агрологістики через використання спеціального режиму оподаткування агротрейдінгової діяльності.

Ключові слова: програма економічних реформ, кооперативна агрологістика, обслуговуючі кооперативи, агротрейдінг, джерела фінансування

Исследованы современные тенденции и проблемы в распространении кооперативной логистики в украинском агробизнесе. Предложен механизм финансового обеспечения и стимулирования развития кооперативной агрологистики через использование специального режима налогообложения агротрейдинговой деятельности.

Ключевые слова: программа экономических реформ, кооперативная агрологистика, обслуживающие кооперативы, агротрейдинг, источники финансирования

Modern trends and problems in spreading of cooperative logistics in Ukrainian agribusiness have been studied. Mechanisms of financial provision and stimulation of development of cooperative agrilogistics through special regime of taxation of agricultural trading activity have been proposed.

Keywords: economic reform program, cooperative agrologistika serving cooperatives agrotreiding, funding

В сучасних умовах розвитку аграрного сектору економіки України лідерські позиції по більшості напрямків бізнесу займають корпоративні вертикально інтегровані агропромислові компанії. На даний момент певним виключенням є лише молочне і м'ясне скотарство, овочівництво, баштанництво та деякі інші галузі. Але з кожним роком виробництво продукції таких підгалузей теж поступово зміщується в бік крупнотоварного сектору.

При цьому великий бізнес уособлює собою систему корпоративної агрологістики. Разом з тим світовий досвід свідчить, що одним з альтернативних шляхів забезпечення аграрного виробництва є кооперативна логістика. Саме її розвиток найбільше відповідає захисту економічних інтересів фермерів та багатьох інших сільськогосподарських товаровиробників.

Сьогодні Урядом ініційована активна роз'яснювальна робота з питань розвитку кооперативного руху на селі. Зокрема, в 2011 р. на виконання Доручення Прем'єр-міністра України М.Я. Азарова через мережу регіональних аграрних університетів були проведені навчальні семінари для сільських і селищних голів з питань розвитку обслуговуючої кооперації; проведення паспортизації сільських територій; стимулювання

підприємництва на селі та ін. Така ж практика була продовжена і у 2012 та 2013 рр.

15 травня 2012 р. в контексті виконання Програми економічних реформ Президента України на 2010-2014 рр. „Заможне суспільство, конкурентноспроможна економіка, ефективна держава” Міністр аграрної політики та продовольства М.В. Присяжнюк презентував Стратегію соціально-економічного розвитку сільських територій «Рідне село». Основним принципом ініціативи «Рідне село» є активний розвиток в Україні сільськогосподарської кооперації [1, 2]. Підтримка розвитку дрібнотоварного агровиробництва та кооперативного руху на селі відображена і у Комплексній стратегії розвитку Дніпропетровської області [3].

В той же час значна присутність інтегрованих корпоративних утворень є сьогодні особливістю не лише аграрного сектору економіки України. Розвиток великих аграрних компаній також поширений в Аргентині, Бразилії, Росії та інших країнах. При цьому особливістю, зокрема, Аргентини є високий рівень урбанізації, що в значній мірі зумовлено системою крупного землеволодіння в сільській місцевості і незначною потребою там у трудових ресурсах.

У 2009 р. майже 12 % світових інвестицій в АПК були вкладені в український агробізнес. Причому основні інвестиції в аграрний сектор економіки України здійснюються на рівні великих агропромислових холдингів [4].

Великі аграрні компанії в процесі пошуку відносно дешевих та потужних інвестиційних ресурсів виходять на міжнародні ринки капіталу і отримують фінансування не лише через розміщення і продаж власних цінних паперів, а й через банківське кредитування.

При цьому дуже багато інвестицій здійснюється у розбудову аграрної логістики (елеватори, зернові термінали, транспортну інфраструктуру тощо).

З кожним роком капіталовкладення у будівництво елеваторів, чи їх придбання активно зростають як з боку вітчизняних, так і іноземних приватних корпорацій. Серед аграрних холдингів України значні елеваторні потужності для зберігання сільськогосподарської продукції мають такі компанії як „Кернел”, „Гленкор”, „Нібулон” та ін [5].

Паспортна місткість сертифікованих зернових складів станом на 01.02.2012 р. становила біля 29 млн. т. З них у приватній власності знаходилися потужності обсягом до 25 млн. т [6].

І хоча поки, що держава володіє значними логістичними потужностями для зберігання сільськогосподарської продукції, але співвідношення щороку зростає в бік корпоративної агрологістики. В період 2011-12 рр. менше, ніж за рік частка площ приватних елеваторів зросла на 15 відсоткових пунктів.

Крім власного виробництва, переробки, зберігання та реалізації сільськогосподарської продукції холдингові утворення активно займаються агротрейдингом. У багатьох компаніях, аграрна продукція, що вироблена поза межами холдингу, складає до 90 % частки їх загального експорту. І це при значних обсягах власного сільськогосподарського виробництва.

В країнах Західної Європи та Північної Америки домінують дрібні сімейні та середні фермерські господарства, які мають суттєву державну підтримку та доступ до відносно дешевих фінансових ресурсів.

Використання економічних переваг крупнотоварного виробництва та контроль логістичного ланцюга тут переважно здійснюється через систему виробничої та сільськогосподарської кооперації. Однак, в цих країнах сільське господарство ніколи не було виключно економічною субстанцією, оскільки завжди виконувало і значне соціальне навантаження.

В багатьох ринково розвинених країнах домінує політика аграрного фундаменталізму, згідно з якою вважається, що ті, хто обробляють власну землю найміцнішими узами пов'язані зі своєю країною та її інтересами. Північноамериканські та західноєвропейські аграрні корпорації мають розвинуті контракти відносини з сімейними фермерськими господарствами на місцях, а більшість українських потужних аграрних підприємств, як і колись в СРСР, орієнтовані на найману сільськогосподарську працю.

На сьогодні ми маємо суперечливу ситуацію щодо реалізації відомого принципу «земля має належати тим, хто на ній працює». Згідно з соціологічними дослідження понад 80 % власників земельних паїв в Україні не мають намірів їх самостійного обробітку навіть в далекій перспективі [7].

При цьому домінування в сільському господарстві України орендних відносин сприяє надмірній концентрації в обробітку земельних угідь; перетворенню багатьох селян-власників земельних паїв на найманих працівників; монополізації цін на робочу силу в сільській місцевості та результати праці; несправедливому розподілу доданої вартості, монокультуризації землеробства і чи не найголовніше деградації сільських територій та ін. Крім того експортна орієнтація крупного виробництва рослинницької продукції позиціонує Україну як низькорозвинуту країну-експортера сировини, а запровадження інтенсивних технологій призводить до різкого скорочення зайнятості на селі.

З одного боку завдяки діяльності таких крупних компаній значно підвищується продуктивність і ефективність ведення аграрного бізнесу, з іншого здійснюється потужний конкурентний тиск на традиційні форми сільськогосподарського виробництва (СТОВ, агрофірми, фермерські господарства та ін.), діяльність яких природніше узгоджується з сільськими територіями та їх інфраструктурою. При всьому цьому модель сільської бідності в Україні контрастує з розвинутим рівнем агроіндустрії.

Саме тому удосконалення земельних та соціально-економічних відносин на селі і стало складовою розділу „Розвиток сільського господарства і земельна реформа” Програми економічних реформ Президента України на 2010-2014 рр [1].

При цьому стратегічне вирішення проблеми доцільно проводити на основі пошуку соціально-економічного компромісу між зростанням продуктивності агробізнесу та сталим розвитком сільських територій. Тому завершення земельної реформи необхідно здійснювати під реалізацію конкретних суспільно значущих цілей. Однією з таких стратегічних цілей,

може стати поступова зміна структури сільського господарства та внутрішнього змісту відносин між суб'єктами агробізнесу. Реформування земельних відносин має бути першочергово орієнтоване на залучення інвестицій та підтримку і розвиток систем дрібно- та середньотоварного виробництва, які краще узгоджуються з традиційним сільським укладом життя.

Зокрема, досвід Китаю свідчить, що підтримка дрібнотоварного аграрного виробництва сприяла зниженню сільської бідності з 53 % (1981 р.) до 8 % 2001 р [8].

На активну державну підтримку середньо- та дрібнотоварного виробника – на того, хто є основою продовольчої безпеки, орієнтований і Проект стратегії економічного розвитку М.В. Присяжнюка «Рідне село» [2].

В процесі завершення земельної реформи та стимулювання інвестицій в АПК державі варто цілеспрямовано створювати умови для розвитку територіальної організації агробізнесу на засадах кооперації з метою використання переваг крупнотоварного виробництва та економічної самодостатності на селі.

Зокрема, в корпоративній логістиці агробізнесу послідовні етапи постачання, підтримки виробництва і розподілу знаходяться в межах одно- чи декількоасібного контролю, а в кооперативній – контролюються через демократичне управління та багатоосібне рівноправне співволодіння, переважно на безприбутковій основі. Мета першої – максимізація корпоративних фінансових результатів, тоді як другої – мінімізація логістичних витрат та збільшення прибутків власників (членів) кооперативу.

Так, в Канаді фермери-члени зернових кооперативів співволодіють елеваторами в портах Атлантичного та Тихого океанів. Маючи таку мережу, через кооперативи сільськогосподарські товаровиробники безпосередньо управляють просуванням вирощеного ними зерна від господарства до місць експортних продажів [8].

Динаміка розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні у певній мірі має циклічний характер. В цілому з 1993 р. вона характеризується декількома етапами «спадання-розвиток».

В Україні прийнята „Державна цільова програма розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів”. За умовами Державної програми, члени кооперативу беруть участь у співфінансуванні. Причому обсяг їх пайового внеску складає не менше 10 % фінансування визначеного бізнес-планом згідно орієнтовного кошторису. Безповоротна фінансова підтримка надається у обсязі, що не перевищує 90 % кошторисної вартості техніки і обладнання для кооперативів. У разі, якщо кооператив відчужує придбані сільськогосподарську техніку та/або технологічне обладнання до закінчення п'ятирічного строку їх експлуатації (в тому числі у зв'язку з ліквідацією кооперативу), кошти фінансової підтримки повертаються до Державного бюджету [9, 10].

В Україні вже є певні історії успіху у розвитку постачальницької

агрологістики через обслуговуючу кооперацію на селі.

Так, у 2009 році за рішенням Ради Аграрного союзу України та підтримки Асоціації фермерів і приватних землевласників України було створено сільськогосподарський обслуговуючий кооператив «Козацький зерновий союз». На сьогодні заяви про вступ до кооперативу подали біля 500 дрібних і середніх підприємств із 14 регіонів України, які господарюють на площі понад 1,5 млн. га (в 2012 р. агрохолдингами контролювалося біля 3,8 млн. га). Сьогодні члени кооперативу споживають 1 млн. т добрив, 200 тисяч т пального та замовляють на 100 мільйонів доларів США засобів захисту рослин. За рахунок об'єднання зусиль в масштабах країни сільськогосподарські виробники-члени кооперативу в цілому заощаджують біля 100 мільйонів гривень [11, 12]. До успішних кооперативів в системі логістики постачання можна віднести і низку інших в різних регіонах України.

В той же час розвиток збутової кооперативної агрологістики в Україні поки, що має більше проблем. Певне виключення складають хіба що окремі молочарські обслуговуючі кооперативи, що успішно діють в Дніпропетровській, Вінницькій, Львівській, Полтавській та багатьох інших областях.

Так, 6 листопада 2012 року у Покровському районі Дніпропетровської області відбулось відкриття першої в Україні Кооперативної навчальної ферми в рамках проекту «Кооперативна навчальна ферма та послуги». Проект впроваджується партнерами – компанією «Данон Україна», Міжнародною благодійною організацією «Добробут Громад» (Heifer-Ukraine), ДОГО «Сільськогосподарська консультаційна служба» за підтримки «Екосистем фонду Данон», «Хейфер Інтернешенл» (США), Канадської Агенції міжнародного розвитку (CIDA) та Дніпропетровської обласної влади. Цей проект передбачає фінансування на загальну суму близько 1,8 млн. євро [3].

Дослідження свідчать про наявність багатьох досить суттєвих як сильних сторін і можливостей, так і слабких сторін та загроз у розвитку української кооперативної агрологістики на сучасному етапі.

За обмежених умов державної підтримки менш ефективного дрібнотоварного сільськогосподарського підприємництва та залучення інвестицій у розвиток виробництва і збутової логістики таких підприємств формування альтернативи сучасним агрохолдингам по більшості підгалузей АПК є ускладненим.

Реалії свідчать про те, що за існуючих обставин, на данному етапі розвитку аграрного сектору економіки, лише великі агропромислові компанії можуть забезпечувати серйозну конкуренцію українського сільського господарства на світових ринках. Це зумовлено такими чинниками як доступ до відносно дешевих фінансових ресурсів, впровадження нанотехнологій, інвестиції у сучасну техніку, розвиток інноваційної агрологістики, залучення висококваліфікованих кадрів і т. ін. Разом з тим існує й загроза монополізації агрохолдингами елеваторних та окремих транспортних логістичних

потужностей.

Світовий досвід свідчить, що сільське господарство не може складатись лише з крупних, або ж лише дрібних підприємств. Залежно від спеціалізації та місцевих умов оптимальними можуть бути господарства дуже різних розмірів, які доповнюють одне одного в системі аграрного виробництва. Тому, з точки зору соціального і економічного компромісу, аграрна продукція має вироблятися не крупними і не дрібними підприємствами, а системою, що з них складається.

Отже, майбутня структура сільського господарства України має бути орієнтована як на зростання продуктивності агробізнесу, так і на сталий розвиток сільських територій.

При цьому, враховуючи такі важливі чинники як поширений несправедливий розподіл доданої вартості через систему трейдингової агрологістики, наявність позитивного іноземного досвіду та важливу соціальну роль виробництва і логістичного забезпечення середньо- та дрібнотоварних підприємств для майбутнього збереження і розвитку сільських територій, варто впроваджувати виважені, але дієві і далекоглядні механізми державної підтримки таких форм бізнесу.

Першими кроками в цьому напрямку можна вважати домовленість між Аграрним союзом України і Державною продовольчо-зерновою корпорацією України. Згідно з Меморандумом про співробітництво остання будуватиме елеватори на умовах державно-приватного партнерства. Такий проект здійснюватиметься в областях, де немає державних елеваторів: у Київській, Запорізькій і Вінницькій. Коли зернохосвища будуть зведені, їх частина буде акціонуватися за участю товаровиробників. Це їх згуртує навколо елеваторів і водночас як акціонери об'єднання вони зможуть формувати ціни на послуги цих структур. Тобто держава разом із аграріями будує спільну інфраструктуру.

При цьому розвиток кредитно-фінансових механізмів підтримки сільськогосподарських виробників є одним із завдань розділу „Розвиток сільського господарства і земельна реформа” Програми економічних реформ Президента України на 2010-2014 рр.

В цьому контексті одним із цільових джерел фінансування розвитку кооперативної агрологістики може стати спеціальний режим оподаткування агротрейдингової діяльності великих аграрних компаній. При цьому звільнення від оподаткування доцільно здійснювати по тих торговельних операціях, що пов'язані із використанням потужностей змішаних агрологістичних провайдерів (елеваторів, транспортних організацій тощо, які знаходяться у співволодінні кооперативів, держави та трейдерів).

Такі умови поступово будуть стимулювати агротрейдингові компанії до інвестиційної співучасті у розбудові не лише корпоративної, а й альтернативної кооперативної агрологістики в Україні.

Бібліографічні посилання:

1. Програма економічних реформ Президента України на 2010-2014 рр. „Заможне суспільство, конкурентноспроможна економіка, ефективна

- держава” [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf
2. Микола Присяжнюк презентував Стратегію соціально-економічного розвитку сільських територій «Рідне село» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://profark.org.ua/news/prof_news/56.html
3. На Днепропетровщине открыта первая в Украине современная инновационная демонстрационная молочная ферма семейного типа [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.tourdnep.com/content/view/4468/4395/>
4. Инвест-Газета [Текст] / Топ-10. Рейтинг лучших компаний Украины. – № 3 октябрь 2011. – с. 8
5. 5. Ready to feed the world [Текст] / Agriculture in Ukraine. – Dragon Capital. – May 31, 2011. – 134 p.
6. Держреєстри України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dru.com.ua/ua/page_126.htm
7. Соціологічне дослідження з оцінки проведення земельної реформи [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zemreforma.info/dload/3_9.pdf
8. Новий курс: реформи в Україні. 2010-2015. Національна доповідь / За ред. В.М. Гейця [та ін.] [Текст]. – К. – НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.
9. [Обслуговуючий зерновий кооператив - чи бути йому гравцем на ринку зерна?](http://www.zerno.org.ua/articles/coop/225-обслуговуючий-зерновий-кооператив-чи-бути-йому-гравцем-на-ринку-зерна) / О. Харсун [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zerno.org.ua/articles/coop/225-обслуговуючий-зерновий-кооператив-чи-бути-йому-гравцем-на-ринку-зерна>
10. Один вихід - сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи / І. Борисова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.civicua.org/news/view.html?q=1660710>
11. Добробут кожного - в спільних діях! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kzc.org.ua/index.php?id=5>
12. Газета 2000 [Текст] / Конкурентная кооперация. – № 16 (555) 22-28 апреля 2011 г. – с. 2

УДК 338.432

Р.М. Безус

Дніпропетровський державний аграрний університет

ОРГАНІЧНЕ АГРОВИРОБНИЦТВО ЯК СКЛАДОВА РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

*В статті визначено наявну ситуацію, що склалася у розвитку сільських територій. Розглянуто вплив функціонування міжнародних проектів на розвиток громад. Встановлено роль громад та благодійних організацій на розвиток органічного агровиробництва та сільських територій. **Ключові слова:** сільські території, органічне агровиробництво, громада, благодійні організації.*

В статье определено имеющаяся ситуация в развитии сельских территорий. Рассмотрено влияние функционирования международных проектов на развитие общин. Установлена роль общин и благотворительных организаций на развитие органического

агропроизводства и сельских территорий. **Ключевые слова:** сельские территории, органическое агропроизводство, община, благотворительные организации

*In the article the existing situation in rural development. The influence of the international project on community development. The role of community and charitable organizations in the development of organic agricultural production and rural areas. **Keywords:** rural development, organic agricultural production, community, charitable organizations.*

Незважаючи на загальноприйняте позиціонування України як аграрної держави, розвиток сільського господарства та сільських територій, як місць компактного проживання працівників сільського господарства, бажають кращого. Так, інвестиції на розвиток соціальної сфери села нині становлять лише 7,6 млрд. грн., як наслідок, погіршуються кількісні та якісні характеристики демографічних процесів на селі. Середня тривалість життя селян становить лише 66,8 років, у т.ч. чоловіків – 61 рік. Наслідками цього є те, що щорічно з карти України зникає до 26 сіл, а третина сільських населених пунктів перебувають за межею самовідтворення.

Соціальна інфраструктура села продовжує занепадати і руйнуватися. Праця у сільському господарстві залишається мало престижною, продовжує погіршуватися демографічна ситуація на селі: зменшується загальна чисельність і питома вага сільського населення, в сільській місцевості зростає кількість людей пенсійного віку. Внаслідок цього відбувається подальший міграційний вплив сільської молоді у міста і далеке зарубіжжя і не останню роль в цьому відіграє використання інтенсивних технологій виробництва сільськогосподарської продукції та занепад галузі тваринництва. У 14 тисячах населених пунктів (49% від їх загальної кількості) відсутні будь-які виробничо-управлінські підрозділи [4].

Мета статті – визначити вплив органічного агровиробництва на розвиток сільських територій.

Виробництво органічних продуктів на відміну від інтенсивних технологій передбачає більшу участь людини в процесі виробництва, а відтак, вимагає більшої кількості працівників зайнятих на виробництві. Тобто, розвиток органічного агровиробництва передбачає наявність трудових ресурсів, які проживають в громаді. У відповідності до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» територіальною громадою вважаються жителі, об'єднані постійним [проживанням](#) у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр [1]. Але таке тлумачення не відповідає функціональному призначенню територіальної громади як об'єднання, бо саме через об'єднання – створення громади, мешканці мають можливість вирішувати спільні побутові проблеми та ініціативи з метою покращення умов проживання.

Саме наявність територіальних громад, як об'єднання громадян, що прагнуть вирішувати свої проблеми дозволяють змінювати життя на селі не лише за рахунок коштів державного бюджету. Проект «Місцевий розвиток орієнтований на громаду» (МРГ) - спільний проект Європейського Союзу та Програми розвитку ООН - допомагає громадам створити дієву організацію і

налагодити партнерство з місцевою владою та бізнесом. У відповідності до концепції фінансування проектів громад, лише половина від суми проекту, але не більше ніж 10000 дол. США, фінансується за рахунок коштів МРГ, 45% - з місцевих бюджетів, а 5% суми - з внесків громади. Обов'язковою умовою є проведення громадського аудиту реалізації проекту, передача об'єкту на баланс власника та збір коштів громади на подальшу підтримку функціонування об'єкту.

Перша фаза реалізації цього Проекту тривала з 2007 р. по 2011 р. Її бюджет склав 13,3 млн.євро. Друга фаза Проекту триватиме до 2015 року і її бюджет перевищить 17 млн. євро. Хоча проекти громад направлені на енергозбереження, водопостачання, підвищення якості медичних послуг, покращення оточуючого середовища і економічної ситуації в цілому, але цілком очевидний інший результат – громада стає більш дружньою, здатною вирішувати свої проблеми, покращуються відносини між громадою і владою. Наслідками успішно реалізованих проектів, є те, що члени громади самостійно пропонують розроблені ними проектні пропозиції, а влада дослухається до думки партнера – громади. Так, за час діяльності Проекту ЄС ПРООН МРГ вдалося організувати для колективних дій 800 тис. осіб з понад 1800 українських громад [2].

Згуртування та активізація громади створює передумови і для диверсифікації виробництва сільськогосподарської продукції, а саме виробництва органічної продукції. Саме громада, яка є потенційним виконавцем проектів, має затвердити відповідне рішення та написати лист в благодійні організації, що підтримують розвиток сільських територій.

Однією з таких організацій, що підтримує розвиток сільських територій через впровадження нових підходів до ефективного ведення сільського господарства – вирощування органічних продуктів є Міжнародна благодійна організація «Добробут громад».

Так, на 1 червня 2012 року до списку діючих проектів МБО «Добробут громад» входило три проекти, де передбачалося виробництво органічної продукції а саме:

- проект «Розвиток тепличного господарства у с. Северинівка Жмеринського району Вінницької області»;
- проект «Підвищення добробуту власників ОСГ «Червоний Лиман» через розвиток органічного овочівництва та впровадження екологічних методів землеробства» с. Червоний Лиман Покровського району Дніпропетровської області;
- проект «Допомога сільському населенню в Рогатинському районі Івано-Франківської області у вирощуванні органічної картоплі» [3].

Метою цих проектів є сприяння зниженню безробіття, покращенню добробуту сільських мешканців (проектами заплановано збільшення прибутків мінімум на 25%), забезпеченню регіону органічними продуктами, покращенню можливостей працевлаштування для молоді, яка братиме участь у проекті. Проектами передбачено розвиток та використання виключно біологічних добрив.

Отже, органічне агровиробництво як складова розвитку сільських територій забезпечує на сьогоднішній день не лише створення якісно нового продукту сільськогосподарського виробництва, а і залучення додаткових ресурсів благодійних організацій та проектів для розбудови території.

Бібліографічні посилання:

1. Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» зі змінами та доповненнями N 280/97-ВР від 21 травня 1997. - Режим доступу: - http://www.dunrada.org.ua/mrada/z_samovr.html

2. Офіційний сайт Проекту *Місцевий розвиток орієнтований на громаду* – Режим доступу: <http://cba.org.ua/>

3. Річний звіт МБО «Добробут громад». 2012 рік. – Режим доступу: – http://www.heifer.org.ua/heifer/files/Heifer-Ukraine_Annual_Report_2012FY_UKR.pdf

4. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року /за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К. : ННЦ “ІАЕ”, 2012. – 182 с.

УДК 943 (47) «V – XV»

Г. М. Виноградов

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ВИТОКИ ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ЗМІСТ КОНЦЕПЦІЇ «СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ СЕЛЯНСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ»: А. ГУРЕВИЧ VS. В. РЬОЗЕНЕР ТА К. УІКХЕМ

*Розглянуто три провідні концепції, сформульовані в 90-х рр. ХХ – на початку ХХІ ст., так званої «середньовічної селянської цивілізації» (варіант – peasant society) Вернера Рьозенера, Кріса Уікхема та Арона Гуревича під кутом зору критичного аналізу відомим російським медієвістом з паралельним викладенням власної позиції теоретико-методологічних та прикладних аспектів перших двох. **Ключові слова:** феодалізм, Середньовіччя, селянство, середньовічна селянська цивілізація, peasant society, концепція, критичний аналіз.*

*Рассмотрены три ведущие концепции, сформулированные в 90-х гг. ХХ – в начале ХХІ вв., так называемой «средневековой крестьянской цивилизации» (вариант – peasant society) Вернера Рёзенера, Криса Уикхема и Арона Гуревича под углом зрения критического анализа известным российским медиевистом с параллельным изложением собственной позиции теоретико-методологических и прикладных аспектов первых двух. **Ключевые слова:** феодализм, Средневековье, крестьянство, средневековая крестьянская цивилизация, peasant society, концепция, критический анализ.*

*Three general conceptions of the Medieval peasant civilization (variant – peasant society) by Werner Rösener, Chris Wickham and Aron Gurevich are analysed, authors' theoretical methodological and practical arguments are showed. **Key words:** feudalism, the Middle Ages, peasant, the Medieval peasant civilization, peasant society, conception, critical analyses.*

Актуальність запропонованої теми полягає, насамперед у тому, що

аграрна проблематика, яка включає широкий теоретико-методологічний, конкретно-історичний, соціологічний, культурологічний тощо тематичний діапазон, займає традиційно важливе місце в медієвістиці, що, власне, не дивно, адже селяни практично до ХІХ ст. складали у європейській (і не тільки) країнах більшість населення та були джерелом робочої сили для міст, виробляли вкрай необхідні для існування соціуму продукти харчування та значну частину ресурсів для промисловості, відігравали важливу роль в суспільно-політичних процесах. І хоча власне селянство, в тому числі середньовічної доби, відносно пізно стало предметом спеціального наукового налізу, довго перебуваючи переважно у сфері уваги етнографів, філологів, музикознавців, до певної міри – політичних та державних діячів різних таборів, серед провідних концептів яких важливе місце займали такі, як «народ» («народність», як, наприклад, у відомій російській тріаді «самодержавство, православ'я, народність»), «народний дух», «воля народу» (отже – більшості населення, в першу чергу, зрозуміло, селянства) тощо, приблизно з періоду межі ХІХ – ХХ ст. поступово аграрна проблематика зайняла гідне місце в тематичному арсеналі історичної науки [див. відповідні історіографічні огляди]. По-друге, останніми роками, в силу об'єктивно закономірного етапу настання якісного зрушення у медієвістиці з розробки аграрної проблематики, був сформульований концепт щодо існування до певної міри унікального феномену «середньовічної селянської цивілізації» (варіант – «середньовічного селянського суспільства»), авторами якого практично одночасно виступили відомі медієвісти Кріс Уікхем (Велика Британія) і Арон Гуревич (Росія). Тож **метою** даної розвідки є спроба, з одного боку, критичного аналізу змісту зазначеного концепту, з іншого, аргументів англійського та російського істориків щодо смислового наповнення концепту «середньовічної селянської цивілізації» (далі – ССЦ), принципів та непринципових розбіжностей між авторами, а по-третє, окреслення можливостей подальшого плідного використання цього та типологічно подібних концептів у дослідженні, зокрема, історії українського селянства середньовічної та ранньомодерної доби. У такому формулюванні визначена мета містить, як неважко помітити, і **дослідницькі завдання**, до яких доцільно додати також стислий критичний огляд провідних теоретико-методологічних проблем сучасної аграрної медієвістики.

Щодо **історіографічної складової** досліджуваної теми насамперед необхідно звернути увагу на таку принципову обставину, що стимулом до формулювання концепції ССЦ стали, з одного боку, тривалий процес так званого «ментального» переосмислення феноменів Середньовіччя та феодалізму як таких, який розпочався від класичної роботи 1939 р. М.Блока

та продовжувався працями Ж.Ле Гоффа, Ж.Дюбі, Ж.-К.Шмітта, А.Гуревича та інших європейських медієвістів періоду від 60-х рр. ХХ ст. до сьогодні, а з іншого, паралельними з зазначеним процесом спробами також концептуального переосмислення феодально-середньовічного континууму під кутом зору позбавлення від стереотипів історичної науки ХІХ – першої половини ХХ ст. стосовно таких базових понять медієвістики (і не тільки), як, власне, «феодалізм», «сюзеренітет», «васалітет», а також «селянство», «міщанство», «духівництво», «чернецтво», «купецтво», «лицарство», «праця», «гроші», «гріх», «страх» тощо. Від відомої збірки 1978 р. під редакцією Л.Кухенбуха «Феодалізм – Матеріали до теорії та історії» [3] до резонансної праці С.Рейнольдс «Ф'єфи і васали» 1994 р. [4] у медієвістів різних країн росло переконання у тому, що них не тільки відсутні більш-менш скоординовані уявлення про фундаментальні концепти середньовічної доби, але взагалі немає обґрунтованої у теоретичному та прикладному вимірах точки зору на сам феномен феодалізму та його базові складові; старі ж класичні схеми, успадковані від історіографії ХІХ ст., які досить довго задовольняли істориків, не відповідають науковим потребам сьогодні насамперед з причини невиправданої «модернізації» середньовічної доби, а саме – перенесення на неї невластивих рис з більш пізніх епох.

Якщо громади (у тому числі і сільські) як соціокультурні та господарсько-організаційні явища вже з перших десятиліть ХІХ ст. знаходяться у фокусі уваги в першу чергу французької та німецької, а з середини ХІХ ст. – і більшості національних європейських історіографічних шкіл (в результаті не тільки власне наукових, але і громадсько-політичних чинників, зокрема революційних подій кінця 40-х рр., скасування кріпацтва в Росії, активізації політичного та партійного життя пореформеної доби тощо), то власне селянство як до певної міри самостійний, оригінальний, зрештою – найчисельніший сегмент середньовічного соціуму виокремився відносно пізно. Тобто соціальна, господарсько-промислова, етнічно-побутова та інші складові селянства активно вивчалися з позицій різноманітних теоретико-методологічних та політично-ідеологічних поглядів, але тільки так звана «ментальна» революція в історичній науці спричинила максимальна наближення до комплексного вивчення середньовічного селянства в якості у значній мірі самодостатньої цивілізації. Як типологічно близька аналогія останньої дефініції цілком доречним може слугувати термін «суспільство», про що буде мова далі.

В європейській медієвістиці останніх двох десятиліть склалися як мінімум три основні позиції стосовно ССЦ, які найяскравіше, як на нашу думку, презентують, з одного боку, німецький історик Вернер Рьозенер та

англійський науковець Кріс Уїкхем, а з іншого – відомий російський медієвіст і скандинавіст Арон Гуревич. Погляди першого викладені в книзі 1993 р. «Селяни в європейській історії» [5], другого – в монографії 2005 р. «Окреслюючи (як варіанти – споруджуючи, конструюючи тощо) Раннє Середньовіччя» [6], третього – в низці статей, опублікованих в останні роки його життя, зокрема в авторитетній збірці «Одисей», випуск якої 2006 р. «Феодалізм перед судом істориків», власне, присвячений пам'яті А.Гуревича [1; 2]. Не позбавлена цікавості та обставина, що книга В.Рьозенера була опублікована у серії «Становлення Європи», яка виходить під редакцією відомого французького медієвіста Жака Ле Гоффа, в якій, до речі, у 1994 р. також вийшов друком німецькомовний варіант монографії А.Гуревича «Індивідуум у європейському Середньовіччі» (російський переклад під назвою «Індивід і соціум на середньовічному Заході» був опублікований в авторській переробленій та доповненій редакції 2004 року в 2009 р.). У такий спосіб зазначені три автори досить виразно представляють провідні сучасні загальноєвропейські тенденції у синтетично-теоретичному осмисленні феномену ССЦ як базового сегменту середньовічної християнської цивілізації; особливу цінність для нашої теми має та обставина, що А.Гуревич виклав власну позицію стосовно ССЦ у поєднанні з критичними зауваженнями щодо поглядів В.Рьозенера і К.Уїкхема.

Згідно концепції В.Рьозенера *peasant society* (в своїй німецькомовній роботі автор віддає перевагу переважно цьому англomовному, проте з латинським походженням кожного зі слів фрази, терміну з метою, як можна здогадатися, зацікавлення якомога більшого числа читачів) – це «комплекс суспільних тв. економічних відносин, поширених та навіть домінуючих серед сільського населення Європи протягом цілого тисячоліття. Таким чином, мова має йти не про якийсь більш-менш мінливий феномен, а про особливо тривалу історичну епоху – від утворення системи барських дворів (сеньйорального домену) у Франції до визволення селян наприкінці XVIII та у XIX ст.» [2, 190]. Ми свідомо навели розлогу цитату з характеристики поглядів В.Рьозенера А.Гуревичем, який, в цілому схвально ставлячись до думок німецького колеги, відмічаючи в якості позитивної риси його концепції оригінальну характеристику таких базових рис європейського селянства як сеньйоральна залежність, трипілля, сімейні промисли, відносна самостійність внутрішньосільських стосунків та стійка система селянських цінностей, критично зауважує, що, на жаль, «автор не знайшов можливим у необхідній мірі заглибитися у внутрішню соціальну стратифікацію сільського населення, яке протягом усієї своєї історії не залишалося однорідним, в часом було глибоко диференційованим, так що міжселянські взаємини мали не менше

значення в житті села, ніж їх стосунки з великими землевласниками» [Там само, 190 – 191].

Крім того, А.Гуревич впевнений, що В.Рьозенеру було б незайвим врахувати обґрунтовану свого часу Ф.Тьоннісом соціологічну дихотомію *Gemeinschaft* – *Gesellschaft*, наукова продуктивність якої хоч і ставиться деякими соціологами під сумнів, проте, на думку російського науковця, ще не вичерпала доцільності, зокрема стосовно аналізу ССЦ. А.Гуревич в якості складових *Gemeinschaft* вказує на «наявність прямих контактів між членами порівняно нечисельного, а тому і неанонімного співтовариства», «відсутність у ньому суворості та усе визначаючої жорсткої соціальної структури», що є невід’ємними характеристиками «селянського суспільства» [2, 191]. Крім того, А.Гуревич, за його ж словами, «включив до свого організму чисельні паростки тих протиріч, які у повній мірі могли б розвинути у більш диференційованому суспільстві» (а *peasant society* «носить “бацили” подібного розвитку») такі риси *Gesellschaft*, як напруженості і конфлікти [там само]. До найбільш цікавих рис «селянського суспільства» (А.Гуревич постійно наведене словосполучення бере у лапки) знаний російський медієвіст відносить «плинність та трудновловимість його обличчя» [там само, 194], проілюструвавши свою тезу оригінальними прикладами з історії Норвегії та інших скандинавських країн IX – X ст. Нагадаємо, що саме А.Гуревичу належить ініціатива активного включення наведеного, так би мовити – «некласичного» регіону, порівняно з територіями Франції, Італії та інших регіонів континентальної Європи, саме на прикладі яких склалася концепція класичного феодалізму, до списку територій, які в сукупності і склали основний та додатковий набори середньовічного континууму. Скандинавія, за А.Гуревичем, набула цінності насамперед тому, що саме тут досить довго зберігалися (досить довго паралельно з християнськими) архаїчні риси культури германських народів, які дозволили дослідникам (в першу чергу А.Гуревичу) визначитися з провідними рисами європейської культури пізньоантичних та ранньосередньовічних часів, в тому числі щодо її аграрних та сільських сегментів. З точки зору А.Гуревича підкреслена архаїчність скандинавської, у тому числі аграрної, культури є унікальною складовою загальноєвропейського середньовіччя, оскільки дозволяє у відносно «чистому» вигляді проаналізувати такі фундаментальні риси Середньовіччя, як організуючу роль базових для функціонування християнської культури феноменів бенкетів, дарів, організованих подяк, святкових зустрічей володарів, регулярних податків та даней тощо. а скільки сільське населення середньовічної Європи в цілому, а Скандинавії особливо, складало більшість населення, то зазначені аграрно-сільські риси визначали

типове обличчя середньовічної цивілізації як такої.

Основні претензії А.Гуревича до англійського медієвіста Кріса Уїкхема зосереджені у царині принципового неприйняття першим спроб відродити провідні положення марксизму у його догматично-вulgарній формі, а саме таку форму російський дослідник вбачає у намаганні К.Уїкхема використати погляди К.Маркса середини ХІХ ст. для аналізу феномену Середньовіччя. На думку А.Гуревича, при усій повазі до інтелектуального авторитету К.Маркса, є невиправданим на початку ХХІ ст. без прискіпливо-критичного ставлення до марксистської методології екстраполювати основні положення останньої, актуальної як на середину ХІХ ст., для аналізу глибинних рис аграрного підґрунтя європейського Середньовіччя. Критик не приховує власного, в цілому – печального, тривалого досвіду як радянського вченого, який довго страждав від догматичного тиску радянської марксистської методології, яка, крім іншого, десятиліттями наполегливо насаджувала у якості єдино правильних саме марксистко-ленінські принципи розуміння історичного процесу.

З огляду на зазначені вище обставини, А.Гуревич в принципі відмовляється сприймати більшість положень концепції К.Уїкхема як догматичні та застарілі (оскільки методологічно є свідомо зорієнтовані на марксизм), тому, попри амбітність позиції англійського вченого щодо загальноєвропейського характеру його концепції, приречені на поразку, чи, як мінімум, на чергову заяву переважно банальних суджень, більшість оригінальних положень яких вже вичерпано. У зв'язку з зазначеним важливо ще раз принципово зауважити, що А.Гуревич у своєму критичному ставленні до узагальнюючих концепцій колег, зокрема К.Уїкхема, завжди вказує на саме їх догматичне та некритичне сприйняття основних положень марксизму, який приваблює європейських колег насамперед в його «чистому», позбавленому суто радянського досвіду насильницького нав'язування та догматизації, вигляді.

Крім наведеної загальнометодологічної претензії до англійського колеги А.Гуревич, вже більш конкретно, зауважує як на недостатньо переконливому обґрунтуванні самого поняття «селянин», так і на поверховій, як на нього, характеристиці перехідного періоду від римської до власне середньовічної цивілізації, саме коли і формуються класичні обриси європейського селянина [Там само, 186]. Російський дослідник зауважує, що отримати більш-менш об'єктивне та наукового обґрунтоване судження про середньовічного європейського селянина як такого практично неможливо в силу очевидної обставини, притаманної феодалізму в цілому, та його ранній фазі зокрема: уявлення про феодалізм можливе переважно як про церковний феодалізм,

адже більшість збережених архівів належать так чи інакше до релігійних організацій, або, оскільки світські відносини обслуговували в основному освічені церковники чи ченці, містять інформацію, препаровану через теологічне інтелектуальне, політичне чи ідеологічне посередництво; не випадково одну в назву однієї зі своїх монографій з історії середньовічної народної культури А.Гуревич включив фразу «культура мовчазної більшості» у тому очевидному сенсі, що «мовчазна більшість», насамперед – селяни, практично не залишили інформації, зафіксованої в текстуальній чи іншій знаковій формі представниками свого стану.

На думку А.Гуревича, загальна тональність дослідження К.Уікхема «страждає» на поширену в історичній науці в цілому і в медієвістиці зокрема тенденцію висвітлювати селянству у занадто узагальненому вигляді, як певну абстрактну масу, над якою височіють сильні світу цього – «володарі римських ”вілл” і “фундуків”, чиновники, збирачі податків, воєначальники та, мабуть, найбільш помітні в джерелах, що збереглися, єпископи та інші церковні владики» [Там само]. К.Уікхем, оперуючи традиційними поняттями власності, ренти, тримання, господарської та правової залежності тощо, «зовсім обходить увагою людський індивід» [Там само, 187]. І далі А.Гуревич, констатує рідкість середньовічних джерел, які містять бодай фрагментарну інформацію щодо селян-індивідів та їх світогляду, зазначає, що такі джерела все ж таки є, проте абсолютно ігноровані К.Уікхеном і не тільки ним. Як доказ російський вчений звертається до своєї улюбленої Скандинавії, стосовно якої середньовічні наративи містять, без перебільшення, унікальну інформації про ментальність норвезьких чи ісландських хуторян, їх стосунки між собою, з представниками інших верств населення, надзвичайно принципову роль ритуалів, дарів, бенкетів, глибока укоріненість яких ще з язичеських часів була після відповідного «очищення» адаптована до християнських релігійних та суспільних практик [Там само, 187 – 189, 194 – 197].

Таким чином, А.Гуревич у низці своїх, як стало незабаром зрозуміло, передсмертних публікацій, скориставшись нагодою, а саме оприлюдненням двох фундаментальних досліджень В.Рьозенера і К.Уікхема, а також появи кількох узагальнюючих теоретико-методологічних та історіографічних праць з історії феодалізму, висловив кілька власних узагальнюючих суджень щодо середньовічного селянства як такого та, зокрема, феномену ССЦ. Російський медієвіст, підкреслюючи своє доброзичливе ставлення до авторських позицій німецького та англійського колег та усвідомлюючи об'єктивну неможливість в узагальнюючій роботі витримати абсолютну тематичну збалансованість та переконливість доказів усіх висунутих для обговорення положень, тим не

менше зайняв у ряді випадків принципову авторську позицію. Останнє стосувалося насамперед тих теоретико-методологічних та прикладних положень, над розробкою яких А.Гуревич працював практично усе життя і завдяки яким він посів авторитетне місце в сучасній медієвістиці, зокрема обґрунтуванні оригінальної концепції середньовічної ментальності з її елітним (світським та духовним) та народним (міщанським, селянським, жебрацьким тощо) сегментами, гармонійним та діалектичним (з точки зору спільності окремих рис розвитку та унікальних відмінностей) включенням, поряд з континентальними європейськими теренами, до дослідницького простору медієвістики скандинавського регіону, виокремлення як самостійної дослідницької проблеми середньовічного індивіда (і не тільки представника освічених релігійних чи світських кіл) та всебічний його аналіз.

Бібліографічні посилання

1. **Гуревич А.Я.** Феодализм перед судом историков, или о средневековой крестьянской цивилизации / А.Я.Гуревич // Одиссей: Человек в истории. – М.: Наука, 2006. – Вып. 2006 года: Феодализм перед судом историков. – С. 11 – 49.
2. **Гуревич А.Я.** Post scriptum: peasant society и профессор Крис Уикхем / А.Я. Гуревич // Там же. – С. 184 – 200.
3. Feodalismus – Materialien zur Theorie und Geschichte / Hrsg. von L. Kuchenbuch in Zusammenarbeit mit B. Michael. – Frankfurt-am-Main; Berlin; Wien: Verlag Vittorio Klostermann, 1978. – 743 s.
4. **Reynolds S.** Fiefs and Vassals. The Medieval Evidence Reinterpreted / S. Reynolds. – Oxford: Oxford University Press, 1998. – 1020 p.
5. **Rösener W.** Die Bauern in der europäischen Geschichte / W. Rösener. – München: Verlag Beck, 1993. – 845 s.
6. **Wickham C.** Framing the Early Middle Ages. Europe and Mediterranean 400 – 800 / C. Wickham. – Oxford: Oxford University Press, 2005. – 820 p.

УДК 94 (477.63):929.73

В. М. Заруба

Національна металургійна академія України

СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИЙ РОЗВИТОК СЕЛА НАТАЛІВКИ ВПРОДОВЖ ЙОГО ІСТОРІЇ

На прикладі села Наталівка Солонянського району, із залученням значного документального та статистичного матеріалу, у статті розкрито соціальні та демографічні процеси, які відбувалися в селах Південної України впродовж останніх двохсот років. **Ключові слова:** Наталівка, Юрівка, Новоросія, демографія, Солонянський район, краєзнавство.

На примере села Наталовка Солонянского района, с привлечением значительного

документального и статистического материала, в статье раскрыто социальные и демографические процессы, которые происходили в селах Южной Украине на протяжении последних двухсот лет. **Ключевые слова:** Натальевка, Юрьевка, Новороссия, демография, Солонянский район, краеведение.

*On the example of the village Natalivka Solonyans'kyi area involving substantial documentary and statistical material, the article explores the social and demographic changes that have occurred in the villages of southern Ukraine in the last two hundred years. **Keywords:** Natalivka, Yurivka, New Russia, demography, Solonyansky area, local history.*

Чекересова балка, в якій розкинулося сучасне село Наталівка Солонянського району Дніпропетровської області, у другій половині XVIII ст. була територією запорозьких козацьких зимівників. Вже після першої війни з Османською імперією 1768 – 1774 рр. тут одержали рангові дачі російські офіцери, які брали в ній участь. Ними засновано перші власницькі поселення – слободи. Наявність тут хуторів в останньому десятилітті XVIII ст. підтверджує в описі Катеринославської єпархії єпископ Феодосій (Макаревський). Він зазначає, що Катеринославська єпархіальна консисторія, провівши у 1798 р. обстеження сіл в Чекересовій балці, виявила в глибині яру невеликі, у кілька хат, малозаселені хутори [21, с. 203 – 207]. Найстарішим поселенням, ймовірно, був хутір Упорний. Він знаходився він біля ставка і колодязя і «упирався» городами в ставок. В глибині балки лежало село Боголюбівка, осаджене І. В. Громовим. Означене добре видно на військово-топографічній карті 1861 р.

Десь близько 1812 р., одержавши «очередной чин и существенную прибавку к жалованию», придбав у цих краях землю чиновник Катеринославського губернського присутствія Іван Федорович Чмельов, який осадив між Упорним і Боголюбівкою село, назвавши його на честь щойно народженої доньки Наталі Наталівкою. Відтак, засновали слободу не Нечаєви чи Хвоцинські, як вважалося раніше [20], а Чмельови. Звідси і її друга назва – Джмелева.

Цілком можливо, що близько 1830 р. Н. І. Чмельова вийшла заміж за поміщика із сусіднього Верхньодніпровського повіту, катеринославського чиновника Миколу Олександровича Хвоцинського. Він заснував неподалік Упорного хутір Миколаївський. Документ від 14 січня 1841 р. засвідчує, що «на хуторі Хвоцинських» був млин, у якому збирався помолоти зерно поміщик с. Незабудине О. К. Тарасевич, позаяк його млин зламали невинні мірошники [7, с. 390]. Хвоцинські мали землю у Верхньодніпровському повіті. Вони не жили там, не будували садиб, а мешкали в російських помістях, у Москві [22], Санкт-Петербурзі, Катеринославі, тримаючи управителів в селах та хуторах, періодично закладаючи землю під кредити [10, с. 4911 – 4912]. Після реформи 1861 р., втративши кріпацькі робочі руки, Хвоцинські продали землю біля Наталівки Нечаєвим, які на той час вже купили Боголюбівку (Громову) і створили там потужну капіталізовану економію.

Десята казенна ревізія (1858 р.) зафіксувала, що поміщицька «деревня» Наталівка розташувалася ліворуч від головної чумацької дороги з Катеринослава до Херсону. Вона лежала в Чекересовій балці понад ставком, біля колодязя, за 85 верст від губернського і повітового міста Катеринослава, за 65 верст від

квартири станового пристава в с. Романкове. Тоді в Наталівці було 12 дворів у яких проживав 121 житель: 55 чол. і 66 жін. [17, с.10]. Така кількість жителів у тодішніх умовах могла накопичитися лише за 35 – 45 років існування поселення. Село являло собою дві вулиці. В одному дворі в середньому проживало 10 жителів. Прізвища місцевих селян були українського походження. Куплено їх було в Харківській, Полтавській, Чернігівській губерніях, та у місцевих поміщиків. Напередодні реформи у 1860 р. Тимчасовий комітет навіть не включив Наталівку до переліку поміщицьких господарств, тому що в ній не нараховувалося потрібних для цього 100 ревізьких душ [13].

За «Положенням» про аграрну реформу, поміщицька земля, починаючи з 1863 р., мала перейти селянам на викуп. Тому у 1865 р. власниця Громівської економії Ангелія Нечаєва виселила з Боголюбівки тимчасово зобов'язаних селян, перевівши їх на щойно придбані у Хвоцинських вільні місця між Наталівкою і хуторами Упорним та Миколаївським, створивши таким чином нове село і назвавши його на честь свого щойно народженого онука Юрія – *Юрівка*. Так із кількох хат Наталівки, хуторів Упорного та Миколаївського винило нове поселення, яке проіснувало як окремий населений пункт з 1865 р. більше 60-ти років, аж до радянської адміністративної реформи 1932 р., коли Наталівка і Юрівка були злиті в одне село.

Наталівцям поміщиця дала наділи по 4 десятини на 60 ревізьких душ (чоловіків) в загальній кількості 240 десятин на всю сільську громаду [15]. Тобто, викупила надільну землю вся сільська громада (община). Юрівців Ангелія Нечаєва «обдарувала» наділами у розмірі п'яти десятин на господаря лише у вересні 1876 р., після п'ятнадцятирічного терміну тимчасового зобов'язання. Означене засвідчує копія ввідного листа у володіння земельним наділом виданого 12 вересня 1876 р. селянину села Юрівка І. К. Баршаку: «1877 года июля 30 дня судебный пристав при Екатеринославском окружном суде, надворный советник Иван Федорович Порубаев, на основании исполнительного листа Екатеринославского окружного суда от 22 декабря 1876 года за № 1075 выданного поверенному крестьянина Новопокровской волости Ивана Кондратьева Баршака титулярному советнику Афанасию Яковлевичу Колесникову о вводе во владение верителя его Баршака, пятью десятинами земли, состоящей Екатеринославской губернии и уезда при деревне Юрьевке (прежнего названия деревни Натальевки и хуторов Упорный и Николаевский), доставшейся ему Баршаку, от вдовы надворного советника Ангелии Григорьевны Нечаевой, по дарственной записи, совершенной 12 сентября 1876 года, в г. Екатеринославе нотариусом Карбоньером, утвержденной 15 ноября того же 1876 года старшим нотариусом Екатеринославского окружного суда, внесенной в крепостную книгу № 2, ч.1, стр. 78, № 38 и отмеченной в реестре крепостных дел № 2, ч.2, на стр. 310, под № 155, как значится по выписи из крепостной Екатеринославского нотариального архива книги, по Екатеринославскому уезду за 1876 год, записанной в реестре того года под № 640, – ввел сего числа крестьянина Ивана Баршака во владение означенным именем, в присутствии нижеподписавшихся свидетелей, в удостоверение чего, составлен настоящий вводный лист по доверенности крестьянина

Новопокровской волости Ивана Кондратьева Баршака во владение вступил титулярный советник Афанасий Яковлев Колесников.

При вводе во владение свидетелями были местные землевладельцы крестьяне деревни Натальевки Кондрат Мелещенко, Иван Собильский и староста Харитон Гниленко, а за них неграмотных по их просьбе подписался крестьянин Степан Рибалченко. Управляющий именем Нечаевой мещанин Петр Максимов Бриль. Ввод во владение совершил судебный пристав Порубаев».

Це перша відома нам документально засвідчена згадка про Юрівку, як окреме село, при чому із вказівкою на населені пункти, з яких вона була утворена. Наведений лист також показує, що А. Г. Нечаєва дала «дарчі землі», або так звану «четвертину». Тобто, замість повноцінних 20 дес., за які селяни мали виплачувати викупні платежі, вона запропонувала безоплатний дарчий наділ в одну четверту законного. Всього ж нею виділено 17 наділів, що разом склало лише 85 дес. на 17 господарств і на понад сотню юрівських жителів. Цікаво, що наталівських селян «винагородили» меншими наділами ніж юрівських – в 4 десятини і у власність ввели не індивідуальних господарів, а всю громаду, яка й дістала колективне право перерозподіляти угіддя між общинниками.

Селяни, за браком землі, залишилися у залежності та прямій кабалі у поміщиків, орендуючи в них наділи по дуже високій ціні у 6–7 руб. за десятину. Відсутність тягла, реманенту, безземелля спричиняли жахливі злидні, наймитування у багатіїв (заможних селян, попів, купців) та роботу за копійки в економіях, по сусідніх селах. Основними ж землевласниками залишилися дворяни, яких у Катеринославському повіті станом на 1864 р. нараховувалося 295 чоловік потомствених і 102 особистих. Тобто, всього 397 осіб чоловічої і жіночої статі майже безроздільно володіли земельним фондом величезної території.

У 1897 р. в Російській імперії проведено Перший загальний всеросійський перепис населення. Його результати засвідчують, що на момент обліку в Наталівці проживали колишні поміщицькі надільні селяни на викупі, українці. Сільському товариству належало 235,6 дес. надільної землі (231 дес. придатної і 4,6 дес. непридатної). Школи, церкви і торгового місця в селі не було (церковно-парафіяльна тимчасова сезонна школа почала діяти тут з 1887 р.). Серед жителів 87% були неписьменними. Тут мешкали 263 особи: 119 чол. і 144 жін., які склали 23 патріархальні сім'ї, 43 господарства (42 з наділом та одне безнадільне). Із 263 мешканців надільних було – 258, безнадільних – 5, служили в армії – 4, були відсутні 6 осіб із надільних родин, і жила одна сім'я сторонніх поселенців (2 чоловіки та 3 жінки). По категоріях: чоловіків до 7 років = 34; 7 – 14 р. = 12; 14 – 18 р. = 7; 18 – 60 р. = 55; старших за 60 р. = 11. Всього – 119 осіб чол. статі. Жінок: до 7 р. = 43; 7 – 12 р. = 18; 12 – 16 р. = 9; 16 – 55 р. = 64; за 55 р. = 10. Всього – 144 особи жін. статі [9, с.150–159].

Шкода, що по землевласниках даються лише узагальнені дані, без зазначення конкретних господарів – сільська громада в цілому мала у користуванні 235, 6 дес. [9, с.128]. До речі, власником 250 дес. біля села був

поміщик з Вищетарасівської волості О. Г. Карпинський [14, с. 23]. Тоді ж у Юрівці проживали 142 жителі, 17 господарств, котрі мали по 5 десятин дарчої землі, яку не можна було розділяти між спадкоємцями на менші ділянки. Вся громада разом мала 85 дес. [14, с. 50].

Статистичний показник населених пунктів Катеринославського повіту за 1902 р. інформує, що в Наталівці жили колишні поміщицькі селяни. За матеріалами десятої ревізії 1858 р. в ній був 121 житель (55 чол. і 66 жін.). По списку 1898 р. в Наталівці і Юрівці разом числилося 44 двори. В 1897 р. в селі проживало 128 чол. і 154 жін. (282 жителя). За даними ж земських установ на початок 1902 р. в селах було 43 двори, 119 чол. і 144 жін. (263 жителя). Після реформи 1861 р. місцеві селяни додатково не викупляли і не купували землю, – не було за що. По книгах Казенної палати селянської землі в Наталівці значилося 231 дес., а за матеріалами земства – 235,6 дес. надільної землі [15].

У 1904 р. в Наталівці нараховувалося 29 повноцінних дворів і 254 жителя (117 чол. і 137 жін.). Діяла школа – земське народне училище, відкрите у 1899 р. А у Юрівці стояло вже 24 двори і мешкало 193 особи (99 чол. і 94 жін.) [19, с.98 – 100]. Загалом же у Наталівці та Юрівці проживало 447 жителів у 53 дворах [19].

За якихось три роки місцеве населення збільшилося на 118 осіб, а кількість дворів зросла до 99. Означене засвідчують статистичні дані за 1908 р., опубліковані 1911 р. Згідно з ними, в Наталівці проживали колишні поміщицькі селяни в 60 дворах, 353 жителя (167 чол. і 186 жін.). Землі їм наділили по 4 дес. на 60 господарств. Станом на 1898 р. придатної землі була 231 дес., а непридатної 4,6 дес. Всього надільної землі значиться 235,6 дес. Купленої землі не значиться [16]. У Юрівці мешкали колишні поміщицькі селяни в 33-х дворах і було 212 жителів (105 чол. і 107 жін.). У їхньому користуванні знаходилися 85 дес. землі, – тих ділянок, які по 5 десятин дала їм в «дар» ще у 1876 р. колишня «бариня» А.Г.Нечаєва [16, с. 22 – 23].

У 1912 р. в Наталівці було уже 400 жителів (з них дітей віком від 8 до 11 років 31 чол.). В земському училищі працював один вчитель, який навчав 50 дітей [5]. У Юрівці було 272 жителя, із них 20 дітей віком від 8 до 11 років [5], але не було школи. Тому Катеринославське повітове земство спроектувало і відкрило Юрівське земське народне училище. 1 вересня 1914 р. воно почало діяти в окремому капітальному приміщенні з червоної цегли, з великою класною кімнатою і з квартирою для вчителя. Тут навчалися 46 учнів. На споруду витратили 11 960 руб. [12].

Детальнішими є статистичні дані за 1913 р., які зафіксували, що мешканці Наталівки – колишні поміщицькі селяни, українці («малороси»), православні, мають 62 двори, в яких мешкають 182 чол. та 193 жін., що разом складає 375 жителів. Вони користуються 242,5 дес. надільної землі (240 придатної, 2,2 непридатної). Є школа. Село розкинулося біля ставочка і знаходиться на відстані 70 верст від губернського і повітового центра м. Катеринослава, за 25 верст від земської управи, за 28 верст від становаго пристава, за 12 верст до волосного правління і за 35 верст від найближчої залізничної станції Божедарівки [4, с.19]. Юрівські селяни колись належали поміщикам як кріпаки,

вони всі українці («малороси»), православні, мають 35 дворів, в яких мешкають 116 чоловіків та 120 жінок, що разом складає 236 жителів. Господарі користуються все тими ж 85 дес. надільної землі. [4, с.19].

За матеріалами епархіальної статистики того ж 1913 р. в Наталівці проживало 405 чол., а в Юрівці 295 чол. Тобто, перед початком Першої світової війни кількість жителів обох сіл досягла 700 осіб [18]. Це був найвищий показник за всю їхню історію, який засвідчив певний демографічний вибух.

На той час медичних установ у селах не існувало. Впродовж XIX ст. смертність серед переміщеного сюди населення була дуже високою. Краєм прокочувалися епідемії холери (1830), віспи (1840), цинги (1849), дизентерії (1855). Лише наприкінці XIX ст. повітове земство відкриває в сусідніх селах кілька лікарень та фельдшерських пунктів з аптеками. У 1902 р. селяни належали до обслуговування Олександропільською лікарською дільницею (шостої медичної дільниці). Найближча лікарня і ветлікарня знаходилися там же, в Олександрополі (Логовій), а найближча аптека у Павлівці (дані за 1915 р.). За лікарською статистикою у 1902 р. в Наталівці одна особа хворіла на рожу, а в Громовій двоє хворіли на коклюш [3].

Місцеві селяни брали участь у громадському житті краю. Наприклад, у виборах до Третьої Державної Думи (1907–1912) Російської імперії. Архівні документи зберегли свідчення про волосний сход у Новопокровці, який відбувся 9 вересня 1907 р. На ньому 88 виборних від сільських громад волості обрали двох уповноважених (делегатів) на повітовий з'їзд по виборах у Думу. Першим обрали Г. П. Полякова (72 голоси – за; 16 – проти) із Олександрівки II (Орлової). Другим – Мелещенка Андріана Кіндратовича (71 голос за, 17 проти), жителя Наталівки [1].

В анкетних даних А. К. Мелещенка значиться, що на час обрання уповноваженим йому вже виповнилося 38 років (тобто, народився він 1869 р.), православний, письменний (освіта домашня), в державних установах не служив, займається хліборобством, має 8 десятин землі, хату, комору, конюшню, клуню, амбар, машину, косарку, 3 брички, 2 букара, 2 плуга, 2 віялки, сіялку, 8 голів гужової худоби (коней та волів), живе в Наталівці [1].

Переважна більшість мешканців були православними християнами і належали до церковної громади храму Петра і Павла, який знаходився у сусідній Павлівці [2]. Статистичні дані Катеринославській епархії за 1904 р. засвідчують, що села Наталівка та Юрівка належали до парафії церкви святих апостолів Петра і Павла, яку побудовано у 1804 р. поміщиком В. Соловйовим у селі Павлівка Новопокровської волості і віднесено до Третього благочинія. Знаходилися села в семи верстах від храму і крім них парафію формували також Павлівка, Любимівка, Бутовичівка, Гегелівка і хутір Добрий. Напередодні революції у селі сформувався невеликий гурт християнських «протестантів» баптистського руху. Осідок община мала на хуторі Карайкове, де жив її пресвітер. Після того, як місцеві адепти померли, громада припинила діяльність.

Уже у 1915 р. в Наталівці функціонувало споживче товариство [6]. Сільська община у спільному «винбарі» (на центральній площі) зберігала страховий зерновий фонд. Від 1920 р. в селі розташувалася філія Олександропільського

сільського споживчого товариства (СельПО) – сільська споживча кооперація, на паї якої утримувалися місцеві магазини.

Несучи службу в царській армії, селяни брали участь у російсько–турецькій війні 1877–1878 рр., російсько–японській війні 1904–1905 рр., Першій світовій (1914 – 1918 рр.), що засвідчують збережені світлини. З початком у серпні 1914 р. війни з Німеччиною та Австро–Угорщиною, мешканці працювали для фронту, а більше чотирьох десятків чоловіків мобілізували до діючої армії. Багато з них було в австрійському полоні, багато й полягло на полях кровопролитних битв тієї братовбивчої війни. Але про них, чомусь, в радянські часи ніхто ніколи не згадував, та так і забули.

Впродовж 1917 р. до села доходили звістки про зміну влади в країні та про нові уряди – то в Петербурзі, то в Києві. На початку січня 1918 р. оголосили про встановлення нової, радянської влади – робітників та селян. Місцеві жителі почали ділити поміщицьку землю. Проте, відповідно до умов Берестейського миру у березні 1918 р. Наталівку (разом з усією Україною) зайняли німецько–австро–угорські окупанти, котрі примусили селян повернути поділене поміщикам. Деяких із них покарали, відшмагали палицями за самоуправство з чужою власністю. У роки громадянської війни в околицях села діяли загони різних повстанців. За свідченнями старожилів, наїздами у Наталівці побували Нестор Махно, Маруся Нікіфорова («матюкалася, сидючи в тачанці, у шкіряному галіфе, з великим наганом»), Григорій Маслаков («батько Маслак»). Місцеві селяни теж брали участь у діяльності добровольчих формувань («Таке було врем`я!»). Сільський фольклор та епос надовго зберіг пам`ять про ті буремні дні. Згідно з переказами, один місцевий парубок служив навіть особистим гармоністом у Н. І. Махна.

На початку лютого 1919 р. в краї вдруге встановилася радянська влада. Розпочалися реквізиції, запроваджено продрозкладку («развьорстку»). Частину селян мобілізували до червоної армії і вони воювала на боці більшовицької революції. В боях за неї багато загинуло. За третім приходом радянської влади на початку 1920 р. в Наталівці створюється комітет незаможних селян (комнезам), як надзвичайний орган радянської влади. Комнезам лютував, вилучаючи у продовольство, відбирав худобу, інвентар, відправляв реквізоване на фронт, допомагав продзагонам збирати продрозкладку.

Нова влада націоналізувала і реорганізувала у радгосп Громівську економію Нечаєвих. Впродовж 1921–1923 рр. місцеві жителі пережили перший радянський голод. І хоча загальна кількість населення різко не скоротилася, втрати були досить відчутні. Тому коли у 1923 р. більшовики провели перший перепис населення, результати його не стали афішувати.

Станом на 1 січня 1925 р. у Наталівці Незабудинської сільради Солонянського району Катеринославської округи було 86 господарств, 168 чол. і 212 жін. (разом 410) жителів. Місцеві одноосібники мали у фактичному користуванні 819 дес. землі [11]. Отже, радянська влада трішки збільшила наділи селянам, але обіцяної землі не дала. Мешканці Юрівки також пережили часи Першої світової війни, революційних переворотів, зміни влад і теж зі значними втратами: кількість жителів скоротилася з 295 осіб у 1913 р., до 272 у

1923 р. Станом на 1 січня 1925 р. у Юрівці було 80 господарств, 127 чоловіків і 145 жінок – разом 272 жителя. Місцеві одноосібники користувалися 362 дес. землі [11].

На початку 1920-х рр. в селах з`явилися перші групи політичних і громадських організації. Впродовж 1920–1941 рр. тут діяв первинний осередок комуністичної партії. До нього входили місцеві селяни, потім колгоспники, агрономи, вчителі, лікарі, службовці. Тоді ж виникли піонерська та комсомольська організації – спочатку на базі школи, а згодом і колгоспу. Весною 1925 р. 18 бідняцьких господарств Наталівки об`єдналися в комуну, яку назвали «Визволення». А в 1927 р. кілька бідняцьких селянських господарств Юрівки створили артіль, назвавши її «Зірка». На початку 1932 р. до Наталівки приєднали Юрівку і обидва села стали одним населеним пунктом. Того ж року влада об`єднала сільськогосподарські комуни в селах Юрівці, Сигнальному та Наталівці в один колгосп «Визволення». Від створення Наталівської сільради у 1932 р. в селі почало діяти і поштове відділення.

Важкі часи пережило село в 30-х роках. Комуністи розкуркулили в ньому більше 30 родин. Деяких виселили до Сибіру («до білих ведмедів»), на будівництво каналів, кількох розстріляли як «ворогів народу». Більшість із репресованих вже ніколи не повернулися в село. У період голодомору 1932 – 1933 р. померло близько сотні жителів, головно старих та дітей, немічних, хворих. Були випадки вимирання цілих сімей.

У перші дні війни, а також після визволення, на фронт мобілізували і там загинуло в боях з німецько-фашистськими окупантами багато жителів села. Перелік складає близько семидесяти осіб. Окрім того, більше десятка померли чи загинули від бомб на примусових роботах на окопах, в Німеччині. Кровопротитні бої за село ще довго давалися взнаки. Фронт пройшов, але залишив по собі сотні і тисячі смертоносних сюрпризів: поля сплюндрували і нашпигували набоями різного ґатунку. Засипані мінами і снарядами степи вабили цікавість дітей. В 40-х рр. підірвалися на мінах, обробляючи зранену землю, трактористи, від випадково знайденого снаряду загинули діти. В цілому ж від війни загинуло більше 100 мешканців. Скорботні жнива зібрали голод 1947 р. та повоєнні радянські злидні.

Лише на початку 1960-х рр. село поволі піднялося з руїни. За підрахунками сільради тоді в Наталівці мешкало 698 жителів (за іншими даними – 643 [8]). Тобто, демографічні втрати були колосальні, якщо взяти до уваги, що ще в 1913 р. тут мешкали 700 осіб. За роки радянської влади село в середньому втрачало 20 жителів щорічно природного приросту. При демографічній динаміці 1913 р. у 1964 р. в селі мало б бути 1700 мешканців! Сьогодні ж, за офіційними даними Наталівської сільради (дещо перебільшеними), які оприлюднені в інтернетресурсі, населення села складає 365 осіб. Тобто, від 1964 р. воно скоротилося ще вдвічі.

Підводячи підсумки можна констатувати наступне. Склад населення в обох селах ніколи не був стабільним, статичним. Він піддавався динаміці та рухові, які спонукали політичні, соціальні та економічні події в Російській імперії та СРСР. Першими поселенцями стали селяни, переселені сюди місцевими

поміщиками. Відтак, спочатку мешкали тут кріпаки, росіяни та українці, куплені на Лівобережжі, Курщині, Слобожанщині. Українська амальгама, національний елемент в умовах південних степів виявився потужнішим і росіяни українізувалися, так що їхні нащадки давно вже вважають себе українцями.

Зі скасуванням кріпосного права, кілька родин, куплених напередодні, покинули Наталівку і Боголюбівку та повернулися до своїх рідних місць де мешкали близькі родичі. Дехто, через малоземелля чи взагалі безземелля, відїхав пізніше. На їхнє місце приїздили інші селяни, які в пошуках кращої долі та заробітків по економіях полишали насиджені місця.

Кільканадцять дівчат та хлопців знайшли пару у сусідніх селах і пішли жити до чоловіків та дружин в Гердзейову, Новоандріївку, Миколо-Мусіївку, Озетовку, Павлівку, Промінь, Калинівку, Карайкове, Незабудине, Зволянку, Гегелину, Голубинівку, Отруби. Багато людей, приходячи на роботи в Громівську економію, залишалися зимувати, а потім і жити в Наталівці чи Юрівці. Одружувалися тут, заводили родини і осідали надовго чи назавжди. Значну кількість народу зірвала з насиджених місць революція та громадянська війна: хтось змушений був втікати, ховатися, зникнути з різних причин із свого краю і шукати притулку деінде.

Жили в Наталівці і німці-колоністи. За переказами старожилів це були дві родини Цайгерів (різвище в перекладі з німецької мови означає «годинникар»). Походили вони із лютеранської колонії Фішерсдорф, – нині селище Рибальське у складі м. Дніпропетровська. Їхні близькі родичі мешкали також у сусідній з Наталівкою Катеринівці (тепер с. Осипенко). Двоюродні брати Цайгер Й. Й. та Цайгер Й. К. з родиною ще напередодні 1914 р. приїхали працювати у громівську економію. Згодом вони побудували кожен собі хати де й мешкали до 1943 р., коли їх депортували до «фатерлянду» відступаючі фашисти.

В період колективізації, розкуркулення і комуністичного голодомору цілі родини покинули село – хто добровільно, втративши господарство і житло, а хто в примусовому порядку. Представники окремих сімей поїхали на новобудови сталінських п'ятирічок та так і не повернулися в село. Їхні нащадки живуть сьогодні в різних куточках України і регіонах колишнього Союзу. Серед них є і відомі люди: лікарі, вчені, народні депутати.

Повиганявши місцевих господарів, радянська влада тим самим знекровила колгосп, позбавила його робочих рук. Вербувальники поїхали в інші регіони України, Росії, Білорусії закликати людей їхати на проживання та на роботу в область. У 1934 р. в село приїхало десять родин із Житомирщини. А за повоєнного часу додалися нові мешканці – в село переселилося кілька родин із Західної України. У 1950 р. вербувати на постійне поселення в Наталівку їздив колгоспний бригадир. На його поклик з Нестерівського району Львівської області із селища Жовква приїхало 10 сімей.

У 1960 – 1980 рр. знелюдніли сусідні безперспективні села Сигнальне, Барвінок і люди родинами переселялися до Наталівки. Не припинялися міграційні потоки і наприкінці ХХ ст. з Волині, Поділля, Молдови. Прибували нові і від'їжджали попередні мешканці. Жили в селі, а потім покинули його, чи

прибули до місцевого колгоспу в останні роки різні заробітчани.

Зібрані і проаналізовані дані засвідчують, що ліквідація кріпосного права і наділення селян землею позитивно позначилися на демографічній ситуації, сприяли соціальній стабілізації і природному приросту населення. Від 1870-х рр. спостерігається своєрідний демографічний вибух, який досягає апогею у 1913 р. Народжуваність у десять разів перевищує смертність. Щороку в селі з'являлося більше двадцяти дітей (20–27). Звичним явищем стає велика патріархальна, заснована на владі батька, родина.

Воєнні та революційні події 1914–1920 рр. завдали певних демографічних втрат, але не привели до різкого скорочення населення, динаміка росту якого лише стабілізувалася і трималася до репресивних і голодних 1930-х. Від них (включно з війною) і до 1947 р. населення почало різко скорочуватися. Лише від 1948 і до 1968 р. спостерігається певний природний приріст. В селі впродовж цих років щороку в середньому народжувалося 14 дітей, а помирало десь троє жителів. Тобто народжуваність у п'ять разів перевищувала смертність. Означене вселяло оптимізм: нарешті кількість жителів досягла рівня сакраментального 1913 року! Серед наталівців зафіксовано 32 довгожителі, які досягли рубежу 90 років і більше.

Проте, від кінця 1960-х рр. народжуваність почала помітно скорочуватися. Господар наталівського обійстя вже мав у середньому двох дітей, тоді як його батько п'ятох, а дід десятох. Паралельно відбувається відтік молоді з села до міст та районних центрів. Втікали від безперспективності, від невирішуваності соціальних проблем, від важких колгоспних буднів. Кількість дітей у дитячому садочку та школі зменшилася до критичного мінімуму. Більшість сільських родин різко скоротилася. Від колись великих родів лишилися окремі представники, а деякі зникли із села зовсім. Нині в селі немає ні школи, ні дитсадочка. І сьогоднішнє жалюгідне становище українського села, яке приречене владою на вимирання, не вселяє жодного оптимізму щодо змін у подальшому на краще.

Бібліографічні посилання:

1. Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО). – Фонд – 159. – Оп. 1. – Справа 1376. – Приговори волостных съездов, инструкция о проведении выборов во Вторую Государственную Думу. – С.с. 107; 107зв; 108; 124; 169.
2. ДАДО. – Фонд 1684. – Оп.2. – Од. 36. 403. – Інвентарний опис 323. – Петропавловская церковь села Павловки Екатеринославского уезда той же губернии (1804 – 22.I.1919).
3. Врачебно-санитарная хроника Екатеринославской губернии (год пятый). – Ноябрь 1902. – Екатеринослав, 1902. – С. 38, поз.119.
4. Вся Екатеринославская губерния. 1913 г. – Екатеринослав, 1914. – С. 18–23.
5. Доклад уездной земской управы уездному земскому собранию 1 сентября 1912 г. – Екатеринослав, 1912. – С. 102 – 103.
6. Екатеринославский адрес – календарь. 1915. – Екатеринослав, 1915.
7. Епістолярна спадщина родини Нечаєвих (кінець XVIII – перша половина XIX століття) / Упорядник С.Абросимова, І.Анцишкін, Н.Сурева та інші. Наук.

ред. А.Бойко // Джерела з історії Південної України. Том 3. – Запоріжжя: РА «Тандем-У», 2003. – 488 с.

8. Історія міст і сіл Української РСР. – К., 1969. – С. 799 – 800.

9. Матеріали для оцінки земель Катеринославської губернії. Т.1. Катеринославський уезд. – Катеринослав, 1899. – С. 37; 127; 128; 150 – 159.

10. Общій алфавит фамилиям владельцев, имения которых находятся под запрещением с 1829 по 1865 год. Книга шестая. – СПб., 1867.

11. Описание населенных мест Катеринославской губернии на 1 января 1925 года. – Катеринослав: Издание губисполкома. 1925. – С. 172.

12. Проект введения всеобщего начального обучения в Катеринославском уезде, Катеринославской губернии. – Катеринослав, 1911. – С.с. 23; 39; 102.

13. Приложения к Трудам редакционных комиссий для составления Положений о крестьянах, выходящих из крепостной зависимости. – СПб., 1860.

14. Список земельных владений Катеринославского уезда Катеринославской губернии (с одной картой). – Катеринослав, 1899. – С. 8; 10; 23; 33; 37; 46; 50.

15. Список населенных мест Катеринославского уезда Катеринославской губернии. – Катеринослав, 1902. – С. 16 – 17.

16. Список населенных мест Катеринославского уезда Катеринославской губернии с приложением карты. – Катеринослав, 1911. – С. 22 – 23.

17. Список населенных мест по сведениям 1859 года. Т. XIII. Катеринославская губерния с Таганрогским градоначальством. – СПб., 1863. – С. 9 – 10.

18. Справочная книга Катеринославской епархии за 1913 год. – Катеринослав, 1914. – С. 184.

19. Справочная книга Катеринославской епархии. – Катеринослав, 1908. – С. 98 – 100.

20. Топонімія Дніпропетровщини. Упорядники М. С. Богомаз і В. С. Мороз. – Дніпропетровськ: Дніпрокнига, 2006. – С. 232.

21. **Феодосий (Макаревский)**. Матеріали для историко-статистического описания Катеринославской епархии. Церкви и приходы прошедшего XVIII столетия. – Катеринослав, 1880. – С. 203–207; 241–243.

22. **Шереметьевский В. В.** Русский провинциальный некрополь великого князя Николая Михайловича. – Том 1. – М., 1914.

В. М. Заруба

Національна металургійна академія

ВЛАСНИКИ СІЛ БУТОВИЧІВКА ТА ЧУМАКИ ДВОРЯНИ САВИЦЬКІ

У статті, на підставі архівних матеріалів та друкованих джерел, розглянуто родовід катеринославських поміщиків Савицьких. Показано їхню роль в історії краю.

Ключові слова: Савицькі, Бутовичівка, Чумаки, Катеринославський повіт, дворяни, землевласники.

В статье на основании архивных материалов и печатных источников рассмотрено генеалогическое дерево екатеринославских помещиков Савицких. Показана их роль в истории края.

Ключевые слова: Савицкие, Бутовичевка, Чумаки, екатеринославский уезд, дворяне, землевладельцы.

In this paper, based on archival material and printed sources considered pedigree Ekaterinoslavskoe landlords Sawicki. Displaying their role in the history of the region.

Keywords: Savitsky, Butovychivka, Chumaky, Ekaterynoslavsky County, nobles, landowners.

Неподалік від сучасного села Новопокровка Солонянського району знаходяться села Бутовичівка та Чумаки – колишні рангові дачі бунчукового товариша Степана Бутовича та військового товариша Олексія Савицького. Після скасування Січі у 1775 р. кілька представників родини Савицьких, які брали участь у російсько-турецьких війнах, одержали в Новоросії чималі земельні угіддя. За даними історичних досліджень у 1793 р. їм тут в цілому належали 45 000 десятин землі загальною вартістю 2 млн. рублів [11, с.231 – 232], – колосальна як на ті часи сума. Наприкінці XVIII ст. в Новоросії поступово осіли нащадки Степана Васильовича Савицького, які володіли селами: **Алексєєвка** (Нечаївка) – нині не існує; **Бутовичівка** – нині Солонянського району; **Любикут** – власницьке село в Анастасіївській волості, нині с. Любе Першотравенської сільради Софіївського району; **Степанівка** – нині Софіївського району; **Чумаки** – нині Томаківського району.

Катеринославські Савицькі належали до відомого та заслуженого на Лівобережній Україні козацько-старшинського роду [8; 9]. Його заснував у XVII ст. священник Роман Савович – лубенський сотенний старшина (1687), пресвітер церкви с. Ждани Сенчанської сотні Лубенського полку. Син Романа Василь служив військовим товаришем, а згодом теж став священником у Жданах, змінивши на парафії батька. Він мав дітей Федора, Ісака і Степана. Нащадки перших двох були переважно священиками на Полтавщині та Чернігівщині [10]. Наразі розглянемо дворянське потомство С. В. Савицького, яке пов`язало долю з Новоросією.

I

1. Степан Васильович – народився в Жданах 1684 р. Освіту здобув у

Києво–Могиллянській Академії (КМА). Військовий канцелярист Лубенського полку (1712–1714). За протекцією гетьмана І. Скоропадського став лубенським полковим писарем з 1714 р. (1714–1739). Виконував слідчо-судові доручення гетьманів П.Полуботка та Д.Апостола та Генеральної військової канцелярії (ГВК) в Полтавському та Чернігівському полках (1724; 1732), брав участь у походах 1720–1730-х рр. У 1743 р. вже був у відставці і мешкав з родиною в с. Логовики Чорнуської сотні Лубенського полку, Член Кодифікаційної комісії (1744). Належав до групи освіченої старшини, яка цікавилася історичним минулим України. У 1718 р. переклав у віршах з польської мови твір С. Твардовського „Громадянська війна” (“Wojna Domowa”) під назвою „Повість про козацьку з поляками війну...” Копію з перекладу використав у літописі С. Величко, котрий покликається на Стефана Савицького. Його сини *Олексій* та *Григорій* служили в козацькому війську старшинами. Через їхні шлюби та заміжжя доньок *Уляни* і *Февронії* поріднився із Бутовичами, Стороженками, Маламами, Сахно-Устимовичами. Помер в Логовиках у 1750 р. Дружина: *Н. Євдокія Євстафіївна*. Донька священика. Народилася 1697 р. У 1761 р. – вдова.

II

2 (1). Олексій Степанович – народився 1721 р. в Логовиках, яке стало родовим маєтком Савицьких. Навчався в КМА. Перебував на козацькій службі з 1741 р. військовим канцеляристом ГВК (1741–1764) в чині військового товариша. У травні 1764 р. вийшов у відставку у званні полкового осавула. Власник с. Бутовичівка (у 1782 р.) Катеринославського повіту. Помер у Логовиках Пирятинського повіту 20 лютого 1787 р. Дружина: (у 1750 р.) *Бутович Ірина Степанівна* (1729 – 1779) – донька бунчукового товариша С. С. Бутовича та його першої дружини, доньки коропського сотника Я. Маковського Параскеви Яківни. Принесла в посаг чоловікові село Бутовичівку Катеринославського повіту, яке заснував її батько на землях, одержаних в рангову дачу. Подружжя мало доньку *Ганну* (1755 р.н.) та дев'ятьох синів: *Олексія* (старшого), *Олексія* (молодшого), *Георгія* (*Юрія*), *Федора*, *Дорофія*, *Якіма* (*Акинфія*), *Григорія*, *Семена* та *Іраклія*, які служили у козацькому та російському війську старшинами.

3 (1). Григорій Степанович – народився 1732 р. Освіту здобув у КМА. На козацькій службі з 1750 р. Канцелярист Лубенської полкової канцелярії (1750–1757). Значковий товариш (5 листопада 1757 – 30 травня 1767). Військовий товариш (30 травня 1767 – 26 липня 1773). Лубенський полковий осавул (26 липня 1773 – 29 червня 1777). Полковий осавул на вакансії (1777–1782). У травні 1782 р. одержав звання бунчукового товариша (1782–1787). Бунчуковий товариш у відставці (1787–1795). Пирятинський підкоморій. Власник с. Степанівка в Катеринославському повіті: по ревізії 1782 р. мав тут 145 душ обох статей. Жив у с. Григорівка Пирятинського повіту. Помер після 1816 р. Дружина: *Стороженко Ганна Степанівна*, 1739 року народження, донька сотника Яблунівської і Повстинської сотні Лубенського полку Степана Стороженка.

III

4 (2). Олексій Олексійович [старший] – народився 1751 р. в Логовиках. Освіту здобув у Києві. Канцелярист у Малоросійській колегії (4 березня 1771 – 25 жовтня 1783). 25 жовтня 1783 року дістав звання „малоросійського сотника”. Титулярний радник. Жив і помер на початку XIX ст. на хуторі Тереховім під Кролевцем. Дружина: N.N.N.

5 (2). Олексій Олексійович [молодший] – народився 1752 р. в Луговиках. Навчався в КМА. Служив військовим канцеляристом ГВК (1769–1772), возним Курінської сотні (1772 – 1779), військовим товаришем (1774–1783). У 1783 р., у зв'язку з ліквідацією лівобережного козацького війська, вийшов у відставку у званні полкового осавула. Згодом продовжив службу в російській армії.

У ГВК працював разом з сином власівського сотника Михайлом Майбородою, з яким приятелював і з сестрою якого **Оленою** одружився. Це був його перший шлюб, котрий перервався через ранню смерть жінки після важких пологів. Другу його дружину звали **Анастасія**. Олексій Олексійович був багатодітним батьком. Від двох шлюбів мав більше десяти дітей. По жіночій лінії їхніми предками були Майбороди, Бутовичі, Маковські, Лизогуби [8, с.420].

О. О. Савицький брав участь у російсько-турецькій війні 1768–1774 рр. та у війні 1787–1791 р. Засідатель палати Київського намісництва (1784 р.). Секунд-майор (1787). Засідатель повітового суду Катеринославського повіту (1788 р.). Майор (1792). В описі Катеринославської єпархії архієпископа Феодосія (Макаревського) кілька разів згадується і про маєтки О.О.Савицького. Зокрема, 1782 р. у зверненні до консисторії поміщиків села Письмичеве Білих зазначено:

«Въ слободѣ нашей Письмичевкѣ (Пишмичевкѣ) нынѣ имѣется приходскихъ дворовъ 28, въ нихъ обоєго пола болѣе 200 душъ, да въ весьма близкомъ разстояніи отъ оной слободы имѣются еще другія: генераль-маіора Безбородка – Александровка, въ коей 30 дворовъ; войсковаго товарища Савицкаго – Бутовичевка, въ коей 40 дворовъ; да Кинбургскаго драгунскаго полка маіора Соловьева, а сколько тамо дворовъ, – не извѣстно» [16, с. 203 – 207].

Наступного 1783 р. Слов'янське духовне правління повідомляло що: «Письмичевка населена польскими выходцами, волохами и поженившимися бывшими запорожскими казаками, дворовъ въ слободѣ 42; по близу оной, въ околичныхъ слободахъ, генераль-маіора Безбородка, на супротивъ Письмичевки, чрезъ рѣчку, въ Александровкѣ 35 дворовъ, генерала Шамшева въ слободѣ 35 дворовъ, Кинбургскаго драгунскаго полка маіора Тутолмина въ Николаевкѣ, въ 5-ти верстахъ, 32 двора, маіора Соловьева въ Васильевкѣ, въ 6-ти верстахъ, 20-ть дворовъ, да войсковаго товарища Савицкаго въ Бутовичевкѣ, въ 10 верстахъ, 55 дворовъ» [16, с. 203 – 207].

Одержавши рангові земельні угіддя, заснував село Чумаки в однойменному урочищі. Наприкінці XVIII ст. у нього виник земельний конфлікт із сусіднім поміщиком В.І. Соловійовим, власником с. Павлівка. Щоб

не користуватися його церквою, О. Савицький у 1798 р. просив Катеринославську духовну консисторію дати дозвіл на відкриття церкви в Бутовичах. Але безуспішно – не вистачило достатньої кількості парафіян. Про їхній конфлікт згадує і Феодосій (Макаревський):

«Ближайший сосѣдъ полковника Соловьева, владѣлецъ деревни Бутовичевки, секундъ-маіоръ Алексѣй Алексѣевичъ Савицкій, имѣвший за землю съ Соловьевымъ тяжбное дѣло и бывшій потому въ непріязненнихъ отношеніяхъ къ нему, не хотѣлъ деревню свою Бутовичевку присоединять приходомъ къ слободѣ Павловкѣ и предполагалъ устроить у себя, въ Бутовичевкѣ, свою отдельную церковь. По письменному заявленію его о сѣмъ, на мѣстѣ дѣлалось разслѣдованіе, и во всѣхъ околичныхъ деревняхъ и хуторахъ, въ 1798 году, не нашлось числа дворовъ и душъ, необходимо-потребнаго для составленія двухъ приходовъ — въ Павловкѣ и Бутовичевкѣ; въ урочище Чумакахъ найдено только муж. 36 и жен. 24 души; въ деревнѣ Покровской, владѣнія генераль-лейтенанта Александра Яковлевича Шамшева, немного болѣе; во всѣхъ же прочихъ населенныхъ мѣстностяхъ найдено весьма мало жителей: а потому просьба г. Савицкаго о построеніи церкви въ слободѣ Бутовичевкѣ оставлена безъ удовлетворенія.» [16, с. 241 – 243].

Як бачимо, тоді в Чумаках проживало всього 60 душ (36 чоловіків і 24 жінки). Проте, згодом, саме тут він таки вибудував церкву, яка стала родинною усипальницею для нього і для його нащадків. Впродовж 1798 – 1829 рр. Олексій Олексійович згадується як поміщик, власник сіл Чумаки та Бутовичівка [10, с. 413 – 432]. Надвірний радник (1792 р.). Порушував клопотання перед Департаментом герольдії Сенату про надання йому і його нащадкам дворянства. Помер у Бутовичівці після 1829 р. Похований в Чумаках.

6 (2). Федір Олексійович – народився 1754 р. Корнет. Титулярний радник (1793). У 1793 р. власник села Нечаївка (Алексєєвка) в Катеринославському повіті. Служив в армії разом з П. Д. Нечаєвим. Порадив синові останнього Василеві одружитися з його небогою Лукією. Помер у 1818 р. Дружина: Акімова Олександра Н. – донька поручника, засновника с. Якимівка.

7 (2). Георгій [Юрій] Олексійович – народився 1758 р. Канцелярист Малоросійської колегії (1775–1782). З 19 січня 1782 р. перейшов у судові установи Чернігівського намісництва. Жив і помер (до 31 серпня 1811 р.) у с. Кошівка Чернігівського повіту. Спадкоємець батьківських та материних маєтностей в Катеринославській губернії. Дружина: Стороженко Катерина Михайлівна, – донька секунд-майора М. С. Стороженка.

8 (2). Іраклій Олексійович – народився 1764 р. Титулярний радник (1792), засідатель Пирятинського повітового суду Полтавської губернії. Дружина: Н. Анастасія Максимівна.

9 (3). Степан Григорович – народився 1764 р. Фур`єр лейб-гвардії Ізмайлівського полку (1787 р.). Поміщик с. Степанівка Катеринославського повіту. Дружина: N.N.N.

IV

10 (5). Андрій Олексійович – народився 1780 р. від шлюбу з О. Майбородою. Колезький асесор, губернський засідатель совісного суду Катеринославської губернії (1820 р.). Поміщик. Власник с. Любикут (1829

р.) Анастасіївської волості Катеринославського повіту. Дружина: *N.N.N.*

11 (5). Петро Олексійович – народився 1782 р. від шлюбу з О.П. Майбородою. Дружина: *N.N.N.*

12 (5). Василь Олексійович – син від другого шлюбу. Народився 1792 р. Юнкер кінноєгерського Переяславського полку. Учасник Вітчизняної війни 1812 р. Від 1814 р. служив у Глухівському кірасирському полку. У 1817 р. вийшов у відставку в чині поручника. Засідатель Катеринославського повітового суду (у 1821 та 1845 рр), повітовий суддя Катеринославського повіту (1824 р.). Предводитель дворянства Катеринославського повіту (1828 – 1830 рр.). Власник Чумаків, засновник Бутовичівської економії. Вписаний до II частини родовідної книги дворян Катеринославського повіту (РК) рішенням Дворянських депутатських зборів (ДДЗ) 10 грудня 1841 р. і департаментом герольдії правлячого Сенату (ДГ ПС) 30 березня 1848 р. [5]. Рідний дядько поміщика Г. В. Нечаєва, з яким листувався.

Зокрема, 5 березня 1849 р. Василь Олексійович з Бутовичівки надсилає племіннику (на той час – предводителю дворянства Катеринославського повіту) слізного листа, який засвідчує непросте становище поміщиків без медичного обслуговування у новозаселеному краї, навіть нібито таких заможних як Савицькі. До того ж, виходить, що його син Степан, який поїхав поступати в кадетський корпус, ходить по столиці без чобіт:

«Почтеннейший Глеб Васильевич! Преувеличивать вещи больше, чем они есть, в моем несчастнейшем положении, было бы безчестно... Продовольствие у меня для людей протянет еще на две недели, а для нас будет пшеничной муки на месяц, больше ничего нет, что и сахару не больше, как на неделю. Голова сахару от тебя, мною полученная, была надрублена, да, сверх того, жена моя много заняла у соседей, как я был в городе. Надо было поотдавать. Ежели сам не имеешь времени, то прошу тебя убедительно, поручить Петру Павловичу, хоть двумя строчками, уведомить меня, долго ли мне мучиться на злодейке. Пришли, ради Бога, рецепт от цынготной. Прислуга моя вся оной больна, кроме Гришки. Уведомь также за Степу, есть ли надежда, что он будет принят в корпус. Он, я думаю, о сию пору босый ходит; у него были очень плохие сапоги.» [6, с. 187].

А 20 березня знову звертається до небожа:

«Чувствительнейше благодарю, почтеннейший и добрейший племянничек, Глеб Васильевич, за отзыв твой, от 8-го марта, ко мне... А только прошу, Христа ради, помогти мне теперь хоть малостью. У меня ничего нет: ни чая, ни сахару, ни, даже, людям хлеба; не допусти их умереть голодною смертью. Ты обещал из Малороссии прислать и чаю, и сахару, но путь помешала, и теперь также натурою невозможно прислать, а праздник Спасителя нашего недалеко. Смилюясь над нашим несчастливым положением, пришли, с первой почтой, сколько можешь денег, что бы я мог людям купить хлеба.» [6, с. 187].

Багатодітний батько: від трьох шлюбів мав 12 дітей. У 1857 р. ще був живий. Дружини: 1. *Н. Марія .N.* (+ до 1827 р.). 2. *Лаврентинова Елеонора Гнатівна* (з 1827 р.). власниця с. Саксагань. 3. *Висоцька Катерина*

Микитівна (з 1845 р.).

13 (5). Олексій Олексійович – народився 1794 р. від другого шлюбу. Штаб-ротмістр (з 1818 р.). Дружина: N.N.N.

(5). Лукія Олексіївна – донька від першого шлюбу. Народилася 1781 р., померла наприкінці 1860-х рр. в Лукиївці Катеринославського повіту. Була похована в Красногригорівці в огорожі Борисоглібської церкви. Чоловік: (до 1821 р.) **Нечаєв Василь Петрович**, поміщик села Борисоглібівка (нині – Червоногригорівка). Осадив село Лукиївку (нині в Нікопольському районі), яке назвав на честь дружини.

(5). Варвара Олексіївна – 1785 р. н., донька від першого шлюбу.

(5). Софія Олексіївна – донька від другого шлюбу. На її честь названо слободу Софіївка біля Олександрополя Солонянського району. Чоловік: (у 1827 р.) **Фрей Іван Христофорович**.

(5). Катерина Олексіївна – донька від другого шлюбу. На її честь назване село Катеринівка. Чоловік: (у 1818 р.) **Вінніков Петро Дмитрович**.

14 (6). Григорій Федорович – поміщик в Херсонській губернії. Дружина: N.N.N.

15 (8). Захарій Іраклійович – у 1817 р. закінчив Катеринославську класичну гімназію і вступив до Харківського університету. Дружина: (у 1843 р.) **Дараган Анастасія Іванівна**. Народилася 1810 р. Донька Івана Петровича Дарагана і Пелагеї Петрівни Неверовської (сестри відомого генерала, героя 1812 р. Дмитра Петровича та капітана і мореплавця Івана Петровича Неверовських). Це її другий шлюб. У першому була за двоюрідним дядьком, предводителем дворянства Катеринославського повіту Василем Павловичем Неверовським (сином катеринославського віце-губернатора). У третьому – за Петром Миколайовичем Максимовичем. Власниця с. Солоного баронеса Марія Павлівна Енгельгардт (Неверовська) доводилася їй одночасно двоюрідною тіткою і зовицею, тобто сестрою першого чоловіка.

16 (8). Петро Іраклійович – брат-близнюк Захарія. У 1817 р. закінчив Катеринославську класичну гімназію і вступив до Харківського університету.

V

17 (12). Василь Васильович – син від першого шлюбу. Народився 1819 р. Навчався в повітовому училищі, а потім в Катеринославській класичній гімназії. Підпоручник. Вписаний до РК разом із сином Павлом. Дружина: N.N.N.

18 (12). Дмитро Васильович – син від другого шлюбу. Народився у Чумаках 2 листопада 1829 р. Помічник катеринославського губернського архітектора (1850 р.), член будівельно-шляхової комісії, таврійський губернський архітектор (з 1851 р.), чернігівський губернський інженер (з 1860). Колезький радник (1870) та статський радник (1875). Мешкав у Бутовичівці. Дружина: (з 1860 р.) **Савицька Устинія Луківна**. Народилася 1822 р. у Кролевці. Доводилася чоловікові троюрідною сестрою. Подружжя мало доньку **Софію** (1863 – 1911), заміжню за Іллею Трохимовичем Соломкою.

19 (12). Олексій Васильович – син від другого шлюбу. Народився 1833 р. Дійсний статський радник. Власник села Бутовичівка. Внесений до III частини РК ДДЗ 22 грудня 1884 р. і ДГ ПС 29 жовтня 1885 р. (№4113) [5]. Дружина: N.N.N. Подружжя мало синів *Миколу* (9 травня 1863 р. н.) та *Сергія* (17 грудня 1866 р. н.) [5].

20 (12). Степан Васильович – син від другого шлюбу. Народився у маєтку матері в с. Саксагань Верхньодніпровського повіту 26 грудня 1837 р. У 1857 р. у чині прапорщика закінчив Костянтинівський кадетський корпус в Петербурзі. Поручник. Доводився двоюрідним братом предводителю дворянства Катеринославського повіту Г. В. Нечаєву, з яким листувався. Зокрема після скасування кріпосного права, коли селян степових помість охопив неспокій. Деякі навіть бунтували. Заворушення сталося і в Бутовичівці. С. В. Савицький, занепокоєний розрухами, 28 червня 1859 р. попросив поради у впливового родича:

«Спешу уведомить тебя об обыкновенном неприятном происшествии, случившемся у меня. Жизнь моя висела на одном волоске, да и ныне я не в безопасности. Известный тебе добрым поведением Цилибинко, шлялся три недели неизвестно где, когда его поймали, то я наказал его. С поводу сего все люди, даже из Искривского, взбунтовались, бросили работать, взяли Цилибинко (притворившегося убитым), повезли в Новопокровку, в волостное правление. И хоть тамошний выборной не принял их, как они ожидали, и по прибытии моем туда люди воротились, по сию пору бунтуют, пьют, гуляют и в слух нахваляются убить меня. Больше же всех шумят Андрей Лобода, Фурман и Кюра. Ума не приложу, что с ними делать? Еду сегодня к исправнику, а к тебе я просил человека у Голосова послать. Прошу тебя, возьми в сем происшествии деятельное участие и пошмагай, а иных людей отдай в исправительную роту, а Байраченка и Цилибенка в рекруты, иначе их усмирить нельзя, да и не в состоянии их держать. Мы вот уже четвертую ночь не спим и все бережемся, но кто уберезет от домашнего врага» [6, с. 184].

Дружина: N.N.N. Подружжя мало сина *Сергія*, який народився 10 вересня 1862 р. і був вписаний до РК ДДЗ 3 грудня 1890 р. [5].

21 (12). Іван Васильович – син від другого шлюбу. Народився 10 вересня 1839 р. Титулярний радник. Внесений до РК ДДЗ 18 квітня 1850 р. і 21 грудня 1883 р., а також ДГ ПС 4 листопада 1850 р. [5]. Дружина: N.N.N. Подружжя мало дітей: *Георгія* (5 березня 1873 р. н.), *Леоніда* (3 квітня 1874 р. н.), *Софію* (25 січня 1877 р. н.) та *Сергія* (15 жовтня 1878 р. н.).

(12). Олександра Василівна – донька від першого шлюбу, 1821 р. н.

(12). Марія Василівна – донька від другого шлюбу, 1828 р. н.

(12). Варвара Василівна – донька від другого шлюбу, народилася 7 жовтня 1834 р. Чоловік: Плотто Микола Іванович, поручник.

(12). Ірина Василівна – донька від другого шлюбу, народилася 31 травня 1837 р.

(12). Софія Василівна – донька від другого шлюбу, народилася 4 жовтня 1841 р.

(12). **Уляна Василівна** – донька від другого шлюбу. Рано померла.

22 (13). Олексій Олексійович – народився 1835 р. в Бутовичівці. Був гласним губернського земського зібрання (1889). Внесений до РК ДДЗ 6 листопада 1893 р. [5]. Це вже третій Олексій Олексійович, який господарював у Бутовичівці, маючи тут у 1898 р. добре налагоджену економію і 4022 дес. землі [3; 15, с. 46, 38]. Створив у 1884 р. метеорологічну станцію [1]. Також власник маєтку в Чумаках. У 1885 р., після смерті поміщиці А. Г. Нечаєвої, став одним із опікунів майна її спадкоємців [7]. Помер 7 липня 1901 р. Похований у Чумаках. **Дружина: Бурдіна Варвара Олександрівна.** Поміщиця, власниця сіл Варварівка та Нововарварівка у сусідній Херсонській губернії) [9]. Газета «Приднепровский край» повідомляла, що «16 квітня 1900 р. у бутовичівського поміщика О.О. Савицького померла дружина Варвара Олександрівна» [12].

VI

23 (17). Павло Васильович – народився 13 липня 1855 р. Останній бутовичівський поміщик перед революцією. Освіту здобував вдома та в Першій Катеринославській гімназії. Закінчив також Уманське училище рільництва і садівництва. Почесний мировий суддя. 1915 р. Внесений до РК ДДЗ 18 червня 1894 р. і указом ДГ ПС 28 листопада 1894 р. (№5849) [5]. Мешкав у Бутовичівці, був власником місцевої економії, організувавши її господарство по-капіталістичному [4]. Маючи у користуванні метеорологічну станцію, створену двоюрідним дядьком, впродовж 1902 – 1903 рр. інформував повіт через пресу про погодні умови краю [1; 13; 14]. Мав сина Михайла (18 грудня 1892 р. н.). **Дружина: Дем'яновська Євгенія Христофорівна.** Внесена до РК ДДЗ 8 лютого 1895 р. [5].

Як нещодавно з'ясувалося, у Бутовичівці народився також представник крелевецької гілки роду (нащадок Якіма Олексійовича) **Петро Миколайович Савицький** (1895 – 1968) (псевдоніми: П.В. Логовиков, С. Лубенський, П. Востоков) – визначний російський географ, економіст, геополітик, культуролог, філософ, поет, громадський діяч, один з головних діячів євразійства. Професор С.Б. Лавров у спогадах про Л. Гумільова зазначає, що в одному із листів до Лева Миколайовича П.М. Савицький особисто прислав власного вірша «Бутовичівка» з такою приміткою до назви: «Родове гніздо Савицьких, на північ від Нікополя, у самому центрі Царської Скіфії». Георгій Вернадський називав місцем народження П. М. Савицького місто Чернігів, але автор вірша напевно ж знав краще, де він народився [2].

До означеного можемо додати, що від маєтків Савицьких в Чумаках і Бутовичівці та від церкви й могил до сьогодні нічого не збереглося. Про їхню присутність у Солонянському районі нагадують урочище «Савицьке» біля села Наталівка, «Бутовичівський ліс» (залишок панського парку), село Бутовичівка, яке доживає віку, та кілька історичних назв у Чумаках.

Бібліографічні посилання:

1. **Абросимова С. В., Сурева Н. В.** Бутовичівська економія Савицьких // Гуманітарний журнал. – Дніпропетровськ. – 2004. – № 1 – 2. – С. 132 – 135.
2. **Гумилев Л. Н.** Судьба и идеи. – М.: Айрис-Пресс, 2008.

(Воспоминания С. Б. Лаврова)

3. Дніпропетровський історичний музей ім. Д. Яворницького. Відділ фондів (ДІМ. ВФ). – Ф. 23. – Справа 18 (Арх. 532). – Матеріали О.О. Савицького.

4. ДІМ. ВФ. – Арх. 931. – «Главная книга Бутовичевской экономии Алексея Алексеевича Савицкого за десятилетие 1876 – 1885 гг.».

5. ДІМ. ВФ. – Арх. И–1807 (КП 60297). – Родословная книга господ потомственных дворян Екатеринославского уезда. – 134 с.

6. Епістолярна спадщина родини Нечаєвих (кінець XVIII – перша половина XIX століття) / Упорядник С.Абросимова, І.Анцишкін, Н.Сурева та інші. Наук. ред. А.Бойко // Джерела з історії Південної України. Том 3. – Запоріжжя: РА «Тандем-У», 2003. – 488 с.

7. «Екатеринославский листок» – Екатеринослав. – Воскресенье 14 августа 1883 года. – № 91.

8. **Заруба В. М.** Козацька старшина гетьманської України: персональний склад та родинні зв'язки (1648 – 1782). – Дніпропетровськ: Ліра, 2011. – С. 420; 817.

9. Катеринославська гілка Савицьких. Упорядник Н. Сурева// Епістолярна спадщина родини Нечаєвих... – С.465 – 466.

10. **Модзалевский В.Л.** Малороссийский родословник. Т.IV (П – С). – К., 1914. – С.с. 413 – 432.

11. Нариси з історії Нікопольського району (від найдавніших часів до початку XX століття). – Київ – Нікополь – Запоріжжя, 2002. – С. 231 – 232.

12. «Приднепровский край». – Екатеринослав. – № 812. – 18 апреля 1900 г.

13. **Савицкий П. В.** Метеорологические наблюдения Бутовичевской экономии Екатеринославского уезда в 1903 году // Вестник Екатеринославского земства. – 1903. – 23 октября. - № 2. – С. 16 – 17.

14. **Савицкий П. В.** Метеорологические наблюдения Бутовичевской экономии Екатеринославского уезда // Вестник Южно-русской областной выставки в Екатеринославе. – Екатеринослав, 1910. – № 14. – С. 6 – 7.

15. Список земельных владений Екатеринославского уезда Екатеринославской губернии (с одной картой). – Екатеринослав, 1899. – С. 46.

16. Феодосий (Макаревский). Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии. Церкви и приходы прошедшего XVIII столетия. – Екатеринослав, 1880. – С. 203–207; 241–243.

УДК 908 (477.63)

В.В. Білополий

Державний вищий навчальний заклад

"Придніпровська державна академія будівництва та архітектури"

З ІСТОРІЇ РІДНОГО СЕЛА

В статті коротко через історію одного села, де жили і досі живуть мої родичі

показані деякі епохальні фрагменти з минулого та сучасного України. **Ключові слова:** історія, село, родичі, минуле, сучасне.

В статтє коротко через исторію одного села, показаны некоторые эпохальные фрагменты из прошлого и настоящего Украины.

Ключевые слова: история, село, родственники, прошлое, современность.

*In the article definite epoch episodes of the past and present of Ukraine are illustrated through the history of one particular village where my relatives have been living. **Key words:** history, village, relatives, past, present-day.*

Через достатньо типову історію моєї сім'ї хочу розповісти про село, з яким пов'язано практично все моє життя, життя моїх рідних та близьких. Це – Піщанка, Новомосковського району, Дніпропетровської області. Живописний, квітучий край.

Село розташоване на лівому березі річки Самара. Її чисельні рукава, острови та озера оточені лісами. Це радість для ока та душі романтика-відпочиваючого.

Історія краю буремна та захоплююча. Тут перебували давні цивілізації. Поблизу Піщанки досліджували декілька курганів епохи ранньої та середньої бронзи (III-II тисячоліття до н.е.). В цілому в цій місцевості було вивчено 22 кургани епохи міді-бронзи. Тут розкопані поховання скіфського (V-III в.в. до н.е.) та сарматського (I-II в.в. н.е.) часів. Поруч, на березі Самари було знайдено скіфське поселення (IV-III в.в. до н.е.) [2, с.556].

Як свідчать історичні джерела, Піщанка – одне з найстаріших поселень на Присамар'ї, що виникли ще за часів Запорозької Січі. Село засноване в 1734 році на землях Самарсько-Пустинного Мікільського монастиря як Чернеча Слобода. В слободі жили люди, які обслуговували його господарство. В межових книгах Чернецького монастиря як Піщанка згадується у 1778 році. Вже пізніше на цих землях почали селитися козаки Запорізької Січі [9]. Село утворилось з монастирських слобод – Чернечої та Орловщини. Добре, зразково благочестиве життя чернечої братії Самарського монастиря, покірливо, терпеливо–поблажливі відносини до своїх підлеглих – вотчинних та підданих та, нарешті багаті, привільні та широкі степи Самарські скоріше за все тягли та приваблювали народ на дачі монастирські взагалі, та в Піщанку особливо. У 1782 році, при складанні народного перепису, у монастирському селі Піщанка знайдено та в списки населення місцевостей внесено обивателів: чоловіків 365 та жінок 317 душ.

Монастирське керівництво уважно слідкувало за духовно-моральним станом своїх слобожан і не залишало без задоволення їх духовні, священні, заповітні, релігійні потреби. Саме за таких обставин в березні 1785 року за ініціативою архімандрита Гавриїла було складено прохання щодо розподілу Орлівської та Піщанської слобод та побудувати церкву в слободі Піщанка, в якій дворів вже було більше як 100. Після отримання дозволу від церковного керівництва, протягом двох років була закладена та збудована дерев'яна церква в ім'я святого Архістратига Міхаїла і, в першу суботу великого посту, 24 лютого 1789 року, начальник Самарського монастиря ієромонах Феофан соборно, по церковному чиноположенню освятив нову церкву та відкрив в ній богослужіння [8, с.531-534].

До самої революції 1917 року мало що турбувало та збурювало неспішне сільське життя. Радянська влада була встановлена в Піщанці у кінці 1919 року. Мешканці села брали активну участь в її встановленні та відстоювали її у роки громадянської війни [1, с.73, 182]. "Головою першого ревкому став Данило Сидорович Деркач. Колективізація розпочалася в селі ще у 1928 році і завершилася у 1932-му створенням п'яти артіль: "Присамар'я", "Прогрес-1", "Прогрес-2", "імені Кірова" та "Колективіст". До цього часу залишилась пам'ять про перших голів цих господарств: Дмитра Плохого, Олександра Кучугурного, Олексія Загребельного, Андрія Хижняка, Івана Білоуса" [5, с.90-91]. Саме в ці страшні роки для українського села знайшлася ниточка і мого роду. Бабуся з п'ятьма дітьми виживала в голодомор, працюючи з двома старшими підлітками-доньками в одній з цих артілей. Однією з дівчат була моя мати – Бобришева Ірина Петрівна. "Важка, непосильна для дитини праця, робота в дощ та холод, в не висихаючому за ніч одязі, доводилося виконувати зовсім не дитячі норми", - згадувала вона. Навіть і це не давало гарантій порятунку сім'ї. І від відчаю та приреченості, хоч когось врятувати, відвезла навічно 3-х річну, найменшу сестричку, в Павлоградський притулок, за що докоряла собі все життя.

Не обійшло село стороною і інше лихо – репресії. Шпигуноманія торкнулась його своїм чорним крилом.

Водночас життя брало гору, Піщанка оговтувалась та звикала до нових реалій, і селяни робили свою справу: вирощували зерно, овочі, насадили великі фруктові сади, утримували корів, свиней, овець, птицю. В колективних господарствах відзначалися старанною працею Хома Падалка, Ганна Заєць, Уляна Пищенко та ін.

Важка доля спіткала селян в часи фашистської навали. На фронт з Піщанки пішли понад 800 чоловік. Багато з тих, що залишились в тилу, вели партизанську та підпільну боротьбу. Добра пам'ять зберігається про відвагу Андріяна Чернушенка, Ониська Сухого, Якова Деркача, Антона Сухого, Олександра Кучугурного, Павла Салабая, Данила та Євдокію Сагачі, Михайла Овчаренка та інших, керівника місцевого підпілля, вчителя Павла Сухого. Уроженцю Піщанки, Зозулі Максиму Митрофановичу, за мужність та відвагу у боротьбі із фашистськими загарбниками було присвоєно звання Героя Радянського Союзу посмертно. В пам'ять про героя на малій батьківщині його ім'я носила піонерська дружина Піщанської середньої школи, де до війни навчався сам Зозуля, а також його іменем названа одна з вулиць рідного села [3, с.3]. 364 загиблих односельчан на фронтах Великої Вітчизняної увіковічені на зведеному на їх честь меморіальному комплексі в центрі села. Серед них ім'я і мого дядька Бобришева Івана Петровича. Його менший брат, Бобришев Микола Петрович, який не потрапив під мобілізацію на фронт, опинився в іншому лісі. Його спіткала доля частини мешканців окупованих територій – він з багатьма односельчанами був примусово вивезений на роботи до Німеччини.

Після війни, у роки розбудови зруйнованого господарства, на базі колишніх артілей було створено колгосп ім. Жданова. Пізніше він об'єднався

з колгоспами сіл Соколового та Новоселівки. Головою правління селяни обрали Петра Федоровича Волошина. Внаслідок реорганізації, в 1959 році колгосп стає радгоспом ім. Жданова та спеціалізується на овоче-молочному виробництві. В той час в радгоспі було понад 5 тисяч гектарів землі, на якій працювали 1100 робітників. Передовиками виробництва були: Ф. Гашок, Ф. Мартиненко, І. Бутенко – овочівники, тракторист А. Слабченко, комбайнер М. Шевченко, доярка О. Сіда та інші [6, с. 92]. В ці роки серед чисельного колективу радгоспу була і моя бабуся, Сівер Марія Антонівна.

Певне піднесення в житті і села, і господарства припадає на 70-ті роки, коли радгосп очолив М.М. Гордій. Збільшується виробництво тваринницької продукції, підвищується врожайність овочевих культур, розширюються площі поливних земель. Щорічно реалізується в торгівельній мережі Дніпропетровська, Новомосковська, Павлограда по 6-7 тисяч тонн овочів в повному асортименті. В цехах місцевого консервного цеху розливали томатний та яблучний соки, заготовляли мариновані огірки, помідори, кабачата.

Об'єднання виробничих та торгівельних структур призводить до створення агроторгового підприємства – "Присамар'я", яке працювало за схемою поле-магазин.

Реорганізація виробництва, впровадження нових форм господарювання, застосування прогресивних технологій призводить до збільшення доходів і отриманні можливості вирішувати соціальні проблеми в селі. В Піщанці йде житлове будівництво, будівництво водопроводу, споруджуються будинки культури, дитячий комбінат та інші соціальні об'єкти.

В 1991 році "Присамар'я" реорганізується в колективне сільськогосподарське підприємство. У нього більше 6 тисяч гектарів землі, в т.ч. близько 5 тисяч орної, 400 членів колективу.

Найбільш відомі, шановані односельчани, почесні громадяни села, ветерани праці, механізатор Іван Пантелейович Мазниця, доярка Марія Макарівна Біла, учасник війни Коленик Йосипович Пащенко, заслужений будівельник України Іван Миколайович Самарець, заслужений працівник лісу Віра Захарівна Рябошапка [7, с.93]. За останні роки Піщанка є одним з сел району, де чи не найбільшого поширення набули фермерські господарства.

Село Піщанка залишається центром сільської ради, до складу якої входять села Новоселівка, Соколове, Ягідне. Котрий раз її головою переобирається Микола Мазниця, мешканець села, який своєю працею продовжує писати його нелегку історію. Сьогодні Піщанська сільська рада займає 17 тисяч гектарів з населенням у 6.5 тисячі мешканців (с. Піщанка 4228 за переписом 2001 року).

За кошти меценатів будується нова церква - храм Піщанської ікони Божої матері [4, с. 4].

Проблеми с. Піщанки – це проблеми українського села, соціально-економічного та культурного характеру. Сучасний український капіталізм фактично вбиває село (високий рівень безробіття, в тому числі серед молоді, що призводить до відтоку населення, зокрема в Новомосковськ та

Дніпропетровськ; незахищеність пенсіонерів та малозабезпечених; пияцтво; низька якість медичного обслуговування; злочинність; часто беззаконня). Хоча, зокрема, останнім часом, багато що робиться: функціонує декілька фермерських господарств, покращуються соціальні умови, триває газифікація села, влада слідкує за належним станом доріг, більше сотні дітей відвідують садок-казку, будинок культури дійсно є центром культурного життя. Тут працюють два народні й один зразковий музичні колективи, а "Музиченьки" їздили на міжнародний фестиваль аж у Францію [4, с.4]. 1 вересня 2012 року відкрила двері нова суперсучасна, чотириповерхова школа. Доречі, Піщанська шкільна освіта цього року буде відзначати своє сторіччя.

Але, на жаль, все менше стає молоді. Все більше з'являється порожніх хат, старі, хто є їде до дітей в місто, принаймні на зиму. Опустілі будинки продаються містянам під дачі, якими забудовуються і береги, і лісова зона. Так само і ми, осколки колись чисельної родини, вже тільки сезонні "шалені відпочиваючі", безнадійно даємо раду своїм п'ятнадцяти соткам. Як врятувати українське село?

Бібліографічні посилання:

1. Гражданская война на Екатеринославщине (февраль 1918–1920 гг.) документы и материалы. – Издательство "Промінь", Дніпропетровськ, 1968, С. 73, 182.
2. Історія міст і сіл Української РСР. Дніпропетровська область. – Київ, 1969. – с. 556.
3. Зоря. – 1979. – 9 травня. – с. 3.
4. Зоря. – 2007. – 6 грудня. – с. 4.
5. **Липка А.П.** Присамар'я. Нариси історії Новомосковського району Дніпропетровської області. – Дніпропетровськ: УкО ІМА-пресс. – С. 90-91.
6. **Липка А.П.** Присамар'я. Нариси історії Новомосковського району Дніпропетровської області. – Дніпропетровськ: УкО ІМА-пресс. – С. 92.
7. Там само, С. 93.
8. **Феодосій Макаревський.** Матеріали для історико-статистического описания Екатеринославской епархии. Церкви та приходи прошедшего XVIII столетия. – Дніпропетровськ, ВАТ "Дніпрокнига", 2000, С. 531-534.
9. [ru. wikipedia.org/wiki/Песчанка](http://ru.wikipedia.org/wiki/Песчанка) (Новомосковский район).

УДК 378.4

О.О. Поплавський, В.В. Лисенко

Дніпропетровський державний аграрний університет

ІСТОРІЯ СЕЛА ПІЩАНКА

Розглянуто історію виникнення та сьогодення села Піщанка Новомосковського району Дніпропетровської області.

Ключові слова: *Піщанка, село, земля, господарство.*

Рассмотрена история возникновения и сегодняшний день села Песчанка Новомосковского района Днепропетровской области.

Ключевые слова: Песчанка, село, земля, хозяйство.

The history and today of the village Peschanka Novomoskovsk region of Dnipropetrovsk region.

Keywords: Peschanka, village, land, farm

Рідний край... Сьогодні важко уявити собі, що зовсім недавно весь береговий простір Дніпра, окрім порожистого, колись мав разкішні плавні – низину, покриту високою травою, густим очеретом, деревами та чагарниками, порізану річками, струмками затоками та лиманами, з багатьма великими і малими озерами. А на берегах рік та озер, на річкових островах, схилах балок та яруг шуміли дубові, кленові рощі, березові гаї, бересткові зарослі та верболози. Важко уявити, що на неозорих степових просторах у великій кількості водились дикі коні-тарпани, кози і кабани, древні тури, ведмеді, олені, лані, зайці, по річках і плавнях – борсуки, горностаї, бобрі та куниці, в річках, озерах, лиманах роду різного риба, про розмаїття птахів – що вже й говорити...

Водний басейн Дніпра з головними його притоками: Орілью, Самарою, Мокрою Сурою, Базавлуком та Інгульцем, помірно-континентальний клімат і надзвичайно багаті природні ресурси визначили дуже раннє заселення краю (близько 100 тис. років тому), про що свідчать численні археологічні пам'ятки. Окраїнне ж ростищення району, його зв'язок водними комунікаціями з Чорним та Азовським морями вплинули на характер господарських занять безлічі племен, що протягом тисячоліть довго чи коротко проживали в нашому краї, та на історичні події в цій частині Присамар'я.

Немає вже плавнів, немає рік, річечок і струмочків. Натомість є рукотворні моря – Каховське та Дніпродзержинське водосховища, що докорінно змінили ландшафт краю, затопивши найродючіші землі, сховавши під своїми водами багато древніх, передовсім козацьких сіл, хуторів, містечок.

Ніхто і ніщо не взмозі зупинити технічний прогрес, який втручається в природу, впливає на зростання, появу чи зникнення населених пунктів, на міграцію населення, зміну господарського життя. Але можна всі ці зміни зберегти в історичній пам'яті народу: в матеріальних і духовних пам'ятках, як залишках епохи, в історичних та краєзнавчих працях.

Береги дніпровського Надпоріжжя і Нижнього Посамар'я здавна були заселені людиною. Перші сліди, власне пралюдини, з'являються тут ще у ранньому кам'яному віці понад 100 тис. років тому. Отже, цей регіон одним з перших на Україні був заселений людиною.

У часи нового кам'яного віку – неоліту (IV – III тис. до н.е.) в нашому краї виникло хліборобство, скотарство, було винайдено кераміку, ткацтво, поліпшено знаряддя рибальства, мисливства. Як свідчить відомий дніпропетровський археолог І. Ф. Ковальова, люди охоче заселяли тоді ділянки, розташовані біля самої води, зокрема і на берегах річки Самари. Головним заняттям первісних племен, що проживали в Посамар'ї, було

рибальство з використанням човна, мисливство, а пізніше й примітивне скотарство. Найбільш густо пізньотрипільські племена проживали в Присамар'ї в районі с. Соколово і с. Піщанки. Окремі пам'ятки пізнього етапу трипільської культури – усатівського, виявлені в районі с. Животилівки м. Новомосковська [2, с.10].

З переходом до епохи міді – бронзи (кінець IV тис. до н.е. – поч. I тис. до н.е.) на території нашого краю змінюється кілька груп скотарських племен (ямна, катакомбна, зрубна культури). Вони звичай ховали своїх мерців у землі і насипали над ними високі кургани, котрі з тих часів стали неодмінною прикметою степів України. Виявлені вони і неподілік с. Піщанки. Бронзовий вік характеризується новим підйомом хліборобства, скотарства й ремесла, розвитком торгівлі, вдосконаленням транспортних засобів (поява колесних возів та кибиток). Як тяглова сила використовувалися воли, пізніше коні. Так чотириколісні вози були знайдені археологами у курганах поблизу с. Соколово, а також с. Піщанки. Це були одні з найстаріших возів у Східній Європі. В епоху міді-бронзи розвивається бронзова металургія, причому один з найбільших її центрів на Україні знаходився саме у нашому краї. На Самарському острові досліджено поховання професійного металурга, в яке було покладено тиглі для виплавки металу і форми для виплавки сокир.

Перехід від бронзового до раннього залізного віку в нашому краї був пов'язаний з приходом кімерійців. Пам'ятки про кімерійців кургани-поховання VIII-VII ст. до н.е. були розкопані археологами біля села Піщанка та ряду інших населених пунктів Присамар'я. Сучасниками степових кімерійців та безпосереднім попередником місцевого населення скіфських часів у лісостеповій зоні були чорноліські племена. Пам'ятки чорноліських племен IX – VIII ст. до н.е. виявлені в районі с. Піщанка. Це керамічні вироби, прикраси з бронзи, наконечники стріл та списів. У VII ст. до н.е. на Присамар'ї проживали скіфи, про що свідчать розкопки скіфських курганів. Скіфи справили великий вплив на культуру праслов'ян, частково асимілювалися з ними. Сармати, кочівники, скотарі також поступово переходили до осідлого способу життя. Про їх заняття хліборобством свідчать матеріали розкопок на берегах Самарії, зокрема неподалік с. Піщанки та с. Соколово.

З II ст. до н.е. Присамар'я населяють слов'яни. Вони мали високорозвинене землеробство, використовували залізний плуг для обробітку землі. Ремесло виділилось в окрему галузь господарства, значного розвитку досяг внутрішній торговий обмін. Для виготовлення посуду користувалися гончарним кругом. На берегах Самарії знайдено велику кількість виробів, як-то: грузила костяні, керамічні, гачки риболовні, що їх виробляли слов'яни. В наступній період, дець з VII ст. по сусідству в так званому Дикому полі з'явилися хазари, а в X ст. – печеніги, яких витіснили половці. З цими племенами жителі Присамар'я вели тривалу боротьбу.

Географічне положення Присамар'я було вигідним, саме тут в часи Київської Русі проходив «шлях із варяг в греки». По Самарі обходили Дніпровські пороги ті, хто йшов вниз по Дніпру, і ті, хто повертався з Чорного

моря. Через Присамар'я проходив сухопутний, так званий, Муравський шлях, що сполучив Лівобережну Україну з Запорожжям і Кримом.

З кінця XV ст. виникла Запорозька Січ. З початку XVI ст. Присамар'я стає її складовою частиною. З існуванням Запорозької Січі пов'язана і історія села Піщанка. В 1576 році на Самарському острові, між річкою та її рукавом Самарчуком запорозькими козаками був заснований Самарський Пустинно-Микільській монастир – найбільший духовний та культурний центр усього краю. Про цю обитель є інформація в першому писемному джерелі з історії Новомосковській грамоті польського короля Стефана Баторія. Згідно з королівським указом козакам надавалось старе місто Самара з монастирем та перевозом. Більш конкретні дані про Самарську обитель відносяться до 1602 року, коли сюди прибуває ігумен з київського Межигірського монастиря.

Село Піщанка (Чернеча слобода) було засновано в 1734 р. в період Нової Січі (1734 – 1775 р.р.) на землях найбільшої Самарської паланки. Відомий український історик XIX ст. А.А.Скальковський вказує на існування на території Самарської паланки ряду важливих населених пунктів, окрім її центру Самари: Перелитівка, Кам'янка, Сокільський редут, Бригадирівка, Ревівка, Кільчень, Бардаківка, Адамівка, Пишнівка, Військове, Чернеча (засноване у 1734 р. на землях Самарського Пустинно-Микільського монастиря) та інші, не рахуючи численних зимівників і хуторів. В Чернечій слободі жили одружені козаки-запорожці, піддані Самарського монастиря. Спочатку в слободі було 50 дворів. В сер. XVII ст. Чернеча слобода мала населення понад 1500 душ (845 чол. та 655 жін.). Жителі слободи повинні були допомагати ченцям вести монастирське господарство. В 1735р. спільними силами російського війська і запорожців за Чернечою слободою був споруджений Запорозький майдан – передове укріплення для захисту монастиря від татарських нападів. Це була система валів у вигляді підков. Головний 10-метровий вал був заввишки 6 м. і через це називався «Гостра могила». Доля монастирських підданих, що жили, зокрема в Чернечій слободі, була далекою від ідеалу, тобто вільного козацького життя. Коли у 1761 р. дехто з жонатих козаків села Чернечого зголосився перейти у підданя Самарської паланки і виконувати замість монастирських військові повинності, кіш був вимушений через самарського полковника Тихона Кальницького передати наказ «начальнику» Самарського монастиря перевести цих козаків під владу Самарської паланки і дозволити їм жити в Чернечому до весни наступного 1762 р. [4, с.72].

В 1769 р. на Самарський монастир напали татари. Монастир витримав оборону і татарська орда відступила, але вщент спалила Чернечу слободу. Пізніше вона була відбудована. Після скасування Запорозької Січі Катериною II у 1775 р., монастирю вдається ще деякий час зберегти свої володіння, але то вже був початок неминучого занепаду всього монастирського життя [3, с.19].

В 1778 р. в межевих книгах монастиря Чернеча слобода згадується вже під назвою Піщанка. В цей час у Піщанці почали селитися козаки з інших місць. Духовним осередком для мешканців слободи з 9 лютого 1789 р. стала

Архангело-Михайлівська церква. Ця дерев'яна споруда – колишня Свято-Миколаївська церква була перевезена із Самарського монастиря і знову споруджена на спеціально вибраному пагорбі в центрі села. На початку 60-х років ХХ ст. церква в Піщанці була закрита [5, с.124].

З 1794 року землі слободи були відібрані у монастиря і для Піщанки розпочався новий період – панський. Землями навколо Піщанки володіли пани, але достоєно їх прізвища на сьогодні не з'ясовано. На південній околиці села знаходяться залишки руїн панської садиби, зарослі саду. Похилі люди називають це місце «Махновим». Можливо селянський ватажок неодноразово тут зупинявся. Піщанські селяни-кріпаки десятки років гнули спини на своїх гнобителів і з великою надією чекали кращих часів, коли вони отримають землю і волю. За аграрною реформою 1861 р. піщани отримали наділи по 2 десятини землі, що не вирішило проблему малоземелля. Більші можливості для селян дала Столипінська аграрна реформа. Найініціативніші піщанські селяни відійшли на відруб. Саме вони заснували на південь від с. Піщанки хутір Дорогий

Революційні події 1917 р. не обійшли і село Піщанку. Про це свідчать проукраїнське політичне зібрання 21 травня 1917 року, в якому прийняли участь 1800 піщан. А потім піщанську землю топтали і більшовицькі, і австрійські війська, і денікінці. Неодноразово свої порядки в селі встановлювали махновці. І всі вони грабували і спустошували селянські обістя. Врешті верх взяли більшовики, які встановили в селі радянську владу і почали комуністичні перетворення. Їх кульмінцією була колективізація села. На території Піщанки було утворено 5 колгоспів: «Прогрес І», «Прогрес ІІ», «Колективіст», «Присамар'я», «Кірова». Колективізація здійснювалась як і скрізь: жорстоко і насильницьки. Багато родин, що не захотіли колективізуватись були вислані в Архангельську область. Гиркала Гната Олексійовича, вислали до Сибіру на будівництво Забайкальської залізниці, а сім'ю його вигнали з хати і забрали все майно. В голодні 1932 – 1933 роки сотні піщан померли жахливою смертю. Такою жорстокою ціною розплатились жителі Піщанки за відмову йти до колгоспів.

Слідуючим випробуванням була Велика Вітчизняна війна. На її фронтах воювали 830 уроженців села, 542 із них нагороджені орденами і медалями, 322 загинули в боях за свободу і незалежність Батьківщини. Після війни в центрі села на братській могилі споруджено пам'ятник воїну-визволителю. В 1975 році, під час реконструкції села було створено Меморіал Слави і посаджено сквер. Тут проходять мітинги на честь Дня Перемоги і в день визволення Піщанки від німецько-фашистських загарбників (22 вересня).

В ті дні, коли визволявся наш край далеко від Батьківщини форсував Дніпро наш земляк Максим Митрофанович Зозуля. 21 вересня 1943 року 237-й полк, в якому служив наш земляк вийшов на лівий берег Дніпра, напередодні звільнивши від фашистів село Миси Реп Кінського району Чернігівської області, що знаходиться на стику України і Білорусії. Намагаючись утримати цей важливий пункт, німці неодноразово кидались в атаку, але стримати наступ наших військ не змогли. Наступ радянських військ

тут був настільки стрімкий, що багато бійців навіть використовували ворожі засоби переправи. Одним з перших форсував тоді Дніпро із своїм взводом помічник командира Максим Зозуля. Воїни на чолі з ним в рукопашну, вогнем і гранатами вибивали з окопів фашистів. Викликавши вогонь на себе, сміливці забезпечили батальйонам 237 гвардійського полку форсування Дніпра майже без втрат. Та ворог вводив свіжі сили, продовжуючи утримувати вузлові пункти. Один з таких вузлів противника довелось ліквідувати підрозділові Максима Зозулі.

29 вересня перед взводом було поставлене завдання – вибити німців з першої лінії окопів. Та під час бою командира взводу було тяжко поранено і Максим Зозуля прийняв командування на себе. Ведучи товаришів за собою, гвардії сержант першим ввірвався в розташування ворога. Фашисти не чекали такого наступу радянських воїнів. Звільняючи собі шлях автоматним вогнем і прикладом Максим Зозуля знищив 15 гітлерівців і захопив 3 ручних кулемети. Поєдинок був короткочасним. Перемогла мужність і героїзм славних воїнів, таких як наш земляк. Після цього бою він ще 4 доби боровся за відвойований плацдарм, а 3 жовтня 1943 року ворожа куля обірвала життя безстрашного воїна. За героїчний подвиг в боротьбі з фашистами при форсуванні річки Дніпро Максиму Зозулі присвоєно найвищу відзнаку - звання Героя Радянсько Союзу. Його пам'ять шанують вдячні жителі Брамінського району Білорусії, на території якого він героїчно утримував і розширяв плацдарм для подальшого наступу наших військ у визвольному поході.

А на високому лівому березу Дніпра в центрі села Миси, біля якого Дніпро вільно котить свої води, кружляють чайки, біля братської могили в гордім мовчанні застиг солдат. На постаменті 6 зірок, тут поховано 6 героїв. Серед них і наш земляк Максим Зозуля. Ніби про нього звучать слова пісні: «Хто загинув за Дніпро, буде жити в віках».

Не знайти родини, в якій б війна не забрала батька, сина чи чоловіка. Наші земляки боролись з ворогом не тільки на фронтах, а і в тилу. Комісаром партизанського з'єднання в Самарському лісі був уродженець с. Піщанки Георгій Степанович Мазниченко. Разом з ним партизанили Микола Панченко, Іван Шульга, Данило Гамота. Місцевим підпіллям керував вчитель Піщанської школи Сухий Павло Антонович, якого німці схопили прямо на уроці і після знущань в гестапо, розстріляли. За зв'язок з партизанами були розстріляні сім ї Багачів, Деркачів, Сідих. В гестапівських застінках загинув Пантелеймон Тарасович Мазниця. Багатьох юнаків і дівчат фашисти відправляли до Німеччини на каторжні роботи [1, с. 230].

Сміливість проявили і місцеві жителі. Серед них і «піщанський Сусанін» Харитон Давидович Бабенко. Коли німці палили Піщанку і під димовою завісою поспіхом відступали, у 65-річного колгоспника вирвалася із сараю корова і побігла в ліс. Дідусь за нею. Але німці наздогнали його і наказали вивести їх до Дніпра. В цей момент бій ішов вже на підступах до села. Харитон Давидович повів німців за собою. Йшов і дивився як би вийти поближче до своїх. Раптом він кинувся в кущі і побіг канавою туди де йшла

стрільба. Добіг до наших і повів бійців в обхід. Побачивши, що їх оточують німці не змогли організувати гідної оборони. Після закінчення бою до центру села привели велику групу полонених. Прийшов подивитись на них і народний герой і вигукнув фашистам: «Щоб і сліду не було вашого на нашій землі.» А визволителі ще не раз згадували дідуся, як піщанського Сусаніна.

Після війни 5 колгостив в Піщанці було об'єднано і реорганізовано в радгосп імені Жданова. На початку 90-х років на його основі утворилось АТП «Присамар'я». Центром освітнього і культурного розвитку с. Піщанки була і є школа. Перша школа в селі була відкрита в 1886 році. Приміщення сьогодні діючої загальноосвітньої середньої школи було збудовано в 1914 році. Під час Великої Вітчизняної війни в її приміщенні була німецька казарма. Відступаючи, фашисти в 1943 році її спалили. Тільки в 1954 році школа була відбудована. Сьогодні в ній навчається 407 учнів і працює 35 вчителів. Підготовку дітей до школи здійснює дитячий садок «Сонечко», який відвідує 115 дітей, їх виховує 12 вихователів. В 1975 році в селі було відкрито новий будинок культури, на базі якого працює багато гуртків для дітей і дорослих. Слава про народний гурт «Музиченьки» та зразковий танцювальний колектив «Надія» лине далеко за межами Новомосковського району. Духовним центром Піщанки є храм Архистратига Михайла, який відновив свою діяльність в 1997 році. Сьогодні в селі завершується будівництво нової церкви. При храмі працює недільна школа для дітей. В 2007 році в Піщанці також відкрита часовня в ім'я преподобного Серафима Саровського.

Історія с. Піщанки відображається в усних переказах її мешканців. Так, назва села походить від піщаних берегів річки Самари, на яких воно розташувалось. Є в Піщанці край, який жителі називають «Обитік». За давніми переказами річка Підпільна, яка протікає через все село, а за селом впадає в Самару, часто влітку замулювалась і майже пересихала. Піщани, що проживали неподалік цього місця прочищали річище і говорили: «Аби тік хоч струмочок». Цей вислів і був вкладений в назву «Обитік».

З сумними подіями 1932 – 1933 років пов'язана назва іншого краю – «Кацапівка». Так в народі називають вулицю Кірова. Під час голодомору 1932-1933 року майже половина її жителів вимерла. Їх житла стояли пустою. Влада переселила в Піщанку, як і в інші села, росіян, що займали спустілі хати. По-скільки росіян в народі називають «кацапами», звідси і назва «Кацапівка».

Центр села Піщанки розмістився на пагорбі і жителі називають його «Горою». Є назви окремих вулиць, що пов'язані з прізвищами жителів, що проживали на них. Частина вулиці Робочої називають «Вушварівкою». За переказами тут жив Іван Вушвар, його нащадки і сьогодні проживають на цій вулиці. Вулицю Самарську називають Сіверівкою, бо там живуть з давніх давен родини Сіверів. Є в Піщанці «Ткачева» гребля. Її назва походить від прізвища Ткача, що проживав біля неї. Річку Підпільну в селі називають «Вузенька». Таку назву жителі дали їй тому, що вона дійсно вузька. Вулицю Червоний виселок піщани називають «Катранівкою», бо колись в цьому краї жила не одна Катря. Міст через річку Піщанку в народі називають

«Красним». За переказами він колись був пофарбований в червоний колір.

Є в Піщанці народна назва зупинки транспорту «Біля голуба». В 1950-ті р. ХХ ст. розвилку траси Москва – Сімферополь і Москва – Донецьк прикрасив постамент, на якому скульптор зобразив робітника з голубом в руках. Ця нехитра скульптура і стала основою назви транспортної зупинки.

На початку 2009 року в с. Піщанка проживало 4518 жителів. В селі є середня школа, бібліотека, будинок культури, дитсадок, швейна майстерня, дві перукарні, комунальне господарство «Світоч», 22 приватних магазинів і кафе, тепличний комплекс, райавтодор. На землях с. Піщанки розмістились 17 фермерських господарств, ОВСП «Присамар`я». До послуг водіїв дві автозаправочних станції. Будується стадіон і спортивний комплекс.

1 вересня 2012 року було урочисте відкриття першої черги нової сучасної школи у с. Піщанка. На відкритті були присутні почесні гості з обласної адміністрації: голова Дніпропетровської облдержадміністрації Вілкул О.Ю., за підтримки якого і була збудована школа, народний депутат України Микола Солошенко, заступник голови облдержадміністрації Марія Пустова, керівники сфери освіти області й району, учні та вчителі школи, жителі сіл Піщанка, Ягідне, Соколове та Новоселівка Новомосковського району. В майбутньому планується побудова II та III черг школи. Новобудова Піщанської школи є одним з найвагоміших результатів регіонального проекту «Новій Дніпропетровщині – новий стандарт освіти», який реалізується в рамках Соціальних Ініціатив нашого Президента Віктора Федоровича Януковича.

Неподалік – є чудовий двоповерховий дитячий садок. Тут немає проблем з повноцінним харчуванням, меблями, іграшками для малюків. А між тим, цілих десять років будівля була під замком. Відновити його роботу чотири роки тому, вдалося за рахунок енергії голови сільради і спонсорів. Виховуються тут 140 малюків. Тільки за три останні роки в селі приріст населення більше ніж у сто чоловік, і виключно за рахунок маленьких піщан!

Діти в Піщанці не тільки народжуються – вони тут ще й дуже цікаво живуть! У Піщанці є чотири звичайних футбольних поля. Але найкращим є новостворений спорткомплекс, який напівжартома-напівсерйозно збираються назвати «Лужниками». Це тому, що головний тутешній футбольний тренер і фанат спорту – Андрій Іванович Лужний. У спорткомплексі незабаром розмістяться суддівські, роздягальні, зали для фітнесу, тенісу, 12 тренажерів, відкриється спортмайданчик 20 на 40 метрів зі штучним покриттям.

Піщанка – рекордсмен за кількістю не лише полів, але й кількості займаються футболом – аж 200 дорослих та дітей. І ця кількість швидко переходить в якість. У минулому році Піщанська команда «Камелот» стала кращою в районі і другим призером обласного чемпіонату «Колос», а в нинішньому стала переможцем Кубка пам'яті Миколи Кудрицького.

Красномовним свідченням перевтілення Піщанки стає і грандіозний храм Архістратиґа Михаїла, який з 2005 року будується поруч з місцем, де в 1938 році був варварськи зруйнований однойменний дерев'яний храм, перенесений сюди з Самарського Свято-Миколаївського монастиря. В

Піщанці вже давно відкрито на базі колишнього клубу храм Архістратига Михаїла (коли добудують новий храм – назва перейде до нього) , недавно зусиллями мецената побудований і освячений храм Олени та Костянтина. Але навіть на їхньому тлі нове будівництво вражає. Над створенням цієї краси нарівні з десятком постійних робочих трудиться і отець Олександр Спічак.

Піщанка славиться не тільки своєю красою і природою, а й людьми, що в ній проживають. Родом з нашого благодатного краю вийшло багато відомих людей: лікарів, вчителів, викладачів вузів, науковців, юристів, голів сільськогосподарських підприємств. А уродженці села О.О. Шевченко і В.В. Сухий були депутатами Верховної Ради України, а зараз працюють в Міністерстві сільського господарства і аграрної політики. Душу і серце в процвітання села і добробуту односельчан віддає всіми шанований М.П. Мазниця.

Досліджуючи історію села Піщанка Новомосковського району Дніпропетровської області, нами було зібрано і систематизовано значний обсяг матеріалу, на основі якого можна робити висновки про стан дослідження історії населених пунктів України взагалі, а також про особливості історії досліджуваного мною населеного пункту.

Вивчаючи етнічну історію с. Піщанка, ми з'ясували, які основні етапи пройшло село у своєму становленні, як історичні події, що відбувалися в Україні, відбивалися крізь призму народної свідомості і трансформувалися у народних переказах, оповіданнях, спогадах тощо. Ми намагались структурувати усі зібрані матеріали і подати цілісну картину історії села.

На основі опрацьованого матеріалу ми дійшли висновку, що село Піщанка має давню історію, яка частково зберігається у народній пам'яті. Зважаючи на відсутність опублікованих джерел, що висвітлюють історію даного населеного пункту, ми можемо говорити про наявність певних неточностей у якихось аспектах історії села, проте основа нашого дослідження історії є достовірною, хоча в певних моментах частково обмеженою. На наш погляд, це дослідження є досить важливим у плані збереження історії, а відповідно і культури цього населеного пункту, які є частиною великої загальнонаціональної народної української культури.

Бібліографічні посилання

1. История городов и сел. Украинской ССР. Днепропетровская область / Под ред. П.Т. Тронько. – Киев, Институт истории АН УССР, 1977. – 838 с.
2. **Ковалева И.Ф.** История населения пограничья лесостепи и степи Левобережного Поднепровья в позднем энеолите – бронзовом веке. – К., 1987. – 231 с.
3. **Макаревский Ф.** Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии / Ф. Макаревский. – Днепропетровск: ВАТ «Днепркнига», 2000 – 214 с.
4. **Скальковський А.О.** «Хронологическое обозрение истории Новороссийского края» / А.О Скальковський. – Т. II. – Екатеринослав, 1838. – 316 с.

5. Скальковський А.О. «История Новой Сѣчи или последняго Коша Запорожского» / А.О Скальковський. – Т. I. – Екатеринослав, 1894. – 269с.

УДК 908 (477.63)

В.Ф. Іванов

*Державний вищий навчальний заклад
"Придніпровська державна академія будівництва та архітектури"*

**СЕЛО ДМУХАЙЛКА: ТРАДИЦІЇ ТА НОВАЦІЇ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДІЯЛЬНОСТІ ДМУХАЙЛІВСЬКОЇ СІЛЬСЬКОЇ
РАДИ, МАГДАЛИНІВСЬКОГО РАЙОНУ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ
ОБЛАСТІ)**

*В статті мова йде про те, що в створенні нашої держави, зміцненні та її розбудові приймали участь всі покоління нашої славної України. А сучасній молоді треба прирощувати і зберігати ці надбання. **Ключові слова:** історія, село, родичі, минуле, сучасне.*

*В статье речь идет о том, что в создании нашей страны, укреплении и развитии принимали участие все поколения нашей славної Украины. И современной молодежи необходимо и дальше наращивать и сохранять эти приобретения. **Ключевые слова:** история, село, родственники, прошлое, современность.*

*In the article the question is that in creation of our country, укрплении and development took part all generations of our glorious Ukraine. And modern youth must and farther grow and save these acquisitions. **Keywords:** history, village, relatives, the past, contemporaneity.*

Заснування села Дмухайлівка можна віднести до середини XVIII ст., коли в цій місцевості поселився багатий козак Дмухайло, згодом тут з'явилися інші козаки – Гаркуша, Шляховий, Логайда. Місця, де вони поселилися стали називати хуторами Дмухайла. Однак, жити тут було небезпечно із-за нападів кримських татар. Лише з другої половини XVIII ст. умови для їх існування значно покращились, завдяки возз'єднанню України з Росією. До речі, в цьому році в обох країнах відзначили 359-річчя Переяславської ради. До складу Російської держави увійшли лише землі, які контролював Б. Хмельницький (десь 10-12% сучасної території України). Тільки після розгрому татар і турок за Катерини II склалися умови для економічного та соціального відродження цього краю.

На кінець XIX ст. в цих хуторах мешкало приблизно 7 тисяч чоловік населення, яке поділилося на селян та панів (пани – М. Сторокінь, С. Ключко та інші).

Селяни жили дуже бідно, маючи примітивні знаряддя праці для обробки землі. Крім цього, вони повинні були платити державі "податі" та "подушні", десяту частину вони повинні були сплачувати церкві.

Такий стан життя краще всього описує Т.Г. Шевченко: "Чорніше чорної землі. Блукають люди...". Тому і не дивно, що селяни прийняли активну участь в двох революціях: 1905, 1917 року та громадянській війні, які довели їх до ще більшого зuboжіння.

Після розгрому інтервентів та білих генералів в селі розпочалися реформи, які увійшли до історії під назвою "колективізація". Остання проходила теж не просто, а викликала великий супротив панів та кулаків.

Перший колгосп в Дмухайлівці був створений в 1928 році і отримав назву "Передовик", в 1929 році з'явився колгосп "Борець за революцію", в 1930 – "Шлях до соціалізму" (перейменований в 1966 році на "Шлях до комунізму") і нарешті в 1932 – "За другу п'ятирічку!".

Колгоспи, які працювали в селі Дмухайлівка відіграли велику роль в соціально-економічному розвитку села. Ностальгія по ним до сих пір живе в серцях дмухайлівлян. Тому, що як відомо, людина – це соціально-політична істота, яка сама створює своє середовище.

Як відомо, в світовій соціологічній науці, ще з давніх часів сформувалися дві традиції в поясненні суспільства і значення людини. У відповідності до першої традиції, суспільство – це природне середовище людини, яка не може без нього жити. Згідно другої традиції, суспільство – це не природне середовище, а людина в ньому – постать антисоціальна і егоїстична; природне існування людини можливо без суспільства. Певною мірою ці традиції пояснюють причини організації колгоспів. Тим паче, що соціалістична ідеологія пропонує теорію соціального прогресу та соціального оптимізму. А зараз замість них стала поширюватися теорія "соціального дарвінізму".

Таким чином, не зважаючи на всі перешкоди, колективізація відбулася на всій території СРСР, що дозволило в майбутньому створити продовольчу базу в країні. Це підтвердили наступні випробування держави на міцність в роки Великої Вітчизняної війни.

У цьому році ми будемо святкувати 70-річчя визволення Дмухайлівки, та 70-річчя Дніпропетровщини від гітлерівських загарбників. Війна стала черговим випробуванням для СРСР. Німеччина давно мріяла розділити країни Радянського Союзу, особлива увага приділялася порушенню слов'янської єдності (відділення України від Росії). Але цього не сталося, бо союз тільки укріпився, зміцнів. Всі народи Радянського Союзу піднялися на боротьбу з ворогом. В тому числі і мешканці села Дмухайлівка. Тільки в цьому селі на фронтах війни загинуло 470 наших земляків, а 480 селян нагородженні за свої подвиги орденами та медалями. Всі прізвища загиблих викарбувані на плитах меморіального цвинтаря, яке знаходиться в центрі села. Селяни, на окупованій території, вели постійно партизанську боротьбу з ворогом.

Після Перемоги за 5 років було відновлено народне господарство, ВВП досяг довоєнного рівня. Зміни були на краще і в селі Дмухайлівці. В 50-ті роки на селі були об'єднанні 4 колгоспи в одне господарство, під назвою "Шлях до комунізму". Через 10 років колгосп значно укріпився. Він вже мав в своєму розпорядженні 31 трактор, 18 комбайнів, 28 автомобілів.

Його прибутки досягли 1.5 млн. крб. В селі мешкало 2,5 тисяч осіб. Колгосп мав механічну майстерню, два токи для насіння, дві тракторні бригади, садово-огородну бригаду, дві ферми для корів (460 голів), тваринницький комплекс на 12 тисяч свиней.

Значно посилилося культурне життя на селі. Палац культури був весь час заповнений молоддю.

Ситуація на селі значно погіршилася після проголошення незалежності України. Знову можна цитувати вірші Т. Г. Шевченка. Зубожіння людей в державі відбилося на становищі села. В 90-ті роки значно впало виробництво сільгосппродукції, гостро постала проблема енергоносіїв (не кажучи про їх ціну), безробіття, знецінення грошей тощо. В селі знищено садівництво, не стало корівників, ліквідовано було меліоративну систему. Перестали діяти магазини сільпо, будинок побуту, палац культури тощо. Проте відкрили церкву!

Поступово колгосп перетворили на КДСП "Маяк", який потім став агрофірмою. Землю розпаювали поміж селянами (по 6 га кожному). Більшість селян поздавали землю в оренду агрофірмі та фермерам, а частина селян стали одноосібниками. Демографічна ситуація на селі значно погіршилася. Якщо в 1977 році тут мешкало 2322 чоловік, то в 2013 році – 1237 відповідно [1].

Ситуація стала трохи покращуватися на початку нового століття. КДСП змінила СФГ "Нова" (1000 га), фермери (обробляють 2.5 тисяч га), решту землі обробляють одноосібники. В 2004 році відновив роботу свиновідгодувальний комплекс, який отримує фірма "Агро-Овен". Ця фірма створила також багато проблем (розбиті її вантажівками дороги, відходи виробництва хоронять в землі, сморід на все село тощо).

Поступово налагоджуються зв'язки між промисловістю та сільським господарством. На селі з'явилася сучасна агротехніка. Добрі стосунки склалися між спеціалістами на селі та вченими Дніпропетровського державного Аграрного університету, які ведуть свій початок від радянських часів. Серед випускників Агроуніверситету в селі добре себе зарекомендували: В.М. Пилипенко, якого селяни обирають головою сільради більше 20 років, за людяність, доброзичливість, знання своєї справи; О.Г. Журавель – працював головою колгоспу та головою Магдалинівської облдержадміністрації; М.О. Орлянський – доктор сіль господарських наук, професор, директор Воронізького інституту кукурудзи тощо.

Це також заслуга видатних вчителів Дмухайлівської загальноосвітньої середньої школи. Серед них – М.П. Демченко, Д.М. Брежестовський, О.Р. Глиняний, Н.В. Глиняна, Н.А. Бурьян, Г.П. Теліпко, Г.О. Снопок, Н.І. Товмашенко та інші. До речі, школа в минулому році відсвяткувала 100-річчя своєї роботи.

Крім своєї основної роботи вчителі проводили велику просвітницько-виховну роботу на селі. Через товариство "Знання" читали лекції, в яких роз'яснювали мешканцям стан внутрішньої та зовнішньої політики держави, займалися інтернаціональним військово-патріотичним вихованням дітей та молоді на селі. До речі, цей досвід виховної роботи необхідно проводити і зараз. Таким чином, необхідно знову повернутися обличчям до селян.

За 20 років незалежності нашої славної країни всі уряди обіцяли це зробити, але тільки цей уряд здійснювати відповідні перетворення в даному

напрямку. Зазначимо, що маємо позитивні зрушення в економіці. За 3 роки після кризи Україна вийшла на 95% рівня ВВП 2008-го року. Промисловість дає більше третини, а село – 1/12. Але з кожним роком доля аграріїв зростає [2].

В зверненні до народу Президент України В.Ф. Янукович зазначив: "Реализация программы соцподдержки молодых специалистов (врачи, агрономы, учителя) привлечение к работе в селе (не менее 2,5 тысяч человек). Предполагает "подъемные" в размере 10 минзарплат (11470), но затем специалист должен отработать 5 лет на селе" [3].

Свою точку зору на ситуацію на селі та її поліпшення зазначив Міністр аграрної політики та продовольства України М. Присяжнюк, який констатував: "В Україні набуло значного руху сільськогосподарська кооперація, яка охопила більше 20 тисяч селян... Місцевим органам влади слід звернути увагу на селян, що вимагають практичної допомоги у кооперуванні. Держава активно залучає до цього процесу обласні дорадчі служби, профільні навчальні заклади, громадські організації тощо. Сьогодні поставлені жорсткі завдання і ми повинні докласти всіх зусиль для їх виконання" [4].

Бібліографічні посилання

1. История городов и сел Украинской ССР. Днепропетровская область. – Киев 1977. – с. 396.
2. Економіку спасає село//Сьогодні. – № 59 від 19.03.2013. – С. 3.
3. Мы и село// Сьогодні. – № 2 від 22.03.2013. – С. 2.
4. Вісник всеукраїнської асоціації сільських та селищних рад. – № 1 (січень) – 2013. – с. 26.

ІСТОРІЯ ЗАСНУВАННЯ СЕЛА ПРЯДІВКА

*Розглянуто історію виникнення та сьогодення села Прядівка Царичанського району Дніпропетровської області. **Ключові слова:** Прядівка, село, земля, господарство.*

*Рассмотрена история возникновения и сегодняшний день села Прыдовка Царичанского района Днепропетровской области. **Ключевые слова:** Прыдовка, село, земля, хозяйство.*

*The history and today of the village Pryadivka Csarichanskogo region of Dnipropetrovsk region. **Keywords:** Pryadivka, village, land, farm*

Не існує на світі кращого і милішого серцю місця, як твоя рідна маленька батьківщина. Того прекрасного місця, де кожен з нас народився, де в дитинстві ступав босими ногами на стежу, що покрита молодим зеленим споришем, де вперше опанував незбагненні багатства та загадки такого цікавого і незвичного для себе світу. Для мене таким місцем є моє рідне село Прядівка, що прослалось на плоскогір'ї Кряж і оповите величчю природних багатств, та щирістю місцевих мешканців. За своє життя ми побували в багатьох куточках України, проводили багато часу проживаючи в інших місцевостях, але завжди прагнемо найшвидше потрапити до рідного дому, який зустрине нас запахом величного лісу, красою неосяжних ланів, усмішками односельців.

Село Прядівка виникло як об'єднання трьох хуторів – Озеро, Ново-Олександрівка та Ново-Могилів, після адміністративного поділу Новомосковського повіту Катеринославської губернії в 1893 році. Болота попід Кряжем свідчать про те, що тут протікала колись річка Орель. Біля села Новопідкряж були болота – старі русла Орелі: Волошкове, Іванькове, Тренове, Болимове. Зараз по цим місцям проходить канал "Дніпро-Донбас".

Через те, що земна кора рухається, то й річка Орель змінила своє русло. І зараз в річку Орель впадає невеличка річка Прядівка. Таку назву їй дали перші поселенці, які мочили в ній прядиво. Прядиво – це рослина, із стебла якої брали пряжу, матеріал для ниток. Пізніше від назви річки походить назва села і установ. Свій початок річка Прядівка бере на Солодовниках в селі Топчино, сусіднього Магдалинівського району. На своєму шляху річка-потічок відкриває нові джерела і поповнюється водою. Ще з 1938 р. річку почали запруджувати греблями і створювати ставки.

Ще з давніх-давен по берегах річки селились поселенці, якими частіше ставали втікачі-кріпаки. Коли вони селились на диких берегах річки, то займались землеробством, охотою, рибальством. Бо в заростях водилось багато птахів, тварин, а в воді – багато риби. Так тут утворився хутір Озеро.

Не далеко від Озера на південний захід виднілись Батиєві могили. У XIII столітті перед походом на Київ хан Батий зупинявся біля тоді ще молодого джерела на відпочинок зі своєю ордою. Для встановлення наметів кочівники

наносили дві земляні могили. На меншій могилі був встановлений намет хана, а на більшій – намети воєначальників. В одному бою отруйною стрілою було поранено одного з воєначальників. Після смерті він був похований на цьому місці разом з іншими воїнами [1, с. 183].

У 1978 р. при будівництві гідромеліоративних споруд для зрошування орних земель Батиеві могили були зруйновані. Археологи, які працювали на цих землях, знайшли багато побутових речей, зброю та кістки людей і коней.

Як згадують старожили, хутір Озеро був розташований прямокутником біля джерела води, який мав таку ж назву. В центрі хутора була своя початкова школа, на окраїні було кладовище. В 1986 р., після того як хутір Озеро був знесений, жителі переїхали до інших сіл, а землі ввійшли до складу Прядівки.

Складовою частиною села Прядівка було поселення німців, яке заснував німець Шваб. Воно мало назву Миколаївка. Збереглося воно до 1980 р. За Миколаївкою розмістилось ще одне поселення – хутір Ново-Могилів. Це був хутір, на якому розташувалися цегельний завод, ферма, кузня, майстерні. Цегла, випалена на заводі, мала відтиск "С. Н." на честь купця Сави Найді, який заснував цей хутір. Ця цегла інколи зустрічається і зараз, коли розбирають старі кинути хати.

Хутір Ново-Олександрівка називався на честь збудованої церкви, яка носила ім'я Олександра Невського. Але назва хутора не прижилася і називалась Прядівка. При об'єднанні цих хуторів утворилось велике село Прядівка, що простяглося на 12 км.

Період колективізації в Прядівці розпочався в 1920-х роках. Почали створювати СОЗи – спільні господарства з обробки землі, під час роботи в яких селяни використовували рало, плуги, а як робочу силу – коней, корів. В 1929 році були створені Царичанська та Прядивська МТС. За зерно виміняли в Німеччині перші трактори "Фурдзони".

Поступово СОЗи були перетворені в колгоспи, тобто колективні комплексні сільські господарства. База колгоспів була створена з розкуркулених приватних господарств. Хто з селян добровільно здавав реманент – були записані в колгосп. А хто не хотів – тих репресували. Це була дешева робоча сила на лісорозробках та будівництві Біломорсько-Балтійського каналу. На території Прядівки було 8 колгоспів: "8 Березня", "Нове життя", "XVII партійний з'їзд", "18 років Жовтня", "ім. І.В. Сталіна", "Паризька комуна", "Червоний партизан", "Карла Маркса". Пізніше ці колгоспи були об'єднані в один великий колгосп ім. М.І. Калініна [3, с. 215].

В роки Великої Вітчизняної війни с. Прядівка було зруйноване та частково спалене, тому що його жителі допомагали Червоній Армії. Багато жителів, хто не пішов на фронт, були партизанами. У вересні 1943 р. село Прядівка було звільнено від німців.

Після закінчення війни, село почали відбудовувати. Почали будувати нову лікарню, магазини, відбудовували школу, відкрили дитячий садок, будинок побуту. На території колгоспу було створено три молочнотоварні ферми, два свинокомплекси, три тракторні бригади. У 1980-х роках колгосп був

мільонером. Була проведена газифікація села, проложені дороги з твердим покриттям, побудовані нові будинки.

Після скасування колгоспу у 2000-2001 р. на території с. Прядівки утворилися агрофірми. І зараз село розвивається, люди працюють для себе. В селі працює школа, дитячий садок, будинок культури, магазини, лікарня, аптека, діє церква.

Село Прядівка – це мальовничий куточок Царичанського району, де живуть щирі, трудолюбиві люди, які пам'ятають свою історію. В селі проживає Герой Соціалістичної праці, багато жителів-орденоносців, ветерани Великої Вітчизняної війни. В пам'ять про загиблих у Великій Вітчизняній війні збудовано меморіал. Також живуть в селі 10 учасників бойових дій в Афганістані. Підростає покоління виховується на прикладах трудового та бойового подвигу жителів села Прядівки [2, с. 99].

Моє рідне село ... Наближається свято Великодня, а за ним Проводи. Малі та старі, чоловіки та жінки, всі мої односельці підуть до могил своїх близьких і далеких родичів. Тут кожна родина має свій куточок на цвинтарі, і багато родин може показати своїм маленьким дітям могили предків до шостого чи сьомого коліна. Тут ще є пам'ять. І за це я люблю своє рідне село.

Бібліографічні посилання

1. Дніпропетровщина. Науково-популярне видання. Серія «Пізнай і шануй свій край». – Дніпропетровськ: АРТ – Прес, 2001. – 234 с.
2. Днепропетровская область: Наш успех – успех Украины // «Европа центр». – № 32. – Киев: Изд. Дом «Европейский стандарт плюс», 2012. – С. 98-102.
3. История городов и сел. Украинской ССР. Днепропетровская область / Под ред. П.Т. Тронько. – Киев, Институт истории АН УССР, 1977. – 838 с.

УДК 908 (477.63)

В. В. Білополий, С.Г. Руденко

Державний вищий навчальний заклад

"Придніпровська державна академія будівництва та архітектури"

СЕЛА ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ: ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІ АСПЕКТИ

З своєї давнини і до сьогодення на прикладі сіл Придніпров'я змальовується буремна історія України, у відображенні авторитетних джерел.

Ключові слова: *історія України, село, давнина, сьогодення, джерела.*

С глубокой древности и до современности на примере сел Приднепровья рисуется бурная история Украины в отражении авторитетных источников.

Ключевые слова: *история Украины, село, древность, современность, источники.*

The article is devoted to description of impetuous history of Ukraine by its reflection in authority sources from the ancient times till present-day on the example of Pridneproviya

villages.

Key words: *history of Ukraine, village, antiquity, present-day, sources.*

За роки незалежності України в Придніпровській державній академії будівництва та архітектури зросла увага до гуманітарної підготовки фахівців. Варто зазначити, що викладачі кафедри українознавства академії разом з краєзнавцями міста заохочують майбутніх інженерів до вивчення історико-культурних джерел та історії місцевого краю. Студенти із зацікавленістю ставляться до лекцій і практичних занять із краєзнавства. На кафедрі працює гурток з вивчення історії Дніпропетровщини.

Слід зауважити, що студенти, які проживають в Магдалинівському районі, під час літніх канікул займалися дослідженням історії своїх рідних сіл Котівки та Чернеччини. Вони зустрічалися з старожилами, працювали з історичними документами, періодичними виданнями та довідниками. Зібраний матеріал ми доповнили і надали йому наукової змістовності.

Варто зазначити, що сучасний Магдалинівський район як адміністративна одиниця, заснований у 1925 році. Територію цього району перетинають річки Оріль, Кільчень, Чаплина і Заплавка. У північній частині Магдалинівського району розташовані села Котівка та Чернеччина, які межують із Харківщиною та Полтавщиною.

У XIX ст. вивченням цього краю займався Д.І. Яворницький, коли проводив розкопки курганів в басейні річки Оріль [17]. Згадується село Котівка в історії міст і сіл УРСР [5, р. 376]. У наш час дослідження цього регіону проводив краєзнавець В.С. Мороз [10]. Однак він вивчав історію Придніпров'я в цілому та діяльність Г.К. Алексеєва. Виходячи з цих обставин, ми й поставили мету більш глибоко, з використанням документальних джерел та літератури дослідити історію села Котівки і села Чернеччини з найдавніших часів до сьогодення.

Необхідно звернути увагу на те, що археологічні знахідки свідчать про те, що територія цього краю була заселена давно, а слов'яни осіли тут у I-II ст. [11, с.10]. Більшість дослідників вважає, погоджуючись з В. Татищевим, що на березі річки Оріль проживали племена уличів [15, с. 354]. Під цією назвою ліва притока Дніпра тричі (1153, 1168, 1183 роки) згадується в літописі Руському за Іпатівським списком [8, с. 293, 333]. Правий берег Орелі слугував кордоном половецьких володінь і був укріплений "валом половецьким". Але в XIII ст. монголо-татарська навала поклала край половецькому пануванню. Після захоплення Києва у грудні 1240 році, Київська Русь опинилася під владою монголо-татар. Завдяки цьому Придніпров'я ввійшло до складу Золотої Орди.

Слід зауважити, що у цей час на Північному Заході набирало сили Велике князівство Литовське, яке поступово, шляхом експансії та династичних шлюбів захопило південно-західні руські землі [6, с. 560]. Необхідно звернути увагу на те, що це питання полемічне і викликає у дослідників різні точки зору. Зокрема, О.В. Русина доводить те, що успіхи Великого князівства Литовського у зовнішньополітичній діяльності зумовлені визнанням зверхності Золотої Орди, що і дозволило Литовцям за короткий

термін оволодіти всією Наддніпрянщиною [13, с. 62]. Під тиском литовців татари відійшли в пониззя Дніпра і до Криму.

У степах нашого краю у той період широкого розмаху набирає "уходництво". Мешканці прикордонних замків Черкас і Канева, а згодом Волині, Поділля, Київщини в літній період "уходять" на різні промисли (соління риби, варки, солі, клею), а також займаються полюванням, рибальством, збиранням меду тощо. Обставини складаються так, що промисловики змушені були перебувати на "уходах" також і взимку. Таким чином, виникають зимівники та зароджується в степах постійне населення [3, с. 55]. В більшості уходи розміщувалися на річках Псьол, Хорол, Ворскла, Дніпро. З 1552 року відомим стає уход Орільський [1, с. 83]. Він був розташований переважно на лівому березі річки від гирла, займаючи територію сучасних Царичанського, Магдалинівського та Новомосковського районів [12, с. 24]. Постійна небезпека татарського нападу вимагала від уходників бути завжди напоготові, зі зброєю в руках, щоб відбити напад і самим атакувати ворога. Через деякий час ці "напівпромислові", "напіввійськові" зібрання стали називатися козаками [7, с. 32].

Вірогідно, виникнення сучасної Котівки пов'язують з ім'ям запорозького козака Василя Кота, який за переказами, першим оселився на горбовині між озерами. Пізніше сюди перебралися сімейні козаки із Запоріжжя та переселенці з Полтавщини [18, с. 124]. Котівка до 1775 року входила до Орільської паланки Війська Запорозького Низового. Тут нараховувалося більше семи десятків дворів, переважно заможних козаків-зимівників та бідних господарів, які не могли виконувати козацьку службу. Згідно з документальними джерелами 1784 року село Котівка згадується як слобода катеринославського намісництва Олександрійського, а з 1797 року новомосковського повітів. У 136 дворах проживало до 1800 жителів [9, с. 346].

Після ліквідації Запорозької Січі село Котівка стало власністю гвардії поручика Іларіона Спиридоновича Алексеєва та його нащадків. Поміщики Алексеєви були із старовинного дворянського роду сербського походження, які переселилися в Росію ще за часів Петра I. Шлюби сербів з українськими та російськими дворянськими родинами сприяли пристосуванню у новій батьківщині, збільшували їх багатства, значення та вплив.

Варто зазначити, що засновник роду поріднився з гетьманом Данилом Апостолом, один з нащадків взяв шлюб з Олександром Іванівною Павлицевою – донькою предводителя дворянства Павлоградського повіту. Її брат Микола був одружений із сестрою О.С. Пушкіна Ольгою. Серед нащадків були військові та державні діячі. Останнім господарем Котівки був зять Г.П. Алексеєва князь М.П. Урусов, шталмейстер царського двору, таємний радник, сенатор, член Державної Думи, катеринославський предводитель дворянства.

Село Котівка, з економічного погляду, було розташоване у зручному місці, тому що через нього проходили чумацькі шляхи з Полтави, Харкова на Катеринослав та Новомосковськ. Щотижня, по п'ятницях та неділях

відбувалися базари та чотири ярмарки на рік. Італієць Конфароні заснував у Котовці торговельну контору, скуповував пшеницю та льон і відправляв їх у Бердянськ. Тут працювали винокурний, пивоварний та два цегельних заводи [19, с. 124]. Соціальні умови були жахливими. Існувала тільки одна лікарня на 20 місць, яку обслуговували два лікарі і п'ять фельдшерів, але вони були неспроможні надати медичну допомогу усім хворим, і тому значна частина населення лікувалася у знахарів.

В селі Котівка на рубежі XIX і XX століття налічувалося 523 двори, а населення складало 3453 особи. Слід зауважити, що зовнішній вигляд села підкреслював соціальну нерівність його мешканців. Панський маєток, оточений пишними садами, височів серед хатин під солом'яними дахами, де проживала в більшій мірі біднота, яка, ще не звільнившись від поміщицької залежності, потрапила до кабали до заможної частини села. Їм належала 2831 десятина землі, якою керувало чотири селянські громади. Необхідно відмітити той факт, що поміщикам належало значно більше – 18496 десятин землі [14, с. 12]. Не маючи змоги прогодувати сім'ю, десятки бідняків Котівки йшли в найми або працювати на заводи і фабрики Катеринослава, рудники та шахти Кривого Рогу і Донбасу. Більшість населення села була неписьменною. Дві церковнопарафіяльні та земська школи не могли охопити всіх, хто хотів навчатися. У 1911 році в земській школі навчалися 111 дітей і працювали двоє вчителів.

Необхідно відмітити те, що дореволюційна Котівка була свідком неодноразових приїздів до господаря маєтку Г.П. Алексеєва його найкращого друга Дмитра Івановича Яворницького. Творча дружба між ними розпочалася у 1886 році і альтанка парку Котівки була свідком багатьох душевних розмов двох колекціонерів, закоханих у запорозьку старовину. Завдяки матеріальній підтримці Г.П. Алексеєва, Яворницький проводив розкопки курганів у межиріччі Орелі та Самари [20, с. 143]. У 1890 році в Петербурзі вийшли друком "Публичные лекции по археологии России" з таким приписом: "Посвящаю Георгию Петровичу Алексееву, на память пребывания в Котовке летом 1890 года".

Варто зазначити, що доля мешканців Котівки у радянський період схожа із життям селян іншого давнього села Магдалинівського району – Чернеччини, яке розташоване у північно-східній частині Приорілля. Назва села походить від чернецтва – духовенства, яке присвячувало своє життя служінню Богові та церкві. Ченці спочатку створювали окремі чоловічі та жіночі громади, ховалися в лісах, а потім заснували Успенсько-Нехворощанський монастир. Через деякий час біля монастиря стали поселятися втікачі-кріпаки з Полтавщини та Харківщини, які утворили козацьку слободу. Вона спочатку називалася Чернеці, а потім з 1769 року – Чернеччина. Слід зауважити, що ці землі після ліквідації Запорозької Січі були теж пожалувані Алексеєвим. Маєток пана знаходився у Шагарівському лісі, де розташувалися будинок, продовольчі склади, господарчі споруди та конюшня. Поміщик у Чернеччину навідувався рідко й усі справи виконував управитель. Мешканці села в основному займалися землеробством,

скотарством та мисливством [16, с. 552].

Слід зауважити, що згідно з імператорським повелінням - розпорядженням наприкінці XIX століття, усі монастирі слов'янської єпархії, включаючи Успенсько-Нехворощанський монастир, "... назначены были к упразднению с отбором у них в казенное ведомство всего движимого и недвижимого имущества" [2, с. 53]. Слобода із монастирського відомства перейшла в підпорядкування державної скарбниці. Успенську церкву із монастиря перенесли в Чернеччину [4, с. 79].

В радянську добу почалися активні соціально-економічні перетворення з введенням нової економічної політики та здійснення колективізації. У 1928 році було організоване сільськогосподарське товариство, яке мало трактор "Фордзон" для спільного обробітку землі. За словами старожилів, коли селяни побачили трактор, який проклав першу борозну, то знайшлися такі, що не вірили своїм очам і заміряли її глибину. Необхідно звернути увагу на те, що селяни зазначили, що їх життя за роки довоєнних п'ятирічок, незважаючи на голодомор, суцільну колективізацію та інші складнощі та негаразди змінилося на краще.

На початку жовтня 1941 року Котівка і Чернеччина були окуповані німецькими військами. Приміщення контори колгоспу та сільської ради Чернеччини гітлерівці перетворили у поліцейську управу. Німці відібрали у колгоспників власних корів, залишаючи одну на 3-5 дворів, але від поставки молока не звільнили. Практично для своєї сім'ї молока не залишалось. Селяни, які мали свиней, при їх забитті, повинні були здавати половину м'яса коменданту для німецької кухні. Кожний двір також мав план задачі яєць, курей та іншої птиці. Примусово збирали одяг та взуття.

Після перемоги відбудову села здійснювали всією громадою. Повоєнна Чернеччина – це село з розгорнутим громадським, культурним будівництвом та достатнім соціально-побутовим забезпеченням. Окрім побудованих двох початкових, восьмирічних шкіл, будинку культури на 1500 місць із бібліотекою та кімнатами художньої самодіяльності, у 1960–1970-ті роки на території села запрацював дитячий садок на 60 місць з усіма зручностями: ігрові кімнати, спортзал, їдальня тощо. Щорічно 2027 сімей справляли новосілля. Понад 140 жителів села мали в господарстві мотоцикли, а дехто легкові автомобілі. Вулиці прикрасили тисячі висаджених дерев, асфальтована дорога, яка з'єднала село з обласним, районними центрами та сусідніми селами.

За роки незалежності України у Котівці та Чернеччині багато соціально-економічних надбань радянського періоду занепало. Однак, продовжують діяти тваринницькі та птаха ферми, модернізуються школи, дитячі садки, на великі свята у палацах культури відбуваються вистави. Сільське життя з його новими фермерськими рисами приваблює населення, надає стабільності цим історичним поселенням, які і сьогодні залишаються важливим для Придніпров'я.

Бібліографічні посилання

1. Архив Юго-Западной России. Т.1. – К., 1986.

2. **Гавриил.** Исторический очерк о Пустынно-Николаевском Самарском монастыре./Гавриил. – Одесса, 1838.
3. **Голобуцкий В.А.** Запорожское козачество./В.А. Голобуцкий – К.: Госполитиздат, 1957.
4. Екатеринославская губерния с Таганрогским градоначальством. Список населенных мест по сведениям 1859 года. – СПб, 1863.
5. Історія міст і сіл Української РСР. Дніпропетровська область. – К.: Інститут історії АН УРСР, 1969. – С.376-386.
6. История Украинской ССР. В десяти томах. Т.2. – К.: Наукова думка, 1982.
7. **Кулиш П.А.** История воссоединения Руси./П.А. Кулиш – СПб, 1874.
8. Літопис Руський за Іпатівським списком. – К.: Дніпро, 1989.
9. Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии. Вып. 1. – Екатеринослав, 1980.
10. **Мороз В.С.** Славяне и кочевники /В.С. Мороз// Старт в третье тысячелетие. Очерки о Приднепровье. Проспект. – Днепропетровск, 2002; Мороз В.С. Г.П. Алексеев – видатний громадський, культурний та політичний діяч Придніпров'я // Збірник наукових праць "Актуальні проблеми державного управління". Вип. 1. – Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2004.
11. Там само.
12. **Падалка Л.В.** По вопросу о времени основания города Полтавы /Л.В. Падалка // Чтение в историческом обществе Нестора – летописца. – К., 1896.
13. **Русина О.В.** Україна під татарами та литвою. Т. 6. /О.В.Русина– К.: Альтернатива, 1998.
14. Список населенных мест Новомосковского уезда Екатеринославской губернии. – Екатеринослав, 1911.
15. **Татищев В.Н.** История Российская. Т. 1/В.Н. Татищев. – М.-Л.: АН СССР, 1967.
16. **Феодосий Макарьевский.** Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии. /Макарьевский Феодосий/– Днепропетровск: Днепркнига, 2000.
17. **Эворницкий Д.И.** Местечко Котовка и село Лычково Екатеринославской губернии Новомосковского уезда /Д.И. Эварницкий// Очерки по истории Запорожских козаков и Новороссийского края. – СПб., 1889; Эворницкий Д.И. О раскопках в Котовке /Д.И. Эворницкий // Исторический вестник. Т. XXXVIII. – СПб., 1889.
18. Там само.
19. Там само.
20. Там само.

О.О. Поплавський, А.А. Сезько
Дніпропетровський державний аграрний університет

МОЄ РІДНЕ СЕЛО ІВАНІВКА

*Розглянуто історію виникнення села Іванівка Петриківського району Дніпропетровської області. **Ключові слова:** Іванівка, село, земля, господарство.*

*Рассмотрена история возникновения села Ивановка Петриковского района Днепропетровской области. **Ключевые слова:** Ивановка, село, земля, хозяйство.*

*The history of the village Ivanovka Petrykivs'kyu Dnipropetrovsk region. **Key words:** Ivanovka, villag, land, management.*

Моє рідне і неповторне ... Моє затишне і привітне. Крихітна перлина в океані історії. Моя надійна фортеця затишку і спокою. Моє рідне село ... Як і кожен населений пункт нашого краю село Іванівка має свою історію, в якій відображено ті основні події суспільного життя, що відбувалися протягом століть на Придніпров'ї.

Село Іванівка (з 1934 по 1990 роки – Колгоспівка) Петриківського району розташоване на півночі Дніпропетровської області на лівому березі Дніпра, за 5 кілометрів на схід від районного центру і за 22 кілометри від залізничної станції Дніпродзержинськ. Звичайний собі населений пункт: асфальтовані дороги, відремонтовані школи, Будинок дозвілля, кілька магазинів. На заході він межує з с. Гречено, а північна околиця села проходить вздовж автомобільної магістралі Дніпропетровськ – Полтава. Східна окраїна села порізана долиною р. Чаплинка (притока р. Оріль), південна – долиною річки Оріль (притока Дніпра) та плавнями .

За характером рельєфу місцевість села – хвиляста рівнина, існує група курганів різних історичних періодів. На території села сліди проживання людей прослідковуються ще з часів мідно-кам'яного віку. Про це свідчать існуючі в мікрорайоні села кургани, знахідки знарядь праці з каменю, кістки, бронзи. Перше поселення на території села носило назву Кошовівка або Низ. На думку старожилів, назва може бути пов'язана з останнім отаманом Запорізької Січі Петром Калнишевським, на честь якого назване смт. Петриківка, де були розташовані його угіддя. Інша версія – заселення краю козаками, особливо після зруйнування Січі, а родина Кошових вважається одними із засновників села. Поряд з Кошовівкою розташоване нині вимираюче село Клешнівка, за переказами, родини Клешнів були одними із засновників села. Село входило до угідь Війська Запорозького, а саме Протовчанської паланки, і тому край не знав кріпацтва. За легендою на Великій Близниці під каменем вагою 30 пудів було знайдено зброю запорожців[3].

До 1869 року село відносилось до 5-ї сотні дворів сел. Петриківки, цього ж року громадою були запрошені майстри з Курська для спорудження храму Іоанна Предтечі на місці громадського тирла, так званій Горі. Будівництво храму було завершено близько 1872 – 1873 років, першосвященником села став Петро Васильківський. Церква була унікальною

спорудою, повністю виконаною з дерева, з гарними куполами та дзвіницею. До війни дзвонарем був селянин О. Торохтій, який до роботи відносився відповідально, навіть відбивав кожну годину. Церква діяла до 1936 року, а потім її переобладнали на клуб, завідувачем якого був Ф.О. Клешня. За існуючою тоді адміністративною традицією, двори Іванівського приходу були виділені в окремий населений пункт по імені святого – Іванівка, адміністративно підпорядкованого Петриківській волості Новомосковського повіту. Перша письмова згадка про виникнення села зустрічається в «Архієрейській ревізії Катеринославської єпархії» від 1902 року.

По даним архієрейської ревізії в 1902 році в селі проживало 5420 чоловік, з них 2775 чоловіків, 2645 жінок, щороку народжувалось 522 чоловіка, помирало 230, вінчалось 50 пар. При церкві діяла школа в якій вчителем працював паламар виключений з 2 курсу церковної семінарії. В школі навчався 41 учень – 35 хлопців та 6 дівчаток. Школа і вчитель утримувались громадою, а контролював стан школи селянин Бондаренко. За результатами інспекторської перевірки учні школи показали з всіх предметів задовільні знання, а із співів та Закону Божого – добрі. В 1910 році на кошти земства була побудована земська школа на три класи.

В дореволюційний період жителі села потерпали від малоземелля, бо більшість земель знаходилось у володінні графа Носова (захід села), на сході – пану Завидову, на півночі – князю Урусову. Після столипінської реформи на селянський двір припадало в середньому 1,5 десятини землі. Одночасно виникли заможні селянські господарства – Малого Антіна (60 дес), Кальницького Касьяна (90 дес), Григоренка Кирила (100 десятин), виникли хутора Кваки, Куліша, Гної, Западне, Колодине. Значною частину землі володіла церква. Так священик Разногорський Олександр мав 40 десятин землі, трьох батраків, горничну, кухарку, няньок, кінний виїзд та кучера. Більшість селян були вимушені здавати землю в оренду заможним людям і йти наймитувати, або відправлятися на заробітки в економії німецьких колоністів та куркулів на Правобережжі Дніпра. Частина односельчан поповнила ряди робітників Кам'янського та Катеринослава [1].

В роки революції 1917 р. на території села діяли осередки різних політичних партій, найбільш вплив серед яких мали есери. Зокрема член УПСР Щербина (по вуличному – Коник) керував сільською громадою. Після розгрому більшовиками соціалістичних партій, Щербина переслідувався органами ЧК й разом з однопумцями створив в районі Радсела (Графського) повстанський загін, який діяв близько трьох років і користувався підтримкою місцевих жителів.

Після утвердження радянської влади в селі утворилися більшовицький осередок (керівник – Олійник Прокіп Климович), осередок ЛКСМУ (керівник – Клешня А.А.), організація піонерів на чолі з Гречановою В.Ю. В 1928 – 1929 роках виникли ТСОЗИ «Зелений Луг», «Кращий хлібороб», «Зірка». 1930 року під керівництвом робітника-більшовика з Дніпропетровська Вільховського було створено перші колгоспи – артіль «Непереможна» (в яку влились «Зелений луг» і «Зірка») та артіль «Кращий

хлібороб». В 1934 році артіль «Кращий хлібороб» було перейменовано у колгосп ім. К. Ворошилова (голова – І. Замота), а «Непереможна» – в колгосп «За II п'ятирічку», головою якого став В. Чоботенко (в роки війни обидва розстріляні фашистами).

Тридцять років стали часом суворого випробування для іванівців. Поряд з позитивними змінами селянам прийшлося пережити важкі та трагічні випробування, пов'язані із здійсненням колективізації, подіями голодомору, репресіями 1937 – 1938 років. Так, в роки голодомору 1932 – 1933 років вимерло близько половини жителів села. На сьогодні пошуковцями школи встановлено імена більш як 200 померлих від голоду. На місці масового поховання жертв голодомору сьогодні встановлено пам'ятний знак. Десятки сімей були репресовані як куркульські. І, неначе глумлячись над горем селян, село в 1934 році було перейменовано на Колгоспівку на честь «досягнень та успіхів колективізації». Жертвами політичних репресій 30-х років стали голови колгоспів І.М. Замота, Андрій Задорожній, вчитель Погорелов, завуч школи (прізвище не встановлено), селяни Волошин, Гречанов та інші.

Лише на кінець тридцятих років село змогло вилікувати рани, поліпшився добробут селян. Був побудований клуб, відкрита власна електростанція, що працювала від динамо-машини, здійснено освітлення центру села, розбитий Парк відпочинку і т.д.

Мирна праця людей була перервана залпами війни. На фронт пішли сотні односельчан, близько трьохсот з яких так і не повернулися з поля бою. А село вперше зіткнулось з жахом війни коли в небі над селом у нерівною бою був збитий і загинув льотчик І. Мішін, прах якого покоїться у братській могилі села. А вже 21 вересня 1941 року в село вступили окупанти, почалися здирства, облави на молодь для вигнання у німецьке рабство, грабежі. Школу окупанти перетворили на стайню [2].

В селі діяла підпільна організація на чолі з другим секретарем Петриківського РКП(б)У жителем села А. Білоконем, в складі І. Бута, І. Замоти, В. Чоботенка, В. Олійника, Л. Манейла, Ф. Капелюшного, Ф. Маляр. Члени групи були видані місцевим запродавцем фашистам і після тривалого катування їх розстріляли у березні 1942 року в гестапо сел. Червонопартизанське. Діяла організація молоді на чолі з вчителем В. Бондаренко, члени організації поширювали повідомлення Радінформбюро, вивіщували карикатури на окупантів.

Відступаючи у вересні 1943 року, нацисти намагалися перетворити село на зону смерті – палили хати і господарські будівлі, знищили школу, церкву. Зокрема фашисти спалили церкву, школу, майже всі будинки. Від повного винищення село врятував стрімкий наступ Червоної Армії, а люди рятувались переховуючись у степу і в плавнях. Село було визволено бійцями 1145 стрілецького полку 353 стрілецька дивізія 46 армії під командуванням генерал-лейтенанта Глаголева Південно-Західного фронту генерала Р. Малиновського. На території Іванівської сільської Ради, в селі Радсело поховані Герої Радянського Союзу гвардії старший лейтенант І.Л. Слободенюк та лейтенант О.І. Дігтярьов які загинули смертю героїв при

форсуванні Дніпра та інші герої – бійці Аульського плацдарму. Всього в боях з фашистами полягло 317 односельчан.

З часу відновлення Радянської влади, починається відбудова господарства, школи. На початок 50-років всі рани війни були в основному заліковані. Самовіддана праця ряду односельчан – М.У. Безкорвайного, У.А. Колісник та інших була відзначена урядовими нагородами, в тому числі срібними медалями ВДНГ УРСР. В 1947 році зусиллями педагогічного колективу на чолі з І.Ю. Гречановим відкрито середню школу.

Протягом 50-80 років ХХ століття село поступово благоустроювалось та кращало. З'явилися нові будинки селян, люди стали жити заможніше, молоддю села був споруджений сільський клуб. В 1972 та в 1991 роках здійснено добудови школи. Місцеве господарство «Заповіт Ілліча» перетворилось на потужне сільськогосподарське підприємство по виробництву сільськогосподарських культур, був споруджений відгодівельний комплекс на 15 тисяч голів, звіроферма і т.д. Земельні угіддя господарства становили 4396 га. На початок 80-х років ХХ ст. населення села становило близько 2581 чоловік. 22 кращих виробничників відзначені урядовими нагородами СРСР за самовіддану працю, були учасниками та нагороджені медалями ВДНГ СРСР. Серед них – орденоносці Дзоз, Мала, Шалений та інші.

В 1990 році, в умовах зростання національної самосвідомості та активності громадян, за ініціативою трудового колективу КГСП ім. Шевченка (бувчий «Заповіт Ілліча»), підтриманої жителями села, Верховна Рада України повернула селу історичну назву ІВАНІВКА.

Рубіж 1980 – 1990 років ХХ століття став переломним в соціально-економічному, політичному розвитку села. Сталася швидка зміна реалій життя та його устрою. Проголошення незалежності України дав поштовх ряду важливих змін у повсякденні села. Зокрема зусиллями громадян було відновлено місцеву православну церкву Московського патріархату, крім того в с. Радсело існує прихід УАПЦ, діє зал царства свідків Ієгови. Сформувались і почали діяти осередки політичних партій РУХу, КПУ, «Громади», НДП. Зросла цікавість до вивчення історії рідного краю.

В той же час соціально-економічний розвиток мав кризовий характер. Так, після розпаювання земель та розпаду КГСП, більша частина односельчан залишилася без засобів до існування та вимушена виживати за рахунок присадибних ділянок, господарства, здавати земельні паї в оренду місцевим фермерам, виїжджати на заробітки до міста. Як наслідок цього відбулося різке зменшення кількості жителів села, яке становить сьогодні всього близько 1900 жителів

На жаль, розпаювання колгоспної власності проходило непрозоро, супроводжувалось варварським знищенням та розкраданням колгоспного майна – комплексу по відгодівлі ВРХ на 15 тисяч голів, ферм, госпдвору, поливної системи, сільського ставка, машинно-тракторного парку.

Зумівши вистояти перед лицем випробувань, село Іванівка сьогодні залишається існуючим селом, перспективним населеним пунктом.

Фермерські господарства почали ставати на ноги 2000 року. Фермерство відіграє важливу роль у суспільно-політичному та громадському житті села, сприяє утриманню та розвитку соціальної інфраструктури. В 2000 році село було газифіковано. Діє середня школа, в якій працює 22 вчителі та навчаються 287 дітей, працює дитячий садок. Збережено сільський Будинок дозвілля, діє фельдшерсько-акушерський пункт. Є пряме автобусне сполучення з м. Дніпропетровськ, м. Дніпродзержинськ.

Щоб помилуватися красою ставків, лісу, чудовими пейзажами природи, подихати свіжим повітрям, відпочити, оздоровитись та порибалити, приїжджайте у село Іванівка. Ми живемо з вірою в те, що наше село буде завжди квітучим і гарним, сонячним і привітним, а люди і надалі старатимуться не затьмарювати цю красу, а збагачуватимуть її добром, працею, щастям. Отже, історія нашого села продовжується і для майбутніх поколінь, тому що кожен із нас додає часточку душі, серця до історії села, району, області, країни, світу.

Бібліографічні посилання

1. Дніпропетровщина. Науково-популярне видання. Серія «Пізнай і шануй свій край». – Дніпропетровськ: АРТ – Прес, 2001. – 234 с.
2. Днепропетровская область: Наш успех – успех Украины // «Европа центр». – № 32. – Киев: Изд. Дом «Европейский стандарт плюс», 2012. – С. 98-102.
3. История городов и сел. Украинской ССР. Днепропетровская область / Под ред. П.Т. Тронько. – Киев, Институт истории АН УССР, 1977. – 838 с.

М.В. Белікова

Запорізький національний технічний університет

СЕЛО ВЛАДІВКА ЧЕРНІГІВСЬКОГО РАЙОНУ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ: ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ

Стаття присвячена історії заснування, походження назви та розвитку с. Гіршау Таврійської губернії (сучасне с. Владівка Чернігівського району Запорізької області).

Ключові слова: меноніти, Гіршау, Молочанський округ, Гнаденфельдська волость, Таврійська губернія, Південна Україна.

Стаття посвящена истории основания, происхождения названия и развития с. Гиршау Таврической губернии (современное с. Владовка Черниговского района Запорожской области).

Ключевые слова: меннониты, Гиршау, Молочанский округ, Гнаденфельдская волость, Таврическая губерния, Южная Украина.

The article is dedicated to the history of founding, origin of the name and the development of village Hierschau of Tavria gubernia (modern village Vladivka of Chernigovskiy raion of Zaporizhzhye oblast).

Key words: Mennonites, Hierschau, Molochna settlement, Gnadenfeld volost, Tavria gubernia, Southern Ukraine.

Владівка – село на лівому та правому березі р. Бегим-Чокрак Чернігівського району Запорізької області. Засноване як менонітська колонія. Територія колишньої колонії тепер західна половина сучасного села на лівому березі р. Бегим-Чокрак. Колонія Гіршау мала також №45 (за номером земельної ділянки). 12.05.1915 р. перейменована на Примірне. З початку 20-х рр. ХХ ст. використовувалась попередня назва. 21.05.1945 р. с. Гіршау перейменовано на Владівку, Ротфронтівську сільраду – на Владівську. Центр сільради був перенесений із с.Річкового (Ротфронт) у с. Владівку. 10.11.1957 р. (26.09.1958 р.) до с. Владівка було приєднане с. Річкове, тепер східна половина території сучасного с. Владівка.

Існують розбіжності в історіографії історії виникнення села, за одним з історіографічних джерел с. Владівка сформувалось з колоній Вальдгейм та Гіршау [8, 661]. Вальдгейм (Waldheim) була заснована раніше Гіршау, у 1836 р., її назва означає “лісовий дім”, тому виникнення села відносили до цієї дати [2]. Згідно з іншими джерелами село Владівка було засноване у 1848 р. як колонія Гіршау, і лише у 1958 р. до с. Владівки приєднане було с. Річкове (Вальдгейм) [10, 219-220, 237. 17, 37].

Упродовж ХІХ – початку ХХІ ст. з’являлися публіцистичні та історичні, філософські праці з історії менонітських колоній Південної України, але ці праці дотичні нашій тематиці. Вітчизняна історіографія проблеми акцентувала увагу на соціальний, економічний, культурний, релігійний розвиток менонітів. Серед авторів західної історіографії можна виділити

монографію Х.Хіберта, присвячену історії села Гіршау з часу заснування і до початку 40-х рр. ХХ ст., коли відбулось вторгнення німців до Радянського Союзу і масова депортація менонітів. В дослідженні використано описовий аналіз історії молочанського села Гіршау як приклад життя менонітів Південної України. [17]. Доступна лише для вузького кола спеціалістів література з проблематики має фактографічні помилки, а це гальмує подальші наукові студії. Так, наприклад, є історіографічні джерела, які відносять утворення колонії Гіршау в Молочанському менонітському окрузі до 1849 р. [7, 79]. Відтак, актуальною є мета нашого дослідження – реконструювати історію менонітської колонії Гіршау впродовж 1848 – 1917 рр.

Об'єктом дослідження є менонітська колонія Гіршау від часу заснування у 1848 р. до 1917 р. Предметом дослідження є історія виникнення та розвитку менонітської колонії Гіршау на півдні України упродовж 1848 – 1917 рр.

Іноземна колонізація здійснювалася російським урядом для освоєння земельних площ і збільшення кількості землеробського населення Південної України. І.Корніс зайняв позицію посередника між урядом і менонітськими общинами, тому Контора Опікунства новоросійських іноземних поселенців призначила його головою Молочанського Сільськогосподарського товариства (1830 р.), в обов'язки якого входило рекомендувати заходи для покращення господарства у колоніях [13, 123]. І.Корніс проявив якості формального світського лідера в менонітських колоніях півдня України, російський уряд підтримував імідж харизматичного лідера для реалізації очікуваної від менонітів культуртрегерської місії в регіоні. Він користувався авторитетом і був здатний координувати дії общин для реалізації завдань, які ставилися російським урядом.

В середині ХІХ ст. В Молочанському окрузі загострюється земельна проблема, і Корніс запланував ряд поселень для вирішення цієї проблеми. Гіршау було одним з таких поселень, походження назви цієї колонії є дискусійним. За однією гіпотезою, назва походила від двох слів: «Hirsch» – олень, «du» – луг. Але в цій місцевості оленів ніхто не бачив. За іншими свідченнями назва колонії пишеться "Hierschau" і складається з слів: «Hier! Schau!» («Дивись сюди!») [17, 38-39].

Корніс запланував нове поселення як зразкове для всіх менонітських колоній, воно було запроєктовано як селище на 30 господарств, власників 66,4 десятинних наділів землі, всього 1.993 дес. землі. Колонія знаходилась поряд з колоніями Вальдгейм та Ландскроне (сучасне с. Ланкове) Бердянського повіту Таврійської губернії [17, 39]. Цвинтар був запланований в самому проекті поселення. У колонії було створено загати, щоб стримувати весняні розливи річки та систему шляхів.

Заявки на переселення у нове поселення приймалися серед жителів Молочанського округу. Раннє поселення Гіршау налічувало на 30 господарств 201 особу. Середньостатистична родина складалась з батька, матері та 4-5 дітей [17, 52].

Більшість житлових та господарських будівель у Гіршау були побудовані у 1848 та 1849 рр. Загальна конфігурація головних будівель була

однією довгою лінією дім – хлів – навіс (17 подібних господарств у Гіршау) або у вигляді літери "L" (13 господарств). Домівки були побудовані з цегли, спочатку мали солом'яні або дерев'яні дахи, з часом були покриті черепицею [17, 129].

Меноніти знаходились під юрисдикцією Міністерства державного майна [3, 1039-1041]. Регуляцією соціального та економічного життя в общині займалась рада поселення – Schulzenbott, яка складалася з представників від кожної садиби. Головою сільського приказу в кожній колонії був шульц (сільський староста), який відповідав за дотримання порядку, виплату податків, розв'язання конфліктів, стан мостів і шляхів у колонії. З усіх посад сільського приказу тільки шульц отримував платню із коштів колонії [15, 26]. На 1858 р. старостою Гіршау був Іоганн Сіменс, а в 1874 р. – Корнеліус Регієр [17, 58].

В результаті державної реформи 1871 р. було введено волосне управління, яке складалося з правління, волосного селянського суду і волосного сходу. Обов'язки окружних шульців були подібними до обов'язків волосних старшин, а сільських шульців – старост. Винятком були волосні судді, яких треба було обирати. Гіршау увійшло до складу Гнаденфельдської волості [6, 53.12, 33].

На сільському сході право голосу мали власники садиб і польових угідь, власники лише садиб, виборні від приписаних безземельних (по одному від десяти дорослих робітників), які досягли 21 року [4, 96-98].

У Гіршау не було молитовного будинку, однак були організовані два хори – молодих та старших. Репертуар хору включав як народні пісні, так і церковні гімни [17, 110]. Меноніти відвідували молитовні будинки в інших колоніях Бердянського повіту, с. Ландскроне та Вальдгейм [11].

В 1852 р. у Гіршау було побудовано школу на півдні від головної вулиці. Навчання в початкових школах менонітських колоній було обов'язковим для хлопчиків від 7 до 14 років і для дівчаток – від 7 до 12 років [1, 6.].

Запланована як зразкова колонія як для менонітів, так і південноукраїнського населення, Гіршау знаходилася під керівництвом Сільськогосподарського товариства. Перші спроби були направлені на вирощування зернових та худоби, а в 1851 р. поселення зайнялось вирощуванням дерев, маючи вже 26.476 дерев різних видів у розсадниках. З 1855 р. у Гіршау розпочав діяти проект лісонасаджень.

Поблизу Гіршау на північ на землі поселення знаходився ліс, близько 0,5 десятин на кожне господарство. Громадське пасовисько знаходилося на півночі від поселення, все це займало від 10 до 15 десятин на родину.

У 1851 р. Гіршау мав найбільший прибуток серед інших поселень Молочанського округу – 8.591 крб. 47 коп., в середньому на особу працездатного віку – 72 крб. 80 коп., тоді як в Ландскроне, Гнаденфельді – 47 крб. [17], що в 1,53 рази менше.

У другій половині XIX ст. з переходом до хліборобської спеціалізації значно зросли ціни на землю та загострилась земельна проблема. До кінця 50-х рр. XIX ст. колонія Гіршау вступила в період початку експансії, оскільки

з 1857 р. до 1860 р. населення зросло до 408 осіб. До 30 господарств з землею приєдналися 27 садиб без землі, у 1856 р. через нестачу землі розпочалось переселення колоністів в колонії за межами округу.

Кількість безземельних зростала, перерозподіли землі відбувались у 1866 р. та 1869 р., після останнього Молочанський округ складався з 1.235 повних господарств по 65 дес., 294 половинних господарств по 32 дес., 1.566 четвертних господарств по 16 дес. Ті, хто мали 30 десятин з колишніх 65, вважались у менонітів бідняками [2, 114 зв.].

Однак перерозподіл землі у Молочанському окрузі не вирішив проблему перенаселення. У 1864 р. населення Гіршау нараховувало 461 жителя [5, 220]. На початку 60-х рр. ХІХ ст. як найменше 5 родин з Гіршау мігрували до Криму, а на початку 70-х рр. ХІХ ст. до США [17, 43]. Еміграція до Америки збільшилась, коли у 1874 р. було введено загальну військову повинність. За підрахунками Дж. Юррі, з Молочанського округу з 1873 р. по 1880 р. емігрувало 784 родини, що приблизно 4.500 осіб (20% населення) [18]. За підрахунками Х.Хіберта, впродовж 1874 – 1879 рр. з Гіршау до США емігрувало від 113 до 130 осіб (до 26 родин) [17, 91].

Після масових міграцій у 70-ті рр. ХІХ ст. населення Гіршау стабілізувалось: в 1886 р. на 60 дворів становило 377 жителів [6, 53].

Якщо на початку 50-х рр. ХІХ ст. у середньому 21 десятина оброблялась у менонітському господарстві, то з збільшенням попиту на зернові культури кількість десятин під зернові досягла 45 десятин до 1888 р. Під час інтенсивного збільшення зернових площ зростали ціни на землю. У 1901 р. Іоганн Левен та Корнеліус Янцен з Гіршау продали їх 65-десятинні господарства за 8 тис. руб. кожне. До 1913 р. Якоб Гільдебрандт придбав половинне господарство за 15 тис. руб., а продав повне господарство за 25 тис. руб. Отже, ціни зросли в 3 рази за 12 років.

У Гіршау вирощувались зерно, овочі та фрукти. Цукрові буряки вирощувались тільки в найтяжчі часи, коли було неможливо придбати цукор у крамницях. Кавуни в тяжкі часи використовували для виробництва сиропу та цукру, з соняшників виробилась олія.

Коні були важливим елементом в господарських операціях, були засобом для обробки землі та транспортування. В середньому 65-десятинне господарство мало від 8 до 10 робочих коней. Розведення породистих коней було закладено Іоганном Корнісом у Молочанському окрузі. Він завіз декілька зразків з Бельгії, ці коні надавались кожному господарству на декілька тижнів взимку, а влітку вони паслись на громадському пасовиську. Ціни на коней були досить високими, на виставці коней у 1908 р. червоний шестирічний кінь Генріха Мартенса був оцінений у 500 руб.[17].

Німецька червона корова покращувалась породами східного фризського типу, сірою українською та ногайською породами. Нова порода була названа червоною степовою, вона давала менше молока та була тяжче. Кожне господарство мало півдюжини таких корів.

Багато господарств вирощували свиней. Звичайно свиней забивали у листопаді – грудні. Кожне поселення мало експерта, який професійно вмів

забивати свиней. Деякі господарства мали овець, хоч наприкінці ХІХ ст. їхня чисельність падала. Кури, качки та гуси були в усіх господарствах.

Господарі Гіршау брали на себе обов'язок бути добрими господарями, включало використання найсучаснішого сільськогосподарського обладнання. Так, молотарки обмолочували від 15 до 18 возів зерна на день. Використовувались 5- або 6-тилемешні плуги, в які запрягали від 4 до 6 коней, для обробки землі. У 80-ті рр. ХІХ ст. почали використовувати букери.

Час від часу у село приїжджали торговці, які скупляти зерно, переважно пшеницю. Декілька возів в'їжджали у двір, зерно зсипалось у мішки та звіщувалось. Після оплати вози їхали у портові міста, такі як Бердянськ. Після будівництва залізниці, станції стали місцем, через які везли зерно. Щоб вози не йшли пусті, торговці також купляли яйця, масло. Як об Вілмс з Ландекоппу в 1902 р. платив 23 коп. за фунт, а загальна ціна була від 27 до 28 коп.

Транспорт та засоби комунікації були добре поставлені у Молочанському окрузі. Коні та кабриолети, велосипеди та згодом навіть мопеди їздили по вулицях поселення. Адміністрація поселення наглядала, щоб шляхи були проїжджими. Весною, коли вулиця висихала, певні жителі поселення призначались боронувати вулицю. Тротуари приводились у порядок, посипались новим шаром піску. Утримання шляхів та мостів у межах поселення, як і шляхів на відстані, було повністю у компетенції старости села.

Активне залізничне будівництво в регіоні з 70-х рр. ХІХ ст. активізувало торгівлю менонітських колоній півдня України. Внеском менонітів у розвиток інфраструктури Південної України було будівництво Гергардом і Яковом Валл Токмацької гілки Курсько-Харківсько-Севастопольської залізниці, відкритої в 1914 р. від ст. Федорівки Мелітопольського повіту до Токмака Таврійської губернії [9, 137-138. 14, 667. 16, 198].

Пошта у Молочанському окрузі знаходилась під волосною юрисдикцією. Пошта досягала волосних центрів, Гальбштадту та Гнаденфельду, двічі на тиждень, а потім розділялася між поселеннями, зокрема Гіршау [12, 34]. Телеграми посилались та отримувались вже до 1902 р. Нова телеграфна лінія була побудована від Гнаденфельду до Чернігівки у 1909 р., йдучи через Контеніусфельд.

У 1910 р. Вільгельм Мартенс з Ней-Гальбштадту запропонував провести телефонну лінію у Молочанському окрузі, щоб включала поселення Гальбштадтської та Гнаденфельдської волостей. Всього довжина телефонної лінії повинна була бути 400 верст. Переваги телефонної мережі були значними. Можна було швидко взнати про ціни на зерно, сусідів можна було попередити про крадіїв коней. Влада дала дозвіл, і кожний староста поселення та волосні центри отримали телефони.

В 1915 р. в Гіршау було 87 дворів, населення 336 осіб, 2310 дес. землі, на двір припадало 26 дес. [12, 34].

У роки Першої світової війни зросли антинімецькі настрої. Німецькі

назви менонітських колоній були змінені, Гальбштадт став Молочанськом, Гнаденфельд отримав назву Богданівка, Ландскроне – Хлібне, Вальдгейм – Лісне, Гіршау – Примірне.

У роки громадянської війни, щоб попередити грабування поселення почали організовувати Selbstschutz (самооборону), і у Гіршау був створений загін самооборони. Роки громадянської війни, коли регіон переходив з рук в руки, серйозно виснажили ресурси багатьох менонітських господарств. Найбільш складною була ситуація у 1921 та 1922 рр. у наслідок неврожаю. Брак робочої худоби та знарядь праці, інфляція та посуха доповнили загальну картину, здавалось, що вони з'явилися, щоб бути обдуманною політикою радянського уряду, направленою, щоб зруйнувати німецьке господарство та заморити голодом людей, щоб не було ніякого прояву опозиції радянській владі.

Союз південноросійських менонітів звернувся до ЦК КП(б)У з проханням дозволити емігрувати. Менонітська еміграція з Гіршау проходила у 1920-1930-ті рр., коли 26 родин (115 осіб) залишили Радянський Союз [17, XXI].

Таким чином, село Владівка Чернігівського району Запорізької області було засновано як менонітська колонія Гіршау у 1848 р. за рахунок переселення з інших колоній Молочанського округу. Впродовж всього періоду в економіці села переважало аграрне виробництво. Упродовж 1848-1917 рр. можна виділити етапи розвитку колонії за адміністративним підпорядкуванням. Впродовж першого етапу, 1848 – 1871 рр., колонія входила до складу Молочанського округу, підпорядковувалась Молочанському Сільськогосподарському товариству. Працювала спеціальна державна адміністрація (Опікунський Комітет іноземних поселенців Південного краю Росії), яка знаходилась у підпорядкуванні Міністерства державного майна. Під час другого етапу, після реформи 1871 р. село Гіршау відійшло до Гнаденфельдської волості, колонії знаходилися у підпорядкуванні губернським і повітовим установам до 1917 р.

Бібліографічні посилання:

1. Державний архів Одеської області. – Ф.89. – Оп.1. – Спр.3517.
2. Російський державний історичний архів. – Ф.821. – Оп.133. – Спр.319.
3. ПСЗРИ. – Собрание II. – Т. XII. – Отд. II. – СПб.: Печатано в Типографии 2 Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1838. – 1067 с.
4. **Велицын А.** Немцы в России: Очерки истории развития и настоящее положение немецких колоний на Юге и Востоке России. – СПб., 1893. – 282 с.
5. Владовка (Черниговский район) . – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: [http://ru.wikipedia.org/wiki/%C2%EB%E0%E4%E2%EA%E0_\(%D7%E5%F0%ED%E8%E3%EE%E2%F1%EA%E8%E9_%F0%E0%E9%EE%ED\)](http://ru.wikipedia.org/wiki/%C2%EB%E0%E4%E2%EA%E0_(%D7%E5%F0%ED%E8%E3%EE%E2%F1%EA%E8%E9_%F0%E0%E9%EE%ED)). [Посилання дійсне на 01.02.2013 р.].

6. Волости и важнейшие селения Европейской России: по данным обследования, произведенного статистическими учреждениями Министерства внутренних дел по поручению Стат.совета. – Вып. 8: Губернии Новороссийской группы. – Екатеринославская, Таврическая, Херсонская и Бессарабия. – СПб., 1886. – 119 с.
7. Историческое обозрение колоний в царствование Императора Николая I // ЖМГИ. – 1855. – Ч. 54. – С. 71-88.
8. История городов и сел УССР. Запорожская область. – К.: Полиграфкнига, 1981. – 728 с.
9. **Карагодин А.И.** История Запорожского края (1770 – 1917). – Запорожье: Запорожский государственный университет, 1998. – 286 с.
10. **Князьков Ю.П.** Запорізька область. Историко-географічний і топонімічний словник. – Вып.3 (Бердянський, Веселівський, Мелітопольський, Приазовський, Приморський, Чернігівський, Якимівський райони). – Запоріжжя: Тандем-У, 2009. – 358 с.
11. Немецкое население Таврической губернии. Аннотированный тематический перечень дел. Канцелярия Таврического губернатора. 1803-1917 гг. Таврическое губернское правление. 1803-1917 гг. – Одесса: Автопринт, 2000. – 407 с.
12. **Осташева Н.В.** На переломе эпох ... Меннонитское сообщество Украины в 1914 – 1931 гг. – М.: Готика, 1998. – 256 с.
13. Очерки истории немцев и меннонитов Юга Украины (конец XVIII – первая половина XIX в.) / С.И.Бобылева, Н.В.Бочарова, О.В.Безносова, Л.С.Тутик, Н.В.Осташева, С.В.Атаманенко: Под ред. С.И.Бобылевой. – Днепропетровск: Арт-Пресс, 1999. – 232 с.
14. Россия. Полное географическое описание нашего Отечества / Под ред. В.П.Семенова-Тянь-Шанского. – Т. 14. Новороссия и Крым. – СПб., 1910. – 983 с.
15. Свод законов Российской империи. – Т. XII. – Отд. II. – СПб., 1857. – 112 с.
16. **Штах Я.** Очерки из истории и современной жизни южнорусских колонистов. – М., 1916. – 266 с.
17. **Huebert Н.Т.** Hierschau: an example of Russian Mennonite life. – Winnipeg, Manitoba, 1986. – 416 p.
18. **Urry J.** The Cost of Community: the Founding and Economic Management of the Russian Mennonite Commonwealth before 1914 // JMS. – 1992. – Volume 10. – P. 22-55.

В. Петкау

Меннонитское историческое общество

(г. Дортмунд, Федеративная республика Германии)

ФРАГМЕНТЫ ИСТОРИИ С. НИКОЛАЙПОЛЬ И СУДЕБ ЕГО ЖИТЕЛЕЙ

В статье освещены проблемы истории возникновения и развития меннонитской колонии Николайполь, исследованы трагические судьбы ее жителей (первая половина XX века).

Ключевые слова: меннонитские колонии, колония Николайполь, репрессии, депортация, ссылка, раскулачивание

В статті висвітлені проблеми історії виникнення та розвитку менонітської колонії Миколайполе, досліджені трагічні долі її жителів (перша половина XX століття).

Ключові слова: менонітські колонії, колонія Миколайполе, репресії, депортації, висилка, розкуркулення.

The problems of history of origin and development of mennonite colony of Nikolaipole are lighted up in the article, the tragic fates of her habitants (first half of XX of century) are investigational.

Keywords: mennonits colonies, colony of Nikolaipole, repressions, deportation, reference

Одной из малоисследованных тем как отечественной, так и зарубежной историографии является история отдельных поселений меннонитов, возникших в конце XIX столетия на территории Бахмутского уезда Екатеринославской губернии. Советская историография в силу целого ряда объективных причин идеологического характера не уделяла должного внимания исследованию истории меннонитских поселений, искаженно фиксируя только отдельные факты исторического присутствия меннонитов на территории южноукраинских губерний Российской империи.

В данном исследовании предпринята попытка осветить сквозь призму биографий местных жителей-меннонитов историческое прошлое села Николайполь, колонии Борисово.

В 1892 году группа поселян собственников из Хортицкой колонии купила в Сантуриновской волости Бахмутского уезда, у разорившихся купцов Борисовских 5.100 десятин земли по цене 85 рублей за десятину. Поселившиеся здесь 80 семей, с общим числом жителей в 400 человек, основали колонию Борисово, состоящую из 3 поселений: № 1 Кондратьевка, № 2 Николайполь и №3 Любомировка [1].

Согласно «Ведомости землевладения Бахмутского уезда 1915г.» селению Николайполь принадлежало 2387 десятин 1900 квадратных сажень земли, оно насчитывало 40 домохозяев [2]. В 1911 году в селе проживало –204 жителей; в 1919 году – 400, а в 1926 году – 340, из которых 313 были

представителями немецкой национальности [3].

Большинство жителей колонии Борисово в религиозном отношении принадлежали к общине церковных меннонитов, но были и представители общины братских меннонитов. Согласно данным о меннонитских общинах колонии Борисово по состоянию на 1905 год: «Борисовский меннонитский церковный приход в Бахмутском уезде Екатеринославской губернии, филиал Нью-Йоркского прихода. Год основания 1892. Число членов - 505. Причастившихся - 199. Крестившихся - 306. Родившихся в 1905 г. - 18. Крестившихся в 1905 г. - 8. Вступивших в брак в 1905 г. - 9. Умерших в 1905 г. - 13. Добровольные приношения - 1442 руб. (Сумма по всей Нью-Йоркской общине и ее филиалах).» В данном историческом источнике приведены имена местных проповедников и их адреса: «Вильгельм Дик, Кондратьевка. Проповедник с 1877 года. Адрес: Проповеднику Вильгельму Яковлевичу Дик с. Кондратьевка почтовое отделение Дружковка Екатеринославской губернии. Генрих Петкау, Николайполь. Проповедник с 1897 года. Ответственный за ведение церковной книги. Адрес: Проповеднику Генриху Яковлевичу Петкау с. Николайполь почтовое отделение Дружковка Екатеринославской губернии. Даниель Лёвен, Кондратьевка. Проповедник с 1904 года. Адрес: Проповеднику Даниилу Яковлевичу Лёвен с. Кондратьевка почтовое отделение Дружковка Екатеринославской губернии.

Николаевская меннонитская братская община в Бахмутском уезде Екатеринославской губернии, филиал Айнлагской меннонитской братской общины. Год основания 1900. Число членов - 45. Причастившихся - 24. Крестившихся - 21. Родившихся в 1905 г. - 2.»

Проповедником общины братских меннонитов был: Давид Блок, который проживал в Николайполь. Проповедник с 1893 года. Адрес: Проповеднику Давиду Давидовичу Блоку с. Николайполь почтовое отделение Дружковка Екатеринославской губернии.»

Главным занятием жителей колонии было земледелие. Плодородная земля и трудолюбие позволили жителям Николайполя быстро встать на ноги, о чем косвенно свидетельствует наличие в селе 2 ветряных мельниц для переработки зерна. Первопоселенцы Николайполя, братья Яков и Иоганн Шульц, решили построить паровую мельницу. Они выбрали место под ее строительство возле станции Краматорская. Удобное местоположение позволяло обслуживать большее количество сел в регионе и достаточно оперативно вывозить готовую продукцию за его пределы. В пол версты к югу от станции они купили в 1906 году участок земли, на котором и построили свою мельницу. В 1908 году, мельница братьев Шульц имела годовой оборот в 12000 рублей [5]. В справочнике “Список фабрик и заводов Российской империи”, изданном в 1912 году, сообщается, что мельница оборудована паровым двигателем мощностью 75 л.с. Годовая производительность мельницы, достигала 60600 руб. Трудились на ней 8 рабочих [6].

29 августа 1911 года на паровой мельнице братьев Шульц произошел пожар, описанный в ниже приведенной заметке, напечатанной в издаваемой в Гальбштадте газете «Friedensstimme»: «Краматорская, Харьковская

губерния. Паровая мельница братьев Шульц 29 августа полностью сгорела. До 6 часов вечера работала дневная смена, потом её сменила ночная. Все шло обычным чередом. Смена, все опытные и надёжные работники, была в полном составе. К вечеру один из владельцев мельницы, а так же приказчик и главный мельник закрыли ворота и тоже отправились домой. И только собирались сесть за стол и поужинать, когда услышали: «Мельница горит!». Все ринулись на улицу и увидели пламя, вырывающееся наружу с торца здания над машинным отделением. Как позднее рассказал один работник: около 6 часов вечера он почувствовал запах дыма, но несмотря на тщательные поиски ничего найти не мог. Позднее он нашел пламя там, где его совершенно не ожидал. Пламя быстро распространялось и вскоре весь потолок, а затем и пол мельницы грубого помола был в огне. Людей вначале было мало. Они позвонили в пожарную охрану и, насколько возможно, пытались спасти от огня муку и зерно (рожь). Примерно через 15 минут уже и большая мельница была охвачена огнём. Горело страшно. Больше о тушении не могло быть и речи. Теперь была опасность, что огонь перекинется и на 3 близлежащих жилых дома. Сначала ветер дул в противоположную сторону, потом изменил направление и огонь охватил сарай и сеновал ближайшего дома. Скотину удалось спасти. Теперь начали выносить вещи из всех 3 домов. Людей было достаточно, но были и такие, кто воспользовался случаем для воровства. Некоторые вещи, в том числе и ценные, были украдены. Пожарники прибыли с опозданием. Но это были отчаянными ребятами. Благодаря их умению и энергии все 3 дома удалось спасти. Воды они привезли с собой немного, и она быстро кончилась. Но начальник железнодорожной станции подогнал локомотив с водой к самому саду. Проложили шланги и 20 пожарников смогли противостоять огню. Потом подошли ещё 2 локомотива с водой.

Урон нанесен значительный. Сгорело свыше 500 мешков муки из пшеницы, 2000 пудов ржаной муки, крупа, около 200 четвертей пшеницы и все машины, за исключением парового котла»[7].

Вскоре братья восстановили свою мельницу и в 1913 году здесь производилось 39 тысяч пудов пшеницы, и на ней продолжало работать 8 рабочих [8; 9]. Последовавшая после большевистской революции национализация заставила братьев вернуться в Николайполь, где они и проживали до своей смерти.

Старое мельничное здание частично сохранилось до наших дней и находится на территории комбината хлебопродуктов. На фасаде этого здания видна дата "1906"[10].

В период Первой мировой войны очень многие меннониты из колонии были призваны на военную службу, где служили санитарями. Все меннониты были патриотами страны, в которой проживали, о чем свидетельствует следующая заметка в "Народной газете" г. Бахмут: "В Бахмутский комитет Российского общества Красного Креста за время с 26 июня по 18 августа 1914 г., поступили пожертвования от следующих лиц: ... от меннонитов колоний Кондратьевки и Николайполь: П.И. Лепп, Г.П. Шредер, Г.Г. Шредер,

И.Г. Шредер, Н.Я. Дик, Г.Г. Энс, Г.М Энс, И.И. Энс, Г.Г. Гамм и Я.Д. Шмидта 5050 р.”[10].

Антинемецкая компания в период Первой Мировой войны, беспредел совершаемый военными и бандитскими формированиями над мирными жителями меннонитских колоний в период Гражданской войны привели к полному упадку хозяйства. С приходом к власти большевиков ситуация еще более ухудшилась. Продналог, многочисленные экспроприации, передел земли... Все это вызвало эмиграцию в Америку.

С 1923г. по 1929г. следующим жителям, родившимся в Николайполе, удалось эмигрировать в Канаду: Давид Д. Блок (*24.12.1901); Абрам Иоганн Браун (*2.04.1893); Абрам Г. Бюкерт (*6.09.1893); Иоганн Давид Бур (*2.05.1896); Абрам И. Крёгер (*26.08.1891); Анна Крёгер (*16.06.1894); Анна Крёгер (*15.05.1921); Петр Давид Классен (*27.10.1895); Аганета Сименс (*3.09.1889) - вдова Иоганна Давида Леткемана и ее дети Иоганн Леткеман (*3.05.1893), Давид Леткеман (*15.02.1895), Генрих Леткеман (*4.11.1898), Якоб Леткеман (*15.03.1904); а так же Якоб Леткеман (*9.10.1868) и его дети Иоганн Якоб Леткеман (*1.04.1900), Анна Леткеман (*19.02.1903); Аганета Мартенс (*4.01.1898); Генрих Петкау (*15.10.1896); Сара Петкау (*8.08.1900); Давид Петкау (*7.01.1903); Петр Петкау (*29.01.1905); Иоганн Петкау (* 10.12.1909); Иоганн И. Ремпель (*11.03.1856) с детьми; Яков Яков Шульц (*14.06.1891); Мария Иоганн Шульц (*3.05.1891); Антон Г. Функ (*27.02.1905); Иоганн Генрих Эпп (*31.07.1905); Петр Г. Янцен (*8.09.1893); Генрих Янцен (*19.04.1897);

Уехавшие в Канаду жители Николайполя составили карту дворов села на момент их отъезда. С левой (юго-западной) стороны улицы проживали семьи: Гиеберт, И. Бур, А. Бюкерт, И. Леткеманн, И. Мартенс, Франц Валл, Абрам Нейфельд, Франц Ламмерт, А. А. Дик, Иоганн Бур, Давид Бур, Якоб Паулс, Иоганн Дик, Иоганн Шульц, Яков Я. Шульц и далее дома безземельных семей. С правой (северо-восточной) стороны: располагались дома безземельных семей, и далее проживали Давид Классен, Давид Классен, Гооге, Петр Петерс, Гильдебрандт, И. Кран, Валл, Крёкер, участок со школой, Дитрих Лёвен, И. Ремпель, Германн Бюкерт, Пеннер, Иоганн Дик, Бюкерт [12].

В 1930 году Советское правительство наглухо закрыло границу.

В середине 1920-х годов, в преддверии антирелигиозной компании, стали собирать сведения о религиозных общинах. По информации на 1925 год в Константиновском районе в с. Кондратьевка – насчитывалось 184 менонита, в с. Николайполь - 153 менонита [13].

1929 год стал годом настоящего «перелома» для жителей Николайполя. В этом году в колонии были закрыты церкви, молитвенные дома, было запрещено проведение мероприятий, связанных с отправлением религиозного культа.

Весной 1930 года пошла волна раскулачивания и сплошной коллективизации.

Из протокола заседания президиума Константиновского района. Март

1930 г.: «1. Выслать за пределы Константиновского района, как района сплошной коллективизации, наиболее мешающих коллективизации и реконструкции с/х с общим количеством их жен, детей, родственников - 457 семей (14 немецких кулаков).

2. произвести расселение кулацких хозяйств внутри района – 175 семейств (44 немецких кулаков).» [14].

В этом документе приводятся следующие сведения о количестве дворов в колонии: В колонии Николайполь – 68 дворов, в колонии Кондратьевка – 89 дворов и в селе Любомировка – 8 дворов.

В протоколе имеется информация о выселяемых из Николайполя 12 семей кулаков. Ниже цитируется его фрагмент: «1 Виллерт Петр Яковлевич. Земли до революции 32 д., после революции 21 д. Сейчас имеет 6 лошадей и 3 коровы. Сумма налога 481 р., вид обложения – экспортник 60%. Участник карательного отряда Воровского, агитирует за коллективизацию с целью сокрытия темного прошлого, в действительности же ведет подпольную агитацию против коллектива. Зять кулака – Вала Корней. Антисоветски настроен, находится под влиянием тестя и проводит его кулацкие идеологии. Лишен избирательных прав, несколько месяцев был в Красной Армии. До 17 года служил на Кавказе в частях всероссийского земского союза. Ярый сторонник эмиграции в Америку. До 29 года постоянно имел одну работницу и сезонно двух рабочих. К Советской власти относится враждебно. В Красной Армии и на производстве никого нет.

2. Классен Яков Иванович 41 г., жена 37, сын 4, сын 2. Земли до революции с отцом 200 д. После революции 20 д. Сейчас имеет 4 лошади и 5 коров. Сумма налога 453р., вид обложения – экспортник 60%. Эксплуатировал одну постоянную работницу. Кулак-активист. Устраивает у себя на квартире попойки с бедняками. Распродал свое имущество с целью эмиграции в Америку. Злостный несдатчик хлебных излишков. В Красной Армии и на производстве никого из семьи нет. Лишен избирательных прав.

3. Гиберт Франц Францевич 37 л., жена 30, дочь 9. Земли до революции с отцом 150 д. Имел 21 лошадь и 15 коров. После революции 24 д. Сейчас имеет 4 лошади и 5 коров. Сумма налога 410 р., вид обложения - экспортник 50%. Дореволюционный кулак, имевший, кроме сказанного, 6 шт. молодняка, с/х инвентарь и паровую молотилку. Антисоветская личность, ярый противник коллективизации. Имел постоянно одного работника и одного сезонного. Лишен избирательных прав. В Красной Армии и на производстве никого нет.

4. Ламмерт Франц Францевич 66 л., сын 27, сын 14. Земли до революции 65 д. Имел 8 лошадей, 4 коровы. После революции 32 д. Сейчас имеет 3 лошади и 2 коровы. Сумма налога 476 р., вид обложения - экспортник 75%. Дореволюционный кулак, эксплуатирующий наемный труд, злостный несдатчик хлебных излишков и сторонник эмиграции немцев в Америку. Продав мотор и имел единолично трактор, числился членом фиктивного машинно-тракторного т-ва. Эмигрировал в Америку, но затем возвратился из Москвы и живет у сына. Привлекался к суду за подделку хлебных

квитанций. В Красной Армии и на производстве никого нет. Держал 2 постоянных работника.»

Согласно докладной записки Председателя Райисполкома Сазонова, на имя уполномоченного Райисполкома по Николайпольскому сельсовету Карповича, был отправлен список расселения кулаков Николайпольского сельсовета с указанием населенного пункта и хаты, куда вселяется кулак. Все кулаки направлялись в село Петровка № 1 Александро-Шультенского Сельсовета (Сейчас это село Петровка, расположенная на левом берегу р. Кривой Торец, напротив железнодорожной станции Щербиновской) [15]: Виллерт Петр Яковлевич (4 д.) в хату Сулименко Ивана, Классен Як. Иван (4 д.) в хату Догаева Кирила, Гиберт Генрих Ив. (3 д.) в хату Цигельник Дмитрия, Ламерт Фр. Франц. (3 д.) в хату Сулименко Влад., Бурр Давид (4 ч.) в хату Сулименко Ильи, Пикерт (правильно Бикерт) П. Герман. (7 ч.) в хату Кваши Николая, Петерс Генр. Генр. (5 ч.) в хату Сулименко Марка, Валл Карп Карпов. (6 д.) в хату Догаева Сергея Андр., Гильдебрандт Дм. (5 ч.) в хату Догаева С. Андр., 2 семьи Петерс Сузана (4 ч.) и Дик Иван Иванович (2 чел.) в одну хату Сулименко Игната.

Примечание: По Петровке № 1, как сообщил уполномоченный Терещенко, все бедняки и колхозники не согласились переезжать на кулацкие земли и постройки».

Проведя акцию по раскулачиванию и наглядно показав жителям села, что их ждет в случае отказа от вступления в колхоз, присланные сверху партийные агитаторы, начали запись «добровольцев». В это время большую часть населения Николайполя уже составляли русские и украинцы. В селе был организован совхоз «Горняк».

После проведения массового раскулачивания и коллективизации проводились аресты неблагонадежных колонистов. Как правило, их отправляли на перевоспитание в лагеря на небольшие сроки - от 3 и до 5 лет. В период с 1934 и по 1936 год в селе были арестованы [16]: Валл Юлий (Илий) Петрович, 1894 года рождения, с. Николайполе Константиновского района Донецкой области, немец, образование 2 класса, беспартийный. Служащий кооперации. Проживал: с. Нью-Йорк Дзержинского района Донецкой области. Арестован 4 сентября 1936 года. Военным трибуналом Харьковского военного округа в г. Сталино 21 декабря 1936 осужден на 4 года ИТЛ с лишением прав на 2 года. Реабилитирован в 1959 году.

Дик Генрих Васильевич, 1903 года рождения, с. Николайполе-2 Константиновского района Донецкой области, немец, образование ниже, беспартийный. Проживал: с. Кондратовка Константиновского района Донецкой области. Рабочий Торецкая завода. Арестован 14 января 1934 года. Осужденный тройкой при коллегии ГПУ УССР 25 февраля 1934 на 3 года ИТЛ. Реабилитирован в 1957 году.

Класен Иван Давидович, 1898 года рождения, с. Николайполе Константиновского района Донецкой области, немец, образование начальное (среднее), беспартийный. Бухгалтер конторы «Заготзерно». Проживал: с. Нью-Йорк Донецкой области. Арестован 11 ноября 1934 года. Особым

совещанием при НКВД СССР 10 апреля 1935 осужден на 5 лет ИТЛ. Реабилитирован в 1959 году.

Петкау Абрам Генрихович, 1898 года рождения, колония Николайполе Артемивського району Донецкой области, немец, образование среднее, беспартийный. Колхозник колхоза им. Тельмана. Проживал: колония Калинове Сталинского района Донецкой области. Арестован 15 ноября 1934 года. Донецким областным судом 28 марта 1935 осужден на 10 лет ИТЛ с лишением прав на 3 года. Реабилитирован в 1963 году.

Главная волна репрессий на жителей села Николайполь обрушилась в 1937-1938 годах. Вот неполный список жертв Сталинского террора [16]:

Берген Генрих Абрамович, 1912 года рождения, с. Николайполе Константиновского района Донецкой области, немец, образование нижнее, беспартийный. Проживал: с. Катериновка Константиновского района Донецкой области. Колхозник колхоза им. Тельмана. Арестованы 10 декабря 1937 года. Осужденный Особым совещанием при НКВД СССР к расстрелу. Данных о приведении приговора в исполнение нет. Реабилитирован в 1960 году.

Биккерт Петр Петрович, 1902 года рождения, с. Николайполе Константиновского района Донецкой области, немец, образование нижнее, беспартийный. Проживал: г. Константиновка Донецкой области, ул. Интернациональная, д. № 214. Счетовод конторы "Донтранс". Арестованы 5 июля 1937 года. Осужденный Особым совещанием при НКВД СССР к расстрелу. Данных о приведении приговора в исполнение нет. Реабилитирован в 1958 году

Вал Петр Петрович, 1902 года рождения, с. Николайполе Константиновского района Донецкой области, немец, образование нижнее, беспартийный. Проживал: с. Катериновка Константиновского района Донецкой области. Колхозник. Арестованные 8 декабря 1937 года. Осужденный Особым совещанием при НКВД СССР к расстрелу. Данных о приведении приговора в исполнение нет. Реабилитирован в 1960 году.

Вал Арон Петрович, 1912 года рождения, с. Николайполе Константиновского района Донецкой области, немец, данных об образовании нет, беспартийный. Проживал: г. Константиновка Донецкой области. Извозчик. Арестован 26 января 1938 года. Осужденный Особым совещанием при НКВД СССР к расстрелу. Данных об исполнении приговора нет. Реабилитирован в 1958 году.

Вал Корней Иванович, 1898 года рождения, с. Николайполе Константиновского района Донецкой области, немец, образование ниже, беспартийный. Проживал по месту рождения. Тракторист. Арестованы 10 августа 1937 года. Осужденный Особым совещанием при НКВД СССР к расстрелу. Данных о приведении приговора в исполнение нет. Реабилитирован в 1965 году.

Варкентин Иван Корнеевич, 1902 года рождения, с. Николайполе Константиновского района Донецкой области, немец, образование ниже, беспартийный. Проживал по месту рождения. Тракторист совхоза.

Арестован 20 июня 1937 года. Осужденный Особым совещанием при НКВД СССР к расстрелу. Данные о приведении приговора в исполнение нет. Реабилитирован в 1958 году.

Дерксен Яков Яковлевич, 1900 года рождения, с. Смоляне Охотницкого района Днепропетровской области, немец, образование начальное, беспартийный. Проживал: с. Николайполе Константиновского района Донецкой области. Рабочий совхоза "Горняк". Арестован 27 июля 1937 года. Осужденный тройкой УНКВД по Донецкой области на 10 лет ИТЛ. Реабилитирован в 1957 году.

Дик Абрам Петрович, 1913 года рождения, с. Николайполе Константиновского района Донецкой области, немец, образование ниже, беспартийный. Проживал: пос. Катериновка Константиновского района Донецкой области. Учитель СШ. Арестованы 24 января 1938 года. Осужденный решением НКВД и Прокурора СССР к расстрелу. Данные об исполнении приговора нет. Реабилитирован в 1957 году.

Дик Иван Абрамович, 1900 года рождения, с. Николайполе Константиновского района Донецкой области, немец, образование ниже, беспартийный. Проживал по месту рождения. Рабочий совхоза «Горняк». Арестован 12 ноября 1937 года. Осужденный Особым совещанием при НКВД СССР к расстрелу. Данные об исполнении приговора нет. Реабилитирован в 1957 году.

Дик Петр Петрович, 1911 года рождения, с. Николайполе Константиновского района Донецкой области, немец, образование ниже, беспартийный. Проживал: с. Катериновка Константиновского района Донецкой области. Колхозник колхоза им. Тельмана. Арестованы 7 декабря 1937 года. Осужденный Особым совещанием при НКВД СССР к расстрелу. Данные о приведении приговора в исполнение нет. Реабилитирован в 1960 году.

Каздорф Генрих Абрамович, 1901 года рождения, с. Николайполе Константиновского района Донецкой области, немец, образование среднее, беспартийный. Проживал: г. Константиновка Донецкой области, д. Новосадова, д. № 5. Калькулятор конторы завода «Красный Октябрь». Арестован 28 июля 1937 года. Осужденный тройкой УНКВД по Донецкой области на 10 лет ИТЛ. Реабилитирован в 1962 году.

Классен Петр Петрович, 1915 года рождения, с. Григоровка Барвенковского района Харьковской области, немец, образование начальное, беспартийный. Проживал: с. Николайполе Константиновского района Донецкой области. Учитель школы. Арестованы 6 ноября 1937 года. Осужденный Особым совещанием при НКВД СССР к расстрелу. Данные об исполнении приговора нет. Реабилитирован в 1957 году.

Крегер Иван Яковлевич, 1904 года рождения, с. Николайполе Константиновского района Донецкой области, немец, образование начальное, беспартийный. Проживал: с. Новодмитровка Константиновского района Донецкой области. Колхозник колхоза им. К.Маркса. Арестован 14 декабря 1937 года. Осужденный Особым

совещанием при НКВД СССР к расстрелу. Данных об исполнении приговора нет. Реабилитирован в 1957 году.

Леткеман Франц Яковлевич, 1907 года рождения, с. Николайполе Константиновского района Донецкой области, немец, образование начальное, беспартийный. Проживал по месту рождения. Тракторист совхоза «Горняк» № 1. Арестованы 7 сентября 1937 года. Осужденный тройкой УНКВД по Донецкой области к расстрелу с конфискацией имущества. Данных об исполнении приговора нет. Реабилитирован в 1964 году.

Мартенс Генрих Генрихович, 1894 года рождения, с. Николайполе Константиновского района Донецкой области, немец, образование неполное среднее, беспартийный. Проживал по месту рождения. Огородник совхоза «Горняк». Арестован 28 июля 1937 года. Осужденный тройкой УНКВД по Донецкой области на 10 лет ИТЛ. Реабилитирован в 1957 году.

Нейфельд Абрам Григорьевич, 1893 года рождения, с. Николайполе Константиновского района Донецкой области, немец, образование начальное, беспартийный. Проживал: г. Константиновка Донецкой области, ул. Ленина, д. № 80. Дояр совхоза «Горняк». Арестован 27 июля 1937 года. Осужденный тройкой УНКВД по Донецкой области на 10 лет ИТЛ. Реабилитирован в 1957 году.

Паульс Давид Яковлевич, 1905 года рождения, г. Хортица Запорожского района Днепропетровской области, немец, образование начальное, беспартийный. Проживал: с. Николайполе Константиновского района Донецкой области. Бригадир животноводов совхоза "Горняк". Арестовано 22 июня 1937 года. Осужденный тройкой УНКВД по Донецкой области к расстрелу. Приговор приведен в исполнение в г. Артемовске 12 августа 1937. Реабилитирован в 1958 году

Паульс Яков Яковлевич, 1891 года рождения, г. Хортица Запорожского района Днепропетровской области, немец, образование начальное, беспартийный. Проживал: с. Николайполе Константиновского района Донецкой области. Извозчик совхоза "Горняк". Арестован 4 июля 1937 года. Осужденный тройкой УНКВД по Донецкой области к расстрелу. Приговор приведен в исполнение в г. Артемовск 12 августа 1937. Реабилитирован в 1958 году.

Петерс Андрей Густавович, 1914 года рождения, с. Николайполе Константиновского района Донецкой области, немец, образование начальное, беспартийный. Проживал: с. Новодмитровка Константиновского района Донецкой области. Тракторист колхоза им. К. Маркса. Арестован 19 декабря 1937 года. Осужденный Особым совещанием при НКВД СССР к расстрелу. Данных об исполнении приговора нет. Реабилитирован в 1957 году.

Петерс Даниил Давыдович, 1908 года рождения, с. Николайполе Константиновского района Донецкой области, немец, образование начальное, беспартийный. Проживал: с. Екатериновка Константиновского района Донецкой области. Колхозник. Арестован 14 декабря 1937 года.

Осужденный Особым совещанием при НКВД СССР к расстрелу. Данных об исполнении приговора нет. Реабилитирован в 1959 году.

Петерс Иван Васильевич, 1898 года рождения, с. Николайполе Константиновского района Донецкой области, немец, образование начальное, беспартийный. Проживал: с. Катериновка Константиновского района Донецкой области. Колхозник. Арестован 28 ноября 1937 года. Осужденный Особым совещанием при НКВД СССР к расстрелу. Данных об исполнении приговора нет. Реабилитирован в 1960 году.

Петерс Иван Давидович, 1911 года рождения, с. Николайполе Константиновского района Донецкой области, немец, образование начальное, беспартийный. Проживал: с. Катериновка Константиновского района Донецкой области. Колхозник. Арестованные 8 декабря 1937 года. Осужденный Особым совещанием при НКВД СССР к расстрелу. Данных об исполнении приговора нет. Реабилитирован в 1959 году.

Петерс Яков Давидович, 1910 года рождения, с. Николайполе Константиновского района Донецкой области, немец, образование начальное, беспартийный. Проживал: с. Новодмитровка Константиновского района Донецкой области. Комбайнер колхоза. Арестован 14 декабря 1937 года. Осужденный Особым совещанием при НКВД СССР к расстрелу. Данных об исполнении приговора нет. Реабилитирован в 1957 году.

Ремпель Генрих Генрихович, 1901 года рождения, с. Николайполе Запорожского района Днепропетровской области, немец, образование среднее, беспартийный. Преподаватель школы № 1. Проживал: с. Буроз Макеевского района Донецкой области. Арестованы 15 декабря 1937 года. Особым совещанием при НКВД СССР 12 января 1938 приговорен к расстрелу. Данных об исполнении приговора нет. Реабилитирован в 1959 году.

Энс Герман Яковлевич, 1912 года рождения, с. Николайполе Константиновского района Донецкой области, немец, образование начальное, беспартийный. Проживал: г. Константиновка Донецкой области. Моторист бутылочного завода. Арестованный 1 апреля 1938 года. Осужденный тройкой УНКВД по Донецкой области к расстрелу. Данных об исполнении приговора нет. Реабилитирован в 1960 году.

Начавшаяся 22 июня 1941г. Великая Отечественная война обрушила новые испытания на жителей с. Николайполь. Так, уже 28 августа 1941 г. был опубликован Указ Президиума Верховного Совета СССР «О переселении немцев, проживающих в районах Поволжья», который на официальном уровне обвинил поволжских немцев в пособничестве агрессору. На основании данного указа 22 сентября 1941 г. Государственный Комитет Оборона СССР принял постановление № ГКО-702 сс «О переселении немцев из Запорожской, Сталинской и Ворошиловоградской областей». В Сибирь и Казахстан было депортировано 24 немецкие семьи из Николайполя. С 4 по 5 сентября в селе были арестованы и осуждены [16]:

Дерксен Яков Яковлевич, 1924 года рождения, с. Николайполе Константиновского района Донецкой области, немец, образование 4 класса, беспартийный. Проживал: с. Николайполье Константиновского района Сталинской (Донецкой) области. Скотовод совхоза "Горняк". Арестованы 5 сентября 1941 года. Данных о приговоре нет. Умер 7 декабря 1941 при этапировании. Реабилитирован в 1963 году.

Мартенс Валентин Генрихович, 1920 года рождения, с. Николайполе Константиновского района Донецкой области, немец, образование неполное среднее, член ВЛКСМ. Проживал: с. Николайполье Константиновского района Сталинской (Донецкой) области. Весовщик совхоза "Горняк". Арестованы 5 сентября 1941 года. Осужденный Особым совещанием при НКВД СССР на 10 лет ИТЛ. Реабилитирован в 1955 году.

Паульс Яков Яковлевич, 1920 года рождения, с. Николайполе Константиновского района Донецкой области, немец, образование неполное среднее, беспартийный. Проживал: г. Дружковка Сталинской (Донецкой) области. Рабочий совхоза "Горняк". Арестован 4 сентября 1941 года. Данных о приговоре нет. Реабилитирован в 1963 году.

Шульц Иван Адамович, 1924 года рождения, с. Николайполе Константиновского района Донецкой области, немец, образование неполное среднее, беспартийный. Проживал: с. Николайполе Константиновского района Сталинской (Донецкой) области. Ветсанитар совхоза "Горняк". Арестован 5 сентября 1941 года. Данных о приговоре нет. Реабилитирован в 1963 году.

Краткое изложение собранной на сегодняшний день информации о семьях, проживавших в селе Николайполь до 1941 года, и дальнейших судьбах членов этих семей [17].

Первопоселенец Блок Абрам (*17.04.1832 Кронсгартен, Хортица - † 25.08.1911 Николайполь) был женат на Фальк Аганете (*20.05.1836 Шенвизе, Хортица - † 26.05.1909 Николайполь). Четверо детей разъехались по другим колониям.

Первопоселенец Блок Давид (*15.06.1860 Кронсгартен, Хортица - † 30.01.1920 Николайполь) был женат на Фогт Елизавета (*13.08.1862 Шенвизе, Хортица - † 30.01.1920 Николайполь). Давид был проповедником общины братских меннонитов. Из 10 рожденных детей, 5 умерло в детском возрасте, одна от туберкулеза в 20 лет, Анна (*14.07.1894) и Давид (*24.12.1901) выехали в Канаду, а Елизавета по мужу Панкрац (*20.01.1884) и Аганета по мужу Тайхриб (*20.10.1885) были выселены с детьми в Сибирь.

Первопоселенец Браун Иоганн (*30.03.1857 - † 31.12.1919) был женат на Мартенс Анна (*21.06.1862 - † 12.10.1926 Канада), которая с 4-мя детьми (Анна, Герхарт, Абрам (*2.04.1893 Николайполь) и Катарина (* 2.12.1894) выехала в Канаду.

Первопоселенец Бур Давид Петр (*27.12.1866 Нижняя Хортица) женился на Фризен Елизавете (*5.02.1868 Нижняя Хортица - † 13.12.1902 - умерла от оспы). Его дети Бур Давид (*20.08.1891 Николайполь) и Бур Катерина (*14.03.1894 Николайполь) с мужем Петром Ламмертом остались в России, а

сын Бур Иоганн Давид уехал в Канаду. Все дети во втором браке с Унгер Катариной (*18.07.1873 Айнлаге, Хортица - † 03.1947): Бур Герхард (*1904 Николайполь), Бур Петр (*1906 Николайполь), Бур Генрих (*1909 Николайполь) остались в России и эта семья была раскулачена.

Первопоселенец Бюкерт Герман А. (?) был женат на Петерс Елене П. (*19.10.1863 Шенберг, Хортица - † 14.08.1915 Николайполь). Их сын Бюкерт Абрам Г. (*6.09.1893 Николайполь) совместно с женой Классен Еленой выехал в Канаду.

Вилер Франц (*10.05.1893 - † 1928 Гусаровка, Барвенково) был женат на Гардер Анна (*29.07.1896 Николайполе - † 1971 Эстония) и их дети, рожденные в Николайполе, Франц (*21.09.1920), Анна (*28.03.1926) и Петр (*7.04.1927)) остались в России и были депортированы в Сибирь.

Гиберт Иоганн (*27.07.1854 - † 21.04.1920 Николайполь) был женат на Лёвен Аганета (*10.01.1857 - † 20.10.1909 Николайполь). 3 детей иммигрировали в Канаду, а 3 остались в России.

Дик Абрам(*10.02.1897) женился на Мартенс Аганете (* 4.01.1898 Николайполь - † 5.02.1989 Канада). Их семья с дочкой Гертой (*15.04.1923 Николайполь) переселились в Канаду

Первопоселенец Классен Давид (*5.08.1863 Шенвизе, Хортица) был женат на Браун Елизавета (*17.08.1867 Хортица). Об их дочках Катерине (*3.01.1890) и Анне (*17.04.1893) нет информации. А вот его сын Петр (*27.10.1895) женился на Эпп Агнес (*17.01.1900 Шенвизе, Хортица) и в 1926 году эта семья переселились в Канаду. 4 старших детей родились в Николайполе, а младшие 8 уже в Канаде.

Первопоселенец Крюгер Якоб (*?) был женат на Янцен Марии (*?). Их дети Абрам (*26.08.1891 Николайполь) и Анна (*16.06.1894 Николайполь), вышедшая замуж за Гиберта Юлиуса (*17.07.1894 Николайполь), переселились в Канаду.

Первопоселенец Ламмерт Франц Ф. (*14.09.1864) был женат на Фризен Елене (*31.12.1870). Его сын Ламмерт Франц Ф. (*3.07.1895) переселился в Канаду. Сведений о других детях нет. Семья Ф. Ламмерта была раскулачена и выселена из Николайполя.

Леткеман Иоганн Давид (*8.08.1867 Остров Хортица † 14.02.1907) был женат на Сименс Аганете (*7.05.1868 Айхенфельд, Языково -† 28.01.1949 Канада). Их дети (5 из 7) выехали в Канаду.

Леткеман Якоб (*9.10.1868 Кронсталь, Хортица - † 11.06.1943 Канада) был женат на Заватцки Катерине (*1.05.1870 Хортица - † 10.1941 Россия). В 1925 году Якоб со старшим сыном Иоганном (* 1.04.1900 Николайполь) иммигрировал в Канаду, а больная жена осталась с другими детьми в России. Анна Леткеман (*19.02.1903 Николайполь) была замужем за Фризенном Абрамом (растрелен в 1937) и депортирована с детьми в Казахстан. Леткеман Петр (*14.02.1905 Николайполь) был женат на Паулс Анна и их семья была депортированы в Сибирь. О Леткеман Франце (*16.03.1907 Николайполь) нет сведений. Леткеман Маргарита (*9.07.1909 Николайполь - † 1989

Дружковка, Украина) вышла замуж за Левекина Павла и не подвергалась депортации.

Мартенс Генрих (*22.04.1866 Хортица - † 13.11.1897 Николайполе) был женат на Заватцки Катерине (* 1.05.1870 Хортица - † 10.1941 Николайполь). Старший сын Мартенс Генрих (*7.05.1894 Николайполь - † 11.09.1966 Караганда, Казахстан) был женат на Мартенс Луизе (*1892 - † 9.02.1927 Николайполь). Луиза умерла при рождении 5-го ребенка. Генрих женился на Паулс Аганете (*1896-† 1944 Архангельск, Россия) и у них родился дочка Мария (*9.09.1931 Николайполь). Генрих был арестован в 1937 году и осужден на 10 лет. После освобождения проживал в Казахстане. Аганета с дочкой и детьми мужа от первого брака была депортирована в Сибирь.

Первопоселенец Петкау Генрих (*18.10.1864-10.09.1910 Карповка, Мемрик) был учителем, а с 1897 предигером и в Николайполе и впоследствии переселился в молочанскую колонию Мемрик, где так же работал учителем. Он женился на Гёрцен Сара (*7.02.1873 Языково - † 15.01.1959 Канада). Сара с 5 детьми: Генрих (*15.10.1896 Николайполь), Сара (* 8.08.1900 Николайполь), Давид (*7.01.1903 Николайполь), Петер (*29.01.1905 Николайполь) и Иоганн (*10.12.1909 Калиново, Мемрик) переселилась в Канаду. В России остались: Якоб (*1.04.1895 Николайполь - † 14.02.1947), Абрам (*15.04.1898 Николайполь - † 04.1941 Сибирь, Трудармия), Елена (*1.03.1907 Калиново, Мемрик - † 14.01.1962) и Мария (*6.12.1908 Калиново, Мемрик).

Первопоселенец Ремпель Иоганн (* 11.03.1856 Розенгарт, Хортица - † 02.1938) был женат на Энс Сузана (*14.12.1858 - † 21.10.1918 Николайполь). Иоганн и все его дети: Анна, Сузана, Иоганн, Мария (*25.01.1895 Николайполь) и Абрам (*28.06.1896 Николайполь) переселились в Канаду.

Первопоселенец в Фогт Абрам (*3.05.1858 Шенвизе, Хортица - † 13.10.1913) был женат на Блок Мария (*4.09.1858 Кронсгартен, Хортица - † 7.08.1931). Все дети (Мария, Абрам, Аганета и Анна (*15.06.1893 Николайполь) остались в России

Первопоселенец Шульц Яков (*13.02.1859 Розенгарт, Хортица - † 1.10.1928 Николайполь) был женат на Фогт Саре (*30.06.1862 Языково - † 1902). Один из основателей паровой мельницы в Краматорске. Самый младший сын Яков, родившийся уже в Николайполе переселился в Канаду. Все остальные: Иоганн (*1.02.1886 -† 11.12.1947), Катарина (*21.04.1887 - † 9.01.1945), Ева (*11.05.1889) и Сара (*19.02.1899 - † 4.10.1968) проживали с их семьями в районе Краматорска и были депортированы в Сибирь.

Первопоселенец Шульц Иоганн (*4.08.1860 Розенгарт, Хортица - † 14.07.1933 Николайполь) основал со своим братом Яковом мельницу в Краматорске. Первый брак с Дик Катариной (*28.08.1858 - † 5.06.1886 Языково). Их сын Шульц Иоганн (*25.10.1884 Языково -† 5.02.1926 Николайполе) был женат на Кетлер Маргарите (*15.09.1890- † 24.04.1944) и с детьми проживал в Николайполе. Во второй раз Шульц Иоганн женился на Классен Марии (*21.07.1855 - † 14.06.1926). Их дочка Мария (*3.05.1891 Языково) вышла замуж за Браун Иоганна (*15.03.1885) и ее семья проживала

в Николайполе, где у них родились 7 детей. В 1929 году они переселилась в Канаду. А другие дети Иоганна остались в России: Щульц Анна была замужем за Классен Петром и об этой семье нет сведений. Щульц Абрам (*9.02.1893 - † 1937) женился на Мартенс Катерине (*13.01.1896 Николайполь - † 23.10.1935 Николайполь) и у них родилось 4 детей, которые были депортированы в Сибирь. Катерина вышла замуж за Отт Якова и об этой семье нет сведений. Щульц Яков (*23.11.1896 Николайполь - † 25.06.1925 умер от тифа) женился на Классен Марии (*17.10.1898). У них родилось 2 детей: Петр (*7.09.1921) и Шарлота (*6.08.1923). Его вдова Мария вышла замуж за Варкентин Якова (*26.06.1905 Леонидовка, Игнатьево - † 10.03.1967) и у них родилась дочка Марианна (*31.10.1929). В 1930 году Яков Варкентин и его приемный сын Петр Щульц были высланы в Сибирь.

Эпп Иоганн Генрих (*31.07.1905 Николайполе - † 1941 Канада) был женат на Нейфельд Анна (*21.09.Николаевка, Игнатьево). Они переселились в Канаду

Первопоселенец Янцен Гергард (*22.11.1862 - † 1936) был женат на Лёвен Марии (*7.02.1867 Языково - † 1923). Дети: Мария Янцен (*15.08.1892 Николайполь - † 30.04.1895 Николайполь) и Якоб Янцен (*17.03.1894 Николайполь - † 20.04.1895 Николайполь)

Янцен Генрих (*21.11.1869 Кронсвайде, Хортица - † 10.02.1945 Германия) был женат на Шредер Маргарите (*25.06.1871 Языково - † 6.10.1946 Соликамск). Дети: Янцен Петр (* 8.09.1893 Любомировка - † 11.08.1979 Канада), Янцен Сузана (*6.03.1895 Николайполе - † 28.06.1982 Германия), Янцен Генрих (*19.04.1897 Николайполе - † 6.08.1991 Канада), Янцен Франц (*21.02.1908 Николайполь - † 13.06.1908 Николайполь).

Библиографические ссылки:

1. **Friesen, Peter M.:** Die Alt-Evangelische Mennonitische Bruderschaft in Rußland (1798-1910) im Rahmen der mennonitischen Gesamtgeschichte. Halbstadt/Taurien, – 1911; Odessa 1911. – S. 677; **Бондарь С. Д.** Секта меннонитов в России Петроград, 1916. – С. 60.; **Петкау Виктор.** Краткая история села Кондратьевка и судьба ее жителей.//Материалы Всеукраинской научно-практической конференции "Гуманитарно-воспитательные процессы, тенденции и перспективы высшего профессионального образования (посвящается 90-летию ДГАУ)". – Днепропетровск, 2012. – С. 190-205.

2. Ведомость землевладений Бахмутского уезда 1915г. – Издание Бахмутского Уездного Земства 1915 года. – С. 38.

3. Die deutschen Siedlungen in der Sowjetunion. Ausgearbeitet und herausgegeben von der Sammlung Georg Leibbrandt. Geleitet von E. Meynen, – Berlin. – С 2, Burgstr. 28 Teil 3: Ukraine mit Krim (SSR Ukraine und ASSR Krim). Sonderausgabe. Nur für den Dienstgebraucht. Berlin 1941. С. 175. Немецкие населенные пункты в Российской империи: География и население. Справочник. Сост. В.Ф. Дизендорф. М.: Общественная академия наук российских немцев, 2006. – 664 с.

4. Statistik der Mennonitengemeinden in Russland Ende 1905. Anhang zum Mennonitischem Jahrbuche 1904-05". – Gesammelt von Heinrich Dirks, Prediger der Gnadenfelder Gemeinde. Leipzig, 1906.
5. Jahresbericht des Bevollmächtigten der Mennonitengemeinden in Russland in Sachen der Unterhaltung der Forsteikommandos im Jahre 1908. http://www.mennonitegenealogy.com/russia/1908_Table_12.htm
6. Список фабрик и заводов Российской империи. Составлен по официальным сведениям Отдела Промышленности Министерства Торговли и Промышленности под редакцией В. Е. Варзара. – С.-Петербург, 1912.
7. «Friedensstimme» № 72 от 17 сентября 1911 года.
8. **Шипко-Чередниченко Л.Ф.** Народное хозяйство Донбасса и грузооборот Донецких дорог. - Харьков, 1927.
9. Харьковский календарь на 1915 год Издание Харьковского Губернского Статического комитета.
10. Информация Краматорских краеведов Владимира Коцаренко и Виктора Иванова.
11. "Народная газета" г. Бахмут от 26 августа 1914 г.
12. Schröder, William /Hübert, Helmut, Mennonite Historical Atlas. Winnipeg, Springfield Publishers Kanada 1990. <http://img690.imageshack.us/img690/8066/54311259.jpg>
13. Державний архів Донецької області. – Ф. Р. 2375, – оп. 2, д.7. – л. 24.
14. Державний архів Донецької області. – Ф. Р-1169, – оп. 2, д.216. – л.5,21-23
15. Державний архів Донецької області. Р-1169, – оп. 2, д.153, л. 29.; Макарова Нина Исчезнувшая цивилизация. «Неизвестная Дружковка» – 1 (11) 2004. С. 44-51.
16. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах: Донецька область. Книга перша – книга дев'ята. – Донецьк: видавництво КП «Регіон», 2004 – 2012; Жертвы политического террора в СССР <http://www.lists.memo.ru/index.htm>
17. Grandma Datenbank 7.0

З ІСТОРІЇ ВИНИКНЕННЯ МЕНОНІТСЬКОЇ КОЛОНІЇ МИКОЛАЙ-ПОЛЕ (МИКОЛАЙФЕЛЬД) КАТЕРИНОСЛАВСЬКОГО ПОВІТУ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (НИНІ ЗАПОРІЗЬКОГО РАЙОНУ ЗАВОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ)

В статті висвітлюються соціально-економічні та поземельні проблеми початкового періоду заселення менонітських колоній Миколайпільської волості Катеринославського повіту Катеринославської губернії. **Ключові слова:** менонітські колонії, Миколайпільська волость, земельний устрій, малоземелля, аграрне перенаселення.

В статье освещены социально-экономические и поземельные проблемы начального периода заселения менонитских колоний Николайпольской волости Екатеринославского уезда Екатеринославской губернии. **Ключевые слова:** менонитские колонии, Николайпольская волость, поземельное устройство, малоземелье, аграрное перенаселение.

The socio-economic and land problems of initial period of settling of menonites colonies of Nikolaifeld of volost of Ekaterinoslav of district of Ekaterinoslav of province are lighted up in the article. **Keywords:** менонитские колонии, Nikolaifeld volost, land device, shortage of land, agrarian overpopulation.

Сучасний вітчизняний історіографічний процес характеризується поступовою трансформацією дослідницької парадигми, яка відзначається зміною формату та змісту практичних завдань історіографічної евристики, формулюванням її нових наукових пріоритетів та напрямків у відповідності до поточних практичних завдань вітчизняної науки.

Становлення української менонітської історіографії супроводжується суттєвим поглибленням змістовно-концептуальних уявлень дослідників про минуле конгрегацій, формуванням нової плюралістичної моделі розвитку історіографічного процесу, яка відзначається поступовим відходом від домінуючої в сучасних дослідженнях суспільно-політичної тематики. На зламі ХХ – ХХІ століття в вітчизняній історичній науці відбулася своєрідна історіографічна паспортизація менонітської спільноти, яка вписала колоністів в загальний контекст регіональної, етнічної та соціально-економічної історії України, чітко окресливши нові обрії проблемного кола, яке поставило перед вченими нові актуальні дослідницькі завдання щодо детального вивчення історії окремих поселенських комплексів.

В даному контексті розвитку історіографічного процесу надзвичайної ваги набуває дослідження локальної історії, де об'єктом прискіпливого наукового аналізу стає конкретний результат соціальних практик різних локальних груп поселень менонітів України впродовж відповідного історичного періоду. Мета таких досліджень полягає у реконструкції реального життя колоністів, їх наповненні змістовним аналізом життєвого досвіду конкретної історичної особи – суб'єкта локальної історії [16, с. 163-198]. На сьогоднішній день, спостерігається тенденція активізації досліджень в контексті вивчення історії окремих локальних груп менонітських колоній,

включаючи й поселення менонітів Миколай-поля (колишній Катеринославській повіт Катеринославської губернії), нині с. Миколай-поле Запорізького району Запорізької області.

Сучасна як вітчизняна, так і закордонна історіографія репрезентована цілою низкою наукових розвідок, в яких висвітлені окремі аспекти історичного розвитку менонітських колоній Миколайпільської волості [9; 13; 14; 17; 19; 20; 21; 23].

Спроби наукового осмислення історичної траєкторії соціокультурного поступу менонітських конгрегацій Миколайпільського поселенського комплексу були здійснені Ю. Левеном, А. Рeger, Д. Плеттом, А. Тевсом, О. Тедесвим, О. Ігнатушею, К. Лях, Ю. Берестень, Н. Венгер (Осташевою), О. Безносим, [20; 21, S: 408-435; 17; 13; 14; 9, с. 299-307]. Проте, як впливає з аналізу джерельної бази, окремі аспекти соціально-економічного, громадського життя, поземельного устрою Миколайпільських колоній лишилося поза фокусом дослідницької уваги науковців, не набувши докладного висвітлення в чисельних працях, попри появу вагомого дослідницького доробку, який віддзеркалює окремі аспекти соціально-економічної траєкторії розвитку даного поселенського комплексу менонітів [9; 13; 20; 22; 23]. В сучасній історичній літературі приділено вкрай мало уваги проблемам початкового періоду заселення менонітських колоній Миколай-пілля, докладно не розглянуті поземельні, господарські й соціально-економічні причини та передумови формування даної групи поселень в контексті вирішення поточних аграрних проблем материнських громад Хортиці [9, с. 299-307]. Окремі дослідники лише побіжно торкаються даної проблематики, припускаючись при реконструкції даних процесів низки неточностей, а подекуди й губ'язних фактографічних помилок, які не узгоджуються з наявним джерельним матеріалом, що на загал тільки ускладнює загальну реконструкцію загальної картини історичного минулого даного поселенського комплексу менонітів [9, с. 280, 276, 292; 21, S. 432].

Мета статті полягає в дослідженні особливостей та соціально-економічних передумов становлення менонітських колоній Миколайпільської волості в 1868-1873 рр. Об'єктом дослідження є менонітські поселення Миколайпільської волості Катеринославського повіту Катеринославської губернії.

Відзначимо, що наявний джерельний корпус, який презентований матеріалами волосного правління Миколайпільської волості, сільської управи (ф. 59, 63 ДАЗО, ф. 6 ДАОО) надає змогу досить рельєфно висвітлити соціально-економічні аспекти й проблеми розвитку системи поземельних відносин хортицьких колоній, які в кінцевому підсумку, спричинили появу нового дочірнього комплексу менонітів на теренах Катеринославського повіту [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8].

Історія виникнення та становлення менонітської Миколайпільської волості є, передусім, закономірним наслідком цілої низки гострих господарських, поземельних протиріч й зумовлених ними соціальних конфліктів, що мали місце в колоніях Хортицького менонітського округу

наприкінці 50-х в середині 60-х років XIX століття.

Наприкінці 50-х – початку 60-х років XIX століття, виходячи з аналізу статистичних показників поземельного устрою, менонітські поселення Хортиці демонстрували суттєве уповільнення темпів соціально-господарського поступу, детермінованого хронічним аграрним перенаселенням та масовим малоземеллям населення [15, с. 92-96].

В даний період опукло окреслилась чітка тенденція до біполяризації соціальної системи колоній, що було результатом динамічного процесу природної парцеляризації земельної власності колоністів, використання та розподілення серед малоземельних колоністів наявних вільних громадських та державних резервів землі, інтенсивної мобілізації більшої частини земельного фонду в руках відносно вузької верстви повних господарів – власників 65 десятинних земельних наділів, поступового формування чисельного прошарку малоземельного й безземельного населення. Так, за даними російського економіста, дослідника колоністської господарської системи В. Постнікова в менонітських поселеннях Хортиці наприкінці 50-х – на початку 60-х років XIX століття з 911 дворів 491 двір належав безземельним колоністам [15, с. 94]. Таким чином, понад 55% господарств менонітів Хортицької волості страждали від гострого дефіциту землі, що створювало сприятливий соціальний ґрунт для виступів сільської бідноти та чисельних громадських конфліктів.

Хронічний брак вільних земельних ресурсів та неспроможність адміністрації колоній ефективно розв'язати проблему малоземелля економічними методами, спричинили гостру соціально-економічну кризу в колоніях, зумовивши довготривалий конфлікт між різними верствами населення – заможними (повними) господарями й сільською біднотою, які сповідували діаметрально протилежні погляди і підходи щодо визначення базової форми організації земельного устрою громад [7].

На початку 60-х років XIX століття в хортицьких колоніях почали точитися бурхливі громадські дискусії навколо питання щодо пошуку найбільш оптимальної моделі вирішення нагальних економічних та поземельних проблем аграрного перенаселення, які розкололи населення на два непримиримих табори: прибічників загального розмежування всього резервного фонду між нужденними соціальними верствами та їх опонентів, які прагнули зберегти наявні земельні ресурси менонітських громад, реорганізувавши тільки систему їх цільового використання [7].

Загальний сенс проекту землевпоряджувальних заходів сільської бідноти був досить простий та невибагливий. Його суть полягала у розпаюванні між малоземельними колоністами громадського земельного фонду, який на той момент складався з окружної вівчарні та частини незручних земель, де випасалася худоба колоністів [7]. Запропонований соціальними низами хортицьких колоній варіант землевпоряджувального проекту громадських земель мав вагомий господарчий та соціальний недолік – він тільки тимчасово мінімалізував та послаблював негативний вплив природної парцеляції земельної власності на соціальну структуру громад, не усуваючи

повністю головні соціально-економічні протиріччя та вади, які її породжували: подвірно-спадкову форму наслідування земельної ділянки, обмеженість та вузькість внутрішнього ринку землі, який стимулював економічний й земельний монополізм заможних колоністів. Дані землевпоряджувальні заходи тільки відтерміновували та пригальмовували процес соціальної диференціації, викликаний поступовою мобілізацією земельної власності в руках соціальної верхівки колоній та масовим зубожінням малоземельного населення, ефективно не розв'язуючи по суті саму проблему аграрного перенаселення колоній.

Більшою соціальною поміркованістю, виваженою економічною обачливістю та прагматичною далекоглядністю відзначався варіант господарського проекту землевпоряджувальних заходів заможних верств хортицьких колоній – повних господарів. Загальний сенс їх комплексної програми полягав у господарському перепрофілюванні та реорганізації вівчарних та незручних земель, що належали округу. Дані землі за проектом заможних верств перетворювалися на оброчну мирську статтю колоній Хортицького округу, земельні ділянки якої планувалось здавати в оренду місцевому колоністському загалу на відкритих аукціонах [6, арк. 80].

Кошти, що надходили у вигляді орендної плати від експлуатації колоністами землі громадської вівчарні, передбачалось акумулювати на спеціальних рахунках цільових громадських фондів, які слугували джерелом фінансового забезпечення масштабних проектів з купівлі землі малоземельним мешканцям [7, арк. 80-81]. Землевпоряджувальний проект заможних верств мав далекосяжну соціально-економічну перспективу, оскільки створював необхідні соціально-економічні засади для загального розширення площі земельного фонду менонітських поселень Хортиці, наділення земельними ділянками малоземельного населення, що в кінцевому підсумку сприяло нівелюванню соціально-економічних диспропорцій та протиріч, які мали місце в соціальній структурі менонітських громад, створенню оптимальних умов для подальшого розширення дисперсного ареалу проживання представників менонітських конгрегацій на теренах Півдня України. Відомий історик менонітської спільноти Д. Ремпель (колишній мешканець хортицьких поселень) охарактеризував дане рішення як „найважливіший чинник в створенні менонітськими колоніями системи купівлі землі для заснування дочірніх колоній” [22, р. 8].

Адміністративно-господарча перевага проекту повних господарів полягала й у тому, що проблема аграрного перенаселення менонітських громад розв'язувалась без кардинальних соціально-економічних перетворень поземельного устрою материнських громад, що дозволяло соціальній верхівці зберегти свої домінуючі позиції в господарській та адміністративній системі колоній. Унаслідок даних землевпоряджувальних заходів менонітські конгрегації Хортиці залишили у громадській власності значні земельні фонди, які перетворювалися на джерело стабільних грошових надходжень для фінансування соціальних програм з боротьби з безземеллям та аграрним перенаселенням колоній. Безумовно, за такого сценарію адміністративної

реорганізації системи експлуатації громадських земель стратегічно та тактично вигравали, в першу чергу, заможні верстви, які за рахунок земель громадського фонду збільшували розміри власних наділів, а отже і прибутковість своїх господарств.

Пропозиції повних господарів Хортицького округу були детально проаналізовані на всіх владних рівнях колоністської адміністрації. На черговому засіданні Опікунського Комітету чиновники висловились за їх підтримку, констатуючи, що "віддача землі до оброку з використанням прибутків на купівлю земель для безземельних передбачають більші вигоди для населення цього класу" [7, арк. 101]. У відповідному розпорядженні Комітету зазначалося, що „вівчарна ділянка, як власність громад Хортицького округу, зберігає значення оброчної статті, а доходи з неї повинні використовуватись виключно та безумовно на придбання земель та, взагалі, на облаштування безземельних ” [7, арк. 101]. Всього до складу мирської оброчної статі увійшло за даними Д. Брандеса 2908 дес., тоді як російський дослідник В. Постніков наводить дещо інші відомості про загальну площу громадську ділянки хортицьких колоній. За його відомостями загальна площа даної ділянки землі дорівнювала 2985 дес. землі [18, S. 694; 15, с. 89].

Враховуючи виключну важливість цільових громадських фондів для подальшого соціально-економічного поступу менонітських конгрегацій Хортиці, на підставі адміністративних рішень Опікунським Комітетом була запроваджена система громадського нагляду за їх фінансовою діяльністю. Так, в хортицьких колоніях були утворені спеціальні комісії, особовий склад яких складався з представників виборних від безземельних колоністів округу. Члени комісій здійснювали постійний моніторинг фінансової діяльності спеціалізованого цільового фонду колоній, ретельно відслідковуючи поточний стан фінансових надходжень та цільових витрат громад, що унеможлиблювало різні зловживання та махінації, створюючи ділову атмосферу взаємної довіри та продуктивної співпраці між різними соціальними прошарками менонітських конгрегацій Хортиці [7, арк. 101].

Проте, колоністам не вдалося уникнути суспільної конфронтації між різними верствами населення колоній. Так, на завершальному етапі реалізації землевпоряджувального проекту заможних мешканців хортицьких громад, сільська біднота вдалася до його активного бойкоту, демонструючи тим самим, свою принципову незгоду з відповідним рішенням Опікунського Комітету. Так, на вимоги чиновників даної адміністративної установи надати мирські вироки, в яких безземельні колоністи повинні були юридично визнавати правочинність існуючої нової системи землекористування громадськими землями та схвалити запропоновані громадою ціни на 4-х річний термін оренди, останні відповіли мовчанням, чим спричинили значні збитки власним громадам та особам, які мали наміри взяти ці землі в оренду [7, арк. 243]. Така пасивна форма соціального протесту сільської бідноти свідчила про відсутність у малоземельних колоністів чітких уявлень про соціально-економічні та господарські переваги землевпоряджувального

проекту заможних верств, наявність вагомих побоювань щодо ефективної діяльності громадських цільових фондів з купівлі землі в інтересах безземельних, намагання розв'язати проблему аграрного перенаселення поселень виключно у власних вузькогосподарських соціальних інтересах у відповідності до егалітарних принципів соціальної доктрини менонітського віровчення.

У зв'язку з реорганізацією системи експлуатації земель вівчарні очільниками Опікунського Комітету було прийнято рішення про передачу громадських вівчарних коштів у власність колоній шляхом внесення фінансових активів громад на депозитні рахунки Одеської контори Державного Банку. Зазначимо, що на момент інституційного оформлення цільових інвестиційних фондів менонітськими колоніями був накопичений певний організаційний та практичний досвід роботи кредитно-фінансових установ, насамперед, у царині страхування від вогню [8, арк. 52]. Так, наприклад, вже 7 листопада 1868 року на підставі рапорту Хортицького окружного голови від 23 жовтня за №3749 обершульцу колоній були видані 23201 крб. вівчарної суми округу [7, арк. 276]. Саме ці кошти й були використанні менонітськими громадами Хортиці для придбання необхідної земельної ділянки, на якій були засновані нові дочірні поселення, що увійшли до складу миколайпільських колоній.

Реорганізація земель цільового призначення та формування спеціалізованого грошового фонду швидко принесла безземельному та малоземельному населенню відчутні соціальні дивіденди, суттєвим чином покращивши його матеріальне становище. Так, вже у 1869 році представником Хортицьких колоній Д. Гаммом були придбані у графині В. Коскуль 1600 дес. землі за ціною 35 крб. за дес. землі. З огляду на значну кількість малоземельного та безземельного населення адміністрація хортицьких колоній змушена була додатково докупити у поручика Захар'їна ще 300 дес. вартістю в 60 крб. за дес. землі [13, с. 166; 17, с. 83-84]. Ймовірно, що намагаючись сформувати значний за площею земельний фонд достатній для поселення основної маси малоземельного населення, адміністрація колоній запропонувала Захар'їну відносно високу ціну за його землі, яка в декілька разів перевищувала її реальну ринкову вартість. Придбані хортицькими громадам землі й утворили територіальне ядро майбутніх миколайпільських поселень менонітів.

Відзначимо, що надання землі материнською громадою сільській бідноті не було безкоштовним, як це традиційно зображується у вітчизняній історіографії, а здійснювалося у формі довготермінового кредиту, який незаможний колоніст мусив погасити впродовж 10-15 років з повною сплатою відповідних відсотків, які нараховувалися за користування кредитом, фінансовим установам материнських громад, що переймалися проблемами забезпечення сільської бідноти земельними ділянками. Так, пересічний малоземельний мешканець хортицьких поселень зобов'язувався сплатити громаді 300 крб. за земельний наділ розміром в 50 або 60 дес. та 150 крб. за

половинний – 25 або 30 дес. землі [11, с. 56].

Таким чином, в 1869-1873 рр. материнськими громадами хортицьких колоній були засновані дочірні поселення Ніколайфельд, Францфельд, Адельгейм, Ейхенфельд, Паульсгейм [20, S. 394]. В 1872 році з колоній даного комплексу була утворена ціла адміністративно-територіальна одиниця – Миколайпільська волость, яка підпорядковувалася відповідними адміністративним установам Катеринославського повіту [1, арк. 1-40]. У 1872 році колоністи придбали 1500 дес. у Е. Морозової, на яких заснували колонію Гохфельд [2, арк. 34; 12, с. 33].

Масове переселення сільської бідноти та частини повних господарів до дочірнього поселення спричинило пом'якшення соціальної напруги в материнських громадах, створивши передумови для їх подальшого соціально-економічного та господарського поступу.

Неабияку роль у формуванні Миколайпільського дочірнього комплексу відіграли й заможні колоністи Хортиці, які намагаючись подолати вузькість земельного ринку з метою екстенсивного розширення виробничої бази своїх господарств, змушені були купували у місцевих землевласників у приватну власність значні за площею земельні ділянки, на яких засновували цілі хутори та маєтки. Так, на загал, за даними В. Постнікова представниками хортицьких колоній було придбано у в період з 1839 по 1872 роки до 41 тисячі дес. землі, загальна вартість якої дорівнювала 840000 крб. [15, с. 86].

Створення Миколайпільського дочірнього комплексу дозволила таким приватним землевласникам-менонітам як Г.А. Бергман, А.А. Бергман, І.Г. Петерс, П.Я. Унрау, А.І. Фрізен, К.Д. Фрізен, Д.Д. Фрізен, П.А. Віллер, Д.Д. Классен де-факто зберегти свій наявний соціальний статус поселянина-власникам й відповідні права та пільги, які він надавав, отримавши законні підстави бути приписаними до складу населення відповідної менонітської волості [3, арк. 1]. Так, наприклад, А. Бергман придбав у приватну власність в 1862 році в поблизу села Солоного 4436 дес. землі, що відразу перетворило пересічного колоніста в одного з найзаможніших землевласників Катеринославського повіту, вписавши його до складу місцевого землевласницького істеблїшменту, в руках якого знаходились всі управлінські важелі керівництва повітовими адміністративними установами [11, с. 98].

Окремі землевласники не стояли осторонь громадського життя волості, але й відігравали в ньому досить активну роль, користуючись вагомим авторитетом та значною повагою серед населення дочірніх поселень та материнських громад. Так, власник великого приватного маєтку загальною площею понад 2000 дес. землі – Франц Петерс обіймав в 90-х роках ХІХ століття впродовж 6 років посаду волосного старшини Миколайпільської волості, презентуючи свої конгрегації на всіх адміністративних рівнях Катеринославського повіту та губернії [23, S. 231].

Становлення Миколайпільського поселенського комплексу менонітів тривало 4 роки, впродовж яких був сформований земельний фонд майбутніх

колоній, проведені необхідні межувальні та землевпоряджувальні заходи, створені адміністративні органи сільського та волосного управління, закладено потужний підмурок господарської інфраструктури.

Формування нового поселенського дочірнього комплексу на теренах Катеринославського повіту Катеринославської губернії актуалізувало перед колоністами питання щодо доцільності практичного визначення та юридичного оформлення майбутньої моделі організації поземельного устрою нових поселень, яка була стрижневою основою господарської системи колоній, детермінуючи загальний вектор соціально-економічного поступу.

В процесі становлення менонітських поселень Миколайпільля адміністрація та населення поселень прийшли до висновку про необхідність відтворення тієї система землекористування та землевпорядження, яка існувала в материнських поселеннях Хортиці, аргументуючи свою позицію сталими консервативними громадськими традиціями організації земельного устрою, значним досвідом. „Наші господарства не дробляться, а якщо хтось із спадкоємців не в змозі придбати останнє, то воно продається з торгів та спадкоємці ділять отримані суми”, – зазначалося у черговому звіті волосного правління Миколайпільських колоній, в якому йшлося про особливості організації поземельного устрою поселень [3, арк. 29 зв.]. Фактично, в нових колоній було відтворено базову модель земельного устрою материнських громад, яка створювала оптимальні умови для форсованого поступу аграрного виробництва, оскільки виключала спадкову парцеляцію земельної власності, сприяючи нарощуванню економічного потенціалу менонітських господарств.

З аналізу діловодних матеріалів волосного правління Миколай-поля випливає, що колонії Миколайфельд, Францфельд, Адельсгейм та Ейхенфельд були засновані до 1869 року, і, таким чином, у відповідності до нормативної бази чинного на той час російського законодавства на них автоматично поширювався правовий статус надільних земель, який встановлював в колоніях подвірно-спадкову форму володіння землею [4, арк. 39]. Інші колонії (Гохфельд) були засновані як сумісні поселення приватних осіб, форма організації земельної власності в яких визначалася на підставі приватної власності на землю.

Автоматичне відтворення в дочірніх поселеннях поземельного устрою материнських громад сприяло поширенню спадково-подвірної форми землеволодіння й становленню звичної до колоністів системи організації громадського життя та внутрішнього самоуправління, що базувалася на земельному цензі, надаючи право голосу виключно власникам повних земельних наділів.

При цьому, загальний розмір подвірної ділянки в дочірніх колоніях Миколай-пільля був менший ніж в хортицьких колоніях, що на загал було зумовлено наявною площею придбаного громадами земельного фонду. Так, в Миколайпільських колоніях пересічний повний наділ дорівнював 47 дес.

землі [3, арк. 29]. Дану різницю колоністи намагались самостійно компенсувати за рахунок купівлі землі, що було само по собі типовим явищем економічного життя дочірніх селищ.

Легкість впровадження правової реорганізації громадських земель в хортицьких колоніях була можлива тільки за умови стабільної внутрішньої соціальної ситуації, чіткої та злагодженої позиції провідних верств і адміністрації, відсутності конфронтації між соціальними полюсами колоній. На користь цього твердження виступає той факт, що 20 вересня 1871 року від уповноважених хортицьких безземельних була надана згода на здачу в оренду вівчарної ділянки Хортицького округу терміном на 4 роки з 1872 – 1876 роки загальною площею в 2952 дес. землі 11 колоністам, які зобов'язувались сплачувати 19960 руб. щорічно орендної платні до спеціального мирського фонду громад [7, арк. 401]. На початку 90-х років XIX століття пересічна орендна ціна в Катеринославській губернії за 1 дес. землі вже становила 8 руб., що дало змогу материнських громадам хортицьких поселень акумулювати на своїх рахунках значні капітали, які витрачалися на купівлю земля для малоземельних та безземельних колоністів [10, с. 95].

Становлення Миколайпільського поселенського комплексу представників менонітської спільноти було наслідком гострих соціально-економічних диспропорцій поземельного розвитку материнських колоній Хортиці. Певний правовий та історичний парадокс полягає в тому, що виступаючи в материнських громадах за впровадження елементів передільної громади, з нагальними вимогами пропорційного розділення громадської земельної власності між нужденними, сільська біднота, отримавши від материнських громад землю на умовах довготермінового кредиту, не тільки відкинула привабливу для себе ідею земельного переділу, але впровадила в дочірніх поселеннях подвірно-спадкову форму землеволодіння, яка повністю виключала саму можливість його практичної реалізації. Зміна громадської позиції в даному питанні була зумовлена трансформацією майнового статусу сільської бідноти, яка після наділення землею, демонструвала швидку еволюцію соціальних поглядів, стрімко пориваючи з привабливими для себе егалітарними принципами організації земельної власності та стаючи на позиції прибічників збереження колишньої системи організації земельного устрою.

Бібліографічні посилання

1. Державний архів Запорізької області (далі ДАЗО). – Ф. 59. – оп. 1. – спр. 3. – Арк. 1-101.
2. ДАЗО. – Ф. 59. – оп. 1. – спр. 6. – Арк. 1-101.
3. ДАЗО. – Ф. 59. – оп. 1. – спр. 17. – Арк. 1-104.
4. ДАЗО. – Ф. 59. – оп. 1. – спр. 22. – Арк. 1-249.
5. ДАЗО. – Ф. 63. – оп. 1. – спр. 2. – Арк. 1-10.
6. Державний архів Одеської області (далі ДАОО). – Ф. 6. – оп. 1. – спр. 216. – Арк. 1-7.

7. ДАОО. – Ф. 6. – оп. 1. – спр. 321. – Арк. 1-401.
8. ДАОО. – ф. 55. – оп. 1. – спр. 15. – Арк. 1-103.
9. Живи и помни... История меннонитских колоний Екатеринославщины /С.И. Бобылева, А.И. Безносков, О.В. Безносова, Н.В. Венгер, О.Н. Каковкина, В.К. Клец, И.В. Толстых, Т.Л. Петрова: Под редакцией профессора С.И.Бобылевой. – Днепропетровск, 2006. – 378с.
10. **Исаев А.** Заметки о немецких колониях в России / А. Исаев// Русская мысль. Ежемесячное литературно-политическое издание. – Т. XII. — М., 1894. — С.85-112.
11. **Каменский В. П.** Вопрос или недоразумение? К вопросу об иностранных поселениях на Юге России. / В.П. Каменский. – М., 1895. – 136 с.
12. Отчет Екатеринославской уездной земской управы за 1873 год. Екатеринослав: Печатано в типографии Я. Чаусского, 1874. – 138 с.
13. **Осташева Н. В., Берестень Ю. В.** Миграционные процессы и их влияние на развитие Николайпольских колоний /Н.В. Осташева, Ю.В. Берестень // Вопросы германской истории. – Днепропетровск, 2000. – С. 168-185.
14. **Осташева Н.В., Берестень Ю.В.** Николайполье/Н.В. Осташева, Ю.В. Берестень // Немцы Украины. Материалы к энциклопедии «Немцы России». – Вып. 7. – М., 2002. – С. 166-170.
15. **Постников В. Е.** Молочанские и Хортицкие немецкие колонии. Хозяйственно-статистический очерк /В.Е. Постников// Сельское хозяйство и лесоводство. – 1882. – Т.СXXXIX – С. 79-99, 221-240; Т. XL. – С. 35-49.
16. **Репина Л.П.** Историческая наука на рубеже XX – XXI вв. социальные теории и историографическая практика./ Л.П.Репина – М.: Круг, 2011. – 560.
17. **Тедеев О. С., Игнатуша О. М., Лях К. С.** Миколайпільські дочірні менонітські колонії: зі сховищ Державного архіву Запорізької області /О.С. Тедеев, О.М. Ігнатуша, К.С. Лях// Південна Україна XVIII–XIX століття. Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. – Вип. 4 (5). – Запоріжжя: Р А “Тандем – У”, 1999. – С. 83-100.
18. **Brandes D.** Von den Zaren adoptiert. Die deutschen Kolonisten und die Balkansiedler in Neurossland und Bessarabien 1751 – 1914./D. Brandes. – München, 1992. – Bd. 2. – 488 S.
19. **E. D. Jasykowo** // Mennonitisches Lexikon. – Band 2. – Frankfurt am Main, 1937. – S. 394.
20. **Loewen J.** Jasykowo. Siedlungsschicksal am Dnepr./J.Loewen – Winnipeg, 1995. – 122 S.
21. **Reger A., Plett Q.C.** Diese Steine. Die Russlandmennoniten./A. Reger, Q.C. Plett – Steinbach, Manitoba: Crossway Publication Inc., – 2001. – 702 S.
22. **Rempel D. G.** The Mennonite commonwealth in Russia: A sketch of its founding and endurance, 1789-1919. /D.G.Rempel// Mennonite Quarterly Review.– 1974. – January.– Volume XLVIII. – №1. – P.5-54.

23. Töws A. Mennonitische Marthyrer der jüngsten Vergangenheit und der Gegenwart. – Band 2. Der große Leidensweg./A. Töws – Selbstverlag. – 1954. – 504S.

УДК 619:616:636:94(477.53)«312»

С. В. Макарець

Полтавська державна аграрна академія

ХВОРОБИ ДОМАШНІХ ТВАРИН ТА МЕТОДИ БОРОТЬБИ З НИМИ У СЕЛАХ ПОЛТАВЩИНИ НА РУБЕЖІ ХІХ – ХХ СТ.

Проаналізовано стан тваринницької галузі Полтавської губернії на рубежі ХІХ – ХХ ст. з точки зору розповсюдження хвороб сільськогосподарських тварин. Охарактеризовано діяльність земських установ по налагодженню ветеринарної служби, методи боротьби із різноманітними хворобами та їх результати.

Ключові слова: Полтавщина, домашні тварини, хвороби, земство, ветеринарні лікарі.

Проанализировано состояние животноводства Полтавской губернии на рубеже ХІХ – ХХ вв. с точки зрения распространения болезней сельскохозяйственных животных. Дана характеристика деятельности земских учреждений по организации ветеринарной службы, методов борьбы с разнообразными болезнями и их результатов.

Ключевые слова: Полтавщина, домашние животные, болезни, земство, ветеринарные врачи.

The state of the livestock industry Poltava province at the turn of the ХІХ - ХХ centuries in terms of the spread of disease in farm animals. Characteristic of activity zemstvos to establish veterinary services, methods of dealing with various diseases and their results.

Key words: Poltava region, domestic animals, illnesses, zemstvo, veterinary doctors.

Реформування аграрного сектору економіки України, яке у нашій державі здійснюється уже понад два десятиліття, передбачає реалізацію комплексу заходів відповідно до постанови Кабінету Міністрів від 8 грудня 2010 р. №1256 «Про затвердження переліку проектів із пріоритетних напрямків соціально-економічного та культурного розвитку (національні проекти)» [15, с.177]. Один із цих проектів має назву «Відроджене скотарство». Його мета – забезпечення продовольчої безпеки в частині виробництва молочної продукції та яловичини, збільшення експортного потенціалу галузі тваринництва [23]. Цей проект є невід’ємною частиною Стратегії сталого розвитку сільських територій. І дійсно, без тваринництва, яке на території сучасної України має тисячолітню історію, важко уявити оптимістичні перспективи існування нашого села. В сучасному полтавському селі агропідприємства різної форми власності утримують майже 175 тис. свиней і 168 тис. голів великої рогатої худоби [3]. Зовсім іншою ситуація у цьому відношенні була сто років тому, коли на Полтавщині утримували 753 тис. голів великої рогатої худоби і 563 тис. свиней [21, с.195]. А ще селяни розводили коней (576 тис.) і овець (973 тис.), яких сьогодні на всю область разом, мабуть, не більше тисячі.

В історичній літературі проблеми, пов’язані із розведенням

сільськогосподарських тварин на Полтавщині у другій половині ХІХ і на початку ХХ ст., уже певною мірою висвітлені. У цьому зв'язку варто згадати монографію М.А. Якименка та В.М. Нагаєвича [24], а також статті останнього [5, 6]. Деяких проблем, що стосуються історії розвитку тваринництва у селах Полтавщини, торкалися також Н.Д. Голуб і О.М. Бондаренко [4], М.М. Опара [6], В.Г. Слинько [22] та ряд інших сучасних дослідників. Проте говорити про вичерпну характеристику усіх аспектів такої багатогранної теми, як історія розвитку тваринництва означеного періоду ще зарано. Один із них – хвороби домашніх тварин та методи їх лікування у конкретно-історичних умовах життєдіяльності мешканців полтавського села після скасування у 1861 р. кріпосного права і до відомих соціальних потрясінь 1917 р., хоча частково ця наукова проблема і знайшла своє висвітлення у монографії ветеринарного лікаря С.В. Аранчія [1].

Хвороби тварин, як і людей, – невід'ємна складова функціонування живих організмів. Загибель від хвороб будь-якої сільськогосподарської тварини, особливо робочої худоби (коня чи вола) або корови, була для індивідуального селянського господарства величезною трагедією, що інколи супроводжувалася розоренням, крахом сподівань селянина врятувати свою родину від голоду. Згідно зі звітами полтавського губернатора про соціально-економічну і політичну ситуацію у регіоні, які щорічно відправлялися до столиці, великої шкоди місцевому населенню завдавали такі хвороби як сибірська виразка, симптоматичний карбункул, сап, ящур, сказ, туберкульоз, актиномікоз, бацилярна рожа і чума свиней, віспа овець, контагіозна плевропневманія коней, інфлюенція, зляквісна пропасниця, зляквісний набряк, родильна гарячка і білий пронос телят. До числа шкірних заразних хвороб тогочасні фахівці відносили коросту, різного роду лишайні висипи, висипи у вигляді пухирів, а також екзему [19, с.47]. У різні роки одні хвороби майже зникали, тоді як інші з'являлися знову. Так, у 1914 р. у Лубенському повіті Полтавської губернії було зафіксовано 18 різних хвороб, від яких нерідко страждали не лише сільськогосподарські тварини, але й коти і собаки, з якими тісно контактували дорослі і діти. Серед виявлених і діагностованих хвороб були: сибірська виразка коней, великої рогатої худоби та овець, сказ, ящур, актиномікоз та дизентерія великої рогатої худоби, сап, короста, ангіна коней, інфекційний валніт, дистаматоз овець, ящур свиней і собачий сказ [10, с.196]. Досить повну картину одержало Полтавське губернське земство від своїх кореспондентів про стан захворюваності сільськогосподарських тварин, які перебували у розпорядженні мешканців краю у 1895 р.

Цей рік, який у порівнянні з минулим періодом, належав до числа найсприятливіших з точки зору розповсюдження у регіоні різних захворювань, теж не минув без хвороб тих чи інших сільськогосподарських тварин. Якщо усі повідомлення взяти за 100%, то повідомлень про відсутність хвороб у відповідних повітах Полтавської губернії було 72,7%. Цього року найчастіше хворіли свині – 14,13% від усіх хворих тварин. Друге місце у списку посідали хвороби великої рогатої худоби – 11,26% випадків.

Питома вага захворюваності інших тварин (коні, вівці, телята) виявилася незначною.

Кількість повідомлень про хвороби сільськогосподарських тварин у

Полтавській губернії у 1895 р.*

№ п/п	Повіти	Кількість усіх повідомлень	Кількість повідомлень про відсутність хвороб	Кількість повідомлень про хвороби					
				на свинях	на великій рогатій худобі	на конях	на вівцях	на телятах	разом
1	Гадяцький	46	39	6	-	-	1	-	7
2	Золотоніський	74	35	13	20	-	5	1	39
3	Зіньківський	54	40	13	1	-	-	-	14
4	Кобеляцький	54	32	6	15	1	-	-	22
5	Костянтиноградський	56	46	-	10	-	-	-	10
6	Кременчуцький	55	32	16	7	-	-	-	23
7	Лохвицький	37	34	2	1	-	-	-	3
8	Лубенський	50	40	4	5	-	1	-	10
9	Миргородський	72	65	1	3	1	-	2	7
10	Переяславський	57	25	25	6	-	1	-	32
11	Пирятинський	56	31	15	9	-	1	-	25
12	Полтавський	52	48	1	3	-	-	-	4
13	Прилуцький	50	38	10	1	1	-	-	12
14	Роменський	47	43	2	1	1	-	-	4
15	Хорольський	75	59	4	12	-	-	-	16
	Разом	835	607	118	94	4	9	3	228
	Відсоток	100	72,7	14,13	11,26	0,48	1,08	0,36	27,31

*Примітка. Джерело: *Обзор сельского хозяйства в Полтавской губернии за 1895 год. По сообщениям корреспондентов. Год десятый.* – Полтава: Типо-литогр. И. А. Дохмана, 1896. – С.130. Відсотки вираховані автором.

Для боротьби із хворобами сільськогосподарських тварин невдовзі після

скасування у 1861 р. кріпосного права на місцях, зокрема у Полтавській губернії, була створена структура ветеринарних лікарів. Так, у записці молодшого ветеринарного лікаря Івана Лешкота від 6 вересня 1867 р., якого Полтавське губернське правління направило у Пирятинський повіт для боротьби з хворобами тварин, повідомлялося про повальну тифозну лихоманку, (чуму) великої рогатої худоби, тоді як вівці масово хворіли на тиф. Ветеринарним лікарям, які знаходилися на державній службі, допомагали земські ветеринари, яких на початку 80-х років XIX ст. на всю губернію було 7 осіб (1 губернський і 6 повітових). В інших 9 повітах земство утримувало лише фельдшера і так званого коновала. Тільки у 1887 р. губернське земство запросило на роботу ще 9 лікарів і стільки ж фельдшерів, забезпечивши таким чином кожен повіт одним лікарем і одним фельдшером [2, с.387].

До того, як у селах Полтавщини з'явилися ветеринари, основним способом боротьби проти розповсюдження заразних хвороб було забиття хворої тварини. Місцева влада вимагала від волосних старшин негайно закопувати у землю трупи загиблих тварин, для чого рекомендувалося копати ями «на віддалі від житла і тих місць, де пасеться здорова худоба, і щоб шкіра тварин при закопуванні обов'язково була б порубана при свідках» [18, с. 268]. За дотриманням умов захоронення трупів повинна була слідкувати місцева поліція. Окрім закопування трупів, що на думку згаданого вже Івана Лешкота є «однією з найголовніших умов припинення загибелі тварин», ветеринарні лікарі радили також припинити практику замочування льону і конопель у річках і водоймах, адже «чистий водопій є також необхідною умовою для збереження здоров'я». Поряд із цими заходами рекомендувалося також не утримувати на пасовищах і водоймах хворих тварин разом із здоровими. Що ж до ліків, то через відсутність у селян потрібних коштів «більшість селян, – свідчив той же Іван Лешкота, – через свою бідність повністю відмовилися від купівлі необхідних медичних препаратів» [18, с. 274]. Беручи до уваги безгрошів'я, характерне для більшості селян, цей лікар розробив методику лікування хворих тварин. Щоб робити це, потрібно було, на його думку, щонайменше розмістити тварину у сараї, де не повинно бути ніяких протягів. При виявленні у тварини червоних очей, сухої морди, дихання швидкого і гарячого, їй можна пустити кров із шийної жили загальним обсягом «від 0,5 до 2 кварт в залежності від віку і будови тіла». Після кровопускання рекомендувалося наступне: «взяти ячмінного відвару 1 пляшку, розчинити у ній 4 лота глауберової солі і 1 лот селітри, додати 1/8 олії і давати тварині два дні». У наступні дні замість цих ліків рекомендувалося таке: «взяти звичайної горілки 1 пляшку, розчинити у ній 5 золотників камфори..., додати одну рюмку нашатирного спирту і змішати. Третину цього складу давати хворій тварині через кожні 4 години... Таке лікування продовжувати до закінчення хвороби, під час якої тварині слід щоденно натирати шкіру соломною, після чого покривати спину рядном» [18, с.278]. У випадку, коли у тварини очі будуть гнійними, морда забруднена і соплить, то кров пускати не можна, як і не можна давати селітру і глауберову сіль. У цьому випадку варто обмежитися лише тими заходами, що згадувалися раніше стосовно третього

дня лікування. Як у першому, так і в другому випадках хворій тварині слід як їжу давати лише розведене у воді борошно.

Після того, як з 1865 р. у Полтавській губернії були сформовані земські установи, лікування сільськогосподарських тварин поступово покращувалося. Так, у 1896 р. ветеринарний персонал губернського земства вже складався із 16 штатних ветеринарних лікарів і стількох же ветеринарних фельдшерів – по одному ветеринару і фельдшеру на кожен повіт і по 2 ветеринара і фельдшера у Костянтиноградському повіті. Окрім цього при губернській управі перебував старший ветеринарний лікар. Бюджет земської ветеринарної служби Полтавської губернії у 1896 р. мав такий вигляд: 1. Утримання ветеринарних лікарів – 18 339 крб. 11 коп. 2. Утримання фельдшерів – 3 941 крб. 53 коп. 3. Відрядження ветеринарам і фельдшерам – 1 058 крб. 18 коп. 4. Утримання канцелярії та інші витрати – 4 752 крб. 13 коп. 5. Купівля дезінфекційних засобів та їх пересилка – 1 427 крб. 89 коп. 6. Видача винагороди за забиту хвору худобу – 4 крб. 7. Купівля і пересилка інструментів – 783 крб. 99 коп. *Разом 30 206 крб. 83 коп.* [14, с. 47]

Із появою у кожному повіті ветеринарного лікаря, під їх керівництвом створювалися ветеринарні клініки. Так, у 1901 р. у Кобеляцькому повіті функціонувало вже 6 таких клінік, кожна з яких мала приміщення для стаціонарних хворих тварин та необхідні ліки й інструменти, що використовувалися для надання тваринам відповідної медичної допомоги. Безпосередню роботу у клініках здійснювали ветеринарні фельдшери, яких контролював ветеринарний лікар губернського земства [8, с. 126].

У 1905 р. Полтавська губерньська земська управа розробила проект інструкції по ветеринарній частині у Полтавській губернії, який було розіслано в усі повітові земські управи із пропозицією розглянути її зміст на чергових повітових земських зборах. Після обговорення основні положення інструкції були схвалені повітовими і губерньськими земствами, що значно полегшило роботу ветеринарних працівників [20, с. 374-380].

У наступні роки земство продовжувало вдосконалювати умови роботи ветеринарної служби як у повітах, так і в губернії загалом. Так, у 1914 р. Лубенське земство запропонувало чотири можливих варіанти роботи ветеринарно-лікарських пунктів. У першому з них пропонувалось мати таку його структуру з можливим фінансуванням: 1. Амбулаторія з прибудованою до неї квартирою для ветеринарного фельдшера – 11 904 крб. 2. Заразне відділення на дві тварини – 1 950 крб. 3. Служби сприяння – 2 395 крб. 4. Квартира ветеринарного лікаря – 7 140 крб. *Разом 23 389 крб.*

Другий варіант передбачав схему: 1. Амбулаторія – 9 629 крб. 2. Заразне відділення на дві тварини – 1 950 крб. 3. Квартира ветеринарного фельдшера у вигляді окремого флігеля – 2 688 крб. 40 коп. 4. Служби сприяння – 2 395 крб. 5. Квартира ветеринарного лікаря – 7 140 крб. *Разом 23 802 крб. 40 коп.* Доля участі земства – 11 900 крб.

У третьому варіанті пропонувалось наступне:

1. Амбулаторія з прибудованою до неї квартирою для ветеринарного фельдшера – 11 904 крб. 2. Заразне відділення на дві тварини – 1 950 крб.

3.Служби – 2 395 крб. *Разом 16 249 крб.* Доля участі земства для відкриття цієї амбулаторії мала скласти 8 100 крб.

Пропонувався ще й четвертий варіант ветеринарної амбулаторії без квартир для персоналу, загальна вартість якого складала 6 700 крб. Доля губернського земства у цьому випадку могла скласти 3 500 крб. На думку губернської управи найдоцільнішим був третій із запропонованих варіантів [11, с. 662].

На жаль, наступні події, пов'язані з Першою світовою війною, стали на заваді земству реалізувати намічені плани щодо поліпшення якості ветеринарних послуг, які передбачалося надавати власникам тварин. Та навіть ті заходи, які земству вдалося реалізувати напередодні війни, мали очевидні позитивні результати, про що свідчить, наприклад, кількість прийнятих хворих тварин ветеринарною службою Полтавського повіту у 1912 р. Усього у 1912 р. Полтавський повіт мав двох ветеринарних лікарів і 17 фельдшерів. Протягом року цей персонал надав ветеринарну допомогу таким тваринам: коні – 16 595 голів, велика рогата худоба – 10 759; інші тварини – 2 262 голови [13, с. 83]. Іншими словами ветеринарну допомогу одержали 55,3% усіх коней, 16,6% великої рогатої худоби і 2,8% інших тварин [13, с. 65]. Порівняємо ці дані із відповідною статистикою 1904 р., коли ситуація була дещо іншою, а саме: ветеринарна допомога у тому ж повіті була надана 15,3% коней, 2,7% великої рогатої худоби і 0,0% інших тварин [13, с. 32, 46].

Серед існуючих проблем забезпечення власників домашніх тварин якісною ветеринарною допомогою не останнє місце посідала підготовка кадрів. На початковому етапі становлення ветеринарної служби у Полтавській губернії, тобто у 60-х роках ХІХ ст., актуальною вважалася підготовка коновалів. Так, відповідаючи на запит Пирятинської земської управи про можливість підготовки вищезгаданих фахівців, місцевий ветеринар із числа відставних офіцерів Михайло Гребінка рекомендував виділити спеціальне приміщення для 20 – 25 слухачів. Це повинні бути молоді люди віком від 18 до 30 років міцної статури, бажано грамотні. Щоб опанувати коновальське ремесло потрібно було, на думку відставного офіцера, навчатися протягом трьох років. Цей ентузіаст ветеринарної справи був готовий безкоштовно навчати своїх учнів, якщо місцеве земство візьме на себе вирішення матеріальних проблем майбутньої школи. Щоб така школа запрацювала, потрібно було збудувати приміщення для навчання і великий сарай для тварин. Учнів планувалося забезпечувати харчуванням і необхідними інструментами. Програма навчання передбачала оволодіння учнями такими вміннями: розпізнавати тварин, зокрема їх силу або безсилля, вік, кровопускання, вихолощення, розчистка копит коням, лікування вивихів, а в рогатої худоби – здуття живота і його пробивання для випуску газів, лікування корости, запалення легень, кишок, печінки і нирок, запалення очей, лікування різних ран тощо [18, с.281]. Невідомо, чи вдалося Михайлу Гребінці влаштувати у Пирятинському повіті школу коновалів. У будь-якому випадку його бажання поліпшити ситуацію із підготовки навіть найменш

кваліфікованих кадрів системи тогочасної ветеринарної медицини заслуговує на схвалення.

На початку ХХ ст. уже мало хто ставив питання про школи коновалів. Як губернське, так і повітові земства виносили на порядок денний створення ветеринарно-фельдшерських шкіл. Так, у 1913 р. Полтавська губернська земська управа обговорювала питання про відкриття саме такої школи у Полтаві. Це було пов'язано з тим, що у 1913 р. Міністерство внутрішніх справ внесло до Державної Думи законопроект «нормального статуту фельдшерських шкіл», яким передбачалася участь уряду у будівництві і утриманні ветеринарно-фельдшерських шкіл, відкриття яких ініціювали місцеві земства. У цьому ж році планувалося внесення на розгляд Думи нового ветеринарно-санітарного закону, у якому мова йшла про матеріальну участь уряду у функціонуванні вищезгаданих шкіл [16, с.671]. Схваливши ідею влаштування ветеринарно-фельдшерської школи, губернське земство одночасно ухвалило рішення про розширення сітки ветеринарних амбулаторій з тим, щоб вони були у кожному повіті як невід'ємна складова ветеринарних дільниць. Вартість найпростішої амбулаторії була визначена у 7 000 крб. При ній повинні бути обладнані манежі для огляду тварин і надання їм необхідної допомоги; приміщення для важкохворих або тих, яким проведена операція; аптека з невеликою кладовкою; приміщення для сторожа; ізольоване приміщення для заразних тварин; надвірні будівлі (сарай для дров, погріб та інше). Доля участі губернського земства визначалась у 3 500 крб. Усе інше – витрати повітового земства [16, с.661]. Як бачимо, програма, ухвалена Полтавським губернським земством, охоплювала досить широке коло питань, вирішення яких повинно було суттєво покращити ситуацію із хворобами домашніх тварин, адже, незважаючи на вжиті заходи, вони продовжували хворіти і гинути. Так, у 1912 р. у Лохвицькому повіті захворіло 329 тварин, із яких загинуло 134, було забито 76, стали здоровими 119 [9, с.129]. Таким чином, питома вага тих тварин, які перебороли з допомогою ветеринарної служби хворобу, складала 36,2%, що не могло, звичайно, задовольняти їх власників. І це при наявності в губернії напередодні світової війни двох ветеринарних лікарів при губернській управі, 16 дільничних лікарів губернського земства і 24 лікарів повітових земств. Разом – 42 ветеринарних лікарів. Окрім них були ще 16 фельдшерів губернського земства і 124 – повітових земств. На 1914 р. земство планувало мати в губернії 55 ветеринарних лікарів і 164 ветеринарних фельдшерів [17, с.186].

Суттєвим фактором, який гальмував розвиток ветеринарної служби на Полтавщині, була, окрім відсутності ветеринарно-фельдшерської школи, яку земство планувало відкрити найближчим часом, низька заробітна плата. Так, з 1893 р. заробітна плата ветеринарного фельдшера складала 300 крб. на рік, або 83 коп. на день, на що «існувати неможливо». Губернська земська управа планувала підвищити заробітну плату фельдшерам «хоча б до 420 крб.» при «збереженні 10% надбавки за кожні три роки роботи». Що ж стосується ветеринарних лікарів, то у них теж було мало стимулів до самовідданої праці

через «незначну зарплату, малі періодичні надбавки, відсутність квартир, пенсійної каси і попиту на ветеринарних лікарів в інших земствах, міських управах і на урядовій службі» [17, с.187]. Саме на необхідності покращення матеріальних умов ветеринарних працівників і наголошувала у своїй доповіді земським зборам Полтавська губерньська земська управа. Проте, як уже зазначалося раніше, події світової війни не дали можливості земству розв'язати назрілі проблеми, пов'язані із наданням належної ветеринарної допомоги домашнім тваринам, кількість яких постійно зростала.

Усе вищесказане дає підстави для таких висновків. По-перше, ветеринарну допомогу мешканцям краю надавали майже виключно органи місцевого самоврядування, тоді як роль державної адміністрації у цьому відношенні була малопомітною. По-друге, незважаючи на значні зусилля земства налагодити високоефективну ветеринарну службу в умовах Полтавщини кінця XIX – початку XX ст. зробити це йому у повній мірі не вдалося.

Бібліографічні посилання:

1. **Аранчій С. В.** Історія ветеринарної медицини Полтавщини / С. В. Аранчій. – Полтава : «Полтавський літератор», 1998. – 229 с.
2. **Веселовский Борис.** История земства за сорок лет / Борис Веселовский. – СПб. : Изд-во О. Н. Поповой, 1909. – Т.2. – 703 с.
3. Вечірня Полтава. – 2011. – 14 вересня.
4. **Голуб Н. Д.** Велика біла порода та її історична роль у створенні миргородської породи свиней / Н. Д. Голуб, О. М. Бондаренко // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2006. – № 3. – С. 61 – 63.
5. **Нагаєвич Віталій.** Історичні та наукові аспекти розвитку свинарства Полтавщини (кінець XIX – початок XX ст.) / Віталій Нагаєвич // Полтавський краєзнавчий музей : Збірник наукових статей 2005 р. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток / Редкол. Ю. В. Волошин, В. А. Годзенко, А. М. Киридон та ін. – Полтава : Дивосвіт, 2006. – С. 231 – 23.
6. **Нагаєвич В. М.** До історії розвитку свинарства в Україні / В. М. Нагаєвич // Вісник Полтавського державного сільськогосподарського інституту. – 1999. – № 1. – С. 31 – 34.
7. **Опара М. М.** Історія наукових здобутків у галузі свинарства на Полтавщині / М. М. Опара // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2007. – № 3. – С. 130 – 132.
8. Отчет Кобелякской уездной управы Кобелякскому уездному собранию XXXVIII очередного созыва 1902 года. – Кобеляки : Тип. Б. И. Брагилевского, 1902. – 136, 103 с.
9. Отчет Лохвицкой уездной земской управы за 1912 год. – Лохвица : Тип. Н. Б. Дольберга, 1913. – 264, 137, XXXI с.
10. Отчет Лубенской уездной земской управы за 1914 г. Часть первая. Отчет описательный. – Лубны : Тип. Б. З. Дубинского, 1915. – 329 с.
11. Отчет о сельскохозяйственных мероприятиях по Лубенскому уезду за 1913 год. Отчет уездного агронома. – Лубны : Тип. т-ва «И. Золотницкий, Б. Левитанский», 1914. – 687 с.

12. Отчет по ветеринарии в Полтавской губернии Полтавской губернской земской управы за 1904 год. – Полтава : Электрич. типо-литогр. Торгового Дома И. Л. Фришберга и С. Е. Зорохович, 1905. – 1186 с.
13. Отчет по ветеринарии в Полтавской губернии Полтавской губернской земской управы за 1912 год. – Полтава : Электрич. типо-литогр. И. Л. Фришберга, 1913. – 217 с.
14. Отчет Полтавской губернской земской управы за 1896 год. – Полтава : Типо-литогр. Л.Фришберга, 1897. – Вып. 1. – 82, 88 с.
15. Офіційний вісник України. – 2011. – № 3.
16. Полтавскому губернскому земскому собранию 49-го очередного созыва губернской земской управы доклад 1913 года. – Полтава : Типо-литогр. И. Л. Фришберга, 1913.
17. Полтавскому губернскому земскому собранию 49-го очередного созыва ревизионной комиссии доклад 1913 года. – Полтава : Типо-литогр. И. Л. Фришберга, 1913. – 274 с.
18. Постановления очередного Пирятинского уездного земского собрания. 1867. Отчет, представленный собранию местной земской управой. – Полтава : Тип. брат. Пигуренко, 1867. – 367 с.
19. Приложение к всеподданейшему отчету Полтавского губернатора за 1895 год. – Полтава : Тип. губерн. правления, 1896. – 58 с., 10 приложений.
20. Проект инструкции по ветеринарной части в Полтавской губернии // Постановления Миргородского уездного земского собрания 41 очередного созыва 30-го сентября, 1 и 2-го октября 1905 г. и приложения к ним. – Миргород : Тип. Ш. В. Шик, 1906. – 485 с.
21. Сельское хозяйство Украины / под. ред. М. Б. Гуревича и В. М. Соловейчика. – Харьков : Издат. отдел Н.К.З., 1923. – 232 с.
22. **Слинько В. Г.** Значення вівчарства та історія розвитку галузі на Полтавщині у ХІХ – ХХ ст. / В. Г. Слинько // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2005. – № 2. – С. 120 – 122.
23. Урядовий кур'єр. – 2011. – 30 листопада.
24. **Якименко М. А.** Історія розвитку тваринництва Полтавщини ХІХ – ХХ ст. / М. А. Якименко, В. М. Нагаєвич. – Полтава : РВВ ПДАА, 2007. – 208 с.

УДК 339.142:63:334.722:94 (477.53) „312”

М. А. Якименко

Полтавська державна аграрна академія

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ СКЛАДУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРОВИРОБНИКІВ ПОЛТАВЩИНИ ЕПОХИ ВІЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА (1861–1917 рр.)

У статті проаналізовані деякі особливості соціального складу сільськогосподарських товаровиробників Полтавщини після скасування кріпосного права та інших реформ 60-х років ХІХ ст. Визначено питому вагу різних станів у середовищі

мешканців краю, питому вагу землеволодіння поміщиків і селян, чисельність безземельних та площу сінокосів і випасів у розрізі усіх 15 повітів Полтавської губернії.

Ключові слова: Полтавщина, селяни, поміщики, землеволодіння, сінокоси та випаси.

В статье проанализированы некоторые особенности социального состава сельскохозяйственных товаропроизводителей Полтавщины после отмены крепостного права и других реформ 60-х годов XIX в. Определено удельный вес разных сословий в среде жителей края, удельный вес землевладения помещиков и крестьян, численность безземельных и площадь сенокосов и выпасов в разрезе всех 15 уездов Полтавской губернии.

Ключевые слова: Полтавщина, крестьяне, помещики, землевладение, сенокосы и выпасы.

Some features of the social composition of agricultural producers of Poltava region after the abolition of serfdom and other reforms 60 years of the nineteenth century have been analyzed in this paper. The specific gravity of different classes among inhabitants of the region, the specific gravity of land tenure landowners and number of landless peasants, the area of grasslands and pastures in the context of all 15 counties in the province of Poltava have been determined.

Keywords: Poltava region, farmers, landowners, land tenure, hayfields and pastures.

Продовольче питання з відомих причин було і залишається у числі актуальних як у нашій країні, так і за її межами. Державна програма «Рідне село» зайвий раз нагадує важливість збереження і примноження усіх позитивних надбань минулих епох щодо умов життєдіяльності мешканців сільських територій. З цієї точки зору звернення дослідників до того чи іншого періоду в історії українського села є цілком виправданим.

Метою даного повідомлення є характеристика соціального складу населення та земельних угідь як основи матеріальної бази сільськогосподарських товаровиробників такого специфічного у багатьох відношеннях історичного регіону як Полтавщина.

Згідно до даних губернаторських звітів у 1867 р. на Полтавщині мешкало 2 002 118 осіб обох статей [1, с. 3]. За цим показником регіон посідав 6 місце серед усіх 50 губерній європейської частини тогочасної Російської імперії. Загальна кількість сільськогосподарських товаровиробників складала 1 771 264 особи, з яких 1 048 565 осіб перебували у віданні Міністерства державних маєтностей, тобто переважно були козаками, тоді як тих, хто належав до категорії колишніх кріпосних селян, було 720 967 осіб. Третю, малочисельну групу сільських станів, складали колоністи – 1 732 особи [1, с. 85]. Якщо говорити про питому вагу усіх тогочасних станів суспільства, то згідно до даних Всеросійського перепису 1897 р. структура населення Полтавщини мала такий вигляд: козаки – 37,92%; колишні поміщицькі селяни – 29,46%; казенні селяни – 10,07%; відпусні і запасні нижні чини – 9,13%; міщани і цехові робітники – 7,09%; державні селяни – 2,90%; дворяни – 1,45%; духовенство – 0,62%; однодворці і колоністи – 0,38%; купці – 0,29%; інші стани – 0,18%; почесні громадяни – 0,14%; іноземці – 0,02% [2, с. 214]. Колишні поміщицькі селяни, у ході реалізації законодавчих актів 1861 р., одержали земельні угіддя, площа яких була на 301 тис. десятин меншою, ніж до скасування кріпосного права.

Іншими словами, їх землеволодіння скоротилось на 37,2% [3, с. 43]. У розрізі повітів загальна картина землеволодіння поміщиків і колишніх поміщицьких селян мала такий вигляд (табл. 1). Наведені у табл. 1 дані свідчать про незначний обсяг землеволодіння колишніх поміщицьких селян із розрахунку на 1 особу чоловічої статі. Проте не на багато кращим було забезпечення сільськогосподарськими угіддями і тих, хто перебував у віданні Міністерства державних маєтностей, про що свідчать, зокрема, такі дані (1877–1878 рр.): до 1 дес. мали у своєму розпорядженні 10521 особа; від 1 до 2 дес. – 65560 осіб; від 2 до 3 дес. – 175102 особи; від 3 до 4 дес. – 146796 осіб; від 4 до 6 дес. – 58502 особи; від 6 до 8 дес. – 7765 осіб; від 8 до 10 дес. – 1961 особа; від 10 до 15 дес. – 93 особи; від 15 дес. і більше – 26 осіб [4, с. 61]. Якщо брати офіційні критерії, які були визначені законодавством царської Росії у якості межі бідності (5 дес. на особу чоловічої статі [5, с. 640]), то виявиться, що

Таблиця 1

Землеволодіння поміщиків і селян Полтавської губернії після завершення підписання уставних грамот (1877 – 1878 рр.)*

№ п/п	Повіти	У поміщиків		У селян		
		число володінь	число десятин	число ревізських душ	число десятин	на 1 ревізську душу
1.	Гадяцький	385	60015	18143	32905	1,8
2.	Зіньківський	727	71583	9262	7527	0,8
3.	Золотоніський	1077	133392	25654	46723	1,8
4.	Кременчуцький	584	107769	15885	22831	1,4
5.	Кобеляцький	847	107961	13669	16160	1,1
6.	Костянтиноградський	382	291738	30489	75598	2,4
7.	Лохвицький	632	79709	17568	27470	1,5
8.	Лубенський	667	76431	12096	15799	1,3
9.	Миргородський	918	85057	16751	22256	1,3
10.	Переяславський	841	120990	17703	32701	1,8
11.	Пирятинський	581	140021	31376	60820	1,9
12.	Полтавський	752	134583	19187	23519	1,2
13.	Прилуцький	563	108021	31800	58871	1,8
14.	Роменський	609	73570	19147	30938	1,6
15.	Хорольський	649	135933	22667	34015	1,5
	Разом по губернії	10187	1726773	301397	505133	1,6

* Примітка. Джерело: Зайончковский П.А. Проведение в жизнь крестьянской реформы 1861 г. – М.: Изд-во соц.-экономич. лит-ры, 1958. – С. 439.

близько 95% усіх мешканців Полтавської губернії із числа непривілейованих станів мали недостатню площу сільськогосподарських угідь для забезпечення потреб своєї родини у їжі рослинного і тваринного походження. Згодом, в результаті зростання чисельності населення, і, відповідно, подрібнення селянсько-козацького землеволодіння, ситуація із забезпеченням непривілейованих станів сільськогосподарськими угіддями стала ще гіршою.

Загалом же, число селянсько-козацьких господарств за чверть століття на Полтавщині зросло на 121,88%, тоді як найдрібніших (менше 1 дес.)

власників польових угідь – на 245,41%. Помітне зростання мало місце і у середовищі тих господарств, у розпорядженні яких були незначні земельні ділянки, зокрема, площею від 1 до 3 дес. Зрозуміло, що у таких господарствах для тваринництва необхідних умов майже не було. Хоча в губернії і мало місце зростання чисельності заможних господарств, проте їхня кількість була незрівнянно меншою, ніж чисельність сільської бідноти – 25 975 тих, що у 1910 р. мали 15 дес. і більше проти 110 193 господарств із 1-3 дес. землі. І усе це без урахування безземельних, чисельність яких за той же час зросла з 78383 до 80459 (див. табл. 2).

Найпомітніший ріст таких господарств спостерігався у тих повітах, які традиційно були оплотом поміщицького землеволодіння, а саме: Кременчуцькому – 2 226 дворів; Костянтиноградському – 1 920 дворів;

Таблиця 2

Чисельність безземельних у середовищі сільських станів Полтавщини за даними подвірних переписів 1882/89 – 1910 рр.*

№ п/п	Повіти	Зростання (+) чи зменшення (-) кількості осіб, зайнятих не с/г працею за 1889- 1910 рр. (у %)	Число безземельних господарств		
			У 1882-89 роках	У 1910 р.	Різниця (осіб)
1.	Костянтиноград	+ 46,3	3 698	5 616	+ 1920
2.	Полтавський	+ 41,7	8 295	10 158	+ 1863
3.	Прилуцький	+ 38,2	2 860	3 190	+ 330
4.	Переяславський	+ 33,8	5 265	4 585	- 680
5.	Пирятинський	+ 16,2	2 946	3 339	+ 393
6.	Лубенський	+ 11,1	3 428	3 496	+ 68
7.	Кременчуцький	+ 5,3	6 470	8 698	+ 2226
8.	Золотоніський	+ 0,9	8 156	7 489	- 667
9.	Миргородський	+ 0,8	5 471	5 171	- 300
10.	Хорольський	- 0,6	4 895	4 654	- 241
11.	Лохвицький	- 8,1	4 450	3 723	- 727
12.	Гадяцький	- 11,1	2 937	2 950	- 13
13.	Роменський	- 13,4	4 772	4 756	+ 16
14.	Зіньківський	- 23,8	6 926	5 832	- 1094
15.	Кобеляцький	- 30,3	7 814	6 804	- 1010
	По губернії	+ 4,2	78 383	80 459	+ 2076

*Примітка. Джерело: Статистический ежегодник на 1915 год. – Полтава: Типо-литогр. т-ва «Печатное Дело», 1919. – С. 220.

Полтавському (1863 двори). Загалом по губернії кількість безземельних господарств зросла на 2 076 дворів. Зрозуміло, що ні про яке тваринництво як допоміжну галузь рослинництва, таким господарствам розраховувати було нічого.

Навіть коротка характеристика відповідних статистичних показників дозволяє зробити висновок про вкрай обмежені ресурси основної маси господарств непривілейованих станів Полтавщини щодо розвитку тваринництва на рубежі XIX – XX ст. Якщо говорити про годівлю, то чи не

єдиним джерелом для малоземельних селянсько-козацьких господарств були луки і пасовища, які за давньою традицією місцевого населення знаходилися у спільному користуванні усієї громади.

Обстеження сільськогосподарських угідь, проведене Департаментом землеробства протягом 1859 – 1886 рр., показало, що основна маса наявної у Полтавській губернії землі (67,2%) належала до категорії орних угідь, тоді як сінокоси склали лише 10,9%. Ще 4,3% угідь використовували у якості випасу тварин, які знаходилися у власності мешканців відповідного населеного пункту. Розподіл вищезгаданих угідь у різних регіонах Полтавщини був неоднаковим. Найкраще був забезпечений сінокосами Переяславський повіт, де площа таких

Таблиця 3

Площа сінокосів і випасів у повітах Полтавської губернії за даними розмежування 1859 – 1886 рр.*

№ п/п	Повіту	Усього угідь на кінець XIX ст.	Питома вага угідь (у %)			
			сінокоси		вигони	
			1859- 1886 рр.	1917 р.	1859- 1886 рр.	1917 р.
1.	Гадяцький	225 538	7,1	6,2	2,1	0,9
2.	Золотоніський	394 254	14,7	5,4	3,4	1,2
3.	Зіньківський	205 924	6,0	11,8	2,1	3,0
4.	Кобеляцький	318 323	8,0	5,2	1,4	2,2
5.	Костянтиноградський	539 139	9,3	3,6	3,1	2,7
6.	Кременчуцький	302 577	9,0	10,0	8,0	3,9
7.	Лохвицький	244 060	9,6	6,9	2,5	1,1
8.	Лубенський	220 072	9,6	6,0	2,8	1,2
9.	Миргородський	252 644	10,0	8,1	3,7	1,1
10.	Переяславський	374 344	16,3	7,8	6,6	0,7
11.	Пирятинський	296 123	13,3	1,8	3,2	1,2
12.	Полтавський	306 709	8,0	7,6	4,6	1,8
13.	Прилуцький	287 222	14,6	4,6	2,1	0,6
14.	Роменський	237 714	7,1	7,0	1,8	0,3
15.	Хорольський	296 230	17,2	9,1	3,4	1,7
	По губернії	4 497 873	10,9	6,7	4,3	1,7

*Примітка. Джерело. Таблиця складена на основі даних: Ежегодник Полтавского губернского земства на 1895 г. Год 1-й. – Полтава: Типо – литограф. И. А. Дохмана, 1895. – С. 15-16.

угідь становила 61 000 дес. Цей повіт посідав перше місце і за таким показником як вигони – 24 824 дес. (табл. 3).

Найгірше були забезпечені сінокосними угіддями селяни Зіньківського, Гадяцького та Роменського повітів, де їх питома вага коливалась від 6,0 % до 7,1 %. Порівнюючи питому вагу сіножатей і вигонів у 1859 – 1886 рр. і у 1917 р. переконуємося у погіршенні умов утримання сільськогосподарських тварин, адже скорочення площі сінокосів мало місце майже в усіх повітах, що і дало загальні показники їх зменшення з 10,9 % до 6,7 %. Ще вищими

темпами (більш як удвічі) скорочувалися площі вигонів: з 4,3 % у 1859 – 1886 рр. до 1,7 % у 1917 р. При цьому різниці у використанні польових угідь у якості толоки чи сінокошу між козаками і селянами не зафіксовано, що засвідчив, наприклад, подвірний перепис 1900 р. Тоді на кожні 100 дес. землі, яка відпочивала, толоки у козаків і селян було абсолютно однаково – 84 дес. Не знайшли тогочасні статистики і різниці між згаданими соціальними категоріями сільських мешканців і щодо переложних сінокосів, відсоток яких в обох групах був теж однаковим – 16 % [6, с. 59]. Беручи до уваги специфіку окремих регіонів Полтавщини загалом і її повітів зокрема, земські економісти розподілили усі угіддя на три групи: 1) харчова площа (садиба і орна земля); 2) кормова (сухі і мокрі сінокоси); 3) будівельна (ліс і покриті очеретом болота). У цьому випадку ранжир усіх повітів із точки зору кормової площі матиме такий вигляд: 1. Хорольський – 20,7 % угідь; 2. Золотоніський – 20,4 %; 3. Кременчуцький – 17,0 %; 4. Прилуцький – 16,7 %; 5. Пирятинський – 16,5 %; 6. Кобеляцький – 16,3 %; 7. Миргородський – 13,7 %; 8. Полтавський – 12,6 %; 9. Лубенський – 12,4 %; 10. Костянтиноградський – 12,4 %; 11. Лохвицький – 12,1 %; 12. Зіньківський – 9,9 %; 13 – Гадяцький – 9,2 %; 14. Роменський – 8,9 %; 15. Переяславський – 2,9 % [7, с. 16]. Виходить, таким чином, що із урахуванням усіх видів кормових угідь у найкращому становищі знаходилися мешканці Хорольського і Золотоніського повітів, де кормові площі охоплювали п'яту частину усіх земель. У цих двох регіонах середні показники забезпечення кормами місцевої худоби приблизно на п'ять пунктів перевищували відповідні середньогубернські дані (15,2 %).

Толока також відіграла помітне значення у випасанні селянсько-козацької худоби. Так, згідно земських даних у Пирятинському повіті із 101 зафіксованого випадку на своїй толоці дрібні товаровиробники випасали усю худобу у 13 випадках. Пасли усю худобу, окрім волів (один випадок). Пасли тільки волів (теж один випадок); випасали корів, молодняк великої рогатої худоби (ВРХ), свиней і овець – 11 випадків; молодняк ВРХ і овець – 13 випадків; лише молодняк ВРХ – 3 випадки; коней, молодняк ВРХ, овець і свиней – 5 випадків; коней, овець і свиней – 2 випадки; коней і овець – 4 випадки; овець, свиней і телят – 10 випадків; лише овець – 34 випадки. Як бачимо, найвищу питому вагу при випасанні тварин на своїй толоці складали вівці [8, с. 61].

Із усього вищесказаного можна зробити наступні висновки: 1) Полтавська губернія належала до числа найзаселеніших регіонів європейської частини Російської імперії; 2) Основну масу мешканців краю складали особи, які свого часу перебували у віданні Міністерства державних маєтностей, тобто переважно козаки. Питома вага колишніх поміщицьких селян не перевищувала третини усього населення; 3) Абсолютна більшість мешканців Полтавського села не мала достатніх засобів до існування, як на основі рослинницької, так і з допомогою тваринництва, що неминуче вело до соціальних конфліктів, що, власне, і підтвердили відомі події 1902, 1905–1907 та 1917 років, які завершилися крахом Російської імперії як держави.

Бібліографічні посилання:

1. Статистический временник Российской империи. Серия 2. Вып. 1. – СПб.: Изд-е ЦСК МВД, 1871. – 254 с.
2. Статистический ежегодник Полтавского губернского земства на 1901 г. – Полтава: Тип. И. А. Дохмана, 1901. – 267 с.
3. **Федоров В. А.** Падение крепостного права в России. Док. и матлы. Вып. III: Реализация «Положений 19 февраля 1861 года» / В. А. Федоров. – М.: Изд-во МГУ, 1968. – 106 с.
4. Статистический временник Российской империи. Серия III. – Вып. 10. – СПб.: Изд-е ЦСК МВД, 1886. – 162 с.
5. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 2-е. – Т. 1. – СПб.: Гос. типогр., 1832. – 867 с.
6. Землевладение и землепользование в Полтавской губернии по данным подворной переписки 1900 года. – Полтава: Электрич. типо-литогр. И. А. Дохмана, 1911. – 268, 131, 27 с.
7. Ежегодник Полтавского губернского земства на 1895 г. – Год 1-й. – Полтава: Типо-литогр. И. А. Дохмана, 1895. – 188, 79 с.
8. Сборник по хозяйственной статистике Полтавской губернии. Том XV. Пирятинский уезд. Обработано и издано под редакцией Н. Кулябко-Корецкого. – Полтава: Типо-литогр. И. А. Дохмана, 1893. – 226 с.

УДК: 94(477)"1906-1915"

Ю.А. Ліннік, Ю.Г. Пахоменков

Дніпропетровський державний аграрний університет

РЕЗУЛЬТАТИ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ 1906 – 1910 РР. ДЛЯ СЕЛЯНСТВА ПРИДНІПРОВ'Я

*В статті розглядаються деякі соціальні результати століпінської аграрної реформи для селянства Придніпров'я. **Ключові слова:** П.А. Століпін, соціальна модернізація, «земельне питання», аграрна реформа.*

*В статье рассматриваются некоторые социальные результаты столыпинской аграрной реформы для крестьянства Приднепровья. **Ключевые слова:** П.А. Столыпин, социальная модернизация, «земельный вопрос», аграрная реформа.*

*This article discusses some of the social results of the Stolypin agrarian reform for the peasantry of the Dnieper. **Key words:** P.A. Stolypin, social modernization, "the land issue", the agrarian reform.*

Впродовж всього етапу новітньої історії України проблеми, пов'язані із проведенням аграрних реформ посідали помітне місце в організації суспільства. «Земельне питання» сьогодні, як і сто років тому, залишається

однією із найбільш складних проблем, від вдалого варіанту розв'язання якої залежить гармонізація або загострення комплексу внутрішніх політичних процесів. Тому корисно розглянути деякі соціальні результати першої земельної реформи, пов'язаної з діяльністю П.А. Столипіна. В статті розглядаються деякі соціальні наслідки столипінської аграрної реформи для Придніпров'я.

На початку ХХ ст. сільське населення Катеринославської губернії становило 80% загальної кількості мешканців регіону. Бурхлива індустріалізація та пов'язані з нею процеси урбанізації впливали на традиційні цінності, якими визначається сільське світосприйняття. Капіталістичні відносини проростали на фоні пережитків феодалізму та традиційних уявлень сільської свідомості. Нові форми суспільних відносин мали узгоджуватися з традиціями сільського життя, які посилювали внутрішні процеси. Традиційні уявлення ліберальної та радянської історіографії про забитість села, консерватизм та інше сьогодні історики ставлять під сумнів [1, 2, 3]. Розчарування в лінійній схемі революційного процесу, притаманна радянській історії, підштовхнула дослідників до розгляду альтернативних ліній соціального розвитку. В сучасній історіографії на провідні ролі історичного процесу вийшло саме селянство, роль якого за оцінками В. Данилова була визначальною тільки тому, що не піддавалася логічному осмисленню в канонах усталеної ліберальної, консервативної чи соціалістичної ідеологій. За оцінкою В. Данилова селянська революція була тип процесом, «на основі якого розгорталися всі інші соціальні і політичні революції, включаючи більшовистську революцію в жовтні 1917 р.» [2]. Соціально-економічні зміни в Російській імперії, зумовлені процесом модернізації, на початку ХХ ст. впливали на поведінку сільських громад не менш активно, ніж на інші спільноти. Основними проблемами, з якими зіштовхується селянство цього часу були соціальні зміни в суспільстві, прогресуюче розшарування населення за економічними показниками та зміни умов ведення господарства. Традиційно і сучасники, і історики наступного покоління зводили всі проблеми села до вирішення аграрного питання, ігноруючи соціокультурні запити сільських громад. Але «земельне питання» було тільки частиною серед питань, які викликали хвилювання села. Всі новації, які надходили ззовні викликали стурбованість громад, оскільки порушували унормований традицією стиль життя. Каталізатором селянської активності під час революції були соціокультурні зміни, порушення плину селянського життя, традиційного способу життєдіяльності [3, с. 217, 219].

Селянська революція мала свої завдання, які зводилися в програмі рівного і безоплатного наділення землею, а в більш широкому і менше структурованому плані мала надати селянству нові перспективи, змінивши його місце в суспільних процесах. На думку дослідника селянства О. Михайлюка, не доводиться говорити про ідеологічні переконання у селян на початку ХХ ст.: «Народні маси керувалися дещо іншими уявленнями про

шляхи побудови «справедливого» суспільства, ніж будь-яка із існуючих в той час політичних партій чи ідеологій. І не стільки селяни слідували за якоюсь ідеологією, скільки, навпаки, та чи інша ідеологія намагалася, в міру здатності до цього самих ідеологів, зрозуміти і відобразити селянські прагнення, пристосуватися до них, чи використати їх у своїх політичних цілях» [3, с. 287]. Про некоректність спроб визначити політичні завдання селянської «програми» говорить Н. Ковальова, більше плідним виглядає вивчення мотивації участі селян в подіях 1917 – 1921 рр. [4, с. 253].

Однією з перших спроб аналізу соціально-економічних передумов суспільного руху була аналітична робота М. Порша з порівняння статистичних даних про землеволодіння на Україні за 1887 – 1905 рр. [5]. Аналізуючи дані офіційної статистики він відмічав в передреволюційному селі наступне: впродовж всього часу відбувається зменшення приватного (головним чином дворянського) землеволодіння на користь зростання громадського та інституційного. Проте, колективна власність товариств і громад стає відчутною лише в останні роки (у 1877 р. її частка становила лише 1,1% від загального землекористування), тоді як поміщицьке (приватне) сягало ледь не половини у 8-ми губерніях України, становлячи на Правобережжі майже 80%, у Катеринославській губернії 42,2%, у Херсонській 39,2% [5, с. 147, 148, 149]. Загалом по Катеринославській губернії в руках 53% господарств з землеволодінням від 10 до 100 десятин знаходилося 8,1% всієї землі, тоді як у 6,5% найбільших господарств (від 501 до 10000 десятин) – 22,8%. В порівнянні з іншими губерніями відчутною була частка середніх господарств: 27%, у володінні яких знаходилося 23,4% землі [5, с. 157]. Водночас і рівень безземельних господарств був одним з найбільших, складаючи 22% всіх сільських господарств [5, с. 179].

Данні статистичних зведень дозволяють визначити, що поміщицьке землеволодіння в більшості випадків цілком нормально перейшло на капіталістичне виробництво. Так, за 1890 – 1905 рр. приватне землеволодіння на Катеринославщині зменшилося всього на 64 тис. десятин землі (з 2900 тис. до 2809 тис.) і на цьому зупинилося. Дані за 1913 р. вказують на збереження великих землеволодінь на попередньому рівні. Найбільше поміщицьке землеволодіння зберігалося в Слов'яносербському, Бахмутському, Павлоградському, Верхньодніпровському повітах Катеринославщини, тобто в тих регіонах, в яких у 1917 – 1918 рр. відмічалися найгостріші сутички навколо «земельного питання». Основні фонди зростання селянських земельних наділів була купівля землі у селян та міщан, а також виділення землі з наділів сільських громад [11, с. 49]. За рахунок цієї групи господарств відбувалося зростання безземельних та малоземельних господарств Катеринославщини. Впродовж 1910-х рр. аграрний сектор Південно-Східної України переорієнтувався на велике зернове виробництво, орієнтоване на закордонний попит, що неможливо уявити за відсутності великої земельної власності. За даними губерньського земства з врожаю 1910 р. за межі губернії вивезено 100 127 тис. пудів (45% врожаю), в тому числі пшениці – 48%,

ячменя 50%, жита 36%. З них 87,3% пшениці, 69,7% ячменю та 54,8% жита відправлено за кордон [8, с. 1077, 1078].

Аграрні реформи російського уряду 1906 – 1910 рр. проходили в умовах розпаду традиційної сільської общини (на початку ХХ ст. в селах зростає молодіжна злочинність – «хуліганство», що є було ознакою втрати традиційної патерналістської функції громади). Водночас сільські колективи в більшості сприймали ініціативи уряду як загрозу власному існуванню не лише в силу традиціоналізму та консерватизму сільського способу життя, а й через цілком реальні економічні наслідки, якими були зменшення земельної площі у громадському землекористуванні. До 1906 р. всі члени громади мали рівні права для отримання громадської землі у господарювання, навіть за умов переходу до інших форм діяльності (робітники, службовці, купці, фабриканти). Закон 1906 р. відкрив для цієї групи селян спокусливу можливість: закріпивши свій земельний наділ перепродати його, отримавши гроші. «Закріплення» землі в цих умовах розцінювалося як крадіжка: викрадення землі громади з метою власного збагачення. В багатьох випадках, земля відразу виставлялася на продаж: з 1907 по 1917 рр. по Росії свої землі продали повністю або частково 53% сільських господарств. Відтак «укріпленець» (а не поміщик чи безземельний селянин) ставав першим ворогом сільської громади [17, с. 263, 269]. Характерно те, що першими від земельного перерозподілу 1917 р. постраждали саме «укріпленці» столипінської аграрної реформи. Аналогічні настрої панували і серед селянства Катеринославської губернії на 1917 р., визначивши алгоритм соціальної активності часів революції: «Той хто купував землю після 1905 р. – злочинець» [18, арк. 5 зв.].

Сільські громади реагували негативно на реформаторські дії царської адміністрації, що відмічається і губернськими землемірами. Адміністрація відмічала основні питання, які непокоїли сільські громади: як не допустити перепродажу виділених господарств та запобігти надмірному накопиченню землі в руках окремих, заможних селян [12, с. 78, 79]. Громади гостро реагували на бажання своїх членів вийти в приватне володіння, від погроз та підпалів до арештів, побиття і навіть вбивства [19, с. 50]. Часто дії громад проти виділення господарств відбувалися за сприяння та безпосередньої участі сільської адміністрації. В липні 1909 р. в с. Цареконстантинівка Олександрівського повіту на сільський староста та старшина скликали сход, на якому було вирішено не допустити виділення відрубників. Члени громади вдалися до прямого насильства, погроз і навіть арештів щодо тих, хто намагалися відділитися [19, с. 165, 166].

В цілому сільські громади обережно реагували на реформаторські дії царської адміністрації, що відмічається і губернськими землемірами [12, с. 78]. Так, в Катеринославському повіті в продовж 1909 р. вийшли лише 3 господарства, загальна площа земель яких становила всього 7 десятин [12, с. 76]. В більшості випадків вихід господарств з громади відбувався за прямим рішенням повітових комісій, часто в супереч волі громад, що часто

ставало причинами для проявів агресії. Спроби провести рішення про виділення господарств без згоди сільських сходів (за рішенням повітових землевпорядкувальних органів) викликали збройні сутички (с. Злотоустівка Маріупольського повіту) [19, с. 165, 166].

Загалом, за підрахунками Комітету земле облаштування, впродовж 1906-1915 рр. по Катеринославській губернії клопотання про виділення земель з громадської власності звернулися 198 тис. селянських господарств. З самотійних господарств (101 тис. з 998226 десятинами землі), 88 114 (87%) перейшли до одноосібного господарювання. На 1915 р. Катеринославська губернія опинилася на першому місці з 47 європейських губерній за виділенням хуторів та на 3-му за земельними ділянками, виведеними з під контроль общини (для прикладу, в Харківській губернії до одноосібного господарювання перейшли 51%, в Херсонській 43%, у Таврійській 79% господарств) [13, прил. 3].

За даними Селянського банку впродовж 1883 – 1914 рр. позиками для купівлі землі в Катеринославській губернії були видані 4274 позики для купівлі 493284 десятин. За формами землеволодіння, лідерами залишалися сільські товариства, які отримали 913 позик на купівлю 294010 десятин, та сільські громади – 244 позик, 162141 десятини. Стосовно приватних господарств, які брали позики для купівлі землі, то зростання пропозиції спостерігається з 1908 р., а найбільша кількість припадає на 1910 р.: 1054 позики на 13849 десятини землі. Загалом до Селянського банку за позиками на купівлю землі приватні господарства зверталися у 3117 випадках. В середньому на один запит приходиться 8,4 десятини [10, с. 572].

Відносно невелика група сільських господарств скористалися можливістю продати землю, укріплену в особистому використанні відповідно законів 1906 та 1910 рр. За даними статистичного відділу Міністерства юстиції Російської імперії впродовж 1906 – 1909 рр. по Катеринославській губернії кількість таких сільських господарств складала 2167 загальною площею проданих земель у 12581 десятин на суму 1386864 крб. Скористалися з нагоди розширити свої володіння 2227 господарств. В середньому, на одне господарство приходиться 4,8 десятин проданої та 5,6 десятин купленої землі [14, с. 228]. Відтак, мова йде не про існування ринку землі, а про перерозподіл земельної власності в межах сільських громад тими селянами, які змінили форми господарювання (робітники, міщани, купці), або маргіналізувалися.

Майже рівна кількість продавців та покупців землі свідчить скоріше про перерозподіл земельної власності всередині сільських громад, ймовірно за попередньою домовленістю, а не про проникнення капіталістичного ринку земельної власності в село. Проте вже з 1910 р. відмічається інтенсифікації земельних відносин. Закон 1910 р. розширив можливості для торгівлі землею, що позначилося і на кількості тих, хто поспішили продати свої виділені та закріплені у приватному господарстві землі. Тільки за один 1910 р. на

Катеринославщині 5190 господарств продали 22896 десятини землі, переходячи у розряд «безземельні». Як покупці виступили 5096 господарств [15, с. 374]. За даними Селянського поземельного банку найактивніші процеси купівлі-продажу дрібними власниками землі на Катеринославщині спостерігаються з 1909 по 1912 рр., пік земельних справ припадає на 1910 р. За позиками на купівлю майже 30 тис. десятин землі звернулися дві з половиною тисячі сільських господарств. В подальшому ця група майже зникає: впродовж 1913 – 1915 рр. за позиками на придбання землі звернулися тільки 68 господарств для купівлі 620 десятин [16, с. 593]. Загалом в губернії з 9 листопада 1906 р. по 1 травня 1915 р. закріпили свою землю у приватному користуванні 54,1% господарств, власність яких становила 37,7% від всієї надільної землі. На 1913 р. в приватному користуванні знаходилося 2 809 159 десятин, що складає 50,4% від всієї сільськогосподарської землі в губернії [10, с. 587].

Сільськогосподарський перепис 1916 р. зафіксували на території Катеринославської губернії 487377 аграрних господарств. Проте тільки 4465 (0,9% від загальної кількості) з них володіли наділами більше 50 десятин. Разом з тим, до них належали 4,4% всього сільськогосподарського населення. На ці господарства приходилося 12,1% всіх робочих коней та 14,1% посівів [20, с. 190, 199 табл.]

Значною для нових господарств стала фінансова проблема. Ведення господарства вимагало значних капіталовкладень, за якими земельні власники були змушені звертатися до банківських установ. Вже у 1913 р. кількість закладеної в банках землі приватновласницької землі по Катеринославській губернії на 1913 р. складала 2 102 652 десятини, що становить 74% від загальної кількості, на загальну суму 157 042 191 крб. [10, с. 587].

Різний рівень зацікавленості в результатах роботи селян зайнятих у приватному виробництві та на обцинних наділах проявлявся у показниках результативності праці. Так, за підрахунками врожайності за 1916 р., різниця у валовому зборі основних видів зернових становила на озиме жито 78 пуди з десятини на приватних та 54 на громадських землях, озимої пшениці 76 і 71 відповідно, ярової пшениці 37 і 34, ячменя 54 і 43, вівса 60 і 54 [9, 31 августа]. Найвищі розходження у результатах приходяться на селян Олександрівського повіту: різниця у зборі зернових становила в середньому 30 – 40 пудів з десятини, а з вівса та ячменю – 35 – 40 та 55 – 70 пудів відповідно [9, 15 июля]. Звичайно, при використанні цих даних говорити про перевагу приватного аграрного виробництва можна лише з урахуванням важливих чинників, які впливали на обрахунок: різна зацікавленість у точній звітності (селяни-обцинники більше були зацікавлені в приховуванні результатів своєї роботи, ніж приватні господарства; при виділенні приватним господарствам нарізалися кращі землі то що). Однак беззаперечним є господарська зацікавленість у покращенні умов своєї роботи – вищі агротехнічні вимоги, краща забезпеченість технікою.

Приховані та відтерміновані конфлікти в повній мірі проявилися в часи революції 1917 – 1920 рр. Помітними процесами «аграрного питання» стали дві складові: виступи проти інтенсифікації праці на приватних землях (заборона використовувати найману працю, а часом і техніку) та задекларовані вже навесні 1917 р. наміри переділити земельні наділи, закріплені у приватній власності. Якщо стосовно поміщицьких господарств виник певний консенсус: визнаючи ці землі підконтрольними урядовим рішенням, то відносно землі «укріпленців» позиція громад була непохитною: вся земля мала повернутися в громадське користування за «трудовами нормами».

У свідомості сучасників селянські заворушення 1917 – 1918 рр. виступали як прояв анархії, безладний грабіж. Проте дослідники селянської активності схильні визнавати організований характер таких дій. О.В. Михайлюк, підтримує висновки В.В. Кабанова, що насилля селян стосовно поміщиків, торговців, хуторян-відрубників, а пізніше і проти влади, були проявом колективної волі, виявленої та закріпленою на сільських та волосних сходах. Така організованість відповідало селянському розумінню класової боротьби і не тільки дозволяла втягнути в суспільні процеси практично все населення тієї чи іншої громади, а й дозволяла надати навіть погромницькому рухові певного, у селянському розумінні, порядку [2, с. 325].

Прихований конфлікт вийшов на поверхню під час Катеринославського повітового з'їзду ВСС 28 – 29 травня 1917 р. В архіві збереглися два варіанти протоколу засідання: рукописний та машинописний. В другому варіанті помітне бажання пом'якшити реакцію делегатів на важливе для селянства земельне питання. При редагуванні було зняте зауваження про «не надто відрадне» враження від програмової доповіді – незадоволення викликали слова доповідача, що перерозподіл надлишків не втамує «земельного голоду» [18, арк. 2, 17]. Відверто спрямованим проти тих, хто закріпили землю у власність була заборона використовувати найману робочу силу. В резолюції спочатку записана можливість наймати робітників за хвороби чи відсутності господарів, проте в подальшому таке формулювання було змінено на дозвіл наймати робітників на державні та громадські роботи за визначену плату [18, арк 5 зв., 6].

Аграрна реформа 1906-1910 рр. стимулювала зміни соціально-економічного характеру, які позначилися на характері господарської діяльності вчорашніх селян. Масового характеру набуває не лише міграція селян на вільні землі Поволжя та Сибіру, але й до промислово розвинутих районів губернії. Впродовж 1910-х рр. статистичний відділ губернського земства фіксував зростання населення не тільки в містах, але і в окремих сільських волостях, задіяних в промисловому виробництві. Так в селах поблизу Катеринослава кількість мешканців впродовж 1910 – 1917 рр. збільшується майже вдвічі, в тому числі в Мануйлівці – на 172%, в Діївці – на 51%. В Олександрівському повіті населення промислової волості Гуляй-Поле виросло на 39,4% [6, с. 39, 27, 57; 7, арк. 1 зв., 2 зв.]. Аналогічні процеси

відбуваються в горнорудних районах. Населення Нікопольської волості (марганцеві рудники) виросло на 30%. У Верхньодніпровському повіті на вищій приріст населення відмічений у Весело-Тернівській волості (залізорудні шахти) – на 82% [6, с. 3; 7, арк. 2]. В той же час в сільськогосподарських волостях зростання чисельності жителів в цілому відповідав природному приросту, а в деяких спостерігається навіть зменшення мешканців в наслідок міграції та військових мобілізацій.

Аграрна реформа 1906 – 1910 рр., завданням якої було вирішення «земельного питання» зрештою призвела до активізації та радикалізації селянства. Найбільш помітними результатами адміністративного втручання в сільський світ стали глибокий розкол селянства, який призвів до загострення соціальних відносин напередодні 1917 р. та оформлення стихійних очікувань сільських громад, реалізація яких в революції призвела до громадянської війни.

Бібліографічні посилання

1. **Сухова О.А.** Десять мифов крестьянского сознания: Очерки истории социальной психологии и менталитета русского крестьянства (конец XIX – начало XX в.) по материалам Среднего Поволжья / О. А. Сухова – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2008. – 679 с.
2. **Данилов В.П.** Крестьянская революция в России, 1902-1922 гг. [Электронный ресурс]// Крестьяне и власть. Материалы конференции. – М. – Тамбов, 1996. – С. 4 – 23 //Режим доступа: <http://ruralworlds.mses.ru/newtexts/danilov1.htm1>.
3. **Михайлюк О.В.** Селянство України в перші десятиліття XX ст.: Соціокультурні процеси: Монографія / О.В. Михайлюк – Дніпропетровськ: Вид-во «Інновація», 2007. – 456 с.
4. **Ковальова Н.А.** До питання про мотивацію участі українського селянства в революційних подіях 1917 – 1921 рр.: соціально-економічний і психологічний аспект / Н.А. Ковальова // Український селянин: Праці Науково-дослідного інституту селянства /Інститут історії України НАН України. – Черкаси, 2002. – Вип. 5. – с. 250-254.
5. **Порш М.** Статистика землеволодіння в 1905 р. і мобілізація земельної власності на Україні від 1877 по 1905 р. / М. Порш // Україна. – 1907. – № 4. – с. 145 – 180.
6. Численность сельского населения Екатеринославской губернии на 1-е января 1911 года /Оценочно-статистическое отделение Екатеринославской губернской земской управы. – Екатеринослав: Издание Екатеринославской губернской земской управы,1911. – 104 с.
7. ЦДАВОУ. – Ф. 177. – Оп. 1. – Спр. 62.
8. Журналы заседаний Екатеринославского губернского земского собрания очередной сессии 1913 г. С приложениями. Ч. 2. – Екатеринослав: Тип. Губ. Земства, 1913. – 1286 с.
9. Екатеринославская земская газета. – 1916.

10. Сборник статистико-экономических сведений по сельскому хозяйству России и иностранных государств. Год седьмой / Мин. Земледелия. Отдел экономической сельскохозяйственной статистики. – СПб, 1914. – 624.
11. Статистико-экономические очерки областей, губерний и городов России / Под ред. проф. Л.Н. Яснопольского. – К., 1913. – 483 с.
12. Обзор Екатеринославской губернии за 1909 год. – Екатеринослав: Тип.губ. правления, 1910. – 88 с.
13. Комитет по землеустроительным делам. Краткий очерк за десятилетие 1906 – 1916. – Петроград, 1916. – 62 с.
14. Сборник статистических сведений министерства юстиции. Вып. 25-й. сведения о личном составе и о деятельности судебных установлений Европейской и Азиатской России за 1908 год. – СПб.: Сенатская тип., 1910. – 243 с.
15. Сборник статистических сведений министерства юстиции. Вып. 26-й. сведения о личном составе и о деятельности судебных установлений Европейской и Азиатской России за 1910 год. – СПб.: Сенатская тип., 1911. – 396 с.
16. Сборник статистико-экономических сведений по сельскому хозяйству России и иностранных государств. Год 10-й. – Пг., 1917. – 673 с.
17. **Архангельский П.Г.** Очерки по истории земельного строя России / П.Г. Архангельский . – Казань: Гос. издат., 1921. – 325 с.
18. ДАДО. – Ф. 831. – Оп. 1. – Спр. 5.
19. Крестьянское движение в России. Июнь 1907 – июль 1914 гг. Сб. док. / Ред. А.В. Шапарин, сост. З.И. Кудрявцева, Н.А. Мальцева, С.Г. Сахарова, М.А. Шкодина. – М. – Л.: Изд. «Наука», 1961. – 677 с.
20. Статистический сборник за 1913 – 1917 гг. Т. VII. Вып. I. – М., 1921. – 257 с.

УДК 94(477) «XIX/XX»

О. О. Муренко, О. Е. Єгорова

Дніпропетровський державний аграрний університет

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПРИДНІПРОВСЬКОГО РЕГІОНУ В XIX-XX СТОЛІТТІ

*В статті аналізується проблеми промислового розвитку Придніпровського району у XIX - XX ст., а також вплив цього розвитку на аграрну сферу. **Ключові слова:** Поль О.М., промисловість, залізна дорога, металургія, аграрний розвиток.*

*В статье рассматриваются проблемы промышленного развития Приднепровского района в XIX - XX ст., а также влияние этого развития на аграрную сферу. **Ключевые слова:** Поль О.М, промышленность, железная дорога, металлургия, аграрное развитие.*

*The problems of industrial development in Pridneprovsk region in the XIX - XX -th century and its influence on the agrarian sphere were analysed in the article. **Key words:***

O.Pole, industry, rail-way, metallurgy, agrarian development.

Кожне місто, край, регіон обов'язково має у своїй багатомістовій чи в короткій історії одного або кількох людей, наслідком діяльності яких були кардинальні зміни у його розвитку. Такі історичні особистості, заслуги котрих очевидні, є знаковими для нашого краю. Мова йде про Олександра Миколайовича Поля, якого заслужено пізніше назвали Колумбом Придніпров'я . Як свідчать історичні документи, тільки завдяки величезній енергії та наполегливості.

О. М. Поля, царський уряд дав згоду на будівництво Криворізької (Катерининської) залізниці , необхідної для об'єднання багатющих покладів криворізької руди та донецького вугілля. Це невдовзі дало блискучий ефект: утворився величезний Придніпровський комплекс.

Задовго до цих подій О.М. Поль став ініціатором розробки залізрудних запасів Криворіжжя. Не знайшовши підтримки у Росії, Олександр Миколайович звернувся до французьких капіталістів, за допомогою яких організував акціонерне "Товариство криворізьких залізних руд". Першим на Криворіжжі Саксаганський рудник відкрили у 1981 році.

Олександр Миколайович Поль – один з учасників підготовки реформ 1861 року. Його виступи у селянському комітеті у Петербурзі звернуло на себе увагу царя Олександра II. Цар висловив задоволення тим, що знаходить прихильників серед таких молодих енергійних людей, як цей катеринославський поміщик.

Серед турбот про розвиток промисловості і громадської діяльності Поль знаходив час для наукової роботи. Член «Одеського імператорського товариства історії та старожитностей», він друкувався у його «Записках».

О.М. Поль зібрав чудову колекцію старожитностей, якій дивувались історики та археологи всього світу. На базі колекції О.М. Поля було відкрито музей його імені у Катеринославі, який зараз носить ім'я Д.І. Яворницького.

Сучасники високо цінували О.М. Поля ще за життя Олександр Миколайович був названий почесним Громадянином Катеринослава, прізвище його було вирізьблене на почесній мармуровій дошці у залі міської думи. На Гданівці, під Кривим Рогом, французьке "Товариство криворізьких залізних руд" спорудили О.М. Полю пам'ятник...

Велику роль в приверненні уваги уряду до мінеральних багатств краю та початку промислової розробки залізних руд відіграла діяльність О.М.Поля (1832-1890). Оглядаючи в 1866 р. схили Дубової Балки з суто археологічною метою, Поль відкриває в ній багате родовище залізної руди." В своїй дослідницькій роботі Поль користується матеріалами архіву Потьомкіна, роботами Зуева, Кульшина, Барбота-де-Марні та інших. Одночасно він вкладає великі кошти (більше 20 тис. крб.) у вивчення геології краю.

Наукове вивчення сучасного Криворізького басейну започаткував академік Гюльденштедт Йоган Антон (1745-1781). В 1774 році він відвідав район долин річок Інгулець та Саксагань і дав перші свідчення про

особливості їх басейну. Слід нагадати, що однією з причин мандрівки до Кривого Рогу була почута вченим легенда про те, що грузинський царевич Олександр знайшов тут поклади залізної руди. Руду академік не знайшов – тут розроблялись поклади гірничо слюдистого сланцю, який він бачив на підлозі церкви с. Зелене.

В 1781 р. в військову слободу Кривий Ріг приїздить академік Василь Зуєв (1745-1794), відряджений Петербурзькою академією в Новоросію. В своїй книжці "Путешественные заметки Василия Зуева от Санкт-Петербурга до Херсона в 1781 й 1782 году", яка вийшла в 1787 р., вперше в науковій літературі вказано на наявність в районі злиття Інгульця і Саксагані залізної руди, яку автор називає залізним шифером.

Князь Потьомкін у 1787 р., зацікавившись мінеральними ресурсами району, направляє сюди професора В. Леванова, який, за повідомленнями більш пізніх авторів, знайшов на околицях Кривого Рога різні руди, кам'яне вугілля, мармур, фарби і т.п.

В 1799 р. Кривий Ріг відвідав В.Ізмайлов. У виданій у 1802 р. книзі "Путешествие в полуденную Россию в 1799г." вчений згадує про великі поклади "аспиду" і його широкі розробки".

В кінці XVIII ст. береги Саксагані та Інгульця досліджував академік П.С. Паллас. Особливу увагу він приділив покладам граніту та вапняку в берегових урвищах.

Василь Піленко в 1803 році за дорученням уряду досліджував нижню течію р. Інгулець. В своєму рапорті він говорить про великі запаси знайденої руди поблизу села Шестерня і поселення Кривий Ріг

Про криворізькі вапняки також згадує граф К. Розумовський, який подорожував по південній Росії в 1816 році.

В 1835-1837 рр. в районі Кривого Рога інтенсивні дослідження провадив гірничий чиновник "унтер-шихмейстер" П. Кульшин. Результати своїх робіт він публікує в двох статтях, надрукованих в "Горном журнале" за 1836 р. і "Одесском Вестнике" за 1839 р. В першій роботі Кульшин згадує про спеціальну гірничу партію, відряджену з Луганського заводу в 1823 р. для дослідження Новоросійського краю. Вірогідно, що мова ведеться про приїзд в Кривий Ріг гірничого інженера з командою, яку Л. Семечкін помилково приписав Потьомкіну, хоча П. Сакович і свідчить про початок будівництва на р. Інгулець чавунного заводу для відливки снарядів.

Н.П. Барбота-де-Марні (1829-1877). В своїй роботі "Геологический очерк Херсонской губернии", надрукованій в 1869 р., вчений дає детальний опис місцевості і гірських порід, знайдених під час досліджень: залізної руди, гранітів, гнейсів, вапняків, сланцю. Вперше висловлюється думка про "весьма легкую" розробку залізної руди та необхідність будівництва залізниці між Кривим Рогом та Донбасом. Дана робота стала базовою для багатьох інших досліджень, даючи, хоч і в загальних рисах, характеристику відомих на той час покладів залізної руди. З 1871 р. О. Поль активізує роботи по виявленню нових та поглибленому вивченню вже відкритих родовищ з метою їх комерційної експлуатації. Маючи значний досвід в організації підприємств

з розробки покрівельного сланцю, він запрошує німецького гірничого інженера Штріпельмана для перевірки власних результатів досліджень і продовження детального вивчення перспективних покладів. Штріпельман провів роботи в 1872 р., а вже в наступному році Поль публікує результати в Лейпцігу на німецькій, а згодом і російській мовах у власному перекладі. В передмові до цієї роботи Поль вперше в науковій літературі наводить підрахунки запасів руди до глибини 17 сажнів (33 метри) – 966 мільйонів пудів. Процент вмісту заліза досягав 70%. Штріпельман припустився цілого ряду помилок і не вияснив правильної характеристики і характеру залягання залізної руди, про що й пише О. Поль в своїй передмові.

Ці обставини змусили Поля заключити нову угоду з німецьким бурпиейстером Гартунгом на продовження дослідження криворізьких родовищ.

В 70-х рр. цікавість до залізних руд басейну підвищується не тільки з боку окремих осіб та наукових організацій, але й урядових відомств. В 1873 р. за дорученням Російського технічного товариства на Криворіжжі провадить розвідки Г. Федосєєв. Результати досліджень були викладені в спеціальній доповіді, опублікованій в "Записках" того ж товариства за 1874 р. На основі досліджень Федосєєва в 1874 р. була створена комісія під головуванням М.Юста, яка повинна була скласти прохання про призначення урядової комісії з спеціалістів Гірничого департаменту для визначення благонадійності залізних родовищ в околицях поселення Кривий Ріг .

В грудні 1873 р. Морське Міністерство доручило капітан-лейтенанту Л. Семечкіну "оглянути родовища залізних руд біля містечка Кривий Ріг". Семечкін вважав, що криворізькі залізні руди мають вулканічне походження що не знайшло в майбутньому підтвердження. Запаси руди, за підрахунками дослідника, склали 5,39 мільярдів пудів. Наприкінці Семечкін ставить питання про необхідність будівництва залізниці для сполучення Кривого Рогу з Донбасом і морськими портами.

Посилаючись на достатню дослідженість залізрудного родовища і потреби в металі Півдня Росії, О.М. Поль просив дозволу на створення під патронажем уряду "Криворізького гірничозаводського товариства" на паях з капіталом у 6 млн. крб. За цим проектом уряд мав виступати гарантом виробничої і фінансової діяльності товариства, одержував право викупу паїв його власників, а товариство зобов'язувалось поряд з відкриттям залізних рудників побудувати металургійний завод у Миколаєві для випуску 1 -2 млн. пудів сталі і виробів з неї. Питання про паливо акціонери мали вирішити, придбавши вугленосну ділянку в 1000-1500 десятин, й видобувати антрацит у Донбасі вздовж лінії залізниці Харків–Ростов. Для транспортування антрациту в Миколаїв і зворотного вивозу в Донбас криворізької залізної руди передбачалось придбати чотири вантажних пароплави.

В наступному, враховуючи запроектоване урядом будівництво залізниці між Донбасом і Криворіжжям, О.М.Поль планував заснувати переважно в Донецькому басейні до 30 металургійних заводів. Як писав Поль, товариство мало поширити свій вплив не тільки не весь Південний Схід Росії,

але й на частину Середньої Азії і земель, прилеглих до Чорного моря і навіть Середземного".

Грандіозність цих задумів викликала в уряді сумнів у реальності їх здійснення. Проект О.М. Поля не був підтриманий. Можливо, доклали руку конкуренти з Донбасу та ті урядові чиновники, які діяли з ними заодно. Витративши на дослідження родовища і арендні платежі понад 150 тис. крб., О.М. Польш в умовах війни опинився в критичному фінансовому стані. Щоб продовжити діло, 2 грудня 1877 року він звернувся до уряду з проханням надати йому позику в 350 тис. крб. Але й це прохання залишилося без відповіді.

Зневірившись у можливості підтримки царського уряду і російських промисловців, Польш за порадою С. Конткевича вирішив звернутися до французьких капіталістів. Виїхавши в Париж, він домовився з представниками підприємств і банкірів на кошти яких було засноване акціонерне "Товариство криворізьких залізних руд" з основним капіталом у 5 млн. франків. Товариство випустило акції на 2 млн. крб., чверть яких придбав О.М. Польш в обмін на арендовані ним рудоносні землі. Правління товариства перебувало в Парижі, а виробництвом у Кривому Розі керував директор С. Конткевич. Пізніше на цій посаді його замінив інженер М. Шимановський.

У 1881 році "Товариство криворізьких залізних руд" відкрило Саксаганський рудник (поблизу залізничної станції Мудрьона). Це було перше гірниче підприємство, яке розпочало промисловий видобуток залізної руди в Кривбасі. Необхідно було використати надійний спосіб транспортування, яким являється залізниця.

І як тільки в степу з'явилася залізниця – розпочалися дивні діла!

Був собі на Брянщині, на річці Біжніці, чавуноливарний завод акціонерного Брянського товариства. Працював він на місцевій руді, на деревному вугіллі. Деревне вугілля - це ідеал для виплавки найкращих металів та як би воно не допомагало, все ж з неякісної місцевої руди трудно навіть за цих умов одержати добрий чавун і сталь.

Тим часом, навіжений Польш робив своє діло, трубив у всі труби про криворізьку руду, та мало того, кінець-кінцем спромігся на утворення акційного товариства по видобутку криворізьких руд. А ті руди – чисті, як сльоза. і 65 –72 відсотки заліза! Дізналися про це люди в Брянську, подумали: в Кривому Розі чиста, як сльоза, сьмдесятидвохпроцентна руда, а в нас чисте, як гірський кришталь, деревне вугілля! Що буде, коли сполучити це вугілля і ту руду? То це ж можна дістати метал, рівного якому не буде ніде в світі!

Біжиця впадає в Десну. Десна – в Дніпро. Від Дніпра до Кривого Рогу лічені десятки кілометрів. Отож, головне полягає в тому, щоб перекинути руду з Кривого Рогу до Дніпра, а звідти вже до Брянська пряма дорога.

Надумали - і почали орудувати. Орудували, орудували, і тут Бог осінив людей новою думкою: а навіщо, власне, так далеко возити криворізьку руду до брянського деревного вугілля, коли в Катеринославі, круг вокзалу, навалено цілі піраміди донецького вугілля, і піраміди криворізької руди? Однією рукою бери руду, другою - вугілля і здобувай метал тут, не сходячи з

місця! Геніальна думка!

Ухопилися за неї брянські люди, відкупили міські пустирі у Катеринославі, почали зводити тут корпуси, димарі і паркани, обтикани пляшковим склом! Отак і народився в Катеринославі дочірній завод. Мама – в Брянську: дочка - в Катеринославі. Буйна дочка, могутня. Мільйони пудів чавуну на рік виплавляє. Та чавун - це ще не рельси! Головне в чавунно-металевому виробництві - кінцевий продукт процесу - рельси! Саме тоді розбудовувалась в усіх напрямках залізнична Росія. і саме тоді проектувалася транссибірська залізниця – Москва - Владивосток. - дванадцять тисяч кілометрів, сотні мільйонів чавуну, металу, рельс!

Брянський завод теж мав рельсопрокатний цех і аж тремтів, чекаючи потоків чавуну з Катеринослава по Дніпро-Деснянській магістралі. Потік таки справді був створений, чавун з Катеринослава пішов водним шляхом у Брянськ. Величезна втрата часу, коштів! Чи не краще в Катеринославі, при високих печах побудувати прокатні цехи, і метал замість того, щоб транспортувати його за тисячі кілометрів на північ, покласти в прокатні стани тут таки, не відходячи від високих печей? І в Катеринославі народився металургійний завод повного циклу Брянського товариства пізніше перейменований на металургійний завод імені Григорія Івановича Петровського). Це сталося в 1887 році.

Трохи пізніше, подібна ж історія трапилася на берегах ріки Вісли, в Польщі. Там теж було створене товариство по збудуванню металургійного заводу. Завод вони таки побудувало успішно, стали до вироблення металу на місцевій сировині: польське вугілля, польська руда.

Пошта, газети, телеграф рознесли по всьому світу вістку про те, що на Україні побудовано унікальну залізницю, яка одним кінцем впирається у вугілля. другим у руду, і що вугілля і руда там найвищих можливих марок. Вугілля коксівне! Руда – сімдесяти відсотків заліза! Повідомлення це, цифри ці засліпили очі акціонерам над Віслою, зібралися вони до купи і винесли нечувану ухвалу - перебазувати цей польський завод на схід, на Україну, ближче до чарівної тієї магістралі. Як ухвалили, так і зробили.

Всього на магістралі “Вугілля-Руда” за 15 неповних років – від 1887 до 1900 року було побудовано щось з два десятки металургійних-чавуноливарних та залізобетонних заводів. З’ясувалося, що для вироблення однієї одиниці металу вугілля необхідно в 5 разів більше ніж руди. Тому більшість заводів і осіли на вугіллі – в Донбасі, вистачало їх проте і в Придніпров’ї.

Отож, Катерининська залізниця зробила гідний внесок у побудову індустріального Донбасу і Подніпров’я!

Дух Поля витав над новою, небаченою, дивовижно багатою залізницею, а ця залізниця пригорщами й жменями розсівала машини, метал, цемент, скло, хімікати, вугілля й цілі заводи на величезних просторах Донбасу, Подніпров’я, Причорномор’я! Немов у казці.

На початку ХХ століття у зв'язку із розвитком в регіоні металургійної промисловості, селища навколо залізної магістралі розширюються,

збільшується населення.

Україна, яка має найкращі у світі природні та сприятливі кліматичні умови для сільськогосподарського виробництва, внаслідок технологічного прориву отримує шанс розвитку аграрного сектору на цій місцевості.

Сьогодні через Придніпровщину проходять загальнодержавні транспортні артерії: Придніпровська залізниця, автомагістралі Дніпропетровськ-Київ, Дніпропетровськ - Кривий Ріг, Дніпропетровськ - Запоріжжя, Дніпропетровськ -Новомосковськ та водні шляхи ріки Дніпро та її притоків.

Дніпропетровський район займає площу 144 тис. га, з яких площа сільськогосподарських угідь становить 111,1 тис. га. На сьогодні в районі функціонує понад 270 агроформувань різних форм власності, з них 184 фермерських господарств. Чисельність працюючих на сільськогосподарських підприємствах району складає 3,8 тисяч осіб. Найбільші підприємства по кількості землі: ВАТ "Чумаки" - 8322 га, ТОВ "Приват-Агро" - 7841,57 га, ТОВ "Любимівка" - 6191 га, дослідне господарство "Дніпро" - 4903 га, навчгосп "Самарський" - 3920 га.

Та виробництво сільськогосподарської продукції на душу населення скоротилося в 2012 р. порівняно з 1990 р. на 40%. До того ж на внутрішньому ринку відбувається виштовхування вітчизняної продукції імпортною внаслідок її більш високої конкурентоспроможності, досягнутої за рахунок використання більш передових, ніж в Україні, технологій.

Зрозуміло, що за умов збереження існуючої архаїчної організації українського сільського господарства, коли технічні засоби для більшості підприємств, особливо фермерських господарств, залишаються недоступними, виробник сільськогосподарської продукції відтиснутий від її покупця численними перекупщиками, кредитори закабальють аграріїв непідйомними кредитами на придбання сучасної матеріальної бази, на розгортання інноваційної діяльності не вистачить коштів не тільки самих аграріїв, але й усіх доходів країни.

Тому держава і суспільство мають здійснити масштабні заходи з метою захисту сільськогосподарського виробника від руйнівної сили неолібералізму і створення економічних, правових, організаційних, соціальних та інших умов для спрямування реформ на забезпечення інноваційного розвитку цього найважливішого для нормального життя країни і суспільства сектору економіки.

Можливо, необхідно приділити значну увагу розвитку та вдосконаленню технічних засобів, що активно використовуються в аграрному виробництві та активної взаємодії із промисловими сферами Української економіки, та мабуть головним виступатиме не скільки економічні розрахунки вигідності розвитку аграрної сфери, а ентузіаст, який зможе очолити аграрний розвиток регіону, як колись очолив промисловий розвиток регіону Олександр Миколайович Поль.

Бібліографічні посилання

1. Исторический весник. – 1890.

2. **Яворницький Д. И.** Запорожье в остатках старины й приданиях. – 1888.
3. **Яворницький Д. И.** История города Екатеринослава. – 1889.
4. **Мельник Е. К.**Каталог коллекций древностей А.Н. Поля в Екатеринославе. – 1903.
5. По Екатериненской железной дороге. – 1903.
6. **Синявский А.** А.Н.Поль (биографический очерк к открытию здания-музея его имени). –
7. **Вертоградов И О.** А.Н. Поль”(краткий биографический очерк к двадцатилетия со дня смерти),, 1896.
8. **Шаповал І.** У пошуках скарбів. – 1965.
9. **Варгатюк П. П.** Колумб залізорудного Кривбасу // Червоний гірник . №139 від 2 жовтня 1992.
10. **Заремба В. В.** Три шляхи до вівтаря. – 1992.
11. **Богомаз М.С.** Станція називається ...”. Дніпропетровськ: Пороги, – 1993р
12. **Сенченко І.** Букет заводів //Кур’єр Кривбасу. – №65-66. – 11. 1996. – С.41
13. **Орлова, Г. С., Орлов. О. С.** Колумб Придніпров’я. – Дніпропетровськ, 1997.
14. **Мельник О.** Криворіжжя: історія дослідження до ХХ сторіччя //Кур’єр Кривбасу. – №10 (жовтень), 1998.
15. Каменское 1889 год – как это было// В новый век. – №8 (24 февраля) – 1999.
16. **Кочергін І.** Олександр Поль: мрії, справи, спадщина. – 2002.
17. **Платонов В.** А.Н. Поль – человек-легенда” – 2002.

УДК 94(477). «1915»

Т. Атанесян

Дніпропетровський державний аграрний університет

ГЕНОЦИД АРМЯН 1915 ГОДА

*В статье освещаются отдельные общественно-политические аспекты геноцида армян на территории Османской империи в 1915 году. **Ключевые слова:** геноцид, армяне, Османская империя, младотурки.*

*В статті висвітлено окремі суспільно-політичні аспекти геноциду вірмен на теренах Османської імперії в 1915 році. **Ключові слова:** геноцид, вірмени, Османська імперія, младотурки.*

*In the article the separate social and political aspects of genocide of Armenians are illuminated on territory of the Ottoman empire in 1915. **Keywords:** genocide, Armenians, Ottoman empire.*

Действия, совершаемые с намерением уничтожить полностью или частично какую-либо национальную, этническую, расовую или религиозную группу объясняют значение слова геноцид. Термин «геноцид» был впервые введён в научный оборот в 1943 году польским юристом еврейского

происхождения Рафаэлем Лемкиным, который так объяснил свое мнение: «Я все больше и больше отождествлял себя со страданиями жертв, число которых росло по мере того, как продолжал изучать историю. Я понял, что память не только призвана регистрировать события прошлого, но и стимулировать совесть человека. Вскоре последовали современные примеры геноцида, такие как резня армян в 1915 г. Мне стало ясно, что многообразие наций, религиозных групп и рас имеет важное значение для цивилизации, ибо каждая из этих групп призвана выполнить миссию и внести вклад в плане культуры. Я решил стать юристом и добиться запрещения геноцида и его предотвращения посредством объединения усилий стран».

Международный правовой статус этот термин получил после Второй мировой войны в декабре 1948 года («Конвенция о предупреждении преступления геноцида и наказании за него») как понятие, определяющее тягчайшее преступление против человечества [1].

Геноцид армян осуществлен младотурецким правительством Османской империи в годы Первой мировой войны и является неоспоримым фактом исторической действительности. Одновременно с геноцидом армян в Османской империи имели место – геноцид ассирийцев и геноцид понтийских греков. Изучение данного вопроса представлено в работах Ю.Г. Барсегова, М.Г. Нерсисяна, Д.С. Киракосяна, Р.Г. Ованнисяна, Р. Мелсона, В.Н. Дадряна, И. Чарни, Р. Кеворкяна и множества других историков [1-6].

Целью статьи является исследование актуальных аспектов проблемы геноцида, предотвращение проявления действий, направленных на уничтожение каких-либо национальных, этнических, расовых или религиозных групп.

24 апреля 1915 года для армянского народа является днем траура, днем, когда миллионы армян чтят память более 1,5 млн. своих невинных соплеменников убитых младотурками. Именно в этот день в Стамбуле начались массовые аресты армянской интеллектуальной, религиозной, экономической и политической элиты, что привело к полному уничтожению целой плеяды виднейших деятелей армянской культуры. Именно этот день стал началом бесчеловечных действий руководства Османской империи, оставивших кровавый след в истории целого народа.

Основными организаторами геноцида армян справедливо считаются лидеры младотурок Талаат, Джемаль и Энвер, а также руководитель «Особой организации» Бехаэддин Шакир. Геноцид проводился в несколько этапов: разоружение армянских солдат, избирательная депортация армян из пограничных районов, принятие закона о высылке, массовая депортация и убийства армян. Иттихат (политическая партия турецких буржуазных революционеров – младотурок) объявила всеобщую мобилизацию, в результате которой все армянские мужчины были призваны в армию. Вскоре после вступления в Первую мировую войну, Османская империя оказалась втянута в военные действия на нескольких фронтах. Вторжение османских войск на территорию Российской империи и Персии увеличило ареал

репрессий против армян: между ноябрём 1914 и апрелем 1915 года было ограблено 4-5 тысяч армянских деревень и убито в общей сложности 27 000 армян и множество ассирийцев. На восточном фронте войска Энвера потерпели жестокое поражение под Сарыкамышем в январе 1915 года от русской армии. В результате османская армия была отброшена от Тебриза и Хоя. Победе российской армии в значительной степени помогли действия армянских добровольцев из числа проживавших в Российской империи армян, что привело к пропаганде Иттихат о предательстве армян в целом. Энвер заявил, что поражение стало результатом армянской измены и что настало время депортировать армян из восточных областей. В феврале против армян были предприняты чрезвычайные меры. Около 100 000 армянских солдат османской армии были разоружены, у гражданского армянского населения было конфисковано оружие, разрешённое им с 1908 года. За разоружением последовали жестокие убийства армянских военнослужащих. Армяне, проживающие в Восточной Анатолии, подверглись жестокому обращению и избиению. Тысячи людей нашли свое последнее пристанище в застенках тюрем [2, 3].

Следующим этапом стала депортация армян, высылка их в пустыни, многочисленные убийства как мужчин, так и беременных женщин, детей и стариков. 24 апреля были арестована и депортирована армянская элита Стамбула, депортации подверглось также армянское население Александретты и Аданы. 26 мая 1915 года Талаат представил «Закон о депортации», посвящённый борьбе с выступающими против правительства в мирное время. 21 июня 1915, во время заключительного акта депортации, Талаат приказал выслать «всех армян без исключения», живших в десяти провинциях восточного региона Османской империи. Армянам запрещалось открывать собственные школы, армянские деревни должны были находиться на расстоянии не менее пяти часов езды друг от друга.

5 июля границы депортации были расширены за счёт западных провинций (Анкара, Эскишехир и пр.), Киркука, Мосула, долины Евфрата и 13 июля 1915 года Талаат заявил, что депортация была проведена для «окончательного решения армянского вопроса», что фактически означало устранение проблемы армян в Османской империи [4].

После поражения под Сарыкамышем город Ван представлял важный стратегический интерес как для турецкой, так и для русской сторон. С 1914 года Дашнакцутюн, имевшая значительное влияние в городе, тайно накопила большое количество оружия. После подхода российских добровольцев под командованием Андраника в Сарай османские власти потребовали у дашнаков выдачи армянских дезертиров, бежавших из турецкой армии, отрезали город от телефонного сообщения и занялись поборами среди местного населения, в итоге вылившимися в столкновения между солдатами и чете (мусульманскими бандитами) с одной стороны и армянскими группами самообороны, с другой. Массовые убийства начались 19 апреля, когда в окрестностях Вана было убито около 2500 армян, а в ближайшие несколько дней ещё около 50 тысяч. Армяне Вана, ожидая нападения,

несколько недель укрепляли свою часть города и в течение четырёх недель оказывали эффективное сопротивление. Население армянской части Вана составляло около 30 тысяч человек, среди которых лишь 1500 было вооружено. 16 мая, когда русская армия подошла к Вану, турки вынуждены были уйти, и русский генерал Николаев провозгласил в Ване армянское правительство [5].

В марте 1915 года представители Иттихат развернули агитацию за массовые убийства армян. Главную роль в уничтожении армян играла расположенная в Эрзеруме «Особая организация» — Тешкилят-и Махсуса. В середине мая произошла резня в Хынысе и его окрестностях, где было убито 19 000 армян. Армяне из других деревень области депортировались в Эрзерум, большинство из них умерло от голода, жажды и истощения, а оставшихся в живых сбрасывали в реку со склонов ущелья Кемах. Армяне Эрзинджана также в основном были вырезаны в ущелье Кемах. Женщины и дети из Орду были погружены на баржи под предлогом транспортировки в Самсун, а затем вывезены в море и выброшены за борт. Подверглись надругательству девушки-армянки из больницы Красного полумесяца, где губернатор Трапезунда насилует их и держал в качестве наложниц. Одновременно было вырезано армянское население в сёлах вокруг Битлиса. В городах на побережье Чёрного моря армян загружали на корабли, а затем топили. В течение лета 1915 года ареал депортаций расширялся, включая районы современной Сирии. Согласно плану депортаций, армяне не должны были превышать 10 % местного населения, что отражало страх младотурок перед концентрацией армян. Убийства армян сопровождалось грабежами и воровством. К концу лета 1915 года значительная часть армянского населения империи была убита. Несмотря на попытки османских властей это скрыть, добравшиеся до Европы беженцы рассказали об истреблении армянского населения [6].

Оставшаяся в живых часть западноармянского народа рассеялась по всему миру, образовав в странах Европы, Америки, Ближнего Востока, Австралии многочисленные колонии – армянскую диаспору.

Геноцид 1915 года оставил глубокий след в памяти армянского народа, став частью духовной жизни каждого армянина. На сегодняшний день весь армянский народ, общественность многих стран мира требуют осуждения и признания мировым сообществом факта геноцида армян, восстановления исторической справедливости. Геноцид армян полностью подпадает под принятое Генеральной Ассамблеей ООН в 1948 г. определение конвенции “О предупреждении преступления геноцида и наказании за него”. Проблема геноцида армян остается предметом обсуждений в органе ООН – Подкомиссии по предупреждению дискриминации и защите национальных меньшинств Комиссии по правам человека. Начиная с 1983 г. проблема геноцида армян рассматривается в Европарламенте. 18 июня 1987 г. Европарламент большинством голосов принял резолюцию “О политическом решении Армянского вопроса”. Впервые представительный международный орган проголосовал за резолюцию, в которой преступление младотурецкого

правительства со всей определенностью квалифицировано как геноцид в отношении армянского народа. В последние годы усилился интерес мировой общественности к проблеме геноцида армян, что находит выражение в ее обсуждении на различных международных научных и общественных форумах, конференциях, симпозиумах. Факт геноцида армян на сегодняшний день признали такие страны как Франция, Аргентина, Греция, Швеция, Нидерланды, Словакия, Польша, Кипр, Ливан, Швейцария, где за отрицание исторического факта геноцида армян введена уголовная ответственность. Иоанн Павел II стал первым Папой Римским, признавшим и осудившим геноцид армян в Османской Турции 1915 года. Геноцид армян признан и осужден многими влиятельными международными организациями, такими как Европейский парламент, Всемирный совет церквей.

18 июня 1987 года Подкомиссия ООН по правам человека и Европарламент приняли решение о признании геноцида армян в Османской империи 1915 – 1917 годов и об обращении в Совет Европы для оказания давления на Турцию с целью признания геноцида.

18 июня 1987 года – Совет Европы принял решение, согласно которому отказ нынешней Турции признать геноцида армян 1915 года, осуществленного правительством младотурок, становится непреодолимым препятствием на пути вступления Турции в Совет Европы.

Исходя из всего выше сказанного, можно сделать вывод, что о таких страницах в истории человечества, именно в истории человечества, а не только армянского народа, нужно говорить. И говорить громко. Так как геноцид армян является ярким примером совершения самого большого преступления – преступления против человечества.

Библиографические ссылки:

1. **Encyclopedia of genocide.** — ABC-CLIO, 1999. – Т. I. – С. 79
2. **Hovannisian Richard G.** The Armenian People from Ancient to Modern Times. – Palgrave Macmillan, 1997. – Vol. II. Foreign Dominion to Statehood: The Fifteenth Century to the Twentieth Century. – P. 245 – 249.
3. **Dadrian Vahakn N.** The Armenian Genocide: an interpretation // America and the Armenian Genocide of 1915 / edited by Jay Winter. – P. 62 – 68.
4. **Fuat Dündar.** Pouring a People into the Desert. The “Definitive Solution” of the Unionists to the Armenian Question // A Question of Genocide: Armenians and Turks at the End of the Ottoman Empire. – P. 276-284.
- 5 **Hovannisian Richard G.** The Armenian People from Ancient to Modern Times. – Palgrave Macmillan, 1997. – Vol. II. Foreign Dominion to Statehood: The Fifteenth Century to the Twentieth Century. — P. 249–255.
6. **Dadrian Vahakn N.** The Armenian Genocide: an interpretation // America and the Armenian Genocide of 1915 / edited by Jay Winter. – P. 83-86.

К.П. Маслікова, Д.Р Щепова

Дніпропетровський державний аграрний університет

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ ВДОСКОНАЛЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ АГРАРНОЇ ГАЛУЗІ

*В статті розглянута проблема використання інноваційних методів та форм проведення занять, що сприятиме оптимізації навчального процесу в аграрному ВНЗ. **Ключові слова:** інновація, метод, освіта, аграрій.*

*В статье рассматривается проблема использования инновационных методов и форм проведения занятий, которые способствуют оптимизации процессу обучения в аграрном ВУЗе. **Ключевые слова:** инновация, метод, обучение, аграрий.*

*The article deals with the problem of using innovation methods and forms of studies, which contribute to optimization of educational process in agrarian University. **Key words:** .innovation, method, education, agrarian.*

Сьогодні проблема підготовки майбутніх фахівців аграрної галузі у сучасних умовах надзвичайно значуща, насамперед, у зв'язку із зростаючими вимогами до формування активної творчої особистості, здатної знайти своє місце у житті, самовизначитися та реалізувати себе, а також у зв'язку з необхідністю визначення духовного потенціалу молодого покоління. За умов трансформації українського суспільства особливої значущості набувають питання формування майбутнім аграрієм нових життєвих стратегій, професійної компетентності, посилення гнучкості та мобільності соціальної та професійної поведінки. Чим потужніший професійний потенціал людини, тим легше їй здолати кризові ситуації, оволодіти конструктивно-перетворювальною позицією. У такій ситуації особливого значення набувають основні напрями формування кадрового потенціалу України.

Актуальним залишається питання пошуку шляхів ефективної професійної підготовки студентів-аграріїв, що пов'язані з їх професійним становленням, а саме формування мотивації щодо здобуття майбутнього фаху, практична підготовленість, що зумовлена специфічними умовами праці, необхідність підвищення ефективності процесу екологічного та економічного виховання студентів. Потужні можливості при вирішенні даних питань мають інноваційні методи викладання дисциплін, які спрямовані на внутрішній світ людини, її саморозвиток, формування творчої, активної і самостійної особистості.

Проблемами, що існують в аграрній освіті України, опікувались науковці, які часто не відокремлювали розвиток освіти від розвитку

сільськогосподарської праці взагалі, оскільки Україна завжди, в усі історичні періоди, була державою зі значним сільськогосподарським виробництвом. Така думка прослідковується в роботах М. Аркаса, А. Лотоцького, А. Жуковського, О. Субтельного, С. Плохія, І. Стороженко та ін.

Професійна підготовка, як синонім «професійної освіти» розглядається «невід'ємною складовою частиною єдиної системи народної освіти». Зміст професійної підготовки у вищій школі, зокрема в аграрному ВНЗ, передбачає поглиблене засвоєння наукових основ і технологій обраного виду праці, розвиток спеціальних практичних навичок і вмінь, формування особистісних якостей, важливих для роботи в аграрній сфері. Проблеми формування професійної підготовки у сільськогосподарській школі та вищій аграрній освіті вивчали у своїх роботах Т. Іщенко, І. Зайцева, Н. Комарова, П. Лузан, Н. Матяш, Г. Манхеев, В. Мішкурова, П. Олійник, В. Салієнко, М. Хоменко. Теоретичний аналіз літератури показав, що поряд із традиційними і нетрадиційними методами, дидактичними задачами, усталеними та інноваційними формами організації навчальної роботи слід використовувати професійно-орієнтовані форми реалізації поставлених на занятті навчально-виховних цілей. Разом з тим, слід зазначити, що в багатьох нормативних документах сьогодні розглядаються нові підходи як до освіти в цілому, так і професійної освіти зокрема.

Мета сучасної якісної підготовки фахівців ґрунтується не стільки на підготовці кваліфікованих робітників, здатних реалізувати себе у виробничій сфері, скільки на фахівців, здатних до самовдосконалення, підвищення своїх знань і культури протягом життя та вміння мобільно пристосовуватись до швидко змінюваних економічних, політичних, ідеологічних умов країни. Також не слід забувати і про існуючі застарілі стереотипи так званої «старої школи», яка мала вади авторитаризму, часто неповаги до суб'єктів навчального-виховного процесу.

У багатьох дослідженнях вчені висвітлюють динаміку позитивних змін, що відбувається у формуванні суто професійних вмінь та навиків при використанні інноваційних форм та методів навчання. Майбутні аграрії, завдяки інноваційним методам підготовки вчать критично та професійно оцінювати історичні і сучасні процеси та проблеми загального життя країни, місце і роль у ньому своєї професійної діяльності; здобувають глибокі професійні знання та ділові якості, вчать екологічно мислити і творчою працювати в умовах ринкової економіки, оволодівають практичними навичками організаторської та управлінської діяльності, пов'язаної з виробництвом сільськогосподарської продукції тощо.

Дослідження історичного аспекту впровадження інновацій у систему освіти дає змогу зробити висновок, що цей напрям інтегрує у собі різноманітні підходи до здійснення нововведень в освіті, основою яких є філософські, психологічні, психосоціальні, педагогічні розробки і досягнення у сфері інформатики. Крім того, мають вплив також сучасні напрями, які створюються в результаті поєднання кількох існуючих, наприклад, педагогічна психологія, педагогічна соціологія, педагогічна інформатика.

Історичний аналіз розвитку різноманітних систем освіти свідчить передусім про філософський фундамент нововведень, до якого належать: теорія наукового пізнання; загальна теорія систем; теорія філософії освіти; ідеалістичний та матеріалістичний напрями у розробці нововведень; позитивістський, неопозитивістський, прагматичний, гуманістичний напрями; діалектико-матеріалістичний напрям радянського періоду, а також концепції екзистенціалізму, сцієнтизму тощо [3, 154].

Інноваційне навчання розглядається як таке, що зорієнтоване на динамічні зміни, навчальна діяльність, яка ґрунтується на оригінальних методиках розвитку різноманітних форм мислення, творчих здібностей, високих соціально-адаптаційних можливостей особистості [1, 72].

Щодо педагогічної інновації, то існує також така точка зору, що передбачає якісно нову сукупність форм, методів і засобів навчання, виховання й управління, що привносять суттєві зміни в результат педагогічного процесу. Інноваційні методи навчання студентів вищого аграрного навчального закладу повинні стати основою для формування сучасного фахівця агропромислового сектору. Запровадження інноваційних методів навчання розглядаємо як основу підготовки висококваліфікованого фахівця аграрної галузі, здатного по-новому вирішувати проблеми агропромислового комплексу, особливо гостро це стосується студентів, вихідців із сільської місцевості.

Основними класичними визначаються такі форми навчання: індивідуальна, групова, фронтальна. Поряд з ними використовують також і інноваційні, до яких можна віднести індивідуально-групові, колективні, т'юторські. В умовах традиційного навчання найбільш популярними є індивідуальні та групові форми навчання. На особливу увагу заслуговують такі інноваційні форми організації навчання, як ділові ігри (сюжетні, рольові, ігри за правилами, ділові ігри), психологічні тренінги, методи кейс-стаді та аналізу проблемних ситуацій.

На відміну від традиційних форм проведення занять, дедалі більшого поширення набуває інноваційний підхід до навчального процесу, в основі якого — активна пізнавальна діяльність студентів та інтерактивний підхід. Цей підхід до вибору форм організації та методів навчання як дуже важливого способу управління діяльністю студентів, а отже, їх індивідуальним психічним розвитком, вимагає від педагогів визначення тих конкретних видів діяльності, які в оптимальній мірі сприяли б досягненню мети у підготовці фахівців. Застосування інноваційних методів навчання сприяє формуванню власної позиції у студента, розвитку критичного мислення, вміння працювати самостійно. Увесь процес навчальної діяльності проходить на позитивному емоційному фоні, що забезпечує підвищення ефективності співробітництва викладача та студентів. При цьому викладач, проводячи заняття, стає не стільки джерелом інформації, скільки організатором усієї роботи, який спрямовує її в потрібне русло, створює сприятливий психологічний клімат у групі, корегує помилки. Роль викладача особливо зростає, коли студенти працюють в умовах ігрових моделей

навчання. Це допомагає студентам творчо підходити до процесу навчання взагалі, сприяє розвитку вміння співставляти альтернативні рішення, бачити неординарні способи розв'язання проблем.

Оскільки в основі навчальної діяльності лежить передача інформації, структуризація інформації проводиться самим педагогом, тому що саме він, відповідно до закону «Про освіту» має право вибрати методи навчання і саме ті, котрі не суперечать основним дидактичним підходам у навчанні і «Положенню про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах», затвердженому Міністерством освіти України[3].

Пропонуємо до розгляду декілька видів інноваційних форм та методів проведення занять зі студентами-аграріями.

Перш за все ми концентруємо свою увагу на такій формі інноваційного заняття, як проблемно-моделююче. При такому підході заняття стає схожим на діалог, викладання імітує дослідний процес (висуваються спочатку кілька ключових постулатів по темі, виклад вибудовується за принципом самостійного аналізу і узагальнення студентами навчального матеріалу). Ця методика дозволяє зацікавити студента, залучити його до процесу навчання. Перед початком вивчення певної теми курсу ставиться перед студентами проблемне питання або дається проблемне завдання. Стимулюючи вирішення проблеми, викладач знімає протиріччя між наявним її розумінням і тими знаннями, що вимагаються від студента. Ефективність методу вбачаємо в тому, що окремі проблеми можуть підніматися самими студентами, тим самим викладач домагається від аудиторії «самостійного рішення» поставленої проблеми. Відтак доцільно виокремити наступні види проблемного навчання:

1. Проблемний виклад матеріалу.
2. Створення викладачем проблемної ситуації: вирішення проходить під керівництвом педагога; вирішення здійснюється самостійно.
3. Формування проблеми разом зі студентами

Проблемна побудова навчального процесу дає глибокі, стійкі, а найголовніше – системні й цілісні знання, оскільки кожен студент здобуває знання самостійно, активізуючи всі когнітивні та афективні процеси. Тому порушення навчальних проблем дає цілу низку позитивних наслідків: викликає захоплення навчальною дисципліною; допомагає студентам випробувати свої сили і самостійно здобувати нові знання; привчає у разі потреби переборювати труднощі, дає імпульс розвитку; під час самостійного пошуку відповіді на проблемне запитання викладач ставить студента перед необхідністю систематизувати свої знання, проводити з ними інтенсивну роботу з їхньої диференціації та категоризації. Тобто, вирішення часткового проблемного завдання впорядковує всю систему знань студента, зростає когнітивна складність пізнавальної сфери особистості, що є актуальним для інноваційного навчання. Проблемне навчання дозволить сформувати у майбутніх аграріїв такі важливі якості, як вміння професійно мислити, самостійно приймати професійно-важливі рішення.

Для активізації уваги студентів можна використати інноваційне заняття

у стилі конференції. Під час такої форми проведення занять створюються умови для самореалізації думок учасників навчального процесу. Для майбутніх аграріїв пропонуємо зробити акцент не на формі проведення, а на тематиці проведення даного заняття. Серед тем, які можна використати при проведенні занять студентам-аграріям у стилі конференції, пропонуємо такі, що стосуються агрокультурної революції, агроекологічної свідомості, необхідності ековиховання і екоосвіти. Даний метод дозволить студентам здобути і використати додаткові знання, наприклад, знання законодавчих документів, що стосуються сільського господарства та ін.

Звертаємо свою увагу на ще одну нетрадиційну форму проведення занять, таку як лекція-практикум. Основною особливістю і перевагою такої лекції є те, що вона спирається на власний досвід студентів, привертає їх увагу до особистого та професійного досвіду, що стає незамінним у майбутній професійній діяльності. На початку такої лекції викладач наголошує студентам на тому, щоб кожне теоретичне положення у процесі лекції вони намагалися закріплювати прикладом з професійного життя аграрія. Основною вимогою до наведеного прикладу є його конкретність, мінімалізм в обсязі викладу, наявність особистої, бажано професійної оцінки. У ході читання лекції викладач пропонує студентам проаналізувати вказану тезу. Звертання до особистого досвіду студента робить засвоєння знань більш значущим для професійної підготовки майбутнього аграрія. При використанні лекції-практикуму пропонуємо звернутися до таких тем, як моніторинг аграрного ринку, державна політика у галузі сільського господарства. Це допоможе студентам наблизити їх знання до практики застосування, що і є кінцевою метою даного виду інноваційного навчання.

Метод кейс-стаді представляє собою інноваційний вид навчального матеріалу, а також особливий спосіб використання цього матеріалу при вивченні дисциплін. Центральним поняттям даного методу є ситуація, тобто набір змінних, коли вибір будь-якого з них вирішальним чином впливає на кінцевий результат. Принципово заперечується наявність єдино правильного рішення. При цьому методі навчання студент змушений самостійно приймати рішення і обґрунтувати його. Це сприяє формуванню необхідних професійно-важливих якостей у майбутніх аграріїв. У цілому метод дозволяє сформуванню у студентів-аграріїв наступні якості: а) приймати вірні рішення в умовах невизначеності, б) розробляти алгоритм прийняття рішення, в) оволодіти навичками дослідження ситуації, г) розробляти план дій, д) застосовувати отримані теоретичні знання на практиці, е) враховувати точки зору інших фахівців. Головне, цей метод сприяє розвитку вміння аналізувати ситуації, оцінювати альтернативи, прищеплює навички розв'язання практичних завдань.

До вищезазначеної групи методів можемо віднести і аналіз проблемних ситуацій. Проблемні ситуації розробляють таким чином, щоб студенти опинилися в умовах необхідності практичного використання набутих знань та вмінь, а також мали змогу з'ясувати суперечності між теоретично можливим шляхом вирішення завдання і його практичною нездійсненністю чи

недоцільністю. Студенти будуть вибирати правильне рішення з кількох запропонованих та усвідомлюватимуть, що наявних у них знань і вмінь недостатньо для виконання поставленого завдання. Це стимулюватиме студентів на подальший розвиток своїх знань, самоосвіту та самовдосконалення.

Вважаємо за необхідне звернутися до прийому ділових і рольових ігор, що орієнтовані на поетапну, функціональну участь кожного зі студентів у процесі заняття. Вони дають можливість активної і видимої участі у процесі навчання більшої кількості студентів і орієнтовані на застосування в ході семінарських занять. Специфіку мети ділової гри вбачаємо у підготовці студентів до вирішення складних виробничих проблем шляхом застосування конкретних альтернативних дій. У ході ділової гри студенти у спеціально змодельованих умовах вчать оперативно аналізувати можливі виробничі ситуації, приймати оптимальні рішення, обирати найдоцільніший технологічний процес, вирішувати проблеми підприємства.

Теоретичний аналіз інноваційних методів навчання дозволив сформулювати наступні вимоги до подібних занять:

- наявність спеціально створених умов навчального середовища, у яких учасники не можуть не діяти, залишатися сторонніми глядачам;

- активна діяльність студентів зумовлена бажанням отримати знання та забезпечена мобілізацією резервних здібностей і відповідною мотивацією;

- індивідуальний підхід до кожного учасника навчального процесу, що передбачає зацікавленість викладача розвитком особистісних та професійних рис студентів;

- позитивний емоційний фон діяльності, що дає змогу перетворити навчання як важку наполегливу працю у процес, який викликає позитивне сприйняття;

- співробітництво студентів та викладача як консультанта передбачає таку ситуацію, коли студенти зацікавлені у знаннях, а викладач їм допомагає, організовує навчальну діяльність для оптимізації засвоєння навчального матеріалу;

- збільшення частки самостійної роботи в аудиторний і позааудиторний час, що забезпечує рефлексію та самовдосконалення у навчальній та професійній діяльності студентів.

Серед чинників, що сприяють підвищенню ефективності професійної підготовки майбутніх фахівців-аграріїв — створення і використання експериментальних моделей організації навчального процесу, які базуються на інноваційних формах та методах навчання, що регламентують відповідні форми педагогічної взаємодії. Процес формування професійних умінь будується та здійснюється на основі залучення студентів до активності з високим рівнем самостійності, а педагогічне керівництво зумовлює розвиток цієї самостійності.

Отже, вирішення проблеми використання інноваційних методів організації навчально-виховної діяльності допоможе, певною мірою, вирішити головну проблему в освітньому процесі підготовки фахівців:

пристосованість до сучасних умов ринкової економіки, формування гуманістичної спрямованості, що в цілому відповідає задачам гуманітаризації освітнього процесу в аграрному навчальному закладі освіти.

Бібліографічні посилання:

1. Дудко Л. А. Роль інноваційних педагогічних технологій у становленні конкурентноспроможних спеціалістів [Електронний ресурс] / Л. А. Дудко // Мультиверсум : філософський альманах. – К. : Центр духовної культури. – 2004. – № 39. – Режим доступу : http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_39/Dudko_1.htm
2. Педагогіка вищої школи: Навч. посіб./ З.Н. Курлянд, Р.І. Хмелюк, А.В. Семенова та ін.; За ред. З.Н. Курлянд. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 495 с.
3. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / М. М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2006. – 351 с.
4. Харченко С. Я. Соціально-педагогічні технології: навч.-метод. посіб / С. Я. Харченко, Н. П. Краснова, Л. П. Харченко. – Луганськ.: Альма-матер, 2005. – 552 с.

УДК 330

О. Б. Шаврова, Л. В. Кузьміна

Дніпропетровський державний аграрний університет

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ-АГРАРІЇВ ДО ПРАЦІ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

У статті проаналізовані основи підготовки студентів щодо формування заохочення до праці в сільському господарстві.

Ключові слова: вища освіта, потенціал, праця, сільське господарство

В статтє проанализированы основы подготовки студентов относительно привлечения их к труду в сельском хозяйстве.

Ключевые слова: высшее образование, потенциал, труд, сельское хозяйство

Principles concerning formation of encouragement to labour in agriculture are analyzed in the article.

Key words: higher education, potential, labour, agriculture

Рідною землею ми називаємо той край, де народилися і вирости. І планету свою ми називаємо землею, соціальне благополуччя і здоров'я людей нерозривно пов'язане з землею.

Земля розглядається як триєдина природно – економічна система:

1. земля – основа екосистем,
2. земля – природній просторовий ресурс,
3. Земля – засіб виробництва.

Земельні ресурси є основним, визначальним засобом агровиробництва. Це те ядро, навколо якого повинна формуватись виробнича, матеріально-

технічна та соціальні бази агроформувань. «Україна має кращі землі у світі, великий людський потенціал-третина населення, близько 15 мільйонів людей, у нас живе в селах. Системний підхід до питання АПК дасть нам можливість зняти всі проблемні питання в цьому секторі» (В. Янукович) [4, 2].

Уряд держави спрямовує зусилля не лише на створення умов для продуктивності праці в АПК, а й на розвиток сучасної інфраструктури, поліпшення соціальної сфери селян, забезпечення гідного рівня їхнього життя. Підвищення престижності хліборобської праці, розвиток тваринництва та рослинництва – є відродження кращих традицій, турбота про чисту їжу, екологічний стан навколишнього середовища – і як наслідок – здорова нація! Від результатів праці залежить соціальний спокій та життєдіяльність нашої країни, добробут і процвітання кожної родини [2, 4].

Для аграрної країни особливе значення має підготовка та виховання фахівців для сільського господарства.

В Дніпропетровському державному аграрному університеті здійснюють підготовку таких фахівців: механіків, агрономів, садово-паркового господарства, менеджменту організацій, гідромеліораторів, екологів. Це майбутні господарі землі, яким сьогодні необхідно добре навчатися, так як саме професійна підготовка визначає рівень життя і соціальний статус та впливає на рівень доходів, можливість працевлаштування та розвиток професійної кар'єри.

На факультеті механізації сільського господарства, на кафедрі вищої математики проводиться профорієнтаційна робота серед старшокласників сільських шкіл для відбору достойних кандидатур для навчання з метою повернення молоді в село. Орієнтація при виборі тієї чи іншої професії – суспільно соціальна значущість професії, престиж, заробіток, що є турботою за своє майбутнє? Що бажає отримати молода людина, які стимули вона має, щоб покласти свої зусилля на здійснення своєї мрії, життєвої цілі, які якості сучасного фахівця в собі сформував? Адже сьогодні необхідні якісно нові категорії працівників. Студенти приходять до вищого навчального закладу для отримання перш за все знань, набуття відповідного фаху, розвитку і саморозвитку особистості.

Навчання, виховання, розвиток – це основні завдання системи освіти, яка на сьогодні потребує «оздоровлення». Це насамперед створення усіх можливостей для всебічного розвитку студентів і самостійного вирішення студентами цих можливостей. Адже кожна людина як зірка, одна сяє яскравіше, ніж інша. І та людина, яка чогось прагне, старається, докладает зусиль, буде «сяяти» яскравіше. Необхідно підкреслили, що без знань, які дає вища освіта, не підкоряться висоти поставленої мети: бути гідним сином своїх батьків, господарем на власній землі. Педагоги підтримують прагнення до здобуття обраної професії. Саме популяризація її дозволяє майбутньому фахівцю переконатися у правильності свого вибору. Активна молодь має бажання працювати на землі, є достойне молоде покоління, яке здатне проводити важливі і якісні перетворення. Однією з важливих задач є

підвищення їх активності, виховання поваги до праці землеробів, любові до землі, уваги до навчального та виховного процесу.

У вищій школі, як ні в якій іншій ланці системи освіти в різних формах навчання є спілкування взаємодії між викладачами та студентами, що сприяє поглибленню процесу навчання [1, 5]. Результатом такої взаємодії є навчання без примусу зі сторони батьків, навчання, як реалізація свого бажання, свого вибору. Студент на першому курсі вчиться більш самостійно працювати із запропонованою йому індивідуальною навчальною програмою, яка містить цільовий план дій (робота в бібліотеці, використання Інтернет - ресурсів). При цьому є свобода дій, якою користується студент при самостійному вивченні матеріалу і зростає його відповідальність за його засвоєння.

Студенти приходять до вищого навчального закладу в тому віці, коли процес ціннісного самовизначення особистості ще не завершений. Так студенти вчать самостійності та дисципліні на факультетах. Вища освіта передбачає формування у молоді нових пріоритетів – це виховання особистості, яка володіє загальною культурою, сприяє досягненню загальної мети вищої школи-підготовці фахівця, котрий органічно поєднує високопрофесійну підготовку з соціально-адаптованим правовим та гуманістичним мисленням, адже сьогодні цінуються висококласні фахівці. Це той фундамент, який закладається на майбутнє. Вища освіта забезпечує високу якість підготовки фахівців в нових умовах поряд з високими вимогами роботодавців.

Ринкові умови господарювання вимагають від майбутнього спеціаліста прийняття самостійних рішень і відповідальності за наслідки їх втілення. З перших днів навчання у вузі у студентів формується системне мислення, що наповнює освітньо-наукову діяльність новим змістом, гармонійним поєднанням засад науки, освіти, новаційних процесів у виробництві. Це проведення «круглих столів», зустрічі з випускниками, видатними постатями аграрного виробництва, освіти та науки. В новому соціально-економічному середовищі оновлюється зміст сільськогосподарської освіти, яка є основою для вивчення технологічних дисциплін, адаптивних, ресурсозберігаючих технологій, які забезпечують врожайність сільськогосподарських культур [3, 33-35].

Крім знань, які отримують в процесі навчання, якості чіткого спілкування, здобуття навичок організаторської роботи, розширення кругозору саме в студентські роки, саме в цей час майбутній спеціаліст формується, як творча особистість, яка в повній мірі вчиться використовувати свій внутрішній потенціал, володіє можливостями до подальшого творчого розвитку, властивостями систематизувати накопичені знання, удосконалювати вміння та навички.

Практика виховної роботи переконує, що головною метою в сучасних умовах є самореалізація кожного студента шляхом розвитку його творчих здібностей, творчого характеру, виховання віри у свої власні сили, переконання молоді у перевагах здорового способу життя. Працювати впевнено і ціленаправлено, відкриваючи можливості для свого майбутнього.

Величезний і все ще нереалізований потенціал має наше сільське господарство, яке потребує дійової допомоги з боку держави. Створення таких умов, щоб молодь мала бажання працювати в сільському господарстві, створювала власні фермерські господарства, робочі місця в тваринництві та переробці, розвивала соціальну сферу. Після закінчення аграрного університету сама поверталась в рідне село, одержувала задоволення від праці, ефективного використання землі, міцної матеріально-технічної бази, оновленого техніко-технологічного оснащення, високої оплати праці, сильної системи охорони здоров'я, чистого довкілля, щоб здобуті знання аграрної освіти найшли свій шлях: благополуччя родини, країни.

Бібліографічні посилання:

1. Національна доктрина розвитку України // Нормативно правове забезпечення освіти. 2004. – Ч.1: Доктрина, закони, концепції.

2. Земельний кодекс України [Електронний ресурс]. - [http://zakon 1, rada.gov. ua/ laws/ show/2768-14](http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2768-14)

4. Проект Закону України « Про ринок земель» від 19.07.2011

3. Економіка АПК. – 2009. – № 3.

УДК 378

І.І.Яременко , О. В. Зайцев

Дніпропетровський державний аграрний університет

РОЛЬ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ ПРИ ВИВЧЕННІ ДИСЦИПЛІН СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНОГО ЦИКЛУ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ.

*У статті аналізуються інтерактивні методи навчання та технології, що відповідають новим цілям і завданням навчального процесу в поєднанні освітньої та навчально-методичної складових. **Ключові слова:** інноваційні технології, інтерактивне навчання, соціально-гуманітарні дисципліни.*

*В статье анализируются интерактивные методы обучения и технологии, отвечающие новым целям и задачам учебного процесса в сочетании образовательной и учебно-методической составляющих. **Ключевые слова:** инновационные технологии, интерактивное обучение, социально-гуманитарные дисциплины.*

*Interactive methods of education and teaching technologies, corresponding to the new aims and tasks of the curriculum are analyzed in combination with educational and methodological components. **Key words:** innovational technologies, interactive education, humanities and social disciplines.*

Сучасне життя потребує активної творчої особистості. Виховати її можна, лише впроваджуючи в педагогічну практику стратегії розвитку критичного мислення. Завдання цієї стратегії полягає у «пробудженні свідомості», коли молода людина усвідомлює реалії, що оточують її, і шукає шляхи розв'язання проблем. Такий підхід співзвучний до концепції особистісно-орієнтованого навчання і нерозривно пов'язаний із застосуванням інноваційних методів навчання [6, 282].

Об'єктом дослідження є інтерактивні методи навчання на сучасному етапі вивчення дисциплін соціально-гуманітарного циклу.

Мета написання статті полягає в дослідженні сучасних інтерактивних методів викладання. Згідно з метою поставлені такі завдання:

- охарактеризувати перспективи використання інтерактивних методів при вивченні дисциплін соціально-гуманітарного циклу;
- розглянути значення, результати і ефективність нових методів навчання;
- ознайомити з різними методами інтерактивного навчання.

Термін «інтерактивний» прийшов до нас з англійської мови (від *interaction*) і має значення «взаємодія», «вплив один на одного». Існують різні підходи до визначення інтерактивного навчання, але дана робота базується, насамперед, на дефініціях Ступної С.Б. Згідно з її думкою «інтерактивне навчання» – це:

- «навчання, побудоване на взаємодії учня з навчальним оточенням, навчальним середовищем, в якому здійснюється засвоєння опанованого досвіду»;
- «навчання, яке засноване на психології людських взаємин і взаємодій»;
- «навчання, розуміється як спільний процес пізнання, де знання видобувається в спільній діяльності через діалог, полілог»[2,17].

Традиційне навчання базується на положенні педагога як суб'єкта, а студента як об'єкта педагогічного процесу. У концепції інтерактивного навчання це положення замінюється поданням про студента як про суб'єкта власної навчальної діяльності.

Інтерактивний підхід спирається на пряму взаємодію студента з навчальним оточенням, на власний досвід учасників. Порівняно з традиційним навчанням, в інтерактивному навчанні змінюється взаємодія педагога і студента: активність викладача поступає місцем активності самого студента, а завданням викладання стає створення відповідних умов для безпосереднього пробудження ініціативи учнів. Педагог відмовляється від ролі своєрідного фільтра, який пропускає через себе навчальну інформацію, і починає виконувати функцію помічника в роботі, одного з джерел інформації. Викладач не просто вимагає репродуктивного відтворення змісту першоджерел, матеріалів лекції, підручника, а спонукає аналізувати: розкривати властивості, відносини, наявність суперечностей, давати оцінку, узагальнювати сказане, співвідносити його з іншими проблемами, тобто робити те, що в психології називається рішенням завдань[4].

Інтерактивні методи характеризуються широким взаємодією студентів не тільки з викладачем, але і один з одним, тому іншою умовою активізації розумової діяльності є знання студентами загальних правил, за якими треба діяти при викладі матеріалу, диспутах, при зіткненні різних точок зору.

Інтерактивні форми і методи навчання являють собою комплекс педагогічних технологій і прийомів, який користується великою кількістю варіантів формування пізнавального інтересу студентів; і залежить вони від

конкретних умов: навчального предмету, рівня розвитку студентів, особливостей викладача і т.п.

Особливий інтерес в контексті вищесказаного викликають можливості використання інтерактивних методів навчання при вивченні дисциплін соціально-гуманітарного циклу. Власне в цій сфері студентам доводиться стикатися не тільки з теоретичними, але і з практичними завданнями суспільного життя. Дисципліни соціально-гуманітарного циклу: філософія, соціологія, політологія, релігієзнавство, історія України, культурологія, етика і естетика та інші, покликані формувати у студентів гуманну ментальність, здатність розумно користуватися свободою, уміння жити в демократичному суспільстві, спілкуватися в різноманітному за поглядами середовищі. Фактично вони, проповідуючи гуманізм, працелюбство, добро, порядність, загальнолюдські цінності і норми, вчать пов'язувати гуманістичні аксіоми з високо раціональними формами людської життєдіяльності, допомагають зрозуміти вимоги сучасного суспільства. Варіативність, потенційна можливість отримання безлічі рішень, різноманіття точок зору, що мають однаково науковий характер – ці характеристики соціально-гуманітарних дисциплін надають безліч специфічних можливостей для вибору певних інноваційних технологій навчання.

Поступова заміна традиційних методів навчання на інноваційні неминуха, саме з цієї причини дослідження можливостей використання інноваційних технологій (в контексті інтерактивних методів навчання) при викладанні соціально-гуманітарних дисциплін видається сьогодні вкрай актуальним.

Паніна Т.С. і Вавилова Л.Н. виділяють наступні загальні результати і ефективність інтерактивного навчання [1]:

1. Інтерактивні методи навчання дозволять інтенсифікувати процес розуміння, засвоєння і творчого застосування знань при вирішенні практичних завдань. Ефективність забезпечується за рахунок більш активного включення студентів в процес не тільки отримання, але й безпосереднього («тут і тепер») використання знань. Якщо методи інтерактивного навчання застосовуються регулярно, то в студентів формуються продуктивні підходи до оволодіння інформацією, зникає страх висловити неправильне припущення (оскільки помилка не тягне за собою негативної оцінки) і встановлюються довірливі відносини з викладачем.

2. Інтерактивне навчання підвищує мотивацію і залучення учасників до рішення поставлених проблем, що дає емоційний поштовх до подальшої пошукової активності учасників, спонукає їх до конкретних дій, процес навчання стає більш осмисленим.

3. Інтерактивне навчання формує здатність мислити образами, по-своєму бачити проблемну ситуацію, виходити з неї; обґрунтовувати свої позиції, свої життєві цінності; розвиває такі риси, як уміння вислухати іншу точку зору, вміння співпрацювати, вступати в партнерське спілкування, демонструвати при цьому толерантність і доброзичливість по відношенню до своїх опонентів.

4. Інтерактивні методи навчання дозволяють отримати новий досвід діяльності, її організації, спілкування, переживань. Інтерактивна діяльність забезпечує не тільки приріст знань, умінь, навичок, способів діяльності та комунікації, але і розкриття нових можливостей студентів, є необхідною умовою для становлення і вдосконалення компетентностей шляхом включення учасників навчання в осмислення індивідуальної та колективної діяльності для акумуляції досвіду, усвідомлення та прийняття цінностей.

5. Використання інтерактивних технологій навчання дозволяє здійснювати контроль за процесом засвоєння знань та вмінням застосовувати отримані знання, зробити навички прийняття рішень в різних ситуаціях більш гнучким і гуманним.

При викладанні соціально-гуманітарних дисциплін в інтерактивній формі можуть проводитися як лекції, так і семінарські (практичні) заняття.

Слід звернути увагу на те, що не кожна лекція і не з кожного предмету соціально-гуманітарного циклу може бути побудована як інтерактивна. Це вирішує сам лектор з урахуванням доцільності використання інтерактивних методів та інноваційних технологій навчання для викладання конкретного курсу та теми. Тому мотивація читання інтерактивної лекції повинна бути досить потужною та обґрунтованою. Як будь-яка інша, інтерактивна лекція містить постановку навчальної мети, визначення актуальності теми, що вивчається, виклад навчального матеріалу за окремими питаннями, застосування між предметних зв'язків, визначення професійної спрямованості, відповіді на запитання студентів, підведення підсумків і т. ін. На відміну від традиційної, інтерактивна лекція зводить до мінімуму монолог викладача, а надає перевагу діалогу лектора і студента, під час якого студенти поступово набувають необхідних знань. Інтерактивна лекція має не суто інформаційний характер, а здебільшого проблемний і пошуковий. При цьому змінюється роль викладача: він не тільки викладає матеріал, але створює систему нової інформації і знань студентів шляхом активізації самостійної роботи студентів. Лектор ставить проблему перед студентами і особисто допомагає їм самостійно працювати в напрямку її розв'язання, консультує в поетапному пошуку рішення.

Можуть бути виділені такі види інтерактивних лекцій:

Проблемна лекція. Викладач на початку і по ходу викладення навчального матеріалу створює проблемні ситуації і залучає студентів до їхнього аналізу. Під час вирішення протиріч, які закладені в проблемних ситуаціях, студенти самостійно можуть прийти до тих висновків, які викладач повинен повідомити в якості нових знань.

Лекція з запланованими помилками (лекція-провокація). Після оголошення теми лекції викладач повідомляє, що в ній буде зроблено певна кількість помилок різного типу: змістовних, методичні, поведінкових тощо. Наприкінці лекції студенти повинні назвати помилки.

Лекція удвох. Представляє собою роботу двох викладачів, які читають лекції по одній і тій же темі і контактують як між собою, так і з аудиторією. У діалозі викладачів і аудиторії здійснюється постановка проблеми і аналіз

проблемної ситуації, висунення гіпотез, їх спростування або доказ, вирішення виникаючих протиріч і пошук рішень.

Лекція «прес-конференція». Викладач звертається до студентів з проханням письмово, впродовж 2-3 хвилин, поставити йому запитання за оголошеною темою лекції. Далі викладач, впродовж 3-5 хвилин, аналізує та систематизує ці питання та починає читати лекцію, з додаванням в її зміст відповідей на поставлені питання.

Лекція-діалог. Зміст подається через серію питань, на які студенти повинні відповісти безпосередньо в ході лекції.

Лекція-візуалізація. В даному типі лекції надання студентам інформації супроводжується демонстрацією різних малюнків, таблиць, структурно-логічних схем, опорних конспектів, діаграм тощо (слайди, відеозапис, дисплеї, інтерактивна дошка та інше) [3].

Лекція на основі мультимедійних технологій. Ефективність засвоєння курсу значно підвищується за рахунок впровадження мультимедійних технологій, можливості яких важко переоцінити. Така методика читання лекцій потребує серйозної розробки принципово нових навчально-методичних матеріалів: мультимедійного підручника; електронного конспекту лекцій; презентаційної версії курсу в форматі Power Point[5].

На жаль, різноманіття форм проведення семінарських (практичних занять), не дозволяє в оглядовій статті дати детальну характеристику кожного з них, тому зупинимось на їх стислому переліку та опису:

- традиційна форма проведення з елементами інновацій (з використанням навчальних тестів за роздавальним матеріалом чи в комп'ютерному варіанті; рольових ігор; бліц-розминка);
- семінари-дискусії (проблемні), брейнринги, наукові семінари;
- семінари за принципом самоорганізації студентів.
- ігрове проектування;
- ділові ігри;
- технології кейс-методу (методу ситуаційного навчання).

Через те що методологія інтерактивного навчання полягає у переорієнтації освітнього процесів із суто лекційно-інформативної на індивідуально-диференційовану, особистісно-орієнтовану форму, потрібні нові (оригінальні) підходи до організації самостійної роботи студентів.

Вирішення цих завдань неможливе без залучення значних масивів інформації, у тому числі новітніх досягнень науки. Крім того, в сучасному підході до організації навчального процесу вирішальне значення відіграє спосіб подачі (організації) навчальної інформації. У контексті традиційної інформаційно-довідкової лекції на самостійне опрацювання додаткових навчальних посібників відводилося до 30% навчального часу. У системі проблемно-евристичної лекції для цього відводилося до 50-60% часу самостійної роботи студента. Проте власне кількість часу не визначає ефективності такої роботи. Потрібна певна модель організації роботи від постановки задачі до самоперевірки ефективності її розв'язання.

З цією метою розроблено методологію та запропоновано механізм створення інтерактивного методичного комплексу навчальної дисципліни, який згідно із сучасними вимогами подається студенту в електронному вигляді. Завдяки цьому студент має можливість отримати повний пакет необхідної навчально-методичної літератури до курсу з доступом в окремому комп'ютерному класі, внутрішній комп'ютерній мережі або через систему Internet.

Структура сучасних інтерактивних комплексів навчально-методичного забезпечення дисципліни, на наш погляд, повинна містити такі основні елементи: програму курсу; робочу програму курсу; календарно-тематичний план лекційних, семінарських і практичних занять; модулі перевірки знань; індивідуальні навчально-дослідні завдання; терміни, які повинен засвоїти студент під час вивчення курсу; завдання для контрольних робіт із необхідним рівнем їх варіативності; опорний конспект лекцій з курсу; глосарій (словник термінів); методичні рекомендації до самостійного вивчення курсу (розділу, теми); рекомендовану літературу; бібліотечні та Internet-ресурси; електронні підручники та посібники, де текстовий матеріал поєднується з графічним зображенням, показом документів; тести для самоконтролю; екзаменаційні питання; графічні документи та інші візуальні засоби. Такий комплекс можна розширити за рахунок підготовки авторських підручників з глосарієм, посібників для самостійної роботи з тематичним оглядом літератури, вправами для закріплення матеріалу, тестами для самоперевірки знань.

Розробка інтерактивних комплексів навчально-методичного забезпечення з кожної дисципліни соціально-гуманітарного циклу широке поле науково-методичних пошуків для кожного викладача. Такий комплекс має відображати індивідуальний рівень роботи зі студентами конкретного викладача, враховувати специфіку кожної дисципліни і спеціальності для якої вона викладається.

Таким чином, вище сказане дозволяє зробити висновок про те, що соціально-гуманітарна складова вищої освіти повинна мати проблемно-орієнтований характер, базовим принципом якого є орієнтація на інноваційні методи навчання, насамперед інтерактивні, і активізацію самостійної роботи студентів. Безпосереднє впровадження інтерактивних методів навчання призводить до інтенсивного розвитку особистості студента і педагога; демократизації їх спільної діяльності та спілкування; гуманізації навчально-виховного процесу; орієнтації на творче викладання та ініціативу студента.

Результатом використання інтерактивних методів стає не тільки засвоєння потрібних соціально-гуманітарних знань, але і набуття вмінь, навичок, особистісних якостей, навичок застосовування їх в суспільній і професійній діяльності, тобто формування певної системи компетенції майбутнього фахівця. Особливе значення при цьому має формування аналітичних, дослідницьких, комунікативних навичок, вироблення вміння аналізувати ситуацію, планувати стратегію і приймати оптимальні рішення.

Бібліографічні та електронні посилання:

1. **Панина Т. С.** Современные способы активизации обучения: учебное пособие/ Т. С. Панина, Л. Н. Вавилова; под ред. Т. С. Паниной. – 4-е изд., стер. – М. : Издательский центр «Академия», 2008. – 176 с.
2. **Ступина С. Б.** Технологии интерактивного обучения в высшей школе: учебно-методическое пособие/ С. Б. Ступина. – Саратов: Изд. центр «Наука», 2009. – 52 с.
3. **Аронова Г. А.** Методика обучения взрослых: особенности лекционной формы подачи материала по гуманитарным дисциплинам// Фестиваль педагогических идей «Открытый урок»: [сайт]. – 2012. [Электронный ресурс]. URL:: <http://festival.1september.ru/articles/513950/> (дата звернення: 08.04.2013)
4. **Соболев Ю.Н., Александров А.А.** Иновационные технологии в преподавании социально-гуманитарных дисциплин Вестник Санкт-Петербургского университета ГПС МЧС России. – 2010. – № 2. [Электронный ресурс]. URL: <http://vestnik.igps.ru/wp-content/uploads/V22/14.pdf> (дата звернення: 08.04.2013)
5. **Махінова М.В.** Інтерактивний підхід при читанні лекцій. [Електронний ресурс]. URL: http://www.rusnauka.com/31_PRNT_2010/Pedagogica/73210.doc.htm (дата звернення: 08.04.2013)
6. **Шатковська А.Ю.** Інноваційні підходи до викладання предметів соціально-гуманітарного циклу. Гуманітарний вісник. – № 23. – С. 282-285. [Електронний ресурс]. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gvprkhdpi/2011_23/282_285.pdf (дата звернення: 08.04.2013).

УДК 94(477)093

В. Л. БОРИСОВ

Український державний хіміко-технологічний університет

ЗАГАЛЬНООСВІТНІ ЗАКЛАДИ КАТЕРИНОСЛАВЩИНИ

(ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ) У 1920-Х – НА ПОЧАТКУ 1930-Х РОКІВ

Розкриваються питання розвитку загальноосвітніх закладів Катеринославщини (Дніпропетровщини) у 1920-х – на початку 1930-х років. Відзначаються зміни, які відбулися у загальноосвітніх закладах внаслідок соціально-політичних перетворень у суспільстві. Доводиться негативний вплив класової ідеології на розвиток загальноосвітніх закладів в означений історичний період.

Ключові слова: загальноосвітня школа, вчительство, народна освіта, класова ідеологія.

Раскрываются вопросы развития общеобразовательных учреждений Екатеринославщины (Днепропетровщины) в 1920-х – в начале 1930-х годов. Отмечаются изменения, которые произошли в общеобразовательных учреждениях вследствие социально-политических преобразований в обществе. Доказывается негативное влияние классовой идеологии на развитие общеобразовательной школы в данный исторический период.

Ключевые слова: общеобразовательная школа, учительство, народное образование, классовая идеология.

The questions of development of general establishments of Ekaterinoslav regions (Dnipropetrovsk Oblast) open up in 1920 - at the beginning of 1930th. Changes that happened in general establishments because of socio-political transformations to society are marked. Negative influence of class ideology is proved on development of general school in this historical period.

Keywords: *general school, teaching, folk education, class ideology*

У наші дні, в умовах реформування загальноосвітньої школи в Україні, значний інтерес викликає вивчення та переосмислення досвіду становлення загальноосвітньої школи в 1920-ті – на початку 1930-х років. І не останнє місце в цьому процесі посідає дослідження історії становлення та розвитку загальноосвітньої школи Катеринославського (Дніпропетровського) регіону, її ролі в культурно–освітньому житті Придніпровського краю.

Після завершення громадянської війни загальноосвітні заклади знаходилися в тяжкому положенні. Загальна політична й економічна криза, голод, який охопив у 1921 р. південні райони України, призвели до значного скорочення мережі загальноосвітніх шкіл та дитячих закладів. У 1922/23 рр. в Україні нараховувалося 16 тис. 665 шкіл, що було більш ніж удвічі менше порівняно з 1913 р. [1]. За таких умов в більшості шкіл Катеринославського регіону навчання було припинене. Президія Спілки вчителів м. Нікополя звернулась до відділу соціального забезпечення за видачею дарових обідів та необхідних продуктів, а також направила 24 березня 1921 р. в Харків Наркомун освіти телеграму з проханням ”збільшення посадових окладів, тому що вчительство голодує” [2].

Значне погіршення матеріального становища вчителів та учнів створило серйозну загрозу самому існуванню загальноосвітніх шкіл на Катеринославщині (Дніпропетровщині). Так, згідно зі звітом Катеринославського губернського відділу народної освіти за січень–червень 1921 р., зимою в Катеринославі зі 117 шкіл функціонували тільки 10 і лише до літа було відкрито ще 50 шкіл із загальною кількістю 9700 учнів, що становило трохи більше 53 % від числа дітей шкільного віку [3]. У цілому на Катеринославщині відвідуваність школи дітьми зимою 1921 р. впала до 50 %, а шкільними працівниками – до 80 %. Головними причинами цього були відсутність харчів та теплого одягу [4].

Виходячи зі становища, що склалося, Раднарком УСРР постановою від 14 жовтня 1921 р. ухвалив патронат господарчих та профспілкових органів над загальноосвітніми школами. Дозволялося також за рахунок батьківських коштів у формі грошових або інших натуральних внесків утримувати школи та вчителів [5]. Так, газета ”Селянська правда” писала у ті дні: ”незважаючи на страшний голод, селяни-бідняки протягом всього навчального року надають усесторонню допомогу школі та освіті. Наприклад, на Катеринославщині 375 шкіл були повністю забезпечені паливом, продуктами харчування” [6]. У ряді шкіл м. Нікополя учнями молодших класів було зібрано продовольство на допомогу голодуючим учителям [7]. А Пленум Катеринославського губвиконкому в липні 1925 р. ухвалив рішення про передачу 40% шкільної мережі на селі на фінансування місцевого населення

[8].

У 1923/24 навчальному році почалося поступове збільшення асигнувань (майже вдвічі порівняно з 1922 р.) на потреби народної освіти [9]. Це сприяло становленню загальноосвітньої школи і, у першу чергу, її "українізації". Так, на Катеринославщині число українських загальноосвітніх шкіл зросло з 24,4% в січні 1922 р. до 29,6% в січні 1923 р., українсько-російських – з 21,1% до 25,4 %, відповідно [10]. За станом на 1 жовтня 1923 р. число українізованих та українсько-російських (змішаних) шкіл становило в Катеринославській губернії вже 69,2%, тоді як українців в регіоні проживало 78,5% [11]. Тобто майже 10% українського населення губернії не мали своєї національної школи.

Крім цього на Катеринославщині були відкриті в 1920-х роках єврейські, німецькі, болгарські, польські загальноосвітні заклади.

Специфічні соціально-економічні умови, в яких опинилися загальноосвітні заклади Катеринославщини на початку 1920-х років, вплинули і на навчально-виховний процес. Під час складання навчальних програм велика увага приділялася "трудовим процесам під відкритим небом, які повинні проводитись колективно" В обов'язки вчителя ставилося пояснювати учням переваги колективної праці [12]. Так, у школі с. Чумаки Катеринославського повіту, Катеринославської губернії затверджений "План весняної шкільної кампанії по селах Катеринославського повіту в 1921 р." містив два розділи:

1. Науково-просвітня педагогічна робота,
2. Трудові процеси переважно під відкритим небом".

При цьому вчителям рекомендувалося давати "прежде всего те реальные знания, надобность в которых ясно осознана учащимися" [13]. У цілому середину 1920-х рр. можна вважати періодом розквіту шкільного краєзнавства. Проводилася велика позашкільна робота, створювалися краєзнавчі групи, музеї, учителі та учні організовували походи по рідних місцях. Цьому сприяло також проведення Наркоматом освіти УСРР в 1927–1932 рр. Дніпрогесівської експедиції, в якій, крім наукових співробітників, брали участь студенти та викладачі Дніпропетровського інституту народної освіти. Однак з кінця 1920-х років краєзнавство дистанціювалося від проблем історії та культури українського народу, його головним визначалося вивчення виробничих сил певного регіону, яке трактувалося як "виробниче краєзнавство". Крім цього, на даний період припадає політизація навчально-виховної роботи загальноосвітніх шкіл. З початку 1930-х років було введено правило в аналізі навчально-виховної роботи подавати довідку про "ідеологічний стан шкіл". Учителям нав'язувалися функції підглядачів: вони мусили звітувати не тільки про свою роботу, але й про благонадійність учнів. Так, у школах міста Дніпропетровська була запроваджена "Схема відчиту викладавця за пророблену роботу в 1931–32 рр.", в якій зазначалися такі пункти: "Яку громадсько-політичну роботу провела група за рік" та "Які класово-ворожі прояви малися в групі, корінні. Як реагували учні" [14].

Початок насильницької колективізації та форсованої індустріалізації,

нестача, як наслідок цього, продуктів харчування, черги за хлібом, "шахтинська справа" породили острах "репресій та зміни курсу влади до трудової інтелігенції". Багато хто з учителів виступив проти колективізації. Так, учителька школи с. Сухачівка В. Надіон заявила своїм учням: "Кого вони розкуркулюють, того, хто увесь вік трудився... Якби виділити усіх так званих куркулів в окремих колгосп, то це був би взірцевий колгосп. Тому, що там були б ті люди, які звикли трудитися і уміють трудитися" [15]. Викладач Дніпропетровського педтехнікуму Є.І.Добровольський в цілому так висловився з приводу радянської виборчої системи: "Мені здається, що нарікання з усього світу несуться, що у нас голосуюче стадо" [16]. Начальник окрвдділу ДПУ в "Обзорі о политсостоянии Днепропетровского округа на 25.VI.1929 г." констатував "общее поднятие антисоветской активности" серед професури, наукових працівників, більшості вчителів. Це привело до ряду арештів в 1930–1931 рр. серед викладачів та студентів Дніпропетровського ІНО, було "розкрито" в Дніпропетровській області т.зв. групи "Бджоляри" та "Господарство" в які входили і працівники загальноосвітніх шкіл [17]. Початок репресій вимагав від учительства проявів лояльності відносно радянської влади та комуністичної партії. Профспілкова конференція вчителів Дніпропетровщини в 1931 р. відмітила у своєму рішенні: "Класовий ворог невпопад намагається зберегти свої позиції, підриваючи темпи розгорнутого соціалістичного наступу, і бореться за просування своєї ідеології в практику просвітительських закладів як на теоретичному, так і на педагогічному фронті". Конференція також визначила завдання щодо "посилення пильності" з боку працівників загальноосвітніх шкіл [18]. На жаль, ідеологізація загальноосвітніх закладів Дніпропетровщини на початку 1930-х років проходила на фоні низької педагогічної кваліфікації більшості вчителів і аж ніяк не сприяла її підйому. Наприклад, з числа 1243 педагогів центральної частини м. Дніпропетровська в 1932 р. тільки 174 мали вищу освіту; 574 – середню; незакінчену вищу та середню – 85 та 17, відповідно, а 102 вчителі закінчили тільки 4 класи загальноосвітньої школи. Ще гіршими були справи в сільській місцевості. Так, у по Приміському районі Дніпропетровської області на 01.10.1932 р. з 360 вчителів тільки 12 закінчили вищі навчальні заклади, 162 – середні, а 139 – тільки 4 класи школи, решта мали незакінчену вищу (18 осіб) та незакінчену середню освіту 23 [19]. Низька професійна кваліфікація вчителів негативно впливала і на їх моральність, а складне матеріальне становище – на життєву та соціальну поведінку. Так, Дніпропетровський відділ народної освіти звільнив з роботи вчительку однієї із загальноосвітніх шкіл міста "за антипедагогічні вчинки, які виявилися в тому, що вона примушувала учнів носити собі продукти" [20].

У доповідній записці начальника Дніпропетровського оперативного сектора ДПУ УСРР за 1932 р. давалася така оцінка становища в школах міста та області: "В школах спостерігається пияцтво, розпуста, бюрократизм, грубе поводження з учнями, побиття їх та незацікавленість вчительства в класовому вихованні дітей". На підтвердження сказаного наводились такі факти:

учитель школи села Підгороднє – А.В.Короткий ”в п’яному вигляді запряг коня, без капелюха, стоячи в бричці під’їхав до сільради, де став лаятися нецензурно, чим викликав обурення селян... Одного разу учні виплутували його з дроту, в який він потрапив п’яним”. Або ж учителька того ж села Креснамполь Т. веде розпусне життя: живе з головою сільради та секретарем партосередку, майже всі представники району, приїжджаючи в Підгороднє, зв’язуються з нею”. Відомі також випадки рукоприкладства в загальноосвітніх закладах. Так, учитель Волоської школи Митренко Гр. побив учня 5 класу Назаренка Н. Після заяви батьків учня в міліцію, учитель зник у невідомому напрямку; у с. Сухачівка Дніпропетровської області вчитель Федоров на уроці побив учня–комсомольця Шевцова Л. [21]. Усі ці факти дозволяють дійти висновку, що моральний, соціальний тип багатьох учителів на початку 1930-х років не відповідав не тільки вимогам педагогіки, а й тим ідеологічним завданням, які ставили перед ними правляча комуністична партія та радянський уряд в умовах ”розгорнутого соціалістичного будівництва”.

Насильницька колективізація, високий план хлібозаготівель, погіршення матеріального становища загальноосвітніх шкіл, усього населення УСРР відобразилося на поглядах та переконаннях, які формувалися в учнів. Так, на початку 30-х років ДПУ констатувало ”багато фактів, що характеризують активізацію класово-ворожих сил та спроби використати радянську школу в контрреволюційних цілях”. Це знаходило прояв у першу чергу в тому, що багато хто з учнів на піонерських та комсомольських зборах, у спілкуванні між собою виступав проти хлібозаготівель і організації колгоспів. Так, учениця 5-го класу 47-ї школи м. Дніпропетровська заявила на піонерських зборах: ”Колгоспи не потрібні, вони є причиною того, що немає хліба. Підтвердженням цього є видача в школі сніданків без хліба”. Загроза голоду, що насувався, також відобразилася на громадській свідомості учнів. Так, учень 26-ї школи м. Дніпропетровська сказав на уроці суспільствознавства: ”Радянська влада привчає робітників обходитись без м’яса і хліба”. А учень 7-го класу 18-ї школи Амур-Нижньодніпровського району заспівав на шкільному вечері: ”Сталін грає на гармошці, Ленін пляше гопака. Україна вся радіє, бо сто грам на їдока”. [22, арк. 72].

Учень 4-го класу Радько заявив груповоду (класному керівнику) таке: ”На воротах серп і молот, а у хаті смерть і голод”. Спостерігаючи тяжке матеріальне становище в багатьох сім’ях, слухаючи розмови старших, учні чудово розуміли, хто є дійсним винуватцем голоду та бід українських громадян. Так, син колишнього комуніста, виключеного з партії за ”антирадянські розмови”, учень 3-го класу Дійовської школи № 1 організував гурт серед своїх однокласників. Уночі вони пішли в школу, зняли зі стін у вестибулі портрети Сталіна, Кагановича та інших вождів, викололи їм очі, а потім спалили ті портрети на шкільному подвір’ї. За тих умов природним стало створення серед учнів нелегальних організацій, на противагу піонерському та комсомольському руху. Так, у 8-й школі м. Дніпропетровська була створена група під назвою ”Юні розвідники”, а в 36-1 школі – група

”Юні невільники”. Ці групи учнів шкіл мали свою символіку, умовний шифр, підстерігали та били піонерських і комсомольських активістів. Спеціальна комісія, створена Дніпропетровським міськкомом партії та міським відділом народної освіти, зробила висновок, що ”утворення у 36-й школі дитячої класово-ворожої організації ”Юні невільники”, що поставила собі за мету протидіяти піонерській організації та зривати шкільний режим, – є яскравим зразком активізації класового ворога в школі та його прагнень використати дітей, як знаряддя в боротьбі за здійснення своїх класово-ворожих цілей” [22, арк. 105].

Згідно з рішенням міської ради та відділу народної освіти Дніпропетровська в школах міста здійснили ”чистки”. Ряд учителів було звільнено, школярі–учасники нелегальних груп виключені зі шкіл, а на їх батьків заведені ”справи” в ДПУ. Дніпропетровський міський комітет партії постановив ”зміцнити склад викладачів та учнів загальноосвітніх шкіл, очистити його від класово–ворожих елементів”. Було також ухвалене рішення про збільшення кількості піонервожатих та посилення піонерської роботи в школах міста та області. Подібні заходи проводилися під гаслом ”рішучої боротьби на два фронти з усілякими проявами ухилів від марксистсько–ленінської лінії в педагогіці, підвищення авангардної ролі комуністів–учителів в роботі школи” [22, арк.27]. Усе це свідчить про остаточне утвердження в навчально–виховній роботі шкіл регіону комуністичної ідеології. З кінця 1920-х – на початку 1930-х років робота загальноосвітніх закладів повністю зосередилася на підготовці учнів до соціально-економічних та політичних змін, які відбулися в суспільстві після укріплення тоталітарної системи.

Бібліографічні посилання:

1. **Машкін А.** Освітня політика за доби диктатури пролетаріату. – Харків, 1926. – С.10.
2. Державний архів Дніпропетровської області (Далі: ДАДО). – Ф. 4073, спр. 41, арк. 39.
3. Отчет Екатеринославского губернского отдела народного образования за январь–июнь 1921 г. – Екатеринослав, 1921. – с. 6.
4. Там же.
5. Центральний державний архів громадських об’єднань України (Далі: ЦДАГОУ). –Ф. 1, оп. 1, д. 7, арк. 49.
6. Селянська правда. – 1922. 4 лют.
7. ДАДО. – Ф. 4073, спр. 41, арк. 40а.
8. Центральний державний архів вищих органів державної влади та державного управління України (Далі: ЦДАВОВУ).– Ф. 166, оп. 6, спр. 621.
9. Там же.
10. Народное образование Украины на 1 января 1923 г.: Стат. Украины № 46. – Харьков. – с. 45.
11. ЦДАВОВУ.– Ф. 166, оп. 6, спр. 621, арк. 62.
12. ДАДО. – Ф. 43, оп. 1, спр. 35, арк. 48.
13. Там же, арк. 47.

14. Там же. – Ф. 439, оп. 1, спр. 21, арк. 23.
15. ДАДО. – Ф. 18, оп. 1, спр. 419, арк. 11.
16. Там же Ф. 7, оп.1, 1489, арк. 110.
17. ДАДО.– Ф. 305, оп.2, спр. 69, арк.8.
18. ЦДАВОВУ.– Ф. 166, оп. 4, спр. 40, арк. 260.
19. Там же. –Ф.18,оп. 1, спр. 1469, арк. 53.
20. Там же. –Ф. 439, оп. 1, спр.21, арк. 4.
21. Там же. –Ф. 18, оп. 1,спр. 419, арк. 8.
22. Там же. – Ф. 18, оп. 1, спр. 1468

УДК 94(477).316.334 «1945/1953»

О. Ф.Нікілев

Дніпропетровський державний університет імені Олеся Гончара

ВИЩА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА ШКОЛА УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ПОВОЄННОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ (СЕРЕДИНА 1940-Х – ПЕРША ПОЛОВИНА 1950-Х РР.)

*Висвітлюється стан матеріально-технічної бази сільськогосподарських інститутів, умови функціонування їх та діяльність по підготовці працівників з вищою освітою у відповідності до завдань державного керівництва по відбудові аграрної сфери. **Ключові слова:** Україна, повоєнна відбудова, вища сільськогосподарська школа.*

*Рассматривается состояние материально-технической базы сельскохозяйственных институтов, условия функционирования их и деятельность по подготовке работников с высшим образованием в соответствии с поставленными руководством страны задачами по возрождению аграрной сферы. **Ключевые слова:** Украина, послевоенное восстановление, высшая сельскохозяйственная школа.*

*It is examining the state of technico-material base of the agricultural institutions of their function and acting according to the formulated country's leadership's tasks connected with the agrarian sphere. **Key words:** Ukraine, after-war restoration, high-agricultural school.*

Аграрна проблематика повоєнної доби України має доволі солідну історіографію. Однак основна маса праць присвячена аналізу матеріальної сфери сільськогосподарської галузі [6, 7, 8, 13, 18]. При цьому цілий ряд аспектів, що мають безпосереднє відношення до матеріального виробництва залишається поза увагою дослідників. До їх числа належить і такий, як вища сільськогосподарська школа, її роль і місце у вирішенні завдань по відбудові сільськогосподарської галузі республіки, що є предметом дослідження. Дане повідомлення є спробою до певної міри заповнити існуючу наукову прогалину і має на меті показати ситуацію у вищій сільськогосподарській школі республіки в контексті повоєнної політики держави.

Ситуація, яка склалася в аграрному секторі економіки України в повоєнний період, потребувала напруження всіх сил та залучення всіх

можливостей для відбудови галузі, в тому числі і такої, як інтелектуалізація керівництва виробничими процесами в колгоспах та в обслуговуючих його сферах. Для цього була потрібна активізація роботи вищої і середньої сільськогосподарської школи. Але на заваді процесу прискореного розвитку даного чинника постав традиціоналізм поглядів державно-політичного керівництва країни. Адже на чолі її залишалися стояти люди, що прийшли до влади в 1930-ті рр. Тому методи керівництва, підходи до вирішення багатьох питань залишалися традиційними.

Саме відсутність широти мислення в даному питанні у осіб, які стояли біля керма держави, сприяло тому, що сільське господарство і одна з його важливих складових, а саме – підготовка кадрів, опинилися в різних відомствах. У 1946 р. всі сільськогосподарські вузи були виведені з підпорядкування Міністерства сільського господарства СРСР і передані Міністерству вищої освіти Союзу, а у 1953 – Міністерству культури. Ці заходи, здійснені з метою оптимізації управління вищою освітою, не виправдали сподівань. По-перше, з передачею в інші відомства інститутів, була втрачена можливість оперативного керування ними у відповідності з власними потребами галузі. По-друге, з переходом до міністерств гуманітарної сфери матеріальний стан вузів не став кращим в порівнянні з їх перебуванням у «рідному» міністерстві. Адже обидва відомства фінансувалися за залишковим принципом.

Для навчальних закладів проблема фінансування була надзвичайно актуальною. За роки війни їхня матеріальна база зазнала значних втрат і потребувала скорішої відбудови. Так, 70 % учбових корпусів і гуртожитків сільськогосподарських інститутів було зруйновано. Загальні збитки становили 230 млрд. крб. [2, 7]. Але й той мінімум споруд, що вціліли, навчальні заклади не мали можливості повністю задіяти. Тому, що значна частина з них знаходилася у розпорядженні організацій та установ інших відомств: військових, господарських, а також – приватних осіб, переданих їм на основі рішень місцевих органів влади в період реєвакації. Роками інститути і технікуми не могли домогтися повернення своєї власності. Не допомагало навіть звертання у найвищі партійні і державні інстанції країни. Вузи навіть у 1950 р. не могли використовувати 63,8 тис. м² навчальних та 15,9 тис. м² жилих площ [2, 7]. Відбудова ж зруйнованого через брак коштів відбувалася повільно.

Такий стан матеріальної бази визначав і відповідні можливості вищої сільськогосподарської школи по якісному здійсненню своїх основних функцій. Через слабку навчальну і навчально-виробничу базу студенти не отримували необхідного рівня теоретичних знань та практичних навичок для оволодіння майбутньою професією. Обмеженість навчальних площ змушувала проводити заняття в дві і три зміни. Класні кімнати та аудиторії в більшості були обладнані саморобними меблями. Мав місце значний дефіцит наочних приладів, літератури. Як по загальній кількості, так і по номенклатурі найменувань.

У більшості інститутів були відсутні учбові майстерні. Ті ж, що існували, були обладнані застарілим: ще дореволюційних випусків або – ще до війни знятим з виробництва, а також – саморобним обладнанням. У вузах зооветеринарного профілю відчувалася гостра нестача навчальних клінік. У тих же, що були відтворені, забезпеченість продуктивною худобою, необхідним інструментарієм та лікарськими препаратами, перебувала на низькому рівні.

Предметом особливого занепокоєння були учбові господарства. Переважна більшість з них мали низьку забезпеченість земельними угіддями, що заважало організовувати повноцінну цілорічну практику учнівських і студентських контингентів. Так, в 1947 р. більшість вузівських учгоспів могли забезпечити практикою студентів максимум одного факультету. Найчастіше – по спеціальності рослинництво.

Через здійснювану державою аграрну політику, учгоспи було віднесено до розряду підсобних господарств і вони мусили нарівні з аналогічними господарствами великих промислових підприємств нести тягар оподаткування, який застосовувався до такого роду господарських одиниць: це обов'язкова здача державі зерна, м'яса, іншої сільськогосподарської продукції. В результаті, після виконання ними «першої заповіді», а також – розрахунків з МТС за механізовані послуги у збирально-посівних роботах та сплати всіх податків, в учгоспів не залишалася можливостей на забезпечення навіть своїх самих нагальних потреб. З іншого боку, через свою приналежність до навчальних закладів, вони не мали правової основи на самостійну фінансову діяльність.

Матеріальне забезпечення їх мало було здійснюватися за рахунок коштів, що виділялися вузам. Але такі кошти господарським керівництвом, через його принципи оцінки учгоспів, просто не передбачалися. Тому вкрай низькою була їх матеріальна база. Поповнення технікою відбувалося за власні кошти навчальних закладів, тому – вкрай повільно. А новою – взагалі носило випадковий характер.

З роками такий стан речей залишався незмінним, незважаючи на постійні клопотання відповідних міністерств перед керівництвом країни про заміну статусу учгоспів. Так, у 1950 р. міністр вищої освіти СРСР Н. Кафтанов у доповідній записці на ім'я заступника Голови Ради Міністрів Союзу К. Ворошилова з питань покращення і розширення підготовки кадрів для сільського господарства, як одну з важливих причин, що гальмували даний процес вказував на низьку забезпеченість технікою учбових господарств вузів і технікумів [2, 10].

У 1953 дві нові доповідні записки, були направлені вже міністром культури П. Пономаренком на ім'я секретаря ЦК КПРС Г. Маленкова, в яких знову говорилося про необхідність посилення уваги до питань, пов'язаних з підготовкою сільгоспкадрів, зміни ставлення до учбових господарств, про недостатність і застарілість техніки в учгоспах, основу якої становили, як і раніше, машини випуску початку 1930-х рр., про недостатність надходження нових її зразків: «Учебные хозяйства слабо обеспечены производственными

помещениями и техникой..., не оснащены новыми машинами и оборудованием. Многие учебные хозяйства не отвечают своим целям и задачам... Все это явилось следствием того, что учхозы рассматривались как обычные подсобные хозяйства. Не оказывалось им достаточной помощи в строительстве производственных помещений, обеспечении оборудованием и новыми машинами [10, 39- 40].

Щодо забезпеченості виробничими та житловими приміщеннями ситуація була аналогічною. Через ставлення до учгоспів як до другорядного сегменту діяльності навчальних закладів, – їх виробнича інфраструктура, як важливий компонент науково-виробничої діяльності, не бралася до уваги. На неї навіть не планувалося виділення коштів. Тому питання відбудови, а тим більше – будівництва нових приміщень, взагалі не ставилося. Це призвело до того, що техніка, що малася, знаходилася просто неба, приміщень для утримання худоби та іншого функціонального призначення хронічно не вистачало, а існуючі – через неможливість ремонту, руйнувалися. Не вирішувалися житлові проблеми як працівників господарств, так і студентів, що проходили в них практику. В результаті, в господарствах складалася ситуація, аналогічна ситуації в учгоспі Дніпропетровського СГІ, про яку розповідав секретар комітету комсомолу вузу В. Демиденко на одній з нарад працівників сільськогосподарських навчальних закладів, що відбувалася в 1953 р.: «В последние годы в капитальное строительство учебного хозяйства не вовлечено ни одного рубля. Свиноводческая ферма хуже, чем в отсталом колхозе, не хватает помещений для размещения скота, теплиц, крытых токов, механизированного доения коров и т. п. Студенты, выезжающие на учебную практику в учхоз, живут в телятниках, и тех не хватает для размещения 300 студентов. В плохих условиях живут большинство колхозников. 13 семей живет в землянках, грозящих вот-вот завалиться» [4, 200]. Практично, на початок 1950-х рр. учгоспи, через відсутність фінансування їх матеріальної бази і її руйнацію, занепадали і переставали відповідати своєму основному призначенню – бути навчально-виробничою базою вузів в підготовці фахівців аграрного виробництва.

Свідченням традиційної недооцінки ролі сільськогосподарських вузів у вирішенні виробничих завдань аграрного сектору було те місце, яке їм відводилося ще в 1930-х рр. в системі навчальних закладів. В градації вони займали останню – IV категорію, з впливаючими звідси різного плану наслідками. В першу чергу це стосувалося розмірів і пріоритетності фінансування. Асигнування на відбудову їм виділялися в порівнянні з іншими навчальними закладами, в менших розмірах і не в першу чергу. До цього додавалася і загальна проблема радянської економіки тих часів, – система фондування, яка серйозно позначалася на темпах відновлювальних робіт вузів. Частими були ситуації, коли затримка асигнувань співпадала з виділенням фондів матеріалів. У таких випадках можливість їх отримати ускладнювалася. Адже забезпечення необхідним відбувалося невчасно, часто – не у відповідних розмірах, що позначалося на темпах відбудовчих процесів.

Така система поширювалася на всі види матеріального забезпечення, чим значно ускладнювала умови роботи вузів. Наприклад, серйозною проблемою, особливо у перші повоєнні роки, коли через відсутність централізованого парового опалення навчальні заклади мусили в осінньо-зимовий період обігріватися «самостійно», було паливо. Через не збігання асигнування та виділення нарядів на призначене для них вугілля, при пануючій практиці обов'язкового самостійного вивезення його, багато навчальних закладів, через відсутність або обмеженість таких можливостей, не могли отримати виділене в повному обсязі.

Недостатність виділення коштів, фондovаних матеріалів, несвоєчасне фінансування затягували вирішення багатьох нагальних проблем викладацького персоналу, учнів і студентів в навчальній, виробничій, соціальній сферах тощо. Так, затримка з відбудовою житлових приміщень призводила до того, що вузи і технікуми несли додаткові витрати на оплату проживаючих на приватних квартирах. Намагаючись якимось чином зменшити фінансовий тиск на свої бюджети, навчальні заклади йшли на значні ущільнення при поселенні на власних площах, що супроводжувалося порушеннями всіх санітарних норм. Наприклад, у 1947 р. з 520 студентів Дніпропетровського СГІ лише 90 мешкали в гуртожитку, розміщені по 10 чол. в кімнаті, ще 30 – проживали в трьох напівпідвальних кімнатах вцілілого учбового корпусу, ще 15 – були тимчасово поселені в кухнях комунальних квартир, в яких проживали викладачі вузу. Більшість немісцевих – мешкала на «кутках». За кожного з них інститут щомісяця мав виплачувати власникам квартир по 50 крб. та забезпечував на зиму вугіллям – по 0,5 т на студента [1, 2].

Проблема, незважаючи на всі зусилля дирекції навчальних закладів вирішити її, протягом років залишалася гострою. Так, у 1950 р. лише 42% студентів мешкали в гуртожитках [11, 6]. Але гострота її полягала не лише у відсутності можливостей в забезпеченні всіх бажаючих житлом, а й в іншому плані. Наявність гуртожитків була вагомим чинником у наданні переваги абітурієнтами такому навчальному закладу перед іншими, чим визначалися значно кращі кількісні показники конкурсів при вступі до них, а отже – кращі можливості по більш якісному формуванню студентських контингентів. З іншого боку, відсутність або серйозна обмеженість можливостей у наданні гуртожитку звужувала як в соціальному, так і географічному плані представницьку базу тих, хто навчався, сприяла збільшенню в їх числі долі вихідців з найближче прилягаючих до навчального закладу територій і особливо – з міст їхнього розташування, так як при зарахуванні керівництво вузів і технікумів надавало їм перевагу як таким, що не потребують житла. Такий шлях формування контингентів, хоч і дещо пом'якшував проблему житла в навчальних закладах, але значно ускладнював пізніше проблему розподілу їхніх молодих спеціалістів.

Серйозним проявом недооцінки державою ролі інститутів сільськогосподарського профілю була не лише недостатня увага до скорішої відбудови матеріальної, навчальної, виробничої бази, але й невисока оцінка

їхнього внеску в повноцінне функціонування аграрного сектору економіки країни. В результаті встановлення в них низьких посадових окладів, заробітна плата їх працівників була значно нижчою в порівнянні з заробітною платою працівників навчальних закладів інших профілів. Наприклад, ставка заступника директора по адміністративно-господарській частині, в залежності від стажу роботи, становила від 690 до 980 крб., в той час як його колеги в технічних вузах та університетах отримували від 1200 до 1500 крб. [3, 9].

Фінансова дискримінація торкалася і студентів. Розмір їхньої стипендії був найнижчим серед студентів всіх вищих навчальних закладів (що з усією очевидністю свідчило про пріоритети керівництва держави щодо напрямків розвитку її економіки). Якщо в гірничих та металургійних інститутах вона складала 443 крб., в політехнічних та машинобудівних – 404-408, будівельних, технологічних та університетах – 320-340, то в сільськогосподарських – лише 256 [5, 33]. Безумовно, що такий матеріальний статус сільськогосподарських навчальних закладів не сприяв росту популярності їх серед молоді і не робив привабливим в плані навчання в них.

У той же час, на тлі незадовільного ставлення держави до проблем швидкого відродження довоєнного матеріально-технічного, наукового, навчального потенціалу вищої сільськогосподарської школи, до неї висувалися вимоги по розширенню підготовки спеціалістів, оскільки гостро стояла проблема заповнення вакансій, викликана демографічними втратами першої половини 1940-х рр. На існуючій матеріальній основі навчальні заклади мусили збільшувати студентські контингенти. Але саме матеріально-технічні можливості їх стримували таке нарощування і в кількісному, і в якісному плані. І не давали змоги задовольнити всезростаючі потреби аграрного виробництва у фахівцях. З початком укрупнення колгоспів проблема набула ще більшої гостроти.

Ситуація в цьому плані була доволі складною. Вона визначалася, в першу чергу, підпорядкованістю сільськогосподарських вузів непрофільному міністерству, яке, до того ж, знаходилося поза межами України і для якого приділення уваги саме питанням підготовки спеціалістів для сільського господарства не були основними. Такий стан управління справами сприяв різновекторності інтересів центру та регіонів, ігноруванню проблем останніх. Саме такі підходи розумілися керівниками центральних відомств як загальнодержавні. Саме з таких позицій і здійснювалася діяльність по підготовці кадрів для сільського господарства республіки. Але така система управління кадровим забезпеченням виявила свою неперворотність і негнучкість. Так, хоч і відбувалося розширення підготовки спеціалістів, але цей процес відбувався повільно, без урахування постійно зростаючих потреб матеріально-технічної бази колгоспного виробництва республіки, його вимог щодо кількісних характеристик, рівня професійної, профільної підготовки працівників різних ланок, структур, організацій галузі. Це сприяло серйозним диспропорціям в задоволенні потреб аграрного виробництва республіки в них. І на тлі постанов, що приймалися Центральним Комітетом партії та

урядом Союзу по збільшенню фахівців з вищою сільськогосподарською освітою в сільському господарстві, такі дії виглядали нелогічними. Так, протягом першої повоєнної п'ятирічки повільно зростали прийоми в інститути, що, відповідно, визначало і незначні, порівняно з потребами, випуски молодих спеціалістів. Лише в 1950 р. вперше було зроблено набір, який міг вважатися таким, що відповідав цим потребам. Було прийнято на 100% більше, ніж в 1940 р., але випуск в тому році лише на 40% перевищував довоєнний (13600 чол.), що аж ніяк, при зрослих потребах, не могло бути задовільним [2, 3]. Це свідчило, що фактично в нових умовах підходи керівництва міністерства культури щодо підготовки спеціалістів аграрної сфери мало в чому змінилися в порівнянні з довоєнним часом, коли основним призначенням інститутів вважалася підготовка кадрів для роботи в науково-дослідницькій сфері, плануючих і контролюючих організаціях.

Ще менше враховувалися потреби аграрного виробництва республіки у працівниках конкретних фахових профілів, чим визначалися серйозні перегини в професійно-виробничій структурі галузі. Так, починаючи з 1947 р., пріоритет у підготовці спеціалістів було надано агрономам, що дозволило збільшити на 1950 р. забезпеченість ними сільського господарства України порівняно з 1940р. на 75%. Хоча й цього було недостатньо. Так, на грудень 1951 р. дефіцит працівників цієї професії в управлінських ланках лише по не заміченим посадам становив 7859 чол. З врахуванням же 2700 практиків, що працювали на посадах спеціалістів, потреби становили 34,2% [14, 7]. Підготовці ж фахівців інших спеціальностей, незважаючи на постійно зростаючий на них попит, приділялося значно менше уваги. В результаті таких підходів мала місце значна кількісна невідповідність між потребами в працівниках певних профілів і ступенем забезпеченості ними. Наприклад, кількість інженерів-механіків в системі Міністерства сільського господарства республіки збільшилася в порівнянні з довоєнним часом лише на 33 % при більш як дворазовому зростанні техніки в МТС [15, 2]. В Україні готували інженерів для роботи з сільськогосподарською технікою лише 2 вузи: Мелітопольський і Харківський інститути механізації сільського господарства, та інженерний факультет Київського сільськогосподарського інституту. Оскільки завдання в довоєнний період перед ними ставилося по підготовці спеціалістів для роботи в контролюючо-плануючих організаціях і в наукових та конструкторських установах, то і зорієнтованість їх в кількісному і якісному плані була відповідною. Протягом 1930-х рр. ними було підготовлено всього 2513 інженерів-механіків та інженерів-електриків [17, 16]. Після війни, незважаючи на соціально-економічні, демографічні та інші зміни, що сталися в країні в цілому і в сільськогосподарській сфері економіки зокрема, у їхній діяльності не відбулося переорієнтації. Як і раніше вузи не розглядалися як такі, що мають готувати кадри для виробничих підрозділів інженерної служби сільського господарства. Тому підготовка інженерних кадрів продовжувала залишатися на довоєнному рівні. Так, у 1945 – 1946 н. р. прийом становив 250, а в 1949 – 1950 н. р. зріс лише до 320 чол. [15, 16]. Випуски ж були значно меншими. Адже після війни завершували навчання ті

студенти, які в 1941 р. змушені були його перервати. Із зрозумілих причин відновити його змогли далеко не всі. Але й з тієї невеликої кількості, що закінчувала вузи, лише частина залишалася в Україні. Інші розподілялися в різні регіони Радянського Союзу. Так, у 1946 р. в розпорядження Міністерства сільського господарства республіки надійшло 42 чол., в 1947 р. – 46 [9, 19]. Але за традицією, більшість їх була направлена в управлінський апарат.

Аналогічна ситуація мала місце і в забезпеченні фахівцями таких основних сільськогосподарських професій, як зоотехнія і ветеринарія. Особливо ж мінімальною була підготовка спеціалістів економічних професій. В республіці діяв лише один економічний факультет, відкритий в Харківському СГІ в 1940 р., з щорічним прийомом на I курс 40 – 45 чол. (по Союзу малося всього 6 таких факультетів з загальним прийомом 250 чол.). Безумовно, його випускники не могли забезпечити всі вакансії в системі сільського господарства. В результаті склалася така ситуація, що, наприклад, у 1950 р. в колгоспах республіки працювало лише 15 бухгалтерів з вищою освітою, а потреби в економістах управлінських структур всіх рівнів галузі становили 2200 чол. та бухгалтерів – більше 5000 [12, 78].

Тобто, вищі і сільськогосподарські навчальні заклади в повоєнний період не була зорієнтовані на необхідну кількісну і якісну підготовку спеціалістів аграрного виробництва. В нових умовах вони продовжували функціонувати в «неспішному» режимі, через що не могли стати джерелом забезпечення гостро потребуючого спеціалістів аграрного виробництва України.

Таким чином, в умовах відбудови аграрної сфери республіки вища сільськогосподарська школа, не була зорієнтована ні якісно, ні кількісно на задоволення зрослих потреб галузі по підвищенню інтелектуалізації процесів колгоспного виробництва, обслуговуючих його сфер. Через панування застарілих стереотипів у партійно-державного керівництва країни на її призначення у системі сільського господарства, вона не розглядалася як чинник, що сприяв підвищенню продуктивності галузі. Тому, держава не поспішала з відбудовою її матеріально-технічної бази, тому, як і раніше, фахівці, яких вона готувала, розглядалися як функціонери у здійсненні директив вищого за рангом начальства, і їх, як і раніше, – в довоєнний час, продовжували готувати вузи для роботи в контролюючих і плануючих структурах, і у незначних обсягах, що аж ніяк не відповідало зрослим потребам часу.

Бібліографічні посилання:

1. Державний архів Дніпропетровської області. – Ф.4464, оп.1, спр.1.
2. Державний архів Російської Федерації (далі – ДАРФ). – Ф. 9396, оп. 1, спр. 332.
3. ДАРФ. – Ф. 9396, оп. 5, спр. 1028.
4. ДАРФ. – Ф. 9396, оп. 5, спр. 1029.
5. ДАРФ. – Ф. 9396, оп. 5, спр. 1030.

6. Зверев С.М. Діяльність Комуністичної партії України по зміцненню і розвитку громадського господарства колгоспів (1951 - 1959)/ С.М. Зверев. – К., 1969.

7. Історія українського селянства: У 2-х томах.– К.: Наук. думка, 2007.– Т. 2.

8. Панченко П.П. Сторінки історії України ХХ ст. (українське село: поступ, сподівання, тривоги)/ П.П. Панченко. – К., 1995.

9. РДАЕ. – Ф. 7486, оп. 18, спр. 997.

10. РДАЕ. – Ф. 7486, оп. 1, спр. 7572.

11. РДАЕ. – Ф. 7486, оп. 17, спр. 2055.

12. РДАЕ. – Ф. 7486, оп. 1, спр. 5719.

13. Талан Е.П. Колгоспи Української РСР в період завершення будівництва соціалізму (1951 – 1958 рр.). – К., 1966.

14. ЦДАВОВУ. – Ф. 27, оп. 19, спр. 4245.

15. ЦДАВОВУ. – Ф. 27, оп. 19, спр. 4249.

16. ЦДАВОВУ. – Ф. 27, оп. 19, спр. 4632.

17. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 24, спр. 828.

18. Юрчук В.Б. Боротьба Компартії України за відбудову і розвиток народного господарства (1945 – 1952 рр.)/ В.Б. Юрчук. – К., 1965.

УДК 94(477).316.334 «1890-ті/1930-ті»

Я. Б. Боднар*, О.В. Капустін**, С.В. Старух**

**Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка*

**Дніпропетровський державний аграрний університет

ПРОПАГАНДА ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ СЕРЕД СІЛЬСЬКОЇ МОЛОДІ ГАЛИЧЧИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

*В даній статті йдеться про складові здорового способу життя сільської молоді Галичини кінця ХІХ – початку ХХ століття. **Ключові слова:** здоров'я, фізичні вправи, спорт, шкідливі звички.*

*Пропаганда здорового образу життя серед сільської молоді Галичини в кінці ХІХ – початку ХХ століття. **Ключевые слова:** здоровье, физические упражнения, спорт, вредные привычки.*

The article deals with the main elements of healthy way of life among the country youth from Halychyna at the end of 19-the beginning of 20 century.

Key words: health, physical exercises, sport, harmful habits.

Актуальність. Досвід світової практики показує, що кожна національна система виховання базується на певних засадах. Очевидно, що основою української національної системи виховання (в тому числі і фізичного) повинен стати світогляд народу, через який людина пізнає саму себе і навколишній світ. Становлення незалежної української держави, її перехід до

демократичного устрою дають можливість переосмислити події минулих днів і, зокрема, в галузі фізичного виховання молоді. Об'єктивне висвітлення історичного минулого має важливе значення для відновлення історичної правди та виховання молоді на тих багатих національних традиціях, які нагромадили попередні покоління.

Майбутнє нації великою мірою залежить від виховання молоді. Воно має спиратись на надбання минулих поколінь і водночас бути основою подальшого розвитку молодішої генерації. Національне відродження вимагає розбудови усіх галузей нашого життя. З розвитком у культурно-науковій та економічно-господарській сферах має прийти усвідомлення потреби і значення розбудови фізкультурно-спортивного життя.

Тому не випадково в останні роки у пошуках шляхів виходу із ситуації, що склалась, з'явилося чимало публікацій, присвячених проблемі фізичного виховання молоді Галичини кінця XIX - початку XX ст. Проте потреба в подальшій розвідці та осмисленні цього процесу не втрачає актуальності і сьогодні.

Предмет дослідження – принципи, засоби, форми, зміст фізичного виховання сільської молоді Галичини наприкінці XIX – початку XX ст. (до 1939 р.).

Метою роботи є дослідження теоретичних і методичних засад фізичного виховання сільської молоді та визначення можливості і шляхів їх використання у вихованні шкільної та студентської молоді.

Створення нової організації чи товариства завжди повинно мати під собою певний ідеологічний зміст і напрямок. Не є виключенням і січова ідеологія як особливий вміст історичного традиціоналізму на національній свідомості (шанування своєї мови, вірність традиціям, історична пам'ять тощо). Січовий рух Галичини тісно пов'язаний з ім'ям адвоката Кирила Трильовського, який поставив перед собою мету створити в українських селах таку організацію, яка пригадувала б народіві давню історичну Запорізьку Січ з її демократичними засадами. Для надання змістові роботи Товариства практичних цілей К. Трильовський поставив вимогу, щоб січове товариство одним із обов'язків мало організацію "пожарництва". Це відкрило легальну дорогу його існування під австрійським законом.

Перша "Січ" постала 5 травня 1900 р. у с. Завалля Снятинського повіту, а згодом – у Коломийському, Городенківському повітах, пізніше в інших районах Галичини та Буковини. Членами Товариства були юнаки і дівчата української національності віком 16 років і старші. Січове товариство було чи не єдине серед масових українських організацій Галичини, яке в своїй організаційній і практичній основі не наслідувало чужих зразків. Воно носило національний характер, який проявлявся у всьому: одязі, організаційній побудові, формах роботи.

З весни 1910 р. у "Січі" було впроваджено однострої. Чоловіки носили синьо-сірі штани-шаровари, заправлені в чоботи, вишиту сорочку, темно-сірий пояс та гуцульську чемерку (камізельку). На голові чорну суконну шапку з червоним шликом на лівий бік, спереду в шапці мусіло бути червоне

перо, прикріплене металевою восьмигранною зіркою. На ній видніли спочатку дві літери –"Р" і "П" (радикальна партія), а згодом їх замінено на "УСС" (Український Січовий Союз). На зірці був вибитий серп - як символ селянських робочих рук. Рядові січовики і січовички вдягали поверх сорочки, через праве плече, червону стрічку з написом "Січ". Чоловіки носили топірець як згадку про славних опришків. Дівчата були одягнені в сині спідниці з позолоченими гальонами, білий фартушок - запаску, вишиту узорами, чорний корсет, вишиту сорочку. Шию прикрашали намистами, а голову зав'язували хустиною. Січова старшина мала такі атрибути: кошовий січового осередку носив синьо-жовту стрічку через праве плече, а за поясом – срібний пірнач. Повітовий отаман мав срібну булаву і білий бунчук, генеральний отаман (Кирило Трильовський) – золоту булаву і червоний бунчук [1].

На початку своєї діяльності "Січ" була своєрідною конкуренцією до читалень "Просвіти", які були майже в усіх прикарпатських і подільських селах. Суть проблеми полягала в тому, що просвітянські читальні більшою мірою притягували старших за віком громадян. Сільська молодь теж збиралась у них, але прагнула і до руху, ігор, забав. У січових товариствах молодечий організм знаходив саме цей рух.

Товариство "Січ" не було тільки тіловиховною організацією, проте більшість своїх завдань воно вирішувало саме через фізичне виховання. Характерною ознакою діяльності товариства було те, що січовики і січовички, крім загальнорозвиваючих фізичних вправ, виконували і суто січові вправи. Придумували їх самі члени "Січі", в тому числі і незмінний її голова Кирило Трильовський.

Зовнішнім виявом діяльності Товариства були січові свята. Перше таке свято відбулось 6 червня 1902 р. в Коломиї. А найбільше свято – Шевченківський здвиг було проведено 28 червня 1914 р. у Львові. Цей захід став наслідком об'єднання сокільського і січового руху. У цей день прийняло участь у виступах 12 тис. членів "Соколу", "Січі", "Пласту" [2].

Цінним у діяльності товариства "Січ" було створення "Молодих Січей", які організовувались переважно в селах Галичини. Це були невеличкі організації, в яких виконувались фізичні вправи, організовувались мандрівки по рідному краю. У сьогоденнішньому часі простежується аналогічний підхід деяких організацій, які використовують досвід роботи певних об'єднань в минулому, в тому числі "Січі"

Перша світова війна зупинила діяльність січових товариств, а після її закінчення польська влада всілякими способами перешкоджала відновленню діяльності "Січі". З цієї причини одне з перших великих січових свят після поразки у визвольних змаганнях відбулося в червні 1922 р. на площі "Сокола-Батька" у Львові, в якому взяли участь близько 400 членів товариства [3].

Під тиском польської адміністрації керівництво січового руху прийшло до висновку про необхідність створення нової організації. Такою організацією стало товариство "Луг", створене 25 березня 1925 р. Ця організація була аналогічною до "Січі", що "... має намір продовжувати

діяльність забороненої Львівської Повітової Січі", яка замінила назву "Січ" на "Луг" [4; 2]. Товариство виконувало культурно-освітні завдання: читались публічні лекції, організовувались хори, влаштовувались концерти. Проте основою їхньої діяльності все-таки була фізкультурно-масова робота, що несла в собі могутній засіб виховання галицької молоді. Колишній кошовий Львівської Повітової Січі, а згодом лідер лугового товариства доктор Роман Дашкевич на шпальтах журналу "Вісти з Лугу" писав: "...на площу, де роблять вправи, збігаються всі громадяни села. Навіть найстарші господарі приходять дивитися. Сідають під хатами, під плотами, закурюють люльки та й балакають, як цього син, а того внук роблять вправи" [5, 3].

На відміну від своїх попередників, керівництво "Лугу" намагалося зробити Товариство позапартійним, проте соціал-демократична партія постійно втручалася в діяльність Товариства через альтернативний "Вістям з Лугу" свій журнал "Луговик", що виражалося в нападках на К. Трильовського та Р. Дашкевича. Конфліктну ситуацію вирішив з'їзд Товариства, який відбувся 8 грудня 1926 р. Соціал-демократи підтримки більшості із 123 делегатів не отримали і лугова організація мала змогу продовжувати плідно працювати. Проте надалі луговий рух терпів удари польської влади і врешті-решт товариство вимушене було підпорядкуватися Уряду фізичного виховання і військової підготовки у Варшаві і стало називатись "Українське руханково-спортове товариство "Луг". Не дивлячись на ситуацію, в якій довелось працювати луговикам, їхня діяльність мала велике значення для національного відродження галицьких сіл та пропаганди здорового способу життя серед молоді.

Діяльність "Соколів", "Січей", а пізніше "Лугів" полягала у прагненні до вияву організованості та плекання фізичних і духовних цінностей молоді. Масові гімнастичні вправи, величаві сокільсько-січові здвиги об'єднували молодих людей. Товариство "Січ" з початку своєї діяльності через зовнішні форми і атрибути, через назву своїх старшин (отаман, осавул, кошовий, хорунжий), через звичаї зв'язували тодішній час з минувшиною, мостили шлях ідеї відродження українського війська.

Боротьба за українську державність була змістом змагань для багатьох поколінь українського народу. У 1913 р. до неї прилучились Українські Січові Стрільці, які своєю самопожертвою та своїми ділами зайняли належне місце серед борців за волю України. У впертій боротьбі з австро-польською адміністрацією це товариство організував адвокат К. Трильовський. У своїй політичній, парламентській, громадській діяльності на чільне місце він ставив питання створення українського війська і легіон "Українські Січові Стрільці" став початком формування української армії. Видатні політичні та громадські діячі, письменники, поети відзначали вагому роль українських січових стрільців у національно-визвольному русі українського народу. Іван Франко їх називав "дзеркалом моєї душі і моїх стремлень" [6, 38]. До речі, сам І. Франко був почесним членом Товариства, а його син Петро пройшов разом з легіоном Українських Січових Стрільців увесь бойовий шлях.

У роки Першої світової війни легіон українських січових стрільців був

своєрідним військово-політичним організатором, в якому об'єднувались кращі сили української молоді, що прагнули до відбудови власної держави. У календарі Червоної Калини на 1934 р. О. Доценко пише, що російське командування характеризувало січових стрільців такими словами: "Це відбірні війська, що називають себе українцями і мріють про відродження самостійної Малоросії" [7; 46].

Так, Перша світова війна була немов лакмусовим папірцем, показавши, яку важливу роль у житті відіграє фізичний гарт. З початком війни галицька молодь пішла в Січові Стрільці. Юнаки не тільки не вміли стріляти, але й ходити в строю. У молоді була добра воля, молодечий запал, щоб послужити вітчизні у важку годину, проте не було гарту, а то й просто фізичної сили. У перших півроку бойові дії Українські Січові Стрільці вели в Карпатах, що вимагало чимало фізичної сили, витривалості. Довгі марші гірськими узбіччями і бездоріжжям під сильними дощами і сніговими бурями - все це було понад силу тієї частини молоді, яка виросла без фізичних вправ. У такій ситуації, в такій життєвій борні одні згуртувалися, змужніли, інші відійшли через хитке здоров'я.

Стрільці з початку війни бажали виступити в одностроях українського війська, що відрізняли б їх від інших військових формувань і одночасно вказували б на їх самостійний український характер. Перешкодою до цього на початках була слабка фінансова база організації, проте вже тоді для означення своєї самобутності стрільці носили на лівому боці шапки синьо-жовті кокарди. Пізніше було створено спеціальну одностроеву комісію, яка прийняла рішення про стрілецьку шапку "мазепинку". Спереду на ній був розташований щиток із левом на скелі та з написом "УСС 1914". Згодом остаточно було сформовано самобутній зовнішній вигляд українських січових стрільців.

Віддаючи належне сокільському, січовому і луговому рухові в справі фізичного виховання молоді, необхідно визнати й інші форми організації молоді, зокрема, спортові товариства. Уже з початком ХХ ст. утворюються окремі спортивні осередки і товариства. Їхніми членами в переважній більшості була учнівська та гімназійна молодь. Так зусиллями Івана Боберського в Українській академічній гімназії у 1906 р. було створено Український спортивний гурток. Через кілька років члени цього гуртка стали ініціаторами створення в 1911 р. українського спортивного товариства "Україна". Крім цього, в Галичині функціонувала ціла мережа українських, польських, німецьких, єврейських спортивних клубів. Найвідомішими серед них були українські клуби "Україна", "Богун", "Тризуб", польські – "Чарні", "Погонь", єврейський – "Госмоней", німецький – "Віс". Варто зазначити, що характерною особливістю діяльності спортивних товариств було те, що воно формувалось на національній основі. Ця обставина робила домінантним не спортивний, а політичний зміст. Тому заходи, що проводились ними, носили не тільки спортивний характер, але і національно-виховний.

Дослідник історії галицького краю С. Скробагач у праці "Десять про спорт" пише, що польська влада постійно чинила перешкоди. Так коли у

Львові по вул.Стрийській існували спортивні майданчики "Сокола-Батька", а дещо далі - польських спортивних клубів "Погонь" та "Чарні", тоді військових цілей було відібрано площу "Сокола-Батька" "...для оборони панства" [8; 450]. Це був спланований крок поляків з метою недопущення українського себе вияву.

Проте прагнення молоді до плекання свого, українського спорту від таких владних дій ставало лише сильнішим. Учасник цих подій з Тисмениці Антон Пішак згадує, що в 30-х роках у їхньому містечку не було українського клубу. Тому українці, в тому числі і він, виступали за польський спортивний клуб "Стшелець": "Але ми були свідомі того, що граємо на славу польського спорту. Тому всі ми вирішили організувати свій спортивний клуб" [9; 6]. Зареєструвати його було нелегко, оскільки староство виступало проти цього, але через місцевого священика вдалось це зробити. За допомогою священика було також закуплено інвентар, костюми, інше обладнання для незалежного існування.

Зазвичай, такі клуби в своїй діяльності віддавали перевагу футболу (копаному м'ячу). На це було багато причин. Зокрема, щодо витрат, то найголовнішим було придбати м'яч. Часті змагання збирали чималу кількість народу. Спортивні майданчики були місцями зустрічі багатьох людей, особливо молоді, яка в такий спосіб мала можливість спілкуватися. Зустрічі футбольних команд різних міст поповнювали знайомства та зв'язки в цілому галицькому краї. Але не тільки копаній м'яч набирала поширення. У спортивних товариствах "Поділля" – в Тернополі, "Пробій" – в Городенці, "Україна" – у Львові, "Підгір'я" – в Дрогобичі, "Богун" – у Серафінцях та інших подібних об'єднаннях молоді влаштувалися забави, організовувалось виконання групових гімнастичних вправ, змагання з волейболу (відбиванки), легкої атлетики, метання, лижного спорту (лещетарського спорту) [10]. Практично у всіх спортивних товариствах спостерігалось прагнення до організації змагань з різних видів спорту, що давало можливість задовольнити широкі інтереси й уподобання молоді і тим розширювати коло її залучення до справи самовдосконалення.

Цікаві факти про товариство "Богун", що діяло в Серафінцях (Івано-Франківська область), наводить С. Олесницький. Засновано воно було в травні 1936 р. Членами його в переважній більшості були селянські діти, які працювали в господарствах. Оскільки змагання відбувались найчастіше навесні і влітку, саме тоді, коли найбільше робіт на селі, то батьки не завжди хотіли відпускати дітей, бо "...казали, що діти змучуються сильно" [11; 467]. Керівникам "Богунів" доводилось витрачати немало зусиль, щоби переконати батьків, тим паче, що діти дуже хотіли змагатись один з одним. Існували й інші товариства. Так у галицькій Гуцульщині з ініціативи радикальної партії в 1931 р. молодь була організована в товариство під назвою Союз Української Поступової молоді ім. Драгоманова "Каменярь". Його організаційна структура була така: центральна – у Львові, в повітах – повітові союзи, по містах і селах – окремі відділи. У Товаристві в основному займались освітньою роботою, але була і руханково-спортова секція, в якій перевага віддавалась лижному

спорту. Трагічно завершилися лецетарські змагання у Львові для одного із ініціаторів спортивного руху гуцульського краю, провідника місцевого союзу "Каменяр" в Космачі А. Кіфяка. Про його великий авторитет і авторитет його справи - виховання молоді через фізичну культуру і спорт свідчить той факт, що на його похорони з'їхалось більше 6000 людей [12]. Як бачимо, практична діяльність спортивних товариств, у процесі якої вирішувались культурно-освітні та фізкультурно-спортивні завдання, була досить різноплановою і різноманітною.

Бібліографічні посилання

1. **Леник В.** Українська організована молодь. — Мюнхен-Львів, 1994. — 181 с.
2. Історія українського війська. — Львів: Видання Ів. Тиктора, 1936. — 293 с.
3. Центральний архів державних актів м. Львова. — Ф. 238, спр. 6816, арк. 4-5.
4. Не хияйте вниз прапора // Вісти з Лугу. — Львів, 1926. — Ч. 1. — С. 2.
5. **Дашкевич Р.** Працюймо в «Лугах» постійно, а не солом'яним вогнем // Вісти з Лугу. — Львів, 1926. — № 2. — С. 3.
6. **Солтикевич Я.** Салют останньої сотні. — Торонто, 1964. — С. 38, 50.
7. Доценко О. Невідома сторінка з легенди про У.С.С. // Історичний календар-альманах Червоної Калини 1934 р. — Львів, 1933. — С. 46.
8. **Скробогач С.** Дещо про спорт // Рогатинська земля. — Нью-Йорк — Париж — Сідней — Торонто, 1989. — Т. 1. — С. 450.
9. **Пішак А.** Спомин про спорт в Тисмениці // Вперед. — 1.01.1991. — С. 6.
10. ЛУДІА. Фонд 179, спр. 122, арк. 6.
11. **Олесницький С.** Спортове товариство в Серафинцях // Городенщина. — Нью-Йорк, 1978. — С. 467.
12. **Свободан В.** Спортові товариства «Каменярі» на галицькій Гуцульщині // Історія Гуцульщини. — Чікаго, 1986. — С. 273–278.

А.В. Савич
Л.И. Черновол

Национальная металлургическая академия

ФОРМИРОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ НЕОДНОРОДНЫХ СОЦИУМОВ ГОРОДА И ДЕРЕВНИ И ПРОЦЕСС ИХ ИНТЕГРАЦИИ В СОВРЕМЕННЫЙ ПЕРИОД

*У статті розглядається шляхи формування інформаційної культури неоднорідних соціумів та способи взаємодії людини та інформації. **Ключові слова:** інформаційна культура, соціум, інформаційна цивілізація, трансляція, парадигма, урбанізація.*

*В статье рассматриваются пути формирования информационной культуры неоднородных социумов и способы взаимодействия человека и информации. **Ключевые слова:** информационная культура, социум, информационная цивилизация, трансляция, парадигма, урбанизация.*

In this article the ways of heterogeneous (dissimilar) societies informational culture forming, the ways of a human being and information interaction are considered.

***Key words:** informational culture, society, informational civilization, transmission, paradigm, urbanization*

В конце XX в. усилился интерес к проблемам культуры и цивилизации. Обострение интереса к этим проблемам всегда продиктовано определенной ситуацией.

В последней четверти XX в. человечество вступило в новую стадию своего развития – в эпоху информационного общества со всеми его достижениями, противоречиями и конфликтами. Идею информационного общества предложил еще в середине 40-х гг. XX в. японский исследователь Й. Масуда, и тогда эта идея не нашла особой поддержки. Но спустя несколько десятилетий человечество стало свидетелем информационной революции, естественным итогом которой стало формирование информационного общества и информационной культуры.

В 70-е гг. XX в. доктрина постиндустриального (информационного) общества стала одной из господствующих в западной социологии. Термин «информационное общество», введенный в начале 60-х гг., фиксирует одну из важнейших характеристик формирующегося общества как объединенного единой информационной сетью. Развитие информационных технологий стало в 80-е гг. и особенно в 90-е гг. определять экономический потенциал любого государства.

Основу теории информационного общества заложили Д. Белл, З. Бжезинский, Э. Тоффлер.

Нынешний период развития общества характеризуется кардинальными изменениями в сфере взаимодействия человека и информации. Впервые за всю историю человечества информация и знания заняли доминирующую позицию по отношению к таким важнейшим категориям, как материя и энергия. Тем самым был ознаменован переход от индустриальной к

информационной цивилизации. Построение информационного общества, по праву, относится к числу приоритетных задач человечества. Развитие информационного общества, часто именуемого «обучающимся обществом», неразрывно связано с возрастанием потребности каждого гражданина в постоянном повышении квалификации, обновлении знаний, освоении новых видов деятельности.

Эта тенденция обусловила постановку вопроса об изменении самой парадигмы и модели информационного социума. Возникла необходимость обеспечить баланс между динамичными изменениями, происходящими в природе и обществе, всей окружающей человека среде, возросшим объемом информации, стремительно развившимися информационно-коммуникационными технологиями. На первый план выходит информация.

Информатизация – организованный социально-экономический процесс создания оптимальных условий для удовлетворения информационных потребностей и реализации прав граждан и организаций на использование информационных ресурсов цивилизации с использованием новых информационных технологий. И именно он ведет к созданию информационного общества, новой постиндустриальной социально-экономической организации социума с высокоразвитыми информационно-телекоммуникационными инфраструктурами, обеспечивающими возможность эффективного использования интеллектуальных ресурсов для обеспечения устойчивого развития цивилизации.

Информационное общество – общество, уровень которого в решающей степени определяется количеством и качеством накопленной и используемой информации, ее свободой и доступностью. По сравнению с индустриальным обществом, где все направлено на производство и потребление товаров, в информационном обществе производятся и потребляются интеллект, знания, что приводит к увеличению доли умственного труда. Соответственно уменьшается доля физического труда и сокращается объем рутинного умственного труда. От человека требуется способность к творчеству, возрастает спрос на знания. В результате растет значение творческой составляющей в любом виде профессиональной деятельности и осуществляется принцип «человеку – человеческое, машине – машинное». Движущей силой развития общества становится производство информационного, а не материального продукта. Материальный же продукт становится более информационно емким, что означает увеличение доли инноваций, дизайна и маркетинга в его стоимости. Отличительной особенностью информационного общества XXI века, по мнению специалистов, будет ориентация на преимущественное использование знаний и сетевых технологий.

Важнейшим показателем информационного общества является то, что каждый его член имеет равные права и возможности свободно производить и своевременно получать любую интересующую его информацию, кроме случаев, ограниченных законом. В основе этого процесса лежит информа-

ционная культура общества.

Термин «информационная культура» появился в первой половине 1970-х годов. Первыми этот термин стали использовать библиографоведы, библиотековеды, книговеды. В публикациях А.А.Виноградова, Э.П.Семенюка, А.Д.Урсула понятие «информационная культура» приобретает категориальный статус и используется в широком специально-научном и философском контексте.

К сожалению, в нашей стране в настоящее время отсутствует целостная государственная концепция информационного образования и формирования информационной культуры. Информационная культура в последнее время ассоциируется преимущественно с технико-технологическими аспектами информатизации, овладением навыками работы с персональным компьютером. Однако этот подход является узким и односторонним. Этот вопрос связан с развитием конкретного социума и его участников, т.е. речь идет об информационной культуре личности, которая является одной из составляющих общей культуры человека и совокупностью информационного мировоззрения и системы знаний и умений, обеспечивающих целенаправленную самостоятельную деятельность по оптимальному удовлетворению индивидуальных информационных потребностей с использованием как традиционных, так и информационно-коммуникационных технологий. Информационная культура является важнейшим фактором успешной профессиональной и непрофессиональной деятельности, а также социальной защищенности личности в информационном обществе.

Таким образом, основным объектом человеческой деятельности становится обмен информацией. Свободная циркуляция информации в обществе позволяет ей стать важнейшим фактором экономического, национального и личностного развития.

Формулируя основные принципы «кода» новой цивилизации, Э. Тоффлер противопоставляет их принципам индустриальной цивилизации (второй волны). Эти принципы, по мнению Тоффлера, следующие: дестандартизация, деспециализация, десинхронизация, деконцентрация, демаксимизация, децентрализация. Они характерны для всех сфер, на которые Тоффлер разделяет общество: техносферы, социосферы и инфосферы – системы производства и распределения информации. Считая, что возникающая цивилизация противоречит старой традиционной индустриальной цивилизации, Тоффлер утверждает, что она является одновременно и высокотехничной и антииндустриальной цивилизацией. Информационное общество (третья волна) несет с собой новые институты, отношения, ценности, то, что Тоффлер называет новым строем жизни. Этот строй жизни основан на разнообразных возобновляемых источниках энергии; на методах производства, отрицающих большинство фабричных сборочных конвейеров; на новых не-нуклеарных семьях; на новой структуре, которую Тоффлер называет «электронным коттеджем»; на радикально измененных школах и объединениях будущего.

Информационная цивилизация радикально преобразует социокультурное пространство, формируя так называемую информационную культуру. Само это понятие достаточно многогранно и используется в самых различных значениях. Например, говорят об информационной культуре кого-то или чего-то, о культуре информации и т.д. Мы употребляем этот термин в широком смысле, подразумевая под ним культуру информационного общества.

Э.Тоффлер, анализируя культурологические проблемы этого общества, прежде всего, обращает внимание на демассификацию «массового сознания» в условиях третьей волны. Новые, демассифицированные средства информации ускоряют процесс движения общества к разнообразию. Новая культура характеризуется фрагментарными, временными образами, клипами, блицами. «По сути дела, мы живем в «клип-культуре». Естественно, что не все способны быстро адаптироваться в новых условиях, «вписаться» в новую культурную среду.

Некоторые ломаются, другие, напротив, постоянно растут и становятся более компетентными и грамотными людьми. По мере демассификации цивилизации демассифицируется и человек, люди становятся более индивидуализированными. Аналогичные идеи выдвигаются известными американскими футурологами Джоном Нэсбитт и Патрицией Эбурдин в книге «Что нас ждет в 90-е годы. Мегатенденции. Год 2000» (М., 1992).

Прогнозируя мегатенденции развития современной цивилизации, они среди прочих называют «возрождение искусства» и «триумф личности». Информационная культура ставит человека в совершенно иные связи с внешним миром. Его жизнь становится мене детерминированной социально-экономическими условиями, а его свободная творческая деятельность во многом определяет социокультурную ситуацию.

По мнению Э.Тоффлера, новая инфосфера третьей волны создает новую интеллектуальную среду, благодаря быстрому распространению компьютерного интеллекта.

Неоднородность социума обусловлена в этой ситуации многими факторами, к числу которых относится – геополитическое местоположение, географическое местоположение, уровень социально-экономического развития, этнические, религиозные и другие характеристики, в том числе и уровень распространения и покрытия информационного блока.

Неоднородность информационного поля социума обусловлена одна из актуальных культурологических характеристик современности, а именно «экологизацией» культуры.

Экологизация культуры – это переход к экологически ориентированной культуре, дающей возможность человеку сохранить среду своего обитания и выжить физически и духовно. На первый план выдвигается антропологическое измерение культуры. Культура должна обеспечить целостность человека, его здоровье и счастье в условиях, когда немало факторов научно-технического и социального развития разрушают эту целостность, отрицательно влияют на здоровье человека, мешают

достижению его счастья. Урбанизация, искусственная среда обитания отрывают человека от природы; убыстряющийся ритм жизни нарушает его физическое и психическое равновесие. Можно считать, что сохранение природной среды и человека как части природы – одна из основных функций культуры. Эта функция тесно связана с другой, не менее важной функцией, которая возникает в процессе эволюции индустриального общества к информационному – функция адаптации к динамически изменяющейся информационной среде. Потоки информации утомляют человека, множественность контактов деформирует его эмоциональное развитие. В данном аспекте культура, призванная сохранить «экологию человека» как части природы, должна стать фактором воссоединения человека и природы, общества и природы, распространения новых знаний, ценностей и норм поведения. Экологически ориентированная культура – это прежде всего нравственно ориентированная культура.

Культуротворческое, этическое мировоззрение не позволяет человеку пассивно созерцать, как разрушается природная среда (да и культурная тоже). Человек становится «экологически активным». Нравственная и экологическая культура в своих сущностных характеристиках сближаются. Составляющие их подсистемы, их элементы, конечно, различны, но цели и задачи, в сущности, тождественны. Это особенно четко видно при анализе негативных последствий развития рыночных отношений, противоречивое, а иногда и уродливое становление которых нарушает природное равновесие и гармонию отношений «человек-природа».

Такое отношение лишено технофобии. Оно требует лишь более адекватного понимания природной среды, ясного представления о том, какие технологии, какую культуру нужно создать, чтобы не провоцировать экологического кризиса. Объективные процессы, происходящие в социуме, свидетельствуют о том, что именно культура способна стать решающим фактором экономической, политической стабилизации и тем самым смягчить некоторые негативные последствия развития современной информационной цивилизации.

В процессе интеграции неоднородных социумов в качестве основных составляющих интенсификации информационных процессов выделяют неуклонное возрастание скорости передачи сообщений, увеличение объема передаваемой информации, ускорение обработки информации, все более полное использование обратных связей, увеличение объема добываемой новой информации и ускорение ее внедрения.

Результат процесса интеграции позволяет решить следующие задачи и определить пути формирования информационной культуры:

- 1) дать представление о вхождении мировой цивилизации в информационное общество;
- 2) сформировать представление о сложности и многообразии существующих информационных ресурсов;
- 3) вооружить алгоритмами поиска и аналитико-синтетической переработки, извлечения и оценки информации, преобразования найденной

информации и получения на этой основе новых данных; научить технологии подготовки и оформления результатов самостоятельной работы.

Таким образом, информационная культура и ее формирование должны быть подчинены следующим принципам:

- принципу культурологического подхода;
- принципу системного подхода;
- принципу интегративности;
- принципу деятельного подхода;
- принципу технологического подхода;
- принципу непрерывности.

И тогда информационная культура станет информационной компонентой человеческой культуры.

Библиографические ссылки:

1. **Атоян А.М.** Информационная культура личности в условиях информатизации общества. – М., 2004.
2. **Еляков А.Д.** Информационный тип социального неравенства, СОЦИС, 2004, № 8.
3. **Инглегарт Р.** Культурный сдвиг в зрелом индустриальном обществе // Новая постиндустриальная волна на Западе. – М., 1999. – С. 259.
4. Информатика: Достижения, перспективы, возможности. / Семенюк Э.П., Урсул А.Д. – Наука, 1988. – 176 с.
5. **Тоффлер Э.** Третья волна. – М., 1999. – С. 277.
6. **Шереветов В.И.** Определение свойств виртуального // Виртуальное пространство культуры. – СПб., 2000. – С. 56-58.

УДК 378

О. С. Гаврильченко

Дніпропетровський державний аграрний університет

СЛАВЕТНИЙ ВИПУСНИК ФАКУЛЬТЕТУ МЕХАНІЗАЦІЇ ДСГІ

В статті розповідається про життєвий шлях одного з найкращих випускників Дніпропетровського державного аграрного університету – Покуси Олексія Олександровича.

Ключові слова: університет, випускник, завод, нагорода.

В статье описывается жизненный путь одного из выдающихся выпускников Днепропетровского государственного аграрного университета – Покусы Алексея Александровича.

Ключевые слова: университет, выпускник, завод, награда.

This article deals with description of life and career stages of the most outstanding Dnipropetrovsk State Agrarian University graduate Pokusa Oleksij Oleksandrovych.

Key words: university, graduate, plant, reward.

Нещодавно Дніпропетровський державний аграрний університет

урочисто відсвяткував дев'яносторіччя з дня свого заснування. За роки своєї діяльності наш навчальний заклад підготував понад 45 тис. спеціалістів аграрного профілю. Серед його випускників 35 Героїв Радянського союзу, 27 Героїв Соціалістичної праці, 5 Героїв України, 9 академіків, 13 членів-кореспондентів, 105 докторів та понад 300 кандидатів наук, 28 лауреатів державних та міжнародних премій.

У всьому світі набувають популярності історії успіху і досягнень західних бізнесменів, які стають нині взірцем для наступних поколінь. Проте в агропромисловому комплексі України завжди вистачало обдарованих людей, чиє життя, сумлінна праця та набутий досвід могли б стати матеріалом не для одного посібника. До них належить і випускник факультету механізації сільського господарства нашого університету Герой Соціалістичної Праці Олексій Олександрович Покуса.

У мальовничому селі Займанка Зачепилівського району Харківської області у родині червоного партизана часів Громадянської війни Покуси Олександра Єгоровича 5 березня 1926 року народився хлопчик, якому дали ім'я Олексій. Жила родина незаможно, батько й мати працювали колгоспниками. Так сталося, що батько Олексія рано пішов з життя і його виховувала мати Євдокія Оксентієвна.

Від батьків Олексій успадкував головні людські чесноти – завжди був по-селянськи працьовитий, наполегливий і надійний і, водночас, терплячий. З-поміж інших сільських хлопців нічим не вирізнявся, вчився добре, хоча Созівська початкова середня школа знаходилася за п'ять кілометрів від дому. По закінченню школи у 1940 році Олексій їде до Харкова, де вступає у Харківське ремісниче училище №1 заводу №183, на якому виготовляли сучасні танки «Т-34». З початком Великої Вітчизняної війни у жовтні 1941 року училище було евакуйоване у м. Нижній Тагіл Свердловської області, де хлопець продовжив навчання. Після закінчення навчання Олексій біля двох років працював електромонтером на танковому підприємстві.

У 1944 році Олексій Олександрович був призваний у лави Радянської Армії, службу проходив на Тихоокеанському флоті, захищав Вітчизну від ворога.

У 1950 році О.О. Покуса був прийнятий кандидатом в члени КПРС. Службу закінчив у 1951 році головним старшиною і повернувся в рідне село. Одразу після повернення хлопець приймає рішення продовжити навчання і поступає до Дніпропетровського технікуму залізничного транспорту. Незважаючи на те, що Олексій закінчив технікум з відзнакою, стати залізничником йому не судилося. В 1955 році його, як кращого студента, за рекомендацією партійної організації відправили на продовження навчання у вищий навчальний заклад – Дніпропетровський сільськогосподарський інститут, де він навчався на механічному факультеті. Уже тоді всіх, хто знав Олексія, вражала надзвичайна «моторність» цього юнака, наполегливість у досягненні мети, вимогливість до себе. Під час навчання Олексій Покуса чотири рази обирався членом парткому інституту, головою профспілкового комітету.

Інститут О.О. Покуса закінчив у 1959 році з відзнакою. Отримавши диплом інженера-механіка він, за путівкою райкому партії, був направлений на завод «Сільгоспдеталь», на якому очолив техвідділ. Грамотний, талановитий інженер бере участь у створенні очисника-навантажувача бурякозбирального комбайну СКМ-3 та виробництві агрегатів та запасних частин для механізації важкої ручної праці щодо очистки буряка від землі та бадилля.

Працелюбність та наполегливість Олексія Олександровича була відмічена керівництвом та трудовим колективом. У 1959 році Покуса О.О. був призначений головним інженером заводу «Сільгоспдеталь», а наступного року – директором. На цій посаді молодий керівник зумів створити на підприємстві атмосферу доброзичливості та вимогливості, високої відповідальності за доручену справу. Комунисти району чотири рази обирали його членом Жовтневого райкому КПУ м. Дніпропетровська. Декілька скликань Олексій Олександрович очолював промислову комісію Жовтневої районної ради народних депутатів.

У 1965 році Покусу О.О., за рекомендацією міському партії, було направлено до Харкова на навчання на вищі курси керівних працівників «Уккранаргоспу», після закінчення яких він був призначений директором Дніпропетровського комбайнового заводу ім. К.Є. Ворошилова. На посаді керівника великого заводу він зарекомендував себе здібним організатором виробництва, розбудови підприємства, покращення соціальних умов працівників. Починаючи з 1969 року на заводі розпочалася плідна робота щодо будівництва нових цехів, реконструкції існуючих, повне технічне переоснащення новітнім обладнанням, створення необхідних умов для працівників. Реальне вирішення проблем трудового колективу дозволило заводу виконати річний план, повернути державі заборгованість, підвищити заробітну плату робітникам.

На підприємстві було створено Головне спеціальне конструкторське бюро, до складу якого увійшли кращі раціоналізатори й винахідники. Безпосереднє керівництво колективом ГСКБ взяв на себе директор заводу. Наслідком творчої спільної роботи колективу стало створення дослідного зразка бурякозбирального комбайну РКМ-6. Новий комбайн пройшов відповідні випробування, отримав високі оцінки фахівців. Через деякий час комбайн РКМ-6, вже під назвою «Славутич», був запущений у серійне виробництво. «Славутич» швидко отримав високі оцінки вітчизняних аграріїв, а також зарубіжних фахівців.

У 1970 році за високі показники у виробництві вітчизняних комбайнів, успіхи у соціалістичному змаганні Олексій Олександрович був нагороджений ювілейною медаллю «За доблесну працю в ознаменування 100-річчя з дня народження В.І. Леніна» та Почесною Грамотою Президії Верховної Ради УРСР.

У 1971 році Покуса О.О. нагороджується орденом Трудового Червоного Прапора. За успіхи в соціалістичному змаганні та освоєнні нових виробничих причіпних комбайнів типу КСГ-3 колектив Дніпропетровського

комбайнового заводу ім. К.Є. Ворошилова був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

Але керівник підприємства не зупиняється на досягнутому, продовжує навчатися. У 1976 році він закінчує Московську Академію управління народним господарством. Отримані знання Олексій Олександрович впроваджує в роботу трудового колективу. Дніпро-петровський комбайновий завод ім. К.Є. Ворошилова набирає обертів. За досягнені високі показники Покуса О.О. повторно був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора. У 1977 році він обирається членом Дніпропетровського обкому Компартії України. У 1979 році Покусі О.О. було присвоєно звання Заслуженого раціоналізатора і винахідника УРСР – на його особистому рахунку 63 винаходи, багато з яких були використані у виробництві.

У 1976 році Олексій Олександрович обирається депутатом Дніпропетровської обласної ради народних депутатів. Колектив Дніпропетровського комбайнового заводу ім. К.Є. Ворошилова 79 кварталів підряд утримував Перехідні Червоні Прапора Міністерства тракторного і сільськогосподарського машинобудування і ЦР профспілки, 15 років підряд нагороджувався Червоним Прапором ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС, і ЦК ВЛКСМ. За підсумками XI п'ятирічки перехідний Червоний Прапор залишено на довічне зберігання в колективі підприємства. Тричі завод нагороджувався Почесним знаком ЦК КПРС, Ради Міністрів РСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ. Всі нагороди заводу знайшли своє гідне місце в його музеї. У 1980 році О.О. Покуса стає Лауреатом Державної премії СРСР. У 1981 році за дострокове виконання завдань п'ятирічки, засвоєння самохідних високовиробничих сільськогосподарських машин Покуса О.О. нагороджується орденом Леніна. У 1983 році він обирається членом облвиконкому Дніпропетровської обласної Ради народних депутатів.

Творчі зусилля Олексія Олександровича були відповідно оцінені урядом країни. У 1984 році за видатні заслуги в створенні і організації випуску нової високовиробничої сільськогосподарської техніки, впровадження прогресивних методів підвищення ефективності роботи йому було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці із врученням Золотої Медалі «Серп і Молот» і ордена Леніна. У 1986 році Покуса О.О. вдруге нагороджується Почесною Грамотою Президії Верховної Ради УРСР. У лютому 1986 року він обирається делегатом XXVII з'їзду КПРС, а в 1990 році отримує орден Дружби народів.

В 1997 році, після 30-ти років незмінного керівництва колективом Дніпропетровського комбайнового заводу ім. К.Є. Ворошилова Покуса Олексій Олександрович за станом здоров'я йде на заслужений відпочинок. Олексій Олександрович згадує свій завод щодня, адже це його життя: повністю вирішена гостра житлова проблема, переселено три тисячі сімей в нове упорядковане житло, побудовані три великі родинні гуртожитки, організований літній відпочинок трудящих заводу, їх сімей, відкрито два піонерські табори в Царичанці і на Азовському морі, будинки відпочинку в Алушті, П'ятигорську і Миргороді, збудовано 7 дитячих комбінатів, 2 середні

школи. О.О. Покуса зміг у короткий термін розробити, освоїти і поставити на потокове виробництво новий комплекс комбайнів і самохідних навантажувачів (РКС – 4, РКС – 6, СПС – 4,2), які дозволили в шість разів збільшити продуктивність праці зі збирання цукрового буряку без використання ручної праці. Потурбувався Олексій Олександрович і про те, щоб в 1994 році трудовий колектив Дніпропетровського комбайнового заводу ім. К.Є. Ворошилова став законним власником свого заводу. На кошти заводу і за участю його робітників були зведені додаткові лікувальні корпуси 3-ї і 7-ї міських лікарень, побудовані літні кінотеатри в парку ім. Лазаря Глоби і в парку ім. Т.Г. Шевченка. Це далеко не весь перелік великих справ Директора.

У цьому же році О.О. Покуса обирається почесним професором Дніпропетровського державного аграрного університету – на його рахунок більш 10 наукових праць, 86 винаходів в області сільськогосподарського машинобудування. Крім цього Олексію Олександровичу було присвоєно звання генерал-полковника Січеславського округу Міжнародної громадської організації «Козацтво Запорізьке», він нагороджений двома козацькими орденами і трьома медалями Козацької Слави. Товариші по округу обрали його заступником головного отамана Січеславського округу.

Олексій Олександрович, безсумнівно – людина щаслива. Він щасливий не тільки тому, що має численні професійні перемоги, а й тому, що має міцний родинний тил. Його діти і внуки – це дійсно його щастя і його життя.

Сьогодні Олексій Олександрович Покуса, знаходячись на пенсії, не перестає займатись суспільною роботою. Він є членом благодійного Фонду «Патріот», який об'єднує Героїв України, Героїв Радянського Союзу, Героїв Соціалістичної Праці, почесних громадян міста.

Бібліографічні посилання

1. Золоті зірки Дніпропетровського державного аграрного університету / Голова редакційної ради А. С. Кобець. – Дн-ськ: ТОВ «Енем», 2012.- 88 с.
2. Дніпропетровський державний аграрний університет. Історія. Сучасність. Особистості. 1922-2012: науково-довідкове видання / Голова редакційної ради А. С. Кобець. - Дн-ськ: Вид-во «Свідлер А. Л. », 2012. – 264 с.+12 вкл.
3. Дніпропетровський державний аграрний університет університету / Голова редакційної колегії В. І. Шеманьов. Вид.3-е, доп. і перероб. – Дніпропетровськ, ТОВ «ЕНЕМ», 2007. – 220 с.
4. Покуса О. О. Хай збуваються й ваші мрії / О. О. Покуса / Вісник Дніпропетровського державного аграрного університету – № 2. Дніпропетровськ, 2002. – с. 163-165.

УДК 908 (477.63)

О.Л. Левін, А.С. Гаврильченко, Д. Курбан
Дніпропетровський аграрний університет

ВИДАТНА ЛЮДИНА УКРАЇНИ

*В статті говориться про видатну людину України – Героя України Лавриненко Анатолія Анатолійовича. **Ключові слова:** тракторист-машиніст, колгосп, хліборобський труд, нагороди.*

*В статье говорится про выдающегося человека Украины – Героя Украины Лавриненко Анатолия Анатолевича. **Ключевые слова:** тракторист-машинист, колхоз, хлебоделный труд, награды*

*The article says about the great man of Ukraine - Hero of Ukraine Anatoliy Anatolievich Lavrinenko. **Key words:** tractor-driver, farm, bread making labor awards*

Анатолій Анатолійович Лавриненко народився 20 квітня 1953 року в селі Іванівка (тепер – Миролюбівка) Новомосковського району Херсонської області. З 1971 по 1973 рік проходив службу у лавах Радянської Армії на території Закавказького військового округу.

Після служби йому пропонували роботу в Дніпропетровську, у міліції, але сталося по-іншому. Батька свого Анатолій Анатолійович не знав, а мати працювала в колгоспі і залишалася одна з його молодшими сестрами. Їх треба було годувати, тому він і повернувся у село. Навчався у ПТУ за спеціальністю тракторист-машиніст, яке закінчив у 1977 (Нікопольський технікум сільського господарства) році.

Працював у колгоспі «Більшовик» (нині – сільськогосподарське ТОВ «Колос») Високопільського району Херсонської області комбайнером на старенькому «Колосі» СК-4. Анатолій Лавриненко завжди любив техніку, власноруч зібрав трактор. Можливо через цю технічну жилку йому через кілька років після початку трудової діяльності дали комбайн нової модифікації «Колос» СК-6. Потім, як досвідченому механізатору, довірили працювати на «Доні–1500» та «Славутичі» КЗС–9.

Це було велике господарство – 6,5 тис.га озимої землі. Під зерновими колгосп мав 2,5 тис. га, а також 120 га саду. Хоч і працювали важко, але усім були забезпечені. Тільки зернових комбайнів колгосп мав 11 одиниць, у тому числі працювали на них 28 механізаторів.

Першу державну нагороду Анатолій Анатолійович отримав у 1977 році – орден «Знак Пошани» за найбільший намот на комбайні «Дон–1500» – 32 тис. ц. За цими нагородами пішли інші: золота і бронзова медалі ВДНГ СРСР, орден Трудового Червоного Прапора (1986), Почесна Грамота Президії Верховної Ради УРСР (1987).

За багаторічну самовіддану хліборобську працю, досягнення найвищих показників у збиранні зернових культур Указом Президента України від 13

листопада 2001 р. Анатолію Анатолійовичу Лавриненку було присвоєне високе звання Героя України.

«Справжнє задоволення – працювати на землі, коли земля пахне свіжістю весни, кидати насіння в землю, збирати хліб», – говорить Анатолій Анатолійович, який і сьогодні активно працює на землі, передає свій великий досвід молодому поколінню – учням Нововознесенської загальноосвітньої школи. Будучи депутатом (з 2006 р.) Високопільської районної ради, А.А. Лавриненко бере безпосередню участь у справах району.

Герой України – це не обов'язково успішний керівник, відомий господар, але, безсумнівно, видатна людина. Бо одна з рис героїзму полягає у внутрішньому «мушу», незалежно від того, чи у тебе тисяча людей у підпорядкуванні, чи один комбайн. І у словах, і в справах, а іноді – в інтонаціях і хвилюваннях за долю країни... Незаперечний яскравий приклад для оточуючих, прийдешніх поколінь демонструє Анатолій Анатолійович Лавриненко, комбайнер сільськогосподарського товариства «Колос» Високопільського району Херсонської області.

Бібліографічні посилання:

1. Золоті зірки Дніпропетровського державного аграрного університету / Голова редакційної ради А.С. Кобець. – Дніпропетровськ. – ТОВ «Енем», 2012. – С. 81-82.

УДК 908 (477.63)

В.І. Андрєєва, М.І. Велика

Дніпропетровський аграрний університет

ГОРДІСТЬ НОВОМОСКОВСЬКОГО КРАЮ – А.С. ВУЙЧИЦЬКИЙ

Стаття освещает жизненный и трудовой путь выпускника ДСХИ, Героя Украины А.С. Вуйчицкого. **Ключевые слова:** колхоз, урожайность, хозяйство, агрофирма.

Стаття висвітлює життєвий та трудовий шлях випускника ДСГІ, Героя України А.С. Вуйчицького. **Ключові слова:** колгосп, урожайність, господарство, агрофірма.

The article deals with the life and career of the graduate DSKHI, Hero of Ukraine, A.S. Vuychitsky. **Key words:** farm, crop, farm, agricultural firm.

Анатолій Станіславович Вуйчицький народився 19 грудня 1936 року в селі Мар'ївка на Дніпропетровщині в родині хліборобів.

Після закінчення школи і ремісничого училища працює на заводі «Південмаш» слюсарем збирачем по штампах. У 1956–1959 рр. служить у лавах Радянської Армії. А закінчивши службу, повертається в рідний Новомосковський район.

З березня 1960 по 1965 рік працює бригадиром, а потім агрономом радгоспу «Видвиженец» Новомосковського району Дніпропетровської

області.

В 1964 році закінчив Дніпропетровський сільськогосподарський інститут за фахом вчений-агроном.

З 1965 року працює головою колгоспу «Вперед» Новомосковського району Дніпропетровської області. Очоливши відстаючий колгосп, відродив його і вивів у передове господарство району. У колгоспі було збудовано новий механізований тік, автогараж, тваринницькі будівлі, механічну майстерню, поновився автотракторний парк, відкрито нову школу, дитячий садок, амбулаторію, проведено водогін, укладено дороги з твердим покриттям.

Із 1979 року очолює управління сільського господарства Новомосковського району, який неодноразово виборював перші місця з врожайності сільськогосподарських культур в області.

З 1985 року й дотепер працює директором ТОВ АФ «Дружба», яке знаходиться в селі Багате Новомосковського району. І воно цілком виправдовує свою назву. Тут охайні вулиці і розкішний як для села Будинок культури. Порівняно з багатьма селами, Багате – дійсно багате! У господарстві запроваджено новітні технології вирощування сільськогосподарських культур, поверхневий обробіток ґрунту, успішно ведеться селекційна робота з вирощування нових сортів та гібридів, покращується культура землеробства і зростає рентабельність. Здано в експлуатацію 140 будинків для робітників господарства, млин, олійницю, лікарню. Відремонтовано контору, їдальні, будинки механізаторів, медамбулаторію, газифіковано три населених пункти району.

У період реорганізації господарство зберегло свої надбання, відбулося розпаювання землі. Усім пайовикам господарство видає продукцію за оренду землі, а також допомагає обробляти присадибні ділянки.

На сучасному етапі господарство спеціалізується на вирощуванні насінневої продукції, зернових та технічних культур і є економічно спроможним у вирішенні виробничих, матеріальних і соціальних проблем сучасного життя. У господарстві впроваджується запропонована вченими Дніпропетровського аграрного університету система підвищення родючості ґрунтів. На науковій основі проводиться боротьба зі шкідниками, хворобами, бур'янами на ланах.

Господарство має 5000 га орної землі, налічує 11 комбайнів всіх марок, 66 тракторів, 65 автомобілів, 40 сівалок. Урожайність зернових тут сягає 70 ц/га, соняшнику – 35 ц/га, цукрового буряку – 300 ц/га.

За кожною цифрою – праця десятків людей, години наполегливої роботи. З року в рік працівники агрофірми «Дружба» доводять, що бути аграрієм – почесно і вигідно. Та й для села значна підтримка, мабуть, тому і цінують люди свою роботу і не залишають її. Само собою, що для того, аби крокувати в ногу з сучасними технологіями, спеціалісти докладають максимум зусиль – відвідують семінари, виставки, обмінюються досвідом з колегами. Тому й мають добрий результат: за рівнем оснащення агрофірма «Дружба» найсильніша в районі, де у наявності не лише високопродуктивні імпортовані комбайни та реманент а й система супутникового контролю точності

сівби.

Це вкотре підтверджує висновок старий як світ,- добре в тому домі, де є господар. Анатолій Станіславович Вуйчицький віддав сільському господарству не один десяток років, а тому агрофірма «Дружба», яку він очолює, – взірць сучасного успішного агроформування, що є опорою і підтримкою села. Недарма Анатолій Станіславович має звання Героя України. Сільське господарство він знає досконало, а тому до його думки прислухаються підлеглі, колеги з інших областей, науковці.

Агрофірма «Дружба» співпрацює з Росією, Францією, Німеччиною.

А.С.Вуйчицький – заслужений працівник сільського господарства України, Герой України (2002). Нагороджений орденом «Знак Пошани» (1971), орденом Жовтневої революції (1973), відзнакою «Знак Пошани» (2005). Неодноразово обирався депутатом обласної, районної рад народних депутатів. З 1989 по 1991 рік – член Верховної Ради СРСР, народний депутат СРСР.

Бібліографічні посилання.

10. **Апрасюхін Я.** Наша земля – наше багатство! // Вісті Придніпров'я. – 2009. – 12 листопада. – С.3.
11. **Гриценко П.** «Дружба» рясна хлібами, а «Орільська» грибами // Сільські новини. – 2009. – 9 липня. С. 2.
12. Золоті зірки Дніпропетровського державного аграрного університету / Голова редакційної ради А.С. Кобець. – Дніпропетровськ. – ТОВ. «ЕНЕМ», 2012. – С. 70-71.
13. **Пальм А.** Закарпатський адрес Анатолія Вуйчицького // Днепровская правда. – 1998. – 14 ноября. – С. 2.

УДК: 378.124

А. П. Зражевський, Л. В. Король

Дніпропетровський державний аграрний університет

ПІСЛЯМОВА ДО ЮВІЛЕЮ ALMA-MATER

*В статті аналізуються дані соціологічного дослідження, проведеного серед випускників університету, які приймали участь в урочистостях, присвячених 90-річчю ДДАУ. **Ключові слова:** аграрна освіта, випускник, вчені ступені та звання, державні нагороди, престиж професії, самореалізація, трудові династії.*

*В статье анализируются данные социологического исследования, проведенного среди выпускников университета, принявших участие в торжествах, посвященных 90 - летию ДГАУ. **Ключевые слова:** аграрное образование, выпускник, ученые степени и звания, государственные награды, престиж профессии, самореализация, трудовые династии.*

*The results of sociological research of students that were graduated and took part in the celebration of the 90-th anniversary of DSAU were analyzed in the article. **Key words:** agrarian education, graduate, scientific degree and rank, state awards, prestige of a profession, self-realization, labor dynasty.*

Наприкінці 2012 року Дніпропетровський державний аграрний

університет урочисто відсвяткував 90-річний ювілей з дня свого створення. В урочистостях прийняло участь багато гостей – представників Міністерства аграрної політики та продовольства, обласної державної адміністрації та обласної Ради, мерії м. Дніпропетровська, Жовтневої райдержадміністрації та інших керівних установ. Але найдорожчими гостями, певна річ, були наші випускники, 119 з яких, відповідно реєстрації, прийняло участь у святкових заходах.

За дорученням ректорату кафедра філософії, соціології та історії провела анкетування випускників. Відповіді респондентів дали дуже цікаву інформацію щодо оцінки випускниками якості роботи професорсько-викладацького складу університету з підготовки кадрів для агропромислового комплексу України.

Слід зазначити, що найстарішими з колишніх вихованців університету на святах були випускники агрономічного факультету 1950 року Циков Валентин Сергійович – вчений в галузі рослинництва, доктор сільськогосподарських наук, академік УААН та РАСГН та випускник агрономічного факультету 1959 року Бабіч Анатолій Олександрович – вчений в галузі рослинництва і кормовиробництва, доктор сільськогосподарських наук, професор, академік УААН і РАСГН.

Серед 119 присутніх випускників 22, більше ніж кожен п'ятий, має другу вищу освіту, переважно економічну, політичну та юридичну, що в повній мірі відповідає потребам сьогодення, 18 з них мають вчені ступені та наукові звання, в тому числі 6 докторів наук, 4 з яких – академіки, 12 кандидатів наук. Крім цього 4-м колишнім випускникам із присутніх в різні часи було присвоєно високе звання Почесних професорів ДДАУ.

Дуже широко представлена географія наших гостей: тут і Москва, і Красноярський край, і Київ, Харків, Вінниця, Донецьк, Сімферополь, Кривий Ріг, Ніжин. Але більша частина випускників працює і працювала до виходу на пенсію в сільській місцевості Дніпропетровської, Кіровоградської та Запорізької областей. Багато хто з них займав або займає досі високі керівні посади голів колгоспів та головних інженерів, головних бухгалтерів та головних ветеринарних лікарів. Є серед них і директор ТОВ «Агромодуль», і директор «Держродючості», і головний інженер ПГ «Ставки», і начальник управління кредитного банку «Земельний капітал», і начальник Царичанської МРДНУ, і голови сільських Рад та багато інших.

З присутніх випускників 38, або 32% мають високі державні нагороди від орденів Леніна, «Дружби народів», «Трудового Червоного Прапора», орденів «За заслуги» різних ступенів до медалей «За трудову відзнаку» та «За доблесну працю». Крім того дев'ятеро з наших гостей мають Почесні звання Заслужених працівників України у різних галузях виробництва, причому, як правило, сільськогосподарського.

Навіть така коротка характеристика гостей – колишніх випускників університету переконливо свідчить про їх вагомі трудові здобутки, які виглядають тим більше почесними від того, що всі вони досягнуті у сфері сільського господарства, яка традиційно як у Радянському Союзі, так і в

незалежній Україні, на жаль, не користується такою повагою, яку насправді заслуговує.

Перш ніж характеризувати відповіді респондентів на подальші питання анкети, хотілося б зауважити, що ми розуміємо досить випадковий характер нашої соціологічної вибірки. Так, з десятків тисяч випускників університету опитано лише 119, адже, взяли участь в урочистостях тільки ті, хто в силу різних причин зміг це зробити. Але оскільки спеціального відбору та запрошення переважної кількості гостей не відбувалося, тому ми можемо стверджувати не тільки про досить високу презентабельність вибірки, але й свідомо можемо екстраполювати отримані результати на всю армію випускників Дніпропетровського державного аграрного університету за 90 років його існування, будучи впевненими в достовірності отриманих результатів.

Нас цікавило питання, хто з викладачів університету залишив у пам'яті випускників найглибший слід. І дуже приємно відзначити, що таких викладачів багато. В анкетах фігурують прізвища 127 осіб, в тому числі багато разів згадуються прізвища ректорів спочатку ДСГІ, а потім ДДАУ Лисенка О.Т., Колбасіна О.О., Масюка М.Т., Шемавнєва В.І., Кобця А.С., проректорів та деканів різних часів Кагадія С.В., Чабана І.П., Охмата П.К., Шаталіна Б.Д., Омельчака Н.П., Кухаренка П.М. Але найчастіше згадуються прізвища Тімана М.П. – 33 рази, Охмата П.К. – 9 разів, Кагадія С.В., Бекаревича М.О. – 7 разів, Ярчука І.І., Шаталіна Б.Д., Чабана І.П. – по 6 разів. Слід зазначити, що наші вихованці згадують дійсно кращих викладачів університету, які в різні часи самовіддано працювали і працюють сьогодні на авторитет і славу нашого навчального закладу.

Ми пишаємось тим, що практично всі наші випускники вважають престижною професію, яку отримали в нашому університеті і що саме ті знання, які вони отримали у нас, допомогли їм самореалізуватися в житті. Так, випускник агрономічного факультету 1974 року, Заслужений працівник сільського господарства України П. Могильний підкреслив, що професія хлібороба не просто престижна, а найпрестижніша. А випускник факультету механізації сільського господарства 1971 р. Ярош Ф.К. приписав: «Свою професію вважаю престижною, про іншу і не мріяв».

На питання: «Якщо Вам вдалось би повернутися у молодість, чи обрали Ви би наш ВНЗ та обрану професію знов?» всі до одного випускники відповіли «Так». А деякі респонденти дали такі емоційні та яскраві відповіді на це питання, що їх не можна не привести. Так, випускник факультету механізації 1971 року, професор, член-кореспондент Національної академії аграрних наук, проректор з наукової роботи Таврійського ДАГУ Надікто В.Т. зауважив: «Обрав би без вагань». Випускниця агрономічного факультету 1977 р., директор сортовипробувальної станції Байправ (Смірнова) І.Н. підкреслила: «Однозначно, Так»!

А те, що всі ці позитивні відповіді дійсно щирі, підтверджують відповіді на наступне питання: «Чи навчаються (навчались) Ваші діти, онуки в нашому університеті?». Адже із 119 гостей в 44 діти навчались колись або навчаються

зараз в нашому університеті. Мало того, в 12 випадках з 44 в нашому університеті навчались по двоє нащадків наших випускників.

Цікаво, що декотрі з них досягли неабияких успіхів. Так, у 1962 році закінчив факультет механізації сільського господарства Матвеев К.Д., кандидат технічних наук, нині – доцент Київського національного технічного університету, а його донька, Дрозд І.К., випускниця нашого економічного факультету, - нині доктор економічних наук, професор Київського Національного університету ім. Шевченка. Тобто можна прийти до висновку, що педагогічний колектив університету сприяє створенню славних династій у благородній справі аграріїв.

За відповідями тих випускників, які за будь-яких обставин у випадку потреби звертались за допомогою в університет, а таких з наших гостей виявилось 41 (34,5%) всі вони отримали належну наукову, організаційну та методичну допомогу і ми це сприймаємо як дуже високу оцінку праці педагогічного колективу.

Той же Матвеев К.Д., про якого вже згадувалось, зазначає, що на протязі 30 років постійно підтримує творчий зв'язок з багатьма технічними та математичними кафедрами ДДАУ, а випускниця економічного факультету 1987 р. Бабенко Л.В., нині – доцент кафедри обліку Дніпропетровської Академії митної служби України, щиро дякує за допомогу у захисті кандидатської дисертації.

Дуже приємно, що наші випускники, які багато років тому під час навчання подружилися, і досі контактують між собою, періодично зустрічаються групами, курсами в нашому університеті, разом відзначаючи ювілейні дати випуску. При цьому всі зазначають, що для проведення цих заходів вони отримують належну підтримку не тільки з боку керівництва університету, а й всього педагогічного колективу.

На урочистих зборах, присвячених ювілею, ректор університету професор Кобець А.С. висловив глибоку подяку нашим випускникам за те, що багато хто з них надає моральну та матеріальну допомогу рідній Alma-mater, допомагає в організацій практик студентам, їх подальшому працевлаштуванню та в інших питаннях, завірив присутніх в тому, що наш університет, вийшовши на фінішну пряму останнього десятиріччя до свого сторічного ювілею, збереже й примножить славні традиції, які створювались багатьма поколіннями наших вихованців.

УДК 378.124

А. В. Шевяков, В. В. Валешный

Днепропетровский гуманитарный университет

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПОТЕНЦИАЛЫ СЕЛА

*В статье освещены актуальные вопросы формирования психологического потенциала села. **Ключевые слова:** Психологические потенциалы, пространство, время, психическая энергия в человеческом измерении.*

В статті висвітлені актуальні питання формування психологічного потенціалу

села. **Ключові слова:** Психологічні потенціали, простір, час, психічна енергія в людському вимірі.

*In the article the pressing questions of forming of psychological potential of village are lighted up. **Keywords:** Psychological potentials, space, time, psychical energy in the human measuring.*

Проблемы функционирования потенциалов, особенно психологических, в условиях реализации села все более актуализируются. Исторически базовым источником общественной нравственности, морали, народной мудрости и искусства являлось село. Сам термин – психологический потенциал характеризует психическое явление, которое при определённых условиях может проявиться как актуальное – реальность удовлетворения определенной потребности. Психическая энергия – это синтез всех нервных излучений, процесс интеграции других природных энергий. Определяющим компонентом психической энергии выступает сознание – высшая форма отражения и созидания, свойственная только человеку. Известный парапсихолог А.П. Дубров утверждает «Сознание способно не только создавать смыслоформы, но и объективизировать их по своему желанию из виртуальных частиц... Сама мысль, возникаемая у человека, представляет собой универсальную энергополевою субстанцию, способную трансформироваться в любые виды материи и взаимодействовать с виртуальными частицами физического вакуума» [4.18].

Совокупный человеческий потенциал – это способность общества к продуктивной жизнедеятельности. Высшую ценность представляет гармоничное развитие человека, общества и природы. Определенное преимущество в этом отношении надлежит сельскому производителю, предметом ведущей деятельности которого является растение, животные. Именно они воспринимаются человеком через непосредственное чувственное, когнитивное и практическое взаимодействие. «Объект (предмет, продукт) деятельности, имеет предметное, внешнее бытие выступает как идеальное образование, как психический образ и таким путем детерминирует психическую деятельность» [5, 121].

Среди ведущих психологических потенциалов жизнедеятельности сельских тружеников выступают пространство и время.

Пространственный фактор в значительной мере определяет характер ведущей деятельности сельских механизаторов – основной категории современных жителей села. Пространство, как психологический фактор, положительно влияет на человека, оптимизирует его труд.

При проведении нами психологических исследований сельским механизаторам был задан анкетный вопрос: где вы работаете с большим удовольствием: «В закрытом помещении или в поле?». 87 процентов опрошенных ответили: «в поле». Многие из них указали причину своего выбора – « в поле простор», « в поле ощущаешь себя свободнее, сильнее» [1, с. 55 – 58].

Время, как форма существования материи специфически проявляется на селе больше чем в городе, воспринимается через суточные, сезонные,

годовые ритмы функционирования растительных объектов и отражается в сознании людей как более медленный процесс.

Все живые существа излучают жизненную энергию. Только человек, человечество обладает специфическим видом жизненной энергии – психической энергией в человеческом измерении. Она возникла лишь с появлением на земле человека около 3,2 – 3,5 миллиардов лет тому. Ученым еще предстоит углубленно познать сущность, структуру и механизмы проявления этой энергии.

Проводя перестройку села, следует полнее использовать психологические потенциалы жизнедеятельности сельских тружеников. В процессе профориентационной работы надо уделять больше внимания позитивной стороне психологических потенциалов.

Библиографические ссылки:

1. **Валешный В.В.** Проблема психолога – педагогической подготовки руководителей первичных сельскохозяйственных коллективов. - диссертация на соискание научной степени кандидата психологических наук 19.00.07 – педагогическая, детская и возрастная психология. – К., 1979. – 139с.

2. **Валешный В.В., Шевяков А.В.** О природе психической энергии в человеческом измерении. Ж. Актуальные проблемы современной психологии. Днепропетровск. 2011. – С. 36 – 44.

3. **Шевяков А.В.** Формирование психологического потенциала личности в контексте здорового образа жизни. – Материалы научно – практической конференции «Здоровый способ жизни: проблемы и опыт». – Днепропетровск, 2007. – С.4 – 5.

4. **Дубров А.П.** Биогравитация, биовакум, биополе и резонанснополевой тип взаимодействия как фундаментальные основы парапсихологических явлений// Парапсихология и психофизика. – 1993. - №2. – С.15 – 23.

5. **Леонтьев А.А.** Деятельность и общение. – Вопросы философии. – 1979, №1 – С.121 – 132.

УДК 796.332 (447)

Є.О.Карабанов*, С.В. Старух**

*Запорізький національний університету

**Дніпропетровський державний аграрний університет

ТЕНДЕНЦІЯ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ ГИРЬОВОГО СПОРТУ

*Проаналізовано розвиток гирьового спорту від стародавніх часів до сьогодення. Доведено, що вплив гирьового спорту на організм людини дає гарну фізичну підготовленість та сприяє покращенню здоров'я. Проведений аналіз дає можливість визначити майбутнє гирьового спорту. **Ключові слова:** гирьовий спорт, фізична підготовка.*

Проанализировано развитие гиревого спорта от древних времен до современности. Доказано, что влияние гиревого спорта на организм человека дает хорошую физическую

подготовленность и способствует улучшению здоровья. Проведенный анализ дает возможность определить будущее гиревого спорта. **Ключевые слова:** гиревой спорт, физическая подготовка.

*Development of weight sport is analysed from ancient times to contemporaneity. It is well-proven that influence of weight sport on a organism man gives good physical preparedness and assists the improvement of health. Conducted анализ gives an opportunity to define будущее of weight sport. **Keywords:** weightlifting, physical training.*

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема зміцнення здоров'я населення в умовах сучасного суспільства, з притаманними йому особливостями соціально-економічного, науково-технічного розвитку та суттєвою модифікацією ціннісних установок є проблемою першорядного значення [5, с. 3]. Сьогодні більше ніж будь-коли фізична культура і спорт відіграють ключову роль у житті мільйонів людей [5, с. 6]. Одним із видів, що сприяють розвитку фізичних якостей та зміцненню здоров'я, підтримки гомеостазу в організмі являється гирьовий спорт. Популярність гиревого спорту у світі ставить високі вимоги до підготовки вітчизняних спортсменів. Збільшення чисельності спортсменів в гирьовому спорті, призвели до суттєвого дефіциту науковців.

Недостатня кількість наукових досліджень з проблем гиревого спорту змушує багатьох тренерів спиратися на особистий практичний досвід або «копіювати» програми підготовки спортсменів у важкій атлетиці, спиратися на методики циклічних видів спорту, однак їхні програми не публікуються та не мають широкого практичного застосування [4, с.16].

Історією розвитку важкої атлетики та гиревого спорту займалися дослідники різних країн: Д.Вебстер (Великобританія), Ф.Мезе (Угорщина); у Росії – В.А. Воронін, Ш.М. Галєєв, О. Мазур. В Україні – В.В. Драга, Ю.В. Щербина, Т.Г. Кириченко, К.В. Пронтенко, В.В. Пронтенко, В.М. Романчук, С.В. Романчук [4, с. 27].

Аналіз спеціальної літератури свідчить, що у фахівців гиревого спорту не має єдиного підходу щодо питань пов'язаних з визначенням першочерговості розвитку найвагоміших фізичних якостей гирьовиків у підготовчому періоді. Так, в одних спортивних школах (секціях, клубах) Збройних Сил України перевага надається розвитку силових якостей, в інших силовій витривалості, але запропоновані комплекси тренувальних завдань не дозволяють досягнути значних успіхів на змаганнях [4, с. 17-18].

Мета статті полягає у дослідженні й аналізу стану гиревого спорту та його перспективи.

Методи та організація дослідження:

- теоретичний аналіз та узагальнення літературних джерел;
- історичний та порівняльний методи.

Виклад основного матеріалу. Гирьовий спорт – один з видів спорту, історична спадщина якого входить до скарбниці культури східних слов'ян, у тому числі й українського народу. А знаряддя гиревого спорту – гирі (пристрій, виконаний у вигляді масивного тіла з рукояткою у формі замкненої дуги) – як засіб розвитку фізичних якостей, має багатовікову історію [4, с.

27].

Цікаво буде знати, що прообраз гирі з каменю досі зберігається в музеї олімпіади в Греції з часів древніх олімпійських ігор.

Як спортивні снаряди елліни використовували грубо обтесані камені, що нагадували гирі, сутність цих змагань полягала в підніманні цих гир на д головою та перекидання назад. Так, вага найбільшої гирі яка нині збереглася становить 143 кг [2, 4, 5].

Значна увага вправам з гирями та іншими обтяженнями приділялась на Запорізькій Січі, де фізична сила, спритність та витривалість були у значній пошані. Розвиток воєнного мистецтва вимагав покращення бойових якостей кожного воїна. Довгий час поряд з холодною зброєю, застосовувались булави та легкі гирі. Для підвищення вражаючого чинника гирі прикріплювались за дужку ременем або ланцюгом [4, с. 42].

З часом гирі стають незамінним атрибутом балаганів і цирків, що кочують країнами Європи та Росії. Рідко яка вистава обходилася без участі силачів і борців, які демонстрували не тільки силові вправи, а й складні трюки – жонгливання важкими гирями і ядрами. У кінці XIX на початку XX століття популярність таких виступів була настільки великою, що зараз її можна порівнювати хіба що з популярністю футболу.

Саме тоді вправи з гирями набувають спортивного характеру. По всій Європі створюються атлетичні гуртки і товариства, в яких гирі займають перші місця в тренувальних заняттях і конкурсах. Реєструються рекорди, з'являються чемпіони та королі гир [1, с. 11].

Періодом становлення сучасного гирьового спорту можна вважати 60-ті роки. В Росії, Україні, Литві у сільських фізкультурних колективах все частіше стали організовувати змагання. У колишніх радянських республіках були розроблені правила змагань і класифікаційні нормативи, у тому числі і нормативи майстра спорту, стали офіційно реєструватися рекорди.

У 70 - ті роки стали традиційними турнірні зустрічі аматорів гирьового спорту сільських районів Росії, України. Спортсмени змагалися вже за ваговими категоріями, однак кількість їх у кожній республіці була різна, та не було єдиних правил змагань.

У 1985 році було створено єдині всесоюзні правила змагань та проведено перший чемпіонат СРСР з гирьового спорту. Це було новим поштовхом для розвитку гирьового спорту та сприяло популяризації серед населення. У березні 1989 р. в Хусті пройшла установча конференція фахівців із гирьового спорту, на якій було створено самостійну Федерацію гирьового спорту СРСР [4, с. 29-30].

Влітку 1991 року гирьовий спорт був включений у програму X-ої Ювілейної Спартакіади народів СРСР, яка через політичні події стала останньою.

Розпад Радянського Союзу негативно відбився на стані фізичної культури та спорту, в тому числі й гирьового, у відокремлених республіках. Всесоюзна федерація припинила своє існування. Це дало можливість гирьовому спорту вийти на міжнародну арену.

Однак гирьовий спорт вже міцно став на ноги. В 1992 році за ініціативою У.А. Кундзинша створюється Союз Європи з гирьового спорту, а слідом – Міжнародна федерація гирьового спорту, першим президентом якої був В.С. Рассказов. В грудні 1992 року в Ризі проводиться перший Чемпіонат Європи, в тому ж році сформувалась Федерація гирьового спорту України. А в листопаді 1993 року в Липецьку – перший Чемпіонат світу.

Популярність гир стимулювала і продовжує стимулювати винахідницьку і наукову думку. Суддівство першого Чемпіонату світу, вперше для змагань такого рівня, здійснювалося за допомогою електронної суддівської сигналізації, автором винаходу став Ю.В. Щербина. М.В. Стародубцев, у свою чергу, розробив математичну таблицю, яка дозволяє визначити переможця з гирьового спорту незалежно від його вагової категорії.

У пошуках максимальної ефективності використання змінюється як зовнішній вигляд, так і внутрішній зміст самого снаряду. Гирі набувають різноманітних форм.

Серед цієї різноманітності конкуренцію витримали гирі з кулеподібним тілом і циліндричною рукояткою у вигляді прямокутної дуги. Такі гирі виявилися найбільш зручними як для виконання змагальних вправ, так і для жонглювання. Окрім цього, вагу відомих пустотілих насипних гир, що використовувалися на межі ХІХ-ХХ століть, регулювали додаванням дробу чи піску.

У 80 – ті роки минулого століття з'явилися розбірні гирі, які у широкому асортименті випускала промисловість, вони користувалися популярністю серед любителів і професіоналів[1, 2, 4, 6].

З 1993 по 1995 рік включно змагання проводяться у 6 вагових категоріях, а з 1996 року, з метою популяризації гирьового спорту, рішенням Міжнародної федерації гирьового спорту додатково введено вагову категорію до 75 кг.

З 1994 року починаються проводитись кубки світу з поштовху гир за довгим циклом, а з 1998 – чемпіонати світу. Починаючи з 1999 року, всі чемпіонати світу з довгого циклу проводяться паралельно з Меморіалом М. Жеребцова у столиці Татарстану – Казані.

У 1997 році Держкомспорт України затверджена Єдина спортивна класифікація, де вперше в історії гирьового спорту України передбачено присвоєння почесного спортивного звання «Майстер спорту України міжнародного класу» (МСМК).

Починаючи з 2002 року, значну розширюється географія змагань з гирьового спорту. Так, 13-15 вересня 2002 року вперше в історії гирьового спорту черговий чемпіонат світу проведено за межами країн Союзу незалежних держав – у м. Афіни.

Наступні чемпіонати світу були проведені у м. Вентспілс (Латвія, 2003 р.) та в м. Гамбург (Німеччина, 2004 р.). Крім цих країн, в офіційних міжнародних змаганнях з гирьового спорту брали участь спортсмени Росії, Молдови, Білорусії, Татарстану, Естонії, Литви, Казахстану, Угорщини, Італії,

Польщі. А на чемпіонат світу 2005 року, що відбувся 11-13 листопада у Москві, прибула збірна команда США у повному складі, а також представники Сербії і Чорногорії.

15 жовтня 2004 року в Сан-Франциско було створено північноамериканську федерацію гирьового спорту, та в тому ж році відбулась перша матчева зустріч збірних команд Росії та Америки.

В 2007 році в Сан-Дієго пройшла першість чемпіонату світу з Гирьового спорту. В 2008 р. чемпіонат світу проводився в м. Шатіллон (Італія). 2010 рік – м. Мілан (Італія). 2012 рік – м. Ванцагелло (Італія). Всього на цих змаганнях виступило 196 учасників з них у чемпіонаті світу з гирьового спорту 2012 взяли участь 136 спортсменів з 24 країн.

Щороку збільшується кількість спортивних шкіл з відділенням гирьового спорту, провідним спортсменам присвоюється звання заслужених майстрів, а тренерам – заслужених тренерів України [4, с. 166].

Фізіологічна основа тренування гирьовика полягає в прогресивних функціональних і структурних змінах, що проходять в організмі під впливом багаторазово виконаної роботи з постійним збільшенням навантаженням.

В цілому для гирьовика характерний гармонійний розвиток всіх органів і мускулатури зі значною гіпертрофією м'язів плечового пояса. Значна зміна відбувається у розвитку кістково-рухового апарату, серцево-судинної та дихальної систем організму.

Для гирьовика характерна робоча гіпертрофія серцевого м'яза, більш висока киснева ємність легень[3, с. 10].

Внаслідок такого бурхливого розвитку інтересу до гирьового спорту являється включення його в програму Всесвітньої Універсіади 2013 року - другого після Олімпійських ігор спортивної події у світі [7].

Висновки. Аналіз процесу стану гирьового спорту дозволяє стверджувати його оздоровчу спрямованість, а також дає можливість враховувати його до національної програми з фізичного виховання в спеціальних вузах. Розширюється географія та масовість гирьового спорту. Він найдоступніший та ефективний засіб фізичного виховання.

Перспективи подальших пошуків із означеної проблеми, полягають у системному підході до дослідження, констатуючи необхідність розширювати науковий матеріал з даного виду спорту.

Бібліографічні посилання:

1. **Андрейчук В. Я.** Методичні основи гирьового спорту : навчальний посібник / В. Я. Андрейчук. – Львів : "Тріада плюс", 2007. – 500 с.
2. **Воротынцев А. И.** Гири. Спорт сильных и здоровых / А. И. Воротынцев. – М. : Советский спорт, 2002. – 272 с.
3. **Дворкин Л.С.** Тяжелая атлетика: ученик для вузов/ Л.С. Дворкин; 1-я и 2-я главы – Л.С. Дворкин, А.П. Слободян. - М. : Советский спорт, 2005. – 600 с.
4. **Пічугін М.Ф.** Гирьовий спорт: навч. посіб. / М.Ф. Пічугін, Г.П. Грибан, В.М. Романчук [та ін.]; за ред. Г.П. Гибана. – Житомир: ЖВІ НАУ, 2011. – 880 с.

5. **Хайрулин Р.А.** Гиревой спорт. / Р.А. Хайрулин, Ю.А. Ромашин, А.П. Горшенин. Казань : ООО «Центр оперативной печати», 2004. – 96 с.
6. **Щербина Ю. В.** Гирь восхитительный полёт / Ю. В. Щербина. – К., 1998. – 105 с.
7. www.igsf.biz

Наші автори

Андрєєва Валентина Іванівна – старший викладач кафедри філософії, соціології та історії Дніпропетровського державного аграрного університету

Ануріна Анастасія Олегівна – заступник голови КСМ ДДАУ, студентка VI курсу агрономічного факультету Дніпропетровського державного аграрного університету.

Атанєсян Тамара – студентка третього курсу агрономічного факультету групи СПГ-10 Дніпропетровського державного аграрного університету.

Безус Роман Миколайович – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Дніпропетровського державного аграрного університету.

Берестень Юрій Володимирович – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії, соціології та історії Дніпропетровського державного аграрного університету.

Бєлікова Марина Володимирівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародного туризму Запорізького технічного університету.

Білополий Віктор Васильович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри філософії та політології Придніпровської державної академії будівництва та архітектури.

Боднар Ярослав Богданович – кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент, завідував кафедрою теоретичних основ і методики фізичного виховання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Борисов Владислав Леонідович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та українознавства, Українського державного хіміко-технологічного університету.

Боярська Олена Анатоліївна – кандидат політичних наук, старший викладач кафедри філософії, соціології та історії Дніпропетровського державного аграрного університету.

Валешний Василій Васильович – кандидат психологічних наук, доцент факультету психології і туризму Дніпропетровського гуманітарного університету.

Велика Марина Іванівна – студентка I курсу факультету механізації сільського господарства групи М-1-12 Дніпропетровського державного аграрного університету.

Величко Олексій Петрович – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри менеджменту та маркетингу Дніпропетровського державного аграрного університету.

Виноградов Геннадій Миколайович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Гаврильченко Олександр Степанович – кандидат технічних наук, доцент, завідувач кафедри механізації виробничих процесів у тваринництві Дніпропетровського державного аграрного університету.

Грицан Юрій Іванович – доктор біологічних наук, професор, академік УЕАН, проректор з наукової роботи Дніпропетровського державного аграрного університету.

Добридень Оксана Володимирівна – кандидат філософських наук, доцент, завідувача кафедри гуманітарних наук Дніпропетровської медичної академії.

Єгорова Ольга – студентка I курсу факультету обліку та фінансів група ОАС-1-12 Дніпропетровського державного аграрного університету.

Зайцев О. В. – студент III курсу факультету механізації сільського господарства групи М-2-10 Дніпропетровського державного аграрного університету.

Заруба Віктор Миколайович – професор, доктор історичних наук, професор кафедри документознавства та інформаційної діяльності гуманітарного факультету Національної металургійної академії України.

Зражевський Анатолій Павлович – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії, соціології та історії Дніпропетровського державного аграрного університету.

Іванов Віталій Федорович – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та політології Придніпровської державної академії будівництва та архітектури.

Карабанов Євген Олексійович – аспірант кафедри фізичного виховання Запорізького національного університету.

Карасьов Олексій Петрович – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту організацій Дніпропетровського державного аграрного університету

Капустін Олександр Васильович – старший викладач кафедри фізичного виховання Дніпропетровського державного аграрного університету.

Кобець Анатолій Степанович – професор, ректор Дніпропетровського державного аграрного університету.

Кобзар А.П. – студентка I курсу агрономічного факультету групи СПГ-1-12 Дніпропетровського державного аграрного університету.

Король Леся Василівна – старший викладач кафедри філософії, соціології та історії Дніпропетровського державного аграрного університету.

Корх Олександр Миколайович – доктор філософських наук, професор, проректор з науково-педагогічної та навчальної роботи Академії митної служби України.

Кривчик Геннадій Георгійович – професор Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту ім. академіка В. Лазаряна, доктор історичних наук, професор, академік АН вищої освіти, професор.

Кузьмінава Лідія Володимирівна – старший викладач кафедри вищої математики Дніпропетровського державного аграрного університету.

Курбан Дарина – студентка I курсу факультету ветеринарної медицини.

Левін Олег Леонідович – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії, соціології та історії Дніпропетровського державного аграрного університету.

Линник Юрій Олександрович – старший викладач кафедри механізації виробничих процесів у тваринництві Дніпропетровського державного аграрного університету.

Лисенко Валентина Василівна – студентка I курсу СПГ-1-12 агрономічного факультету

Макарець Світлана Володимирівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства Полтавської державної аграрної академії

Мареніченко Валентин Васильович – доцент, начальник науково-дослідної частини Дніпропетровського державного аграрного університету.

Маслікова Катерина Павлівна – кандидат біологічних наук, доцент, начальник навчального відділу Дніпропетровського державного аграрного університету.

Мельник Олеся Леонідівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту організацій Дніпропетровського державного аграрного університету.

Михайлюк Олександр Володимирович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри документознавства та інформаційної діяльності Національної Металургійної академії України.

Мороз Володимир Іванович – доктор філософії, завідувач кафедри філософії, соціології та історії Дніпропетровського державного аграрного університету.

Муренко Олена Олександрівна – викладач кафедри філософії, соціології та історії Дніпропетровського державного аграрного університету.

Нікілев Олександр Федорович – доктор історичних наук, професор кафедри історії України Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара.

Онопрієнко Дмитро Михайлович – кандидат сільськогосподарських наук, доцент, перший проректор, проректор з навчальної роботи Дніпропетровського державного аграрного університету.

Охмат Петро Корнійович – кандидат технічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи Дніпропетровського державного аграрного університету.

Пахоменков Юрій Геннадійович – викладач кафедри філософії, соціології та історії Дніпропетровського державного аграрного університету.

Петкау Віктор – науковий співробітник Менонітського історичного товариства (м. Дортмунд, Федеративна Республіка Німеччина).

Поплавський Олег Олександрович – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії, соціології Дніпропетровського державного університету, заступник проректора з навчально-виховної роботи Дніпропетровського державного аграрного університету;

Рудаков Леонід Миколайович – кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри сільськогосподарських гідротехнічних меліорацій, голова профспілкового комітету

Дніпропетровського державного аграрного університету

Руденко Станіслав Григорович – кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства Придніпровської державної академії будівництва та архітектури

Савич Анжеліка Вікторівна – старший викладач кафедри історії та українознавства Національної металургійної академії України.

Савченко Олександр Іванович – професор кафедри українознавства Запорізького національного університету, доктор історичних наук, професор.

Сезько Альона Андріївна – студентка I курсу групи ХТ-12 факультету механізації сільського господарства Дніпропетровського державного аграрного університету.

Сокол Сергій Петрович – декан факультету механізації сільського господарства Дніпропетровського державного аграрного університету.

Старух Сергій Володимирович – старший викладач кафедри фізичного виховання Дніпропетровського державного аграрного університету.

Чорновол Любов Іванівна – старший викладач кафедри історії та українознавства Національної металургійної академії України.

Шаврова Оксана Борисівна – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри вищої математики Дніпропетровського державного аграрного університету.

Шевяков Олексій Володимирович – доктор психологічних наук, професор, декан факультету психології і туризму Дніпропетровського гуманітарного університету.

Шляхов Олексій Борисович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України та етнополітики Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Щепова Діана Романівна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри філософії, соціології та історії Дніпропетровського державного аграрного університету.

Якименко Микола Андрійович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри українознавства Полтавської державної аграрної академії.

Яременко Інна Ігорівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії, соціології та історії Дніпропетровського державного аграрного університету.